

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Melati van Java. Dochter van Indië

Loo, G.C.G. van de

Citation

Loo, G. C. G. van de. (2014, January 14). *Melati van Java. Dochter van Indië*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/23020>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/23020>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/23020> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Loo, Geertje Cornelia Grietje (Vilan) van de

Title: Melati van Java : dochter van Indië

Issue Date: 2014-01-14

Melati van Java

Dochter van Indië

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus, Prof.mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op 14 januari 2014,
klokke 13.45 uur

door

Geertje Cornelia Grietje van de Loo
geboren te Eindhoven, 15 november 1961

Promotiecommissie

Promotor: prof. dr. O.J. Praamstra

Co-promotor: dr. P.A.W. van Zonneveld

Leescommissie:

prof. dr. W.D.E. Aerts (Universiteit van Amsterdam)

dr. A.A.P. Francken (Universiteit Leiden)

prof. dr. J.J.L. Gommans (Universiteit Leiden)

Overige leden:

prof. dr. W. van Anrooij (Universiteit Leiden)

prof. dr. mr. C. Fasseur (Universiteit Leiden)

dr. R.A.M. Honings (Universiteit Leiden)

prof. dr. P. Pattynama (Universiteit van Amsterdam)

Men moet zijn onderwerp niet zoeken. Integendeel, het onderwerp moet ons zoeken en niet alleen zoeken, maar met zooveel kracht overweldigen, dat wij, als in koorts naar water, naar de pen tasten.

Betsy Perk

Mijn ezeltje en ik (1874)

Inhoudsopgave

Voorwoord	6
Inleiding	7
I Een jeugd in Indië, een Indische jeugd	15
1 Christiaan van Haastert en Sajia, 1800-1860	16
1.1 Naar Indië	
1.2 De keuze van Sajia	
1.3 Met pensioen	
2 Carel Sloot, 1826-1883	29
2.1 Het gezin van afkomst	
2.2 Naar Indie	
2.3 De huwelijkskandidaat	
3 Een samengesteld gezin, 1851-1866	38
3.1 De episode Grissee	
3.2 Een Hollandse enclave	
3.3 Naar Nederland en terug	
4 Een beschaafde jonge vrouw, 1866-1871	48
4.1 Katholieke meisjes	
4.2 Schrijvende vrouwen	
4.3 Actes	
II De romanière	56
5 De romanière, 1871-1880	57
5.1 Tussenstop Den Haag	
5.2 Leven in Roermond	
5.3 Wiesjes dood	
6 Een literaire explosie, 1874-1880	68
6.1 De Jonkvrouwe van Groenerode	
6.2 Indische toestanden	
6.3 Gevestigd als auteur	
7 Amsterdamse kringen, 1881-1892	80
7.1 Verhuizen	
7.2 Familieperikelen	
7.3 Een druk leven	
8 De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1892-1897	93
8.1 Letterkundige vrouwen	
8.2 Indische letteren	
8.3 Werkzaamheden en ergernissen	

9 Feministische tijden, 1898-1902	105
9.1 De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid	
9.2 Tweespalt	
9.3 Nieuwe werkzaamheden	
III Gevierd en vergeten	117
10 Ethische vrouwen, 1902-1910	118
10.1 Meisjesromans	
10.2 Onze roomse meisjes	
10.3 Bij Ons	
11 Een katholieke wereld, 1911-1922	129
11.1 Een nieuw oeuvre	
11.2 Amsterdamse ontwikkelingen	
11.3 Het wereldtoneel	
12 De laatste jaren, 1922-1927	141
12.1 Het gouden jubileum	
12.2 Afscheid	
12.3 Nawoord	
Bronnen, archieven, literatuur	152
Bibliografie Marie Sloot	167
Noten	171
Summary	186
Index op persoonsnamen	189
Curriculum Vitae	196

Voorwoord

Dit proefschrift is een daad van verzet, van opstand en van hoop, in één woord van idealisme. Ik verlang ernaar ooit een literatuurgeschiedenis te kunnen lezen die een beeld geeft van de literaire werkelijkheid zoals die was, die een panorama opent vol namen en titels, een rijkdom aan letteren tonend. Daar horen ook vrouwen bij. Schrijfsters. Criticae. Essayistes. Polemistes. Degenen die nu geen plaats hebben in wat men de 'vader'landse literatuurgeschiedenis noemt.

Wie een dergelijk verlangen in zich draagt, voelt daarvan meteen de verantwoordelijkheid. Zo verging dat mij ook. Tijdens de werkgroepen moderne letterkunde verplichtte ik mezelf te vragen om een evenredige vertegenwoordiging van vrouwelijke en mannelijke auteurs. Die was er nooit, die kwam er niet. Men kende de namen niet.

Kennis komt voor het oordeel. Er moeten ingangen zijn op het letterkundig landschap van de Indische letterkunde dat eens bestond, eind negentiende eeuw, begin twintigste eeuw. Daaraan wil ik een bijdrage leveren, niet alleen met dit proefschrift, maar ook met de biografieën van vrouwelijke auteurs die hieraan vooraf gingen en die ik hierna zal schrijven. Ik doe wat ik kan, wetend: *a woman's work is never done*.

Op deze plaats gaat mijn dank uit naar velen die mij hielpen en inspireerden, en die ik niet allen bij naam kan noemen. Dat zijn de nazaten van schrijfsters, die me royaal in hun herinneringen lieten delen. Het zijn degenen werkzaam in archieven en bibliotheken, die mij vaak met engelengeduld hielpen en naar mijn monologen luisterden. In de academische wereld dank ik mijn promotor en co-promotor voor hun optimisme en geloof in mij; het was daarbij een aangename ervaring om het leven van wederzijdse literaire kennissen uit de negentiende eeuw te kunnen bespreken. Historisch roddelen is een onderschat genoeg. Degenen die zich inspanden om mijn werk met hatelijke opmerkingen te ondermijnen en die mij denigrerend behandelden ben ik extra dankbaar: tegenwind maakt mij sterk.

Inleiding

‘Vroeger mocht ik haar romans niet lezen’. ‘Keukenmeidenromans, maar mijn moeder las ze allemaal hoor’. ‘Bij mij thuis staan ze nog in de kast.’ Dat en meer zeiden oudere Indische meisjes tegen me wanneer ik ze naar Melati van Java vroeg. Velen kenden haar naam, of wisten iets over haar te zeggen, maar onbevangen was dat nooit. De herinnering aan de auteur of aan haar werk was beladen met een veronderstelling dat het misschien niet de meest hoogstaande literatuur was, juist omdat het zulke meeslepende boeken waren. Het een leek het ander uit te sluiten. Dat intrigeerde me. Een vrouwelijke auteur met een hyperromantische naam, en de beladenheid van de herinnering. Die combinatie was ik eerder tegengekomen. Tijdens mijn onderzoek naar de Indische kruidengeneeskundige mevrouw J. Kloppenburg-Versteegh, met wie Melati's zusje bevriend was geweest, had de jongste dochter van mevrouw Kloppenburg me verzekerd dat de lievelingsauteur van haar moeder Hedwig Courts Mahler was, en vooral níét Melati van Java. Ik begon dus Melati's romans te lezen en te verzamelen. Daarna ging ik op zoek naar de vrouw achter het pseudoniem. Het bleek een levensverhaal te zijn, dat zó verfilmd kan worden.

Melati van Java (1853-1927) werd geboren in het huis van haar grootvader in Semarang als Nicolina Maria Christina Sloot, de eerste van drie kinderen. Haar vader was de Twentse onderwijzer Carel Sloot (1826-1883), haar moeder Louise van Haastert, dochter van de Hollander Christiaan van Haastert (1800-1860) en de Indonesische Philoteja Sajia (1801-1871). Zij waren rooms-katholiek.

In 1871 vertrok het gezin, met Philoteja Sajia, naar Nederland om hier voorgoed te blijven. Binnen korte tijd stierven Marie's grootmoeder en moeder. Zoals zo vaak, was ook hier verdriet de moeder van de kunsten. Marie begon te schrijven en Indië te herscheppen in haar romans. En er kwamen veel romans, tientallen zelfs, met daarbij een onnoemelijk aantal artikelen en stukjes in allerlei tijdschriften en almanakken. Zij moet een enorme schrijfdrift hebben bezeten, met een vergelijkbare werkkracht. In 1927 overleed Marie Sloot vrij plotseling tijdens een vakantie in Noordwijk aan Zee. In de pers werd het verscheiden van Melati van Java betreurd.

Mijn oogst aan Melati-titels groeide met de dag, dankzij antiquariaten, rommelmarkten en enkele genereuze giften. Ik las ze vrijwel allemaal, herhaaldelijk en met genoegen. Wel verbaasde ik me over de productiviteit van de schrijfster, aan de dag gelegd in een tijd waarin schrijven fysiek zwaarder was dan nu. Handwerk, waar pas later de typewriter te hulp kon komen. De grote omvang van het oeuvre wees erop dat de auteur broodschrijfster was. Met andere woorden, iemand die haar publiek moest zien te behouden door het te behagen. Controversiële standpunten konden dan geen plaats hebben in de romans, tenzij strategisch gebracht. Marie durfde daarin ver te gaan. In *Anonciade* (1876) discussieren een vader en moeder over een wenselijke euthanasie van een ziek kind:

‘Een paar druppels en 't is gedaan. Het kind is verlost van zijn pijnen, het is geen levend verwijt meer voor zijn ouders!...’

‘Réné! Je zult niet dooden?’

‘Wie zegt dat?’

‘God!... De wet, die Hij in onze ziel legde.’

‘Wij gelooven immers aan geen God meer!’

‘O neen, neen!’ kermde zij met de beide armen het bedje beschermend, ‘neen, ik heb het recht niet meer je iets te verwijten of je lessen te geven, maar ik blijf zijn moeder. Ik zal hem verdedigen...’

‘Uit eigen belang! De dokter heeft het nog verzekerd; 't leven van het kind zal

niets anders zijn dan een lang martelaarschap. Denk je dat ik hem niet lief heb, mijn kind, mijn zoon! O God, wat maakte zijn geboorte mij gelukkig en nu nog... terwijl jij hem vergat, bracht ik de heerlijkste uren met hem door - gisteren nog - en nu... nu kan ik hem geen groter bewijs van liefde geven dan door hem te verlossen... van zijn pijn... want hij zal niet kunnen lopen, zijn armen niet bewegen... zijn gelaat is misvormd - hij zal een monster zijn... een voorwerp van afschuw, hij was gister nog zoo mooi, zoo...'1

De roman kende een voorbeeldig katholiek einde, maar de controversiële kwestie van euthanasie was aan de lezers en lezeressen voorgelegd. Deze strategie zou Marie Sloot ook toepassen in haar Indische romans. De hoofdintrige daarvan sloot aan op hetgeen de lezers en lezeressen wensten te lezen, maar in de zijlijnen van de intrige verscheen opvallend vaak een vrouwelijk Indisch personage dat zich in haar volle kracht en autonomie liet kennen voor korte of lange tijd. Zij waren in de bloeitijd van hun leven mooi van uiterlijk, ongetrouwd en zelfstandig en in het bezit van vele fraaie deugden. Ook bezaten zij een diepe moederliefde, wat ze zich ten volle realiseerden nadat de moeder gestorven was. Het waren kortom personages die nogal wat van de schrijfster weg hadden.

In de Indische romans trof ik herhaaldelijk een pleidooi aan voor de emancipatie van Indische vrouwen. Zo kon ik de roman *Fernand* (1878) lezen als de geschiedenis van Theodore van Vaerne, een Indisch meisje dat een dermate grote ontwikkeling doormaakt, dat de roman in feite een *Bildungsroman* is, met haar als hoofdpersoon.

Invalshoeken

Naarmate ik werk en leven van deze auteur begon te overzien, bleken er drie factoren te zijn die een sterke invloed uitoefenden op zowel de romans als haar levensloop: gender, ethniciteit en religie. Deze besloot ik als drie-eenheid te nemen bij de theoretische benadering.

Vanuit deze drie invalshoeken ontstaat tegelijkertijd een beeld van de tijd waarin zij leefde met de ondergeschikte positie van vrouwen, de opkomst van technologische ontwikkelingen op het gebied van de boekdrukkerij en de verhoudingen tussen het moederland en de kolonie. Marie Sloot bevond zich op een kruispunt van een aantal lijnen. Zij was een vrouwelijke auteur die, na aanvankelijk uitzonderlijk te zijn geweest, in de loop van haar carrière steeds meer vrouwelijke collega's kreeg. Maar ook is er de lijn van haar afkomst, die haar in Indië 'gewoon' liet zijn maar in Nederland 'anders'. In haar romans spreekt zij indirect over Indische meisjes en vrouwen, maar zelf doet zij dat pas in 1922, op 69-jarige leeftijd. Daarbij komt haar katholieke geloof, dat haar zowel beperkingen oplegde als kansen bood. Dit gold overigens ook voor het Amsterdamse Vrouwenleesmuseum waarvan zij lid werd. Vrouwen hadden geen toegang tot leesgezelschappen en bibliotheken.² In Amsterdam en in Den Haag werden zogeheten 'leesmusea' voor en door vrouwen opgericht. Marie Sloot werd meteen na haar aankomst in Amsterdam lid, om daar een rijke collectie boeken, tijdschriften en kranten te vinden.

Bij deze lijnen komt een aantal andere, die indirect aan bod komen in de biografie. Het feit dat Marie Sloot nooit heeft willen trouwen, betekende dat ze nooit onderworpen is geweest aan de maritale macht van een echtgenoot. Haar autonome geest werd door niemand begrensd; de spaarzame indrukken die er van haar levensgezellin Lina zijn, doen vermoeden dat Lina een ondersteunende rol vervulde. Een andere interessante lijn van ontwikkeling is de technologie. Juist in Marie's eerste decennium als schrijfster ontwikkelt de infrastructuur van Nederland zich sterk. Dankzij beter elektrisch licht is het mogelijk in huis langer te lezen, dankzij goedkope druktechnieken ontstaat een

massaproductie van lectuur en literatuur en dankzij een groei in verkooppunten stijgt de vraag naar boeken en tijdschriften. De boeken van Marie functioneerden daarin uitstekend. Goedkope heruitgaven, een toegankelijke toon en thematiek, en een meeslepende vertelwijze met daarin een *feel good* element droegen bij aan een groei in populariteit bij de massa.

Gender

Aan sekse worden meer betekenissen toegekend dan de lichamelijke. De maatschappelijke normen en waarden voor sekse worden samengevat in het begrip gender. Met behulp van dit concept, ontwikkeld door de Amerikaanse historica Joan Wallach Scott, hoop ik te laten zien hoe Marie Sloot in haar werkzaam leven steeds aanliep tegen beperkingen of juist kansen kreeg. Marie Sloots optreden als auteur en haar werk werden beoordeeld met specifieke maatstaven. Tot lang na haar dood werden romans door vrouwen geschreven gekwalificeerd met termen als: “damesromans”, “mevrouwenromans”, “juffrouwengeschrijf”: namen die verwijzen naar sociale groepen’.³

In *Een hoofdstuk apart. 'Vrouwenromans' in de literaire kritiek 1898-1930* gaat Erica van Boven in op de achterliggende betekenissen van deze kwalificaties. De dissertatie toont overtuigend aan dat de literaire beoordeling van het werk door vrouwelijke auteurs vaak mede berustte op hun vrouw-zijn. Dat lot viel ook Marie Sloot ten deel. Allereerst was zij: vrouw. Daarna: auteur. In de biografische beschrijving blijkt dat aan het vrouw-zijn nauwelijks te ontkomen viel: Marie Sloot moest zowel voldoen aan de criteria die maatschappij stelde aan vrouwen en aan de eisen die gesteld werden aan literatuur. In de enkele terugblikken op haar debuut als romanière herinnert zij zich de ontstemming die zij aanvankelijk opriep omdat zij als vrouw dat ene ongerijmde deed: publiceren, voor geld: ‘Een Roomsche vrouw, een Roomsche meisje, dat schreef, werd achterdochtig in Holland aangezien’.⁴ De factor rooms woog in de beoordeling dus mee, zoals later aan de orde zal komen.

Al vroeg werd Marie met andere auteurs ingedeeld in het ‘damescompartiment’. De uitnodiging in 1893 om lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te worden werd tegelijkertijd aan andere vrouwen verstrekt, alsof het een soort betrof die in het herbarium ontbrak. Vanwege hun vrouw-zijn waren auteurs tot dan buitengesloten geweest, behoudens enkele ereleden die hors concours waren: A.L.G. Bosboom-Touissant (erelid in 1870), Lina Schneider (1872) en A.S.C. Wallis (1880).

De laatste decennia maken onderzoekers steeds vaker gebruik van het gender-concept. Enkele veelzeggende titels: *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850*; van Anna Bijns tot Elise van Calcar (red. Riet Schenkveld-van der Dussen e.a.); Toos Streng: *Geschapen om te scheppen? Opvattingen over vrouwen en schrijverschap in Nederland, 1815-1860*; *Schrijvende vrouwen. Een kleine literatuurgeschiedenis van de Lage Landen (1880-2010)* (red. Jacqueline Bel, Thomas Vaessens). In het voorjaar 2013 verscheen *1001 vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis* (red. Els Kloek). Kennelijk zijn er volop vergeten of half vergeten vrouwen, waarmee boeken als deze gevuld kunnen worden. De Indische letterkunde ontbeert vooralsnog een dergelijke uitgave.

Etniciteit

Met etniciteit bedoel ik Indisch, dat wil zeggen de gemengdbloedige, ‘mestieze’ bevolkingsgroep.⁵ Deze Indo-Europese bevolkingsgroep duid ik in de biografie aan als Indisch. In het geval van Marie Sloot valt haar Indische afkomst terug te voeren op een Hollandse grootvader, een Javaanse grootmoeder, en een Hollandse vader en Indische moeder. De term Indo-Europees gebruik ik wanneer er een meer officiële duiding plaats-

vindt van een bevolkingsgroep of etniciteit. Deze invalshoek laat niet alleen de uitzonderlijkheid van haar leven in Nederland zien, maar verklaart ook iets van de invulling van de Indische romans, en dan vooral de Indische vrouwelijke personages. Daarmee is niet gezegd dat ik deze romans puur autobiografisch lees, wel is er sprake van een wisselwerking die soms onverwachte informatie aan het licht brengt. De letterkundige Johan Koning (1887-1946) beschreef haar in 1922 als een 'Indische dame':

Indië heeft op haar persoonlijkheid ook een stempel gedrukt; zij maakt den indruk van een Indische dame en in haar spreken valt een, zooals men dat noemt, Indisch accent te onderscheiden.⁶

Binnen de Indische letterkunde groeit de aandacht voor het vrouwelijk perspectief. In de *Oost-Indische Spiegel* (1972), het overzichtswerk geschreven door Rob Nieuwenhuys, verscheen een aantal vrouwelijke auteurs in het hoofdstuk 'Romantiek in sarung kabaja', in een paragraaf getiteld 'het damescompartiment'.⁷ Hierin clusterde Nieuwenhuys vijf vrouwen, te weten M.C. Frank (1838-1891), Mina Kruseman (1839-1922), Annie Foore (1847-1890), Melati van Java (1853-1927) en Thérèse Hoven (1860-1941). Hoe uiteenlopend hun biografie en oeuvre ook was, zij hadden naast hun sekse volgens Nieuwenhuys gemeen:

Ze waren allen op hun tijd wat opgewonden, wat dweperig en hooggestemd, maar soms ook een beetje of zelfs erg agressief, want ze hadden hun plaats als vrouw te verdedigen zodra ze buiten hun compartiment kwamen.⁸

Deze ietwat neerbuigende formuleringen bevatten de stigma's die op het werk van veel schrijvende vrouwen rusten. Het zou een minder soort werk zijn dan dat van schrijvende mannen. Desalniettemin werden er na Nieuwenhuys vooral in *Indische Letteren*, in *Moesson* en in de *Sobat* (relatiemagazine van de Stichting Tong Tong) geleidelijk meer bladzijden gewijd aan deze groep auteurs. De hoeveelheid biografieën bleef evenwel gering vergeleken met de biografieën die verschenen over mannelijke auteurs met een meer of minder Indische oeuvre.

Over de toon van miskenning voelde ik verontwaardiging. Ik besloot het woord als geuzennaam te hanteren en ontwikkelde een website met de naam Damescompartiment Online, waarbij ik mijzelf voorstelde als conductrice die slechts één wens bezat: voort met die trein. Het Damescompartiment Online bood en biedt een groeiend encyclopedisch overzicht van hetgeen Indische, Indonesische en Hollandse vrouwelijke auteurs schreven over Indië. Bij het vijfjarig bestaan van de site in 2005, ontwikkelde ik een nieuwe site. Op Leestrommel.nl zijn Indische damesromans *full text* te lezen.

Het Damescompartiment Online groeide snel uit tot een paraplu, waaronder ik verschillende activiteiten ontplooid. Via lezingen en artikelen kwam ik in contact met verschillende nazaten van schrijfsters, waardoor ik vaak uniek bronnenmateriaal kon inzien. Zo ging het ook met Marie Sloot. Haar zusje Christine Kortenhorst-Sloot was een goede vriendin van de Indische kruidengeneeskundige mevrouw J. Kloppenburg-Versteegh, met wier jongste dochter Anneke Kortenhorst-Kloppenburg ik in gesprek was geraakt. Op de begrafenis van mevrouw Kortenhorst ontmoette ik haar nazaat Leo Kortenhorst, die me op het spoort bracht van archivalia. Een vergelijkbare hulp kreeg ik van de nazaten van Beata van Helsdingen-Schoevers, waardoor ik in staat was om haar biografie te schrijven, en zo ging dat ook bij de biografie die ik van Lin Scholte schreef. Van de auteurs in het 'Damescompartiment' van Nieuwenhuys is dit het eerste biografische proefschrift, en hopelijk niet het laatste.⁹ Er zijn talloze auteurs wier werk en leven

zich uitstekend leent voor een biografie, ook naast de grote vijf uit het Damescompartiment, van wie Mina Kruseman vooralsnog de meeste aandacht lijkt te trekken.¹⁰

Een biografie als dit proefschrift hoopt dan ook een aanzet te zijn tot verder onderzoek, met name als het om Indische vrouwelijke auteurs gaat. Vooral het laatste kwart van de negentiende eeuw tot de Tweede Wereldoorlog vormt een schatkamer aan mogelijkheden. Juist dan vinden grote maatschappelijke omwentelingen plaats, die de positie van de kolonie en die van vrouwen voorgoed zal veranderen. Een deel van deze omwentelingen is terug te vinden in het leven van Marie Sloot en daarmee in deze biografie. Zo werd Nederlandse vrouwen een eigen taak toebedacht wanneer het ging om het zogeheten 'opheffen' van de bevolking overzee, wat sterk werd benadrukt tijdens de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid.

Een vrouw als Marie was zowel het een als het ander. Zij was Indisch, maar ze voelde zich geen deel van de Indo-Europese bevolkingsgroep. Toch identificeerde ze zich evenmin met de Hollandse vrouw, getuige een interview afgenomen ter gelegenheid van haar gouden schrijfstersjubileum in 1922:

Intusschen ben ik, evenals Toorop, mr. dr. Van Leeuwen en anderen van Indische afkomst. Mijn Nederlandsche bloed is niet van vreemde smetten vrij, en - zoo voegde zij er met nadruk aan toe - ik ben er steeds trots op geweest!¹¹

De Indische romans vormen de kern van Marie's oeuvre door de combinatie van de hiervoor genoemde factoren. Naast de Indische autobiografische elementen, het genderperspectief en de normen en waarden, is er ook het katholieke gedachtegoed. Daarom koos ik ervoor om het accent op haar hoedanigheid als Indische schrijfster te leggen, en dus ook alleen de Indische romans te beschouwen. Marie's positie als Indische auteur staat mijns inziens het meest centraal in haar leven en daarbij is juist deze positie onderbelicht gebleven. Aan deze romans besteed ik dan ook de meeste aandacht.

Haar Indische romans zijn in chronologische volgorde: *De Jonkvrouwe van Groenerode* (1874), *De familie van den Resident* (1875), *Nazomer* (1880), *Hermelijn* (1885), *Fernand* (1878), *Soerapati* (1887), *Rosa Marina* (1892), *Prada* (1894), *Herfstdraden* (1896), *Bonte wimpels* (1897), *Het Boschmeisje* (1903) en *Orchidée* (1905).

De term 'Indische roman' is aan discussie onderhevig.¹² Dat geldt ook voor de positie ervan in de letterkunde: hebben de Indische letteren een status aparte of dienen zij te worden beschouwd als een deel van de Nederlandse letterkunde? In dat laatste geval lijkt het risico op paragrafen als het 'damescompartiment' te groot te zijn om de omvang van de Indische letterkunde werkelijk te leren kennen. Wat een Indische roman tot een Indische roman maakt, is in elke definitie ervan anders. Wat een Indische roman voor mij tot een Indische roman maakt, is een sturende kracht van een Indisch personage, locatie of perspectief. Marie Sloot was achttien jaar toen ze Indië verliet, en die periode bracht zij grotendeels door in de schoot van het rooms-katholieke, op Nederland gerichte gezin. In hoeverre zij Indië werkelijk kende, is een onbeantwoordbare vraag. Maar zij vond zichzelf gerechtigd haar beeld van Indië weer te geven, haar idee van de koloniale samenleving, haar opvatting over discussies over het koloniale stelsel tussen opstandige Indonesiërs en gouvernantes zoals bijvoorbeeld in *De Jonkvrouwe van Groenerode*. Haar Indische romans behoren tot het geïdealiseerd realisme en beelden een koloniale samenleving uit die past binnen het Orientalistische discours, zoals Edward Said dat beschreven heeft.¹³

Rooms-katholiek

De derde en laatste invalshoek waarmee ik het werk en leven van Marie Sloot bestudeer, is die van religie, te weten de rooms-katholieke godsdienst. Het is onontkoombaar om hier aandacht aan te besteden, maar het is niet datgene wat het zwaarste accent heeft gekregen. Bij een veelzijdige persoonlijkheid als Marie Sloot was, moeten er keuzes gemaakt worden.

Hoe Marie Sloot haar religie persoonlijk beleefde, is niet meer te achterhalen vanwege de vernietiging van veel persoonlijke eigendommen na haar dood. In haar decennia durende correspondentie met de literator en journalist Jan van der Lans (1855-1828), spreekt zij zich er nauwelijks over uit. Hij was ook katholiek, en ze deelden de vanzelfsprekendheden die niet aan elkaar uitgelegd behoeften te worden. Toch lijkt het aanmerkelijk dat zij zich door en door katholiek voelde. Een deel van haar romans publiceerde ze onder de naam 'Mathilde', een pseudoniem dat ze gebruikte voor haar novellen in de *Katholieke Illustratie*. Ook verrichtte ze jarenlang werk voor de R.K. Vrouwenbond en de Rooms-Katholieke Vereeniging ter Bescherming van Meisjes. Voor de laatste organisatie trad zij op als redactrice van het verenigingsblad en zij moet een aanzienlijk deel van haar tijd besteed hebben aan het opvangen en begeleiden van deze meisjes. Daarbij komen de romans die ze schreef onder het pseudoniem Max van Ravestein: *Bij Ons* (1908), *Aan d'Overkant* (1911), *Drijfzand* (1916), *Stofgoud* (1917) en *Poverella* (1922). Hierin bracht zij in de praktijk hetgeen ze onder dit *nom de plume* in 1914 in *Boekenschouw* had geformuleerd over het ideaal waaraan de katholieke roman moest voldoen: de werkelijkheid weergeven, maar niet al te stuitend. Dat ideaal was ook aanwezig in de Indische romans.

Voor de biografie betekent het dat ik wel inga op de voornoemde katholieke romans en haar werk op het gebied van de katholieke zorg in de context plaats, maar dat zij voor mij allereerst een Indische schrijfster is. Ik hoop hiermee wel een aanzet te geven voor nader onderzoek naar dit aspect.

Over de ruimte die een vrouw binnen de katholieke hiërarchie bezat, werd verschillend gedacht.¹⁴ Enerzijds bestond het deugdzame ideaal van echtgenote en moederschap, anderzijds kon een katholieke vrouw zich als 'welddoenster' ook ophouden in bijvoorbeeld bordelen, als het erom ging om meisjes te 'redden'. De notitieboeken van de Vereeniging getuigen hiervan.¹⁵ Dat was óók deugdzzaam.

Bronnen

De biografie van Marie Sloot richt zich op de wisselwerking tussen haar leven en haar romans.¹⁶ Dat zij vaak autobiografische elementen in haar romans verwerkte, zal in de loop van de hoofdstukken duidelijk worden. Romans zijn echter fictie. Marie presenteert verzonnen werelden, waarbij zij gebruik maakte van haar eigen indrukken en ervaringen, dus fictie verweven met herinneringen aan haar geboortegrond. Maar deze fictie bezat niet alleen de functie van de persoonlijke verwerking, maar ook die van ontspanningslectuur of literatuur voor haar publiek. Dat publiek vond de visie op de kolonie die Marie uitdroeg wenselijk, men bleef haar werk kopen. De vele herdrukken van Indische romans over een langere periode en het ontbreken van discussies in de kranten wijzen op een consensus tussen de auteur en haar publiek. Kennelijk deelden zij tot op enige hoogte de opvatting dat er binnen de koloniale maatschappij een gerechtsvaardigde discussie kon bestaan over het zelfbeschikkingsrecht, maar nooit voerde deze discussie zo ver dat de conclusie getrokken moest worden dat Indië zelfstandig diende te worden. Het leken verkenningen van het vraagstuk te zijn, zonder dat er een oordeel geveld werd.

Naast de secundaire literatuur die ik voor het levensverhaal gebruikt heb, zijn er twee andere belangrijke bronnen. De eerste betreft de brieven van Marie Sloot, waarvan de

belangrijkste die aan Jan van der Lans zijn.¹⁷ In deze correspondentie, waarvan alleen haar brieven bewaard zijn gebleven, laat Marie zich kennen. Zij deelt met hem informatie over honoraria en uitgevers, ze schrijft waaraan en aan wie ze zich ergert en in mindere mate wat haar ontroert of verheugt, ze deelt mee wanneer ze op reis is geweest of gaat en in haar laatste jaren laat ze onomwonden merken dat ze levensmoe is. Het is ook in deze brieven dat ze verwijst naar haar 'oosters bloed' als ze boos of te scherp van toon is geweest.¹⁸

Een ander, niet minder belangrijk deel bestaat uit een hoeveelheid archivalia die ik de 'familiepapieren' heb genoemd. Daarmee verwijst ik naar brieven (zoals de correspondentie tussen de ouders van Marie Sloot), notarisdocumenten (zoals de inboedelbeschrijving van Sajia), een aantal familiestambomen en onderzoek van Jan Kortenhorst (1916-1990), Multatuliaan en kleinzoon van Christine Kortenhorst-Sloot. Een groot deel zal vanwege het kostbare en unieke karakter ervan een veilige plaats moeten vinden in een archief. Verwant aan de familiepapieren is de zogeheten *Kortenhorst Kroniek*, geschreven door L.G. Kortenhorst (1886-1963), zoon van Chrisje, over verschillende takken van de familie. De *Kortenhorst Kroniek* is een belangrijke bron van kennis gebleken over de onderlinge verhoudingen van familieleden en karakteriseringen van persoonlijkheden.

Opzet van de biografie

De opbouw van de biografie is chronologisch, de hoofdstukken zijn zoveel mogelijk afgebakend naar levensgebeurtenissen. Het eerste deel van de biografie 'Een Indische jeugd', omvat de periode in Indië. Aan deze achtergrond besteed ik veel aandacht omdat de jaren in de kolonie vormend zijn geweest voor Marie. Zij zou zich altijd verbonden blijven voelen met Indië. In het eerste hoofdstuk komen de verschillende werelden van de grootouders naar voren: de Hollander Christiaan van Haastert en Sajia die van Chinese afkomst was. Hun verbintenis heb ik getracht vanuit beide perspectieven te belichten. Het tweede hoofdstuk introduceert de Twent Carel Sloot, die als onderwijzer in de kolonie een nieuw leven wilde beginnen. Maar hij wilde ook trouwen. De correspondentie die er tussen hem en Louise van Haastert over hun huwelijk ontstond, met daarin de inmenging van haar vader, toont iets van de kleine katholieke kring waartoe zij behoorde, maar ook iets van het dwingende karakter ervan. In het derde en vierde hoofdstuk besteed ik aandacht aan de gezinsvorming en de opleidingen. Het eerste deel eindigt met het besluit van Sloot naar Nederland te repatriëren. Zijn drie kinderen, zijn echtgenote en zijn schoonmoeder - allen in Indië geboren - gingen mee. De tweede reeks hoofdstukken geven vooral de opbouw van Marie's carrière weer. Het vijfde hoofdstuk laat zien hoe zij zelfstandig publicatiemogelijkheden zoekt en vindt; en met hulp van haar vaders netwerk debuteert als romanière. In het zesde en zevende hoofdstuk laat ik zien hoe zij, inmiddels woonachtig in Amsterdam, niet alleen bouwt aan een eigen netwerk maar ook een enorm productieve tijd doormaakt. Dat wordt beloond met de uitnodiging lid te worden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Daar handelt het achtste hoofdstuk over, dat ook aandacht geeft aan de moeizame houding van de Maatschappij ten opzichte van de vrouwelijke leden. In het derde en laatste deel ligt het accent niet alleen op haar sociaal-filantropische werk in de katholieke vrouwenbeweging, maar ook op een dilemma dat in de latere jaren ontstaat. Al gaan veel van haar boeken regelmatig in herdruk, toch voelt zij zich miskend door een jongere generatie. Mede hierdoor besluit ze een nieuw oeuvre te publiceren onder de naam Max van Ravestein, zich met deze naam zich als man profilerend. Hoofdstuk negen beschouwt haar positie binnen de opkomende vrouwen-beweging, hoofdstuk tien haar positie in een aantal ethische kwesties waarna het elfde hoofdstuk laat zien hoe sterk zij betrokken is bij de katholieke emancipatie en zorg. In deze context situeer ik de Max-

romans. Het laatste hoofdstuk toont haar grote populariteit aan ten tijde van haar gouden schrijftersjubileum maar ook de twijfel die er destijds over haar positie in het literaire veld bestond; men wist niet zeker of haar werk aansloot op de literaire tijdgeest. Die twijfel maakte enkele jaren later, bij haar dood in 1927, plaats voor de overtuiging dat zij tot een oudere generatie behoorde. Maar wel begreep men, dat zij van die generatie een der grootsten was geweest.

Er is te weinig over Marie Sloot geschreven. Met deze biografie heb ik die leemte ten dele willen vullen. Ten dele, zeg ik nadrukkelijk en zonder valse bescheidenheid. Ik hoop op nieuwe biografieën met andere perspectieven. Mogelijkheden zijn er genoeg: zij was de eerste Indische bestseller auteur in Nederland, ze toonde in haar romans een emancipatorische inzet voor Indische meisjes en vrouwen en was een netwerkster *pur sang*, als essayiste en polemiste nam ze deel aan discussies over maatschappelijke problemen, ze was medeoprichtster van katholieke vrouwenverenigingen, trad op als mannelijk auteur van katholieke romans, maar voor alles en in alles toch altijd bleef zij wie zij ten diepste was: een dochter van Indië.

I Een jeugd in Indië, een Indische jeugd

1 Christiaan van Haastert en Saja 1800-1860

Een Hollandse man uit Haarlem werd de grootvader van Marie Sloot. In een woelige tijd vertrok Van Haastert naar Indië, de kolonie die na het Engelse tussenbewind weer Nederlands was geworden. Het Nederlandse gezag keek met het oog van eigenbelang, dat gericht was op heersen en beheersen. In de eerste helft van de negentiende eeuw veranderde Indië: het Nederlands bestuur ontwikkelde zich wat betreft het aantal en de omvang van instellingen en instituties. Door de ingestelde vrijheid van godsdienst kreeg ook de katholieke religie bestaansrecht. Wat evenwel bleef, was de hiërarchie tussen de bevolkingsgroepen. Bovenaan de ladder bevonden zich degenen met de Europese status, onderaan stond de inheemse bevolking. Wat ook bleef, was het overwegend militaire karakter van de samenleving in de steden. Daarbuiten leidden particuliere ondernemers hun vaak omvangrijke landerijen. Indië was een kolonie in ontwikkeling op alle terreinen, van gezondheidszorg en onderwijs tot aan de infrastructuur.¹⁹

Tegen deze achtergrond stichtte Christiaan van Haastert een gezin. Hij was het hoofd van dat gezin, hij was degene die tot op de dag van vandaag zichtbaar is. Zijn wettige echtgenote Saja verdween in de schaduw. Zo was het in het gezin, zo was het in de maatschappij.

1.1. Naar Indië

Dit was de manier waarop hij gezien en herinnerd wilde worden: als een man van aanzien en met autoriteit. Op het portret dat Christiaan van Haastert van zichzelf liet maken, is dat zichtbaar. De kinderen ontbraken op de tekening, dus zijn vaderschap was niet zichtbaar.

Evenmin mocht zijn echtgenote in beeld komen. Zijn identiteit ontleende hij aan zijn werk als medicus. Op de tekening kijkt hij strak en met beheerst gezicht in de verte, gezeten op een stoel die in een huiselijke omgeving lijkt geplaatst. Hij zit aan een tafeltje waarop enkele boeken liggen. Van Haastert had zich gekleed in het uniform van de westerse machthebber, dat door de dikke stof en de benauwende hoge boord ongeschikt was voor het tropisch klimaat. Het leek of hij in alles de Hollander wilde zijn, deel van het koloniale gezag, iemand die slechts tijdelijk in Indië verbleef, zodat de noodzaak tot aanpassen afwezig was.

Het was Van Haastert, zoals hij wilde zijn. Vooral: zoals hij wilde voortleven in de herinneringen. Zijn kleindochter Marie Sloot was zeven jaar toen hij overleed, maar toch had ze een hechte band met haar grootvader en cultiveerde zij de herinneringen aan hem. In een interview uit 1922, bracht zij hem in verband met Napoleon:

Mijn moeder was 'n dochter van den dirigeerend officier van gezondheid dr. Christiaan van Haastert, die in Indië 'n groote reputatie genoot, om z'n uitgebreide kennis en treffende naastenliefde. Hij was de steunpilaar van de toen nog zoo kleine katholieke gemeente op Semarang. Met de meest gebrekkige middelen slaagde hij erin zijn kinderen een uitstekende opvoeding te geven.

-Van hem hebt ge zeker uw liefde en historischen zin voor Napoleon's tijd geërfd?

Ja! Grootvader's vereering voor den grooten Napoleon was op vader overgegaan en van dien ontving ik haar.²⁰

De verering voor 'den grooten Napoleon' die Marie deelde, moet Christiaan van Haastert in zijn jeugd hebben opgedaan. Geboren in 1800, groeide hij op in de Franse tijd, die in 1795 begon met de inval van de Fransen. De Bataafse Republiek werd opgericht en in 1806 vervangen door het koninkrijk Holland met een broer van Napoleon als koning. In 1810 kwam weer een verandering: het land werd ingedeeld in departementen en bestuurd vanuit Parijs. Waarop de verering van de toenmalige Franse bezetter precies gebaseerd was, werd noch door zijn kleindochter noch door andere familiechroniqueurs toegelicht.

Vier jaar na afloop van de Franse tijd vertrok de nauwelijks zeventienjarige Christiaan van Haastert als 'chirurgijn derde klasse' naar Indië.²¹ Wat hem bewoog om Nederland te verlaten, berust grotendeels op speculatie. Christiaan was de oudste zoon van de Haarlemse lakenhandelaar Johannes van Haastert (1767-1850) en Jacoba Louise Hooman (1778-1848).²² Na hem waren nog meer broers en zusters gekomen, waarvan de meesten op jonge leeftijd waren overleden. Bij zijn vertrek naar de Oost leefden er nog slechts twee. Vier anderen waren gestorven. Waarschijnlijk ontstond uit deze treurige omstandigheden bij hem het verlangen naar een betere toekomst en lonkte het avontuur van de verre kolonie. De bescheiden positie van 'chirurgijn derde klasse' bood mogelijkheden tot groei in de militaire hiërarchie. Daarmee vergeleken leek het alternatief om zijn vader in de lakenhandel op te volgen minder aantrekkelijk; de lakenhandel was sterk achteruit gegaan.²³

In januari 1817 ging Christiaan van Haastert te Hellevoetssluis aan boord van het schip 'De Hoop'. Hij maakte deel uit van een militair transport dat 500 manschappen telde. Op het schip bevonden zich ook burgers; mannen, vrouwen en kinderen. Een van deze kinderen heette Nicolette Peronneau van Leyden, een meisje van ongeveer negen jaar oud en zij zou lang nadien haar herinneringen aan deze reis op schrift stellen.²⁴ Dat de reis niet gemakkelijk verliep, blijkt uit enkele details. Als 'De Hoop' na bijna drie maanden varen water en proviand inslaat, schrijft Nicolette: 'Minder aangenaam en zeer verontrustend was het gezigt van twee blanke lijken, welke, voorover in elkaar gedrongen langs de kust dreven.'²⁵ Tijdens de lange reis vonden er de gewone ongemakken plaats: onweer, ruzies onder de passagiers en sterfgevallen aan boord. Maar ook waren er feestelijkheden. Zo werd op 24 augustus de verjaardag van Koning Willem I gevierd: 'Volk en soldaten werden getracteerd op roden wijn. 's Avonds was er een danspartij agterop en het volk vermaakte zich met de soldaten met zich te verkleden. [...] De dag liep vroolijk ten einde.'²⁶

De militairen aan boord kenden hun plaats; zij lijken allen in de voorkajuit gehuisvest te zijn. De nationaliteiten waren divers: 'De meeste officiers waren Fransen, ook Belgen en één Duits kapitein.'²⁷ Deze officieren gingen vrij om met de zeven dames: ze zongen samen en speelden kaart of domino. Ook de verjaardag van Willem I vierden ze gezamenlijk. De onder-officieren, waartoe Christiaan van Haastert met zijn bescheiden rang gerekend kon worden, vermengden zich soms met de hogere rangen en met de dames, zoals bij het 'comédie' spelen.²⁸

Na acht maanden arriveerde het schip in Batavia: 'Er werd een grote prauw besteld, die de passagiers en de militairen naar de wal zou brengen.'²⁹ Met deze prauw heeft dus ook Christiaan van Haastert de wal bereikt. Hij zag het als een tijdelijk verblijf, want hij was vast van plan om terug te keren. In een rapport uit 1843 wijdde hij een passage aan jongens die naar Indië vertrokken. Hierin klonken zijn hoge verwachtingen en illusies door:

Bezield met de beste voornemens [...] verlaten zij als jongeling de ouderlijke haardstede en hun geliefkoosde betrekkingen, om eenmaal als een kundig

mensch, als een in vele opzichten uitsluitend_wetenschappelijk man, in onbekrompen omstandigheden tot den kring der betrekkingen terug te kunnen keeren en alsdan de vruchten te oogsten eens onvermoeid strevens ten nutte van het menschedom en ten eigen nutte in een vak, waardoor zij zooveel heilzaams verrichten, zich zoo edel onderscheiden kunnen en waaraan zij de genoegens van hun prille jeugd hebben opgeofferd.³⁰

In de nagelaten papieren van Christiaan van Haastert zijn geen notities aanwezig met zijn eerste indrukken van Indië. Waarschijnlijk werd hij met zijn regiment toegevoegd aan het garnizoen te Semarang, waar hij in 1818 werkzaam was als chirurgijn der derde klasse. De gezondheidszorg voor Europeanen stond ingrijpende veranderingen te wachten. Hendrik Willem Daendels (1762-1818) was in 1807 door koning Lodewijk Napoleon benoemd tot Gouverneur-Generaal van Indië. Hij had zich onder andere intensief bezig te houden met de reorganisatie van deze gezondheidszorg, die zeer te wensen overliet.³¹

Daendels nam een aantal ingrijpende besluiten waarbij hij zich zoveel mogelijk baseerde op hetgeen in Nederland gewoonte was. Zo stelde hij een uniform in voor de artsen in het leger; artsen vormden de kern van de militaire geneeskundige dienst. Daendels hield daarbij geen rekening met de eisen die in de tropen aan werkkleding gesteld werden. Het uniform was gemaakt van: 'donkerblauw laken (daar hemelsblauw als in Nederland in Indië niet was te krijgen), de kleppen, kraag en opslagen van zwart fluweel met borduursel, voor de chirurgyns zilver,- voor de doctoren goud-borduursel.'³² Ook stelde hij arts-examens in, eiste hij een nieuwe inrichting van militaire hospitalen en liet hij verscheidene garnizoenshospitalen bouwen. De militaire geneeskunde kreeg er een taak bij, en dat was toezicht uitoefenen op de geneeskundige dienst voor de burgers.

Zowel onder Daendels, het Engelse bestuur en het daarna terugkerende Nederlandse koloniale bewind bestond een vast geloof in de superioriteit van het eigen medische systeem, waarbij de medische kennis van de inheemse bevolking inferieur bevonden werd. Het Hollands uniform voor de tropen mag als symbool daarvan worden gezien; *mind over matter*, Hollandse wilskracht die zich boven het klimaat plaatste.

Dit was de medische wereld waarin Christiaan van Haastert terecht kwam. Officieel geordend en hiërarchisch, met een vast geloof in de Europese medische kennis van vooral mannen. In de praktijk was het evenwel een chaotische werkelijkheid van mogelijkheden en vermenging. Ook in het militair hospitaal te Semarang was die er volop. De sferen van militair en burgerlijk, doekoen en arts, mannen en vrouwen liepen door elkaar heen. Er waren Europese vrouwen werkzaam in de filantropische ziekenzorg of zij waren 'Stads Vroedmeesteresse' zoals in 1819 te Semarang 'Mejuffrouw A.A. Borgoia'.³³ De zeventienjarige Van Haastert uit de provinciestad Haarlem, zal houvast hebben gevonden in de reglementen en protocollen van de militaire dienst. Daarbij zou er binnen enkele jaren in zijn persoonlijk leven een grote steun verschijnen.

In 1822 werd Christiaan van Haastert bevorderd tot 'chirurgyn majoor der tweede klasse', werkzaam in het militair hospitaal te Semarang.³⁴ Ook vermeldt de *Regerings-almanak* bij de plaats Semarang dat er op 10 oktober 1822 'een kind van Christiaan van Haastert' is overleden, zonder nadere informatie over moeder en kind.³⁵ Ook in de familiepapieren ontbreekt informatie over dit kindje. Christiaan van Haastert was toen al vader. Met de inheemse vrouw Sajia kreeg hij een zoon, Michiel Cristiaan (1821-1824). Sajia was de concubine van Van Haastert; in de lagere rangen van het koloniale leger werd zij 'muntji' genoemd, een vrouw die veelal woonachtig was in de tangsi, de

barakken. Overplaatsingen en kinderen zouden de komende twaalf jaar kenmerken. In 1822, nog in Semarang, erkende hij het vaderschap over Johanna Adolphina (1822-1901), roepnaam Jansje. Het jaar daarna kwam Caspar (Casper Joseph, 1823-1859), ter wereld. Twee jaar daarna, dus in 1825, werd Van Haastert overgeplaatst naar Djokja op Midden-Java. In Djokja werd Jacoba Louise (1825-1873) geboren, een meisje dat Wiesje genoemd werd. Djokja bleef zijn standplaats tot 1829, een verlofjaar in 1827 uitgezonderd. Over zijn verblijf in Nederland is niets bekend. Tijdens een tweejarig verblijf (1829-1830) in Salatiga (nabij Semarang), nog steeds als Chirurgijn tweede klasse, werd op 2 juni volgens de Rijks-Almanak Siegfried van Haastert geboren. Te Salatiga vormde hij met de de 'apotheker der derde klasse' J.G. Rhemrer (waarmee waarschijnlijk Rhemrev bedoeld is) de volledige militaire staf. Tot 1832 is hij op Banka gestationeerd. In dat jaar meldt de almanak ook dat hij lid is geworden van het 'Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen', een culturele vereniging met - getuige de lijst van plaatsen en namen in de almanak - leden over geheel Indië, staand onder bescherming van Gouverneur-Generaal J. van den Bosch.³⁶ Over het jaar 1832 noemt de *Rijks-almanak* geen verdere medische staf voor Banka, hetgeen waarschijnlijk betekent dat Van Haastert er alleen voor stond. Lange dagen werken, beperkte middelen en vier kinderen, het moet een wissel op hem getrokken hebben. In 1834 was hij in Bagalen (Midden-Java), hier bracht hij waarschijnlijk drie jaren door. In deze periode kreeg hij twee zoons, maar niet bij Saija. Als moeder van Anthonie Frederik (Toon) (1833-1877) en Johannes Jacobus Ludowikus (Jan) (1834-1856) werd de Javaanse vrouw Essa genoemd.³⁷ De moeders komen in een volgend hoofdstuk nader voor het voetlicht.

Van Haastert werkte in 1838 en 1839 te Soerabaja waar hij uiteindelijk 'dirigerend officier van gezondheid der tweede klasse' is en president van de 'Plaatselijke Commissie van Geneeskundig onderzoek en toezicht'.³⁸ Daarna kwam hij in Semarang en met ingang van 1841 in de hoofdstad Batavia. In 1843 werkte Van Haastert als 'dirigerend officier van gezondheid eerste klasse' in Batavia, met als directe chef P.J. Godefroy.³⁹ Hij had in totaal acht kinderen, waarvan er twee gestorven waren. Michiel was op driejarige leeftijd overleden, evenals de eerstgeborene. In leven waren Jansje (1822), Casper (1823), Wiesje (1825), Siegfried (1829), evenals Toon (1833) en Jan (1834). Alle kinderen waren door hem erkend en droegen zijn achternaam, hetgeen inhield dat ze evenals hij de Europese status bezaten. De moeders waren en bleven inheems.

Het is grotendeels speculeren hoe het persoonlijke leven van Christiaan van Haastert er in deze periode uitzag. Wiesje heeft hierover later iets aan haar dochter Christine verteld; verhalen die weer een generatie later door Christine's zoon zijn opgetekend in de *Kortenhorst Kroniek*.⁴⁰ Hieruit komt een beeld naar voren van een op Nederland gericht gezin, waarin dankzij de militaire invloed van Van Haastert orde en rust heerste. In de herinneringen zijn Essa en Saija afwezig, alsof zij nooit bestaan hadden. De vader bepaalde de grondslag van zijn huishouding: 'Voortdurend liet Van Haastert uit Holland boeken overkomen, vooral van godsdienstige en morele strekking.'⁴¹ Dat Van Haastert deze belangstelling bezat, blijkt uit een schoolschrift met aantekeningen. Rond 1840 schreef hij daarin met fraai regelmatig handschrift 'Belangrijke wenken over Opvoeding'. Het ging hier over de opvoeding van Europese Christelijke kinderen:

Wat zullen de beste scholen baten, als de school in huis niet behoorlijk geregeld is? De Christelijke huismoeder legt de eerste plooijen in 't kinderharte, en scholen noch jaren zullen die eerst gelegde plooijen volkomen kunnen uitwischen. Veel is er geschreven over de opvoedingsleer, veel wat voortreffelijk is voor meesters, voor directeuren en instituten, maar te weinig voor moeders.

Het moge al waar zijn, dat de moeders juist in hare betrekking van moeder fijner gevoelt, en als van natuur instinctmatig weet, op welke wijze zij 't best hare kinderen moet opvoeden, zeker is het, dat ook de paedagogiek voor haar bijzonder nuttig is.

Daarna zet hij uitvoerig het systeem uiteen waaraan een moeder en de kinderen moeten voldoen. Dat berust op vier punten:

Al dadelijk moet gij uwe aandacht op vier punten vestigen, dat, namelijk, uw kind 1e godsdienstzin, 2e gehoorzaamheid, 3e eergevoel en schaamachtigheid, en eindelijk 4e lust tot den arbeid en zelfverloochening leere en zich eigen maakt. Op deze vier punten berust alle gezonde opvoeding.⁴²

Het is een strenge ideologie die Van Haastert uiteenzette, gebaseerd op christelijke deugden. Gezien zijn vaderschap van kinderen van gemengde afkomst, lag het volgens moderne maatstaven voor de hand dat hij aandacht zou schenken aan de ouders die uit twee verschillende culturen afkomstig waren. Die aandacht bleef uit wegens de Europese status van zijn kinderen. Hij beschouwde ze als westers, Hollands zoals hijzelf was, ook al waren zij Indo-Europees. De invloed van de inheemse moeder bestond in zijn beleving niet: zij behoorde immers 'de paedagogiek' te dienen.

Dat het huishouden van Christiaan van Haastert een bijna militaire tucht moet hebben gekend, blijkt uit een ander nagelaten document. In 'Aan de Jonge Lui' noteert hij een groot aantal regels en voorschriften, voorafgegaan door een lijst van 'behoorlijke kleeding' die waarschijnlijk ook aan zijn eigen kinderen is verstrekt. Zijn lijst is tevens een indicatie van de mate van welstand die het gezin in de Semarangse periode gekend moet hebben.

- 1 Dozijn hemden
- 1 Stel Zilveren hemdknoopjes
- 2 Half hemdjies
- 1 Stel half hemdknoopjes
- 2 Paar handschoenen
- 2 Witte broeken
- 2 Donkere broeken
- 6 Onder broeken
- 6 Zilveren broekknoopen
- 1 Zilveren broekgesp
- 2 Rijbroeken
- 1 Buikband
- 2 Paar leêren sous-pied
- 12 Zilveren knoopjes voor sous-pied
- 12 Koperen knoopjes voor sous-pied
- 1 Bretel

- 2 Vesten
- 2 Zwarte zijden dassen
- 6 Paar sokken
- 1 Paar kousenbanden
- 1 Dozijn zakdoeken
- 1 Zondagsche jas
- 2 Witte jassen
- 3 Donkere jassen
- 1 Paar laarzen
- 1 Paar schoenen
- 1 Paar rij schoenen
- 1 Zwarte hoed
- 1 Witte hoed
- 1 Witte muts
- 1 Slaapmuts
- 6 Kabaaijen
- 2 Flanellen borstrokken
- 6 Nacht en huisbroeken
- 2 Sarongs
- 2 paar muilen

Een intrigerende lijst, waarvan slechts de '6 Kabaaijen' en de '2 Sarongs' aan meisjes doen denken; een aanwijzing voor het kennelijk geringe belang dat zij in het huishouden hadden. Uit rijden gaan in een broek werd alleen aan jongens toegestaan. De kledingstukken waren overwegend Europees van aard. Dit roept de vraag op wanneer dit alles gedragen moest worden en ook, wat de kinderen droegen als ze speelden. Als ze dat tenminste mochten. Al met al lijkt Van Haastert ook in zijn persoonlijk leven de wilskrachtige man te zijn geweest die op het schilderij staat: in het volle besef van zijn positie als vertegenwoordiger van het bewind. Machtig in zijn werkkring, dominant in zijn huisgezin.

1.2 De keuze van Sajia

Evenals van Christiaan van Haastert, is er van Sajia een afbeelding bewaard gebleven. Terwijl hij zich liet zien als een trotse man, maakt Sajia in houding en gezicht een lijdzame indruk. Zij oogt vermoeid. Het portret toont een vrouw met Chinese trekken, gezeten in een stoel nabij een tafeltje. Sajia zal hier ongeveer zeventig jaar zijn. In haar rechterhand houdt zij een witte zakdoek vast. Haar kleding is niet de traditionele kleding van Inheemse vrouwen, sarong en kabaja, maar eerder Chinees: jak en broek. Haar voeten in de slofjes rusten op een kussen. Het is voor hedendaagse ogen moeilijk voorstelbaar dat zij op het moment dat de foto gemaakt werd, al tientallen jaren in de

Europese levenssfeer verkeerde als njai en echtgenote van Van Haastert en als de moeder van zijn kinderen. Haar uiterlijk is immers niet 'aangepast', niet Europees, maar verwijst opvallend naar haar afkomst, haar eigenheid. Wie besloten heeft dat zij juist op deze wijze gefotografeerd moest worden, is onbekend. Misschien was het haar eigen keuze. Verboden werd het kennelijk niet. Andere afbeeldingen van Sajia zijn niet overgeleverd. Dit kleine portret is het enige. Het is afgedrukt op stevig karton.

De foto werd kort voor 1871 genomen in het atelier van 'Woodbury & Page, Photographers, Java', getuige de vermelding op de achterzijde. Dat feit voegt een belangrijke betekenis aan de foto toe, want het was relatief kostbaar daar een portret laten maken. Begin 1860 kostte dat minimaal tien gulden, een aanzienlijk bedrag.⁴³ Fotografen van Woodbury & Page hadden al dan niet tijdelijke studio's op locatie, zoals in hotels of grote particuliere huizen.⁴⁴ Goedkopere mogelijkheden waren er volop. Niet alleen kochten particulieren fotografische benodigdheden om zelf te fotograferen, in de grote steden waren ook andere fotostudio's aanwezig. In Semarang was bijvoorbeeld de toen bekende studio S.W. Camerik gevestigd.⁴⁵ Maar huiskiekjes of de stadsstudio voldeden kennelijk niet toen er een foto van Sajia gemaakt moest worden. Dat er een kwaliteitsstudio aan te pas diende te komen, had waarschijnlijk alles te maken met het jaar 1871, waarin zij naar Nederland zou gaan. Daarover later meer.

Over het leven van Sajia is weinig bekend. Haar geboorteplaats werd niet vastgelegd door de Europese administratie van haar tijd, niet door de Nederlanders en niet door de Engelsen.⁴⁶ Over haar geboortejaar bestaat evenmin duidelijkheid; de familiepapieren noemen zowel 1800 als 1803.⁴⁷ Een in 1969 opgevraagd kerkelijk document benoemt haar als 'Javaanse vrouw', dus afkomstig van Java.⁴⁸ Daarmee is echter weinig gezegd. Java was groot en er woonden migranten die afkomstig waren van andere eilanden en ook uit andere landen zoals China.

Voor de Europese administratie, de weerslag van de koloniale werkelijkheid, lijkt haar aanwezigheid een verwaarloosbaar feit, nauwelijks van genoeg belang om vast te leggen. Wat in deze werkelijkheid wel vastgelegd werd, was immers alleen wat binnen de Europese blik viel. Die blik was vooral op zichzelf gericht.

Voordat Sajia de concubine van Van Haastert werd, was er een andere man in haar leven, te weten de militair H.G. Hekkert die destijds werkzaam was in de militaire administratie. Het betekende dat Sajia toen in Semarang woonde of ten minste kwam wonen. Haar rechten en plichten waren overzichtelijk: ze had de plichten die Hekkert haar oplegde, rechten bezat ze niet. Op 22 september 1819 nam de burgerlijke stand een aantekening op. Er was overleden 'een kind van H.G. Hekkert'.⁴⁹

Over de verbintenis tussen Hekkert en Sajia spreken de bronnen elkaar tegen. Een 'testimonum matrimonii' uit Semarang over het latere huwelijk tussen Sajia en Christiaan van Haastert noemt geen eerder huwelijk van haar.⁵⁰ Evenmin komt een huwelijk met Hekkert ter sprake in de notariële beschrijving die in 1871 van Sajia's inboedel is gemaakt. In de meer op orale overlevering berustende familiepapieren evenals de vele bronloze stamboomoverzichten is wel sprake van een 'huwelijk' of een 'weduwe Hekkert'. Het lijkt al met al aannemelijk dat 'huwelijk' hier de betekenis bezat van 'verhouding'.

In het drie personen tellende gezin, was Sajia als ongehuwde inheemse moeder de partij met de laagste status en de minste rechten. Hij was slechts ten dele afhankelijk van Sajia. Zij zal hem in min of meerdere mate een thuishaven hebben geboden, huishoudelijke taken hebben verricht, en waar en wanneer noodzakelijk haar kennis over de gebruiken van haar geboorteland hebben gedeeld. Aan haar gaf de militair de voedingsmiddelen die als deel van zijn loon in natura werden uitgereikt. Zo kon de militair zich

gemakkelijker handhaven in het voor hem vaak vreemde land.⁵¹ Met een stabiel huiselijk leven was het daarbij gemakkelijker zich toe te leggen op de eisen die de dienst aan hem stelde en hopelijk wegens goed gedrag promotie te maken. Dat geluk viel Hekkert dus ook ten deel. In latere jaren klimt hij op de militaire ladder omhoog tot zijn overlijden te Semarang in 1833. Dan is Sajia al lang bij Van Haastert.

Van Haastert wilde beslist een Europees huishouden voeren, een levensstijl die hem als man uit Nederland in zijn beleving recht deed. Voor haar achtergrond was daarin weinig tot geen ruimte. Sajia voegde zich daarnaar, al heeft zij waarschijnlijk nooit afstand gedaan van haar eigen vertrouwde kleding.⁵²

Na enkele jaren verliet Sajia Semarang, waarna ze in Djokja verbleef. In 1827 vertrok Van Haastert voor een verlof naar Nederland. In de familiepapieren bestaat geen verwijzing naar de mogelijkheid dat zij met hem meereisde. Waarschijnlijk bleef zij dus in Indië, om voor hun kinderen te zorgen. Die hadden zich vrijwel elk jaar in getal vermeerderd. Na haar dochter van Hekkert, kreeg ze van Van Haastert tot zijn verlof bijna elk jaar een kind: in 1821 Michiel Christiaan, die slechts drie jaar oud zou worden. In 1822 Jansje, het jaar daarna Caspar Joseph, en in 1825 Wiesje. Gezien de positie van Van Haastert, kon hij rechten doen gelden op een officierswoning. Daar was het mogelijk de kinderen te beschermen tegen de sfeer van de tangsi, waarin inheemse soldaten en muntji's onderdak hadden en hun leven leidden. Zijn woning moest een enclave zijn van de Europese beschaving.

De kinderen die zij met Van Haastert kreeg, werden door hem als zodanig erkend. Hij gaf ze zijn naam, hij gaf ze door de erkenning de Europese status. In zijn huis leefden ze als Europeanen, als Nederlanders zoals de vader dat was. Zij spraken zijn taal, zij lazen de boeken die hij wilde dat ze lazen, zij gingen naar Nederland voor hun opleiding indien hij dat wenste. Het betekende dus dat hoe ouder de kinderen werden, hoe verder zij uit de sfeer van de moeder groeiden. Sprak zij Maleis met hen? Vertelde zij hun over haar moeder, die hun oma was? Over hun opa, de tantes en ooms? Sajia's familie lijkt in de familiepapieren niet te bestaan.

Voor Sajia was een ondergeschikte positie weggelegd in het gezin Van Haastert. Zij was de huishoudster, de moeder van zijn kinderen, maar daarmee nog niet de opvoedster van haar eigen kinderen. In Van Haasterts aantekeningen over 'Belangrijke wenken over Opvoeding' noteerde hij immers al op de eerste bladzijde:

Wat zullen de beste scholen baten, als de school in huis niet behoorlijk geregeld is? De Christelijke huismoeder legt de eerste plooijen in 't kinderharte, en scholen noch jaren zullen die eerst gelegde plooijen volkomen kunnen uitwisschen. Veel is er geschreven over de opvoedingsleer, veel wat voortreffelijk is voor meesters, voor directeuren en instituten, maar te weinig voor moeders.⁵³

Met andere woorden, de moeder moest geschoold worden haar kinderen op te voeden. Sajia was om te beginnen geen christen. Daarmee leken de taken te vervallen die Van Haastert opsomde, en die bij elkaar een devote christelijke opvoeding omvatten. De man die het allemaal zo goed wist, heeft waarschijnlijk waar mogelijk zelf de christelijke opvoeding van zijn kinderen ter hand genomen, op een militaire wijze. Hoe streng die tucht geweest moet zijn, blijkt uit een andere notitie over de gehoorzaamheid waartoe elk kind verplicht is: 'Het moet zijn spel, zijn stoeijen, loopen, klauteren enzo. oogenblikkenlijk staken, zoodra gij zulks beveelt, omdat gij het beveelt. Gij zijt zijne wet: er is alles aan gelegen dat het zijn wil aan de wet onderwerpt.'⁵⁴

Zoals gezegd, kreeg Sajia bijna elk jaar van Van Haastert een kind. Maar na zijn verlof in 1827 was dat anders. In 1829 kwam alleen nog Siegfried ter wereld, de hekkensluiter. De twee kinderen Van Haastert die daarna geboren werden, waren niet van Sajia.⁵⁵ Toon (1833-1877) en Jan (1835-1856) hadden een andere moeder en dat was zoals de familie-papieren onthullen: 'de vrije inlandsche vrouw Essa, in 1833 oud 18 jaren'.⁵⁶ Sajia was toen 30 jaar, in vergelijking met Essa een oude vrouw. De kinderen werden ondergebracht in het huishouden van Sajia en Van Haastert.

In 1852 maakte Van Haastert zijn testament op. Daarin, en in een aparte brief aan Sajia, legde hij sterk de nadruk op de positie van Toon en Jan. De zorg en aandacht die hij voor de twee jongens vroeg, waren kennelijk niet vanzelfsprekend. Broers en zusters moesten zich inzetten zodat de twee jongsten hun studie in Nederland konden afmaken; zij studeerden aan de Indische school in Delft en waren daar bij kennissen in de kost.⁵⁷ In zijn testament richtte Van Haastert zich direct tot de kinderen:

zij zijn nog minderjarig, zoodat zij de ouderlijke hulpe en verzorging hoogst benoodigd hebben, en het was dus billijk, dat ik hen naar Europa zond voor hunne opvoeding, maar even billijk is het, dat ik van U verlang, dat na mijnen dood, gij, tezamen hen in staat stelt, hunne studiën te voltooijen, en daardoor hun den weg opent eenen gelijken maatschappelijken stand te bekleeden, als gij zelve bekleedt; dat gij zulks doet is mijn wensch, zulks is mijn wil.⁵⁸

Een vergelijkbare wens en wil werden tot Sajia gericht, die herinnerd werd aan een plechtige belofte die ze had gedaan, om voor Toon en Jan te zorgen. De brief eindigde met een verontschuldiging 'voor alle narigheden die je van mij mocht hebben ondervonden'.⁵⁹

Waaruit die narigheden hadden bestaan, laat zich gemakkelijk raden. Kinderen van een jonge rivale moeten opvoeden zal voor de dan nog ongetrouwde Sajia niet gemakkelijk zijn geweest. Van Haastert wilde ervan verzekerd zijn dat de opvoeding ook na zijn dood voortging, en dat zijn andere kinderen de twee laatsten niet zouden laten vallen, mogelijk uit solidariteit met hun moeder.

De zorg en geldelijke toelage die Toon en Jan nodig hadden, bleken na Van Haasterts overlijden in 1860 minder te zijn dan hij had kunnen voorzien. Jan is in 1856 gestorven en Toon maakte carrière als ingenieur B.B. Hij overleed in 1877 en werd begraven in Semarang.⁶⁰

De huiselijke omstandigheden veranderden in 1844, toen Van Haastert met pensioen ging. De Europese levensstijl bleef kostbaar, mogelijk ook een reden waarom Van Haastert een praktijk als particulier geneesheer begon. Het pensioen van de dienst als basisinkomen, de praktijk als aanvulling daarop. Een groot risico leek het evenwel niet in te houden. In Semarang was de naam Christiaan van Haastert bekend. Daarbij waren er in zijn huishouden niet meer zoveel monden te voeden als in den beginne; de negentienjarige Wiesje, de elfjarige Toon en zijn twee jaar jongere broertje Jan.

De geneesheren, of zij nu militair, particulier of stadsgeneesheer waren, waren werkzaam in sferen die elkaar overlaptten. Vooral in de steden richtten zij zich op Europese inwoners; weinigen beheersten het Maleis of een andere taal.⁶¹ Alleen bij een epidemie werd er door de inheemse bevolking een breed beroep op deze geneesheren gedaan. Buiten de grote steden waren de verdiensten van een particulier geneesheer geringer; de patiëntenkring was ofwel te gezond ofwel maakte gebruik van inheemse geneeskrachtige kruiden.⁶² Dat gebruik was overigens ook aanwezig in de grote steden.

Voor Sajia betekende de pensionering van Van Haastert niet zozeer een achteruitgang in inkomsten. Wel had deze verandering mogelijk gevolgen voor haar eigen status. Als doktersvrouw en vrouw des huizes, zal ze de patiënten van Van Haastert te woord hebben gestaan. Zelf had zij een eigen patiëntenkring die afkwam op haar kennis van geneeskrachtige planten en kruiden. Sajia sprak waarschijnlijk nauwelijks Nederlands. Zal Wiesje de taken die behoorden tot de positie van 'de vrouw des huizes' van haar hebben overgenomen?

In 1848 werd Sajia in de Semarangse Sint Jozefkerk gedoopt tot christen. Volgens de katholieke leer was Sajia's ziel nu gered, volgens de wereldse heerschappij was Sajia door de doop gelijkgesteld aan Europeanen.⁶³ Daarmee behoorde ze, wat de residentie Semarang betrof, niet meer tot de meerderheid van de 739098 inheemsen, maar tot een minderheid van 2883 Europeanen.⁶⁴ In datzelfde jaar zou Sajia trouwen met Van Haastert, en wel op 14 juli. Het huwelijk werd gesloten door pastoor Van der Grinten. Twee getuigen waren erbij, naast Wiesje van Haastert was dat ene Georgius Barbier.

Sajia was niet als andere Europese vrouwen, en evenmin als andere katholieke vrouwen. Om te beginnen behield zij haar naam, al werd er Philoteija voor geplaatst. Er waren ook Indonesische vrouwen die afstand deden van hun naam en overgingen op een nieuwe, geheel Europese naam. Sajia deed dat niet. Zij bleef bovendien een 'Javaanse vrouw', zoals de *Regerings-almanak* haar noemde, 'een tot de Christelijke Godsdienst toegetredene'.⁶⁵ Voor de wet en voor de kerk was Sajia een Europese katholieke vrouw geworden. Een minderheid in een minderheid, want katholieken vormden een kleine geloofsgemeenschap in Indië. In 1850 werden er in Batavia, Soerabaja, Padang en Semarang bij elkaar een aantal van 5670 katholieken geteld, onder wie Sajia dus.⁶⁶

Al waren er relatief weinig katholieken in Semarang, toch bestond er een stevige infrastructuur waarin deze godsdienst verankerd lag. De Sint Jozefkerk met een orgel, de pastoor Van der Grinten, een kapelaan en een koster, en daarbij ook enkele instellingen en organisaties die het katholiek welzijn van behoeftigen onder hun hoede hadden. Trouwe katholieken waren hier op vrijwillige basis werkzaam. Een hechte gemeenschap, waarin men elkaar ongetwijfeld door en door kende, met daarbij enige ruimte voor echtgenotes van vooraanstaande mannen. Sajia werd daar voorzover bekend niet in opgenomen.

Nu zij getrouwd was, bezat ze wat meer bestaanszekerheid. Weggestuurd worden was niet meer mogelijk, weggaan overigens evenmin.

Hoe gering de sporen ook zijn die Sajia heeft achtergelaten, er valt daarmee een vaag beeld te reconstrueren. Zij had twee relaties, zij was moeder, njai en echtgenote, zij gaf naam noch kleding op voor de Europese levenssfeer.

1.3 Met pensioen

Het leven van Christiaan van Haastert verschilde feitelijk niet veel van andere mannen die naar de Oost waren gegaan. De medische dienst was, zoals elk ander onderdeel van het koloniale leger, een log orgaan dat zich ontwikkelde langs lijnen van geleidelijkheid. Wie in een lage rang begon, kon uiteindelijk hoog eindigen. Promoties werden toegekend op basis van verdienste, op kennis en ervaring, maar ook was er de onduidelijke factor van nepotisme. In 1840 veranderde het zogeheten 'clinisch medische' examen voor chirurgijn-majoor. In een tijdsbestek van veertien dagen moest een kandidaat veel bewijzen van kunde leveren:

Na het onderzoek van twee zieken en een daarop volgende ondervraging werd de candidaat in een aparte kamer van het Hospitaal te Weltevreden geïsoleerd, waar hij zijn bevindingen op papier moest zetten. Werden door de examinatoren in het opstel onjuistheden bevonden, dan moest de candidaat zelf in een postscriptum van die bezwaren melding maken. Ook het verdere verloop van de ziekte dier lijders moest als een naschrift worden toegevoegd aan de eerste beschrijving.⁶⁷

Ook andere onderdelen van het klinisch examen volgden deze procedure van prestatie en verslaglegging. Het was zwaar, in alle opzichten, en daar kwam bij dat de mogelijkheden tot voorbereiding op dit examen buiten de grote steden beperkt waren. In de buitengewesten bezaten jonge artsen weinig middelen. Medicijnen, medische instrumenten, assistentie, dat alles was bijna standaard minder dan er nodig was in de praktijk. Daarbij kregen deze mannen een karig salaris. Veel zochten er dan ook een baantje bij, zeker als er een gezin was. Deze benarde situatie werd verslechterd ingeval de chirurgijn dit examen moest afleggen. Voor een grondige voorbereiding waren boeken even noodzakelijk als ervaren collegae gewenst waren; maar het een zowel als het ander ontbrak op de buitengewesten. Kandidaten die in de grote steden geplaatst waren, bezaten dus een voordeel. Dit examenreglement werd door de aanstaande chef van de geneeskundige dienst P.J. Godefroy ondertekend. Alle medici waren eraan onderworpen, buitenposten, armoede en isolement ten spijt.

In 1842 verscheen als reactie op de praktijk van het examen-reglement een intern rapport van Van Haastert. Direct en onomwonden beschuldigde hij Godefroy van partijdigheid bij de examens voor de hogere rangen. Academici (als Godefroy) zouden worden voorgetrokken: niet alleen kregen ze overdreven goede examencijfers, maar ook kregen ze een betere plaatsing in grote ziekenhuizen. Voor niet-academici (zoals Van Haastert) bleven de buitengewesten over. Een jaar later, toen er niets veranderd was, publiceerde Van Haastert een aanklacht van 72 pagina's. Dit keer waren de wantoestanden niet alleen aan Godefroy te wijten, maar moest de gehele dienst het ontgelden. De titel sprak boekdelen: *Betoog der noodzakelijkheid eener Reorganisatie van den Geneeskundigen Dienst in Indië*.⁶⁸ Het rapport stuurde hij aan het Gouvernement en dat nam een besluit. Het verzond dit rapport, met de conduitestaten van zowel Van Haastert als Godefroy, naar het moederland. Daar moest men maar beslissen.

De oplossing die de rust in de medische dienst overzee zou herstellen, bleek uiteindelijk eenvoudig. Een jaar na het verschijnen van het *Betoog* werd Van Haastert gepensioneerd, het jaar daarop trof Godefroy dit besluit. Het had allemaal weinig uitgehaald.

Het jaar 1844 had dus een grote omslag gebracht. Met pensioen, dat betekende geen verplichtingen meer in de medische militaire dienst. De oudste dochter Jansje trouwde in 1844 met Carl Albert Joseph Pequeur, en begon met hem een eigen gezinsleven. De één jaar jongere Caspar, had in 1843 zijn juridische opleiding in Nederland afgesloten; in 1845 zou hij trouwen met Johanna Frederika Oudolf. De negentienjarige Wiesje woonde bij haar vader en moeder, evenals de jongere kinderen Toon en Jan. Zowel in zijn werk- end als in zijn persoonlijke leven was dit voor Van Haastert dus een periode van veranderingen. Daarbij kwam nog een conflict dat de katholieke gemeenschap te Semarang de komende tijd zou verscheuren.

Deze katholieke kwestie bestond uit een gezagsconflict tussen de kerkelijke autoriteiten en het gouvernement. De Nederlandse katholieke kerk was een relatieve nieuwkomer in de kolonie. Pas in 1808 hadden de eerste twee rooms-katholieke priesters voet aan wal

gezet in Indië en in hetzelfde jaar werd een parochie in Semarang gesticht. Twee jaar later kwam er een statie (standplaats) in Soerabaja bij. De Nederlandse regering beschouwde de priesters als ambtenaren in dienst van het gezag, dat dus de macht bezat tot benoemen en overplaatsen van deze ambtenaren, die net als de meer wereldlijke ambtenaren in het bezit moesten zijn van het radicaal, een diploma voor ambtenaren. Gouverneur-Generaal van Indië J.C. Baud (1789-1859) volgde deze lijn, en benoemde een niet-katholiek als weesvader voor het Rooms-Katholieke Weeshuis te Semarang.⁶⁹ De aanwezige priesters schikten zich in deze situatie: zij erkenden daarmee het gouvernement als gezaghebbend over de kerk.

In 1845 evenwel veranderden de verhoudingen drastisch, kort na de aankomst van bisschop J. Grooff (1800-1852). Het jaar ervoor was Grooff op deze hoge positie benoemd en koning Willem II had hem zelfs ontvangen. Rome had de benoeming meer gewicht gegeven door Batavia tot Apostolisch Vicaraat te benoemen, dat zich moest bekommeren om militairen en burgers.⁷⁰ Bij zijn aankomst in Indië werd Grooff koel ontvangen, alsof men voorvoelde dat de nieuwe man problemen zou veroorzaken.

Grooff trof een klein aantal priesters aan, van wie vooral pastoor Kerstens en pastoor Heuvels in Semarang van belang waren. Zij gehoorzaamden het gezag van het gouvernement. Dat stak Grooff. Het wereldlijke gezag over zijn priesters verwierp hij; zij dienden hem, en daarmee de kerk, te gehoorzamen. Hij wilde strengere regels: geen welwillendheid bij gemengde huwelijken, geen priesters aanwezig op wereldse feesten, verplicht dragen van de toog en naleving van de priesterlijke plichten.⁷¹ Het gouvernement weigerde iets van het gezag af te staan: zij hadden de priesters aangesteld.

Daarmee was het conflict geboren. Wie moest men als katholiek gehoorzamen?

Vanzelfsprekend raakte de katholieke gemeenschap in Semarang verscheurd. Men moest kiezen ofwel voor het gezag van de wereld (dan moest Grooff weg) ofwel voor dat van de kerk (opstand tegen het Gouvernement zou ongetwijfeld consequenties hebben). Alle onrust die hierdoor ontstond, leidde tot het sluiten van de kerk door het Gouvernement. Dat kwam hard aan. Er waren burgers die een anti-Grooff pamflet lieten verschijnen, waarin het optreden van Grooff 'onberaden en dolzinnig' werd genoemd.⁷² Zij kozen voor het Gouvernement. Tegenover deze burgers stonden 'Semarang's welwillende Katholieken', met als leider Christiaan van Haastert.⁷³ Zij wilden dat Grooff de kwestie zou oplossen. Van deze welwillenden verscheen een adres, opgesteld door Caspar van Haastert, Christiaans oudste zoon. Wat daarin stond, was feitelijk de bereidheid om tegen het koloniale gezag in, Grooff te blijven gehoorzamen. Met het pamflet en het adres was de situatie in Semarang potentieel explosief geworden. Dat moet Van Haastert geweten hebben. Voor de tweede keer koos hij partij tegen het Gouvernement, overtuigd van het eigen gelijk. Maar voor de tweede keer koos het Gouvernement dezelfde uitweg: de angel die pijn doet, verwijderen. In januari 1846 verscheen in het *Staatsblad* het uitwijzingsbesluit van het Gouvernement. Grooff diende binnen veertien dagen Indië te verlaten, voordat de diensten hervat konden worden. Pas twee jaar later zou hij opgevolgd worden door bisschop Vrancken. Christiaan van Haastert had voor de tweede keer een slag met het Gouvernement verloren.

Drie maanden na de aankomst van bisschop Vrancken en de installatie van de nieuwe pastoor, werd Sajia gedoopt in de Sint Joseph Kerk te Semarang. Zij was toen 45 jaar. Op het doopbewijs stond haar nieuwe naam: Philoteja Sajia, een naam die vrij vertaald de betekenis bezat van 'zij die God liefheeft'. De doop leek een logische stap te zijn voor een volgende: op 14 juli werd het huwelijk gesloten tussen haar en Christiaan van Haastert. De *Rijks-almanak* vermeldde het huwelijk van 'Christiaan van Haastert en de tot de Christelijke godsdienst toegetreden Javaansche vrouw Sajia'. Naar de motivatie van dit besluit om te trouwen, na jarenlang samenwonen en een gedeeld ouderschap,

kan alleen gegist worden. De meest waarschijnlijke reden voor de verandering was gelegen in de wetswijzingen van 1848. In artikel 40 en 354 van het burgerlijk wetboek kwamen nieuwe bepalingen voor, die de moeder van Indo-Europese kinderen uitsloten van rechten op kinderen die door een Europese man waren erkend; ingeval hij stierf voordat de kinderen volwassen waren, werd zij uitgesloten van voogdijschap.⁷⁴ Met dit huwelijk werd Saija voor de wet de moeder van Toon en Jan, de kinderen die aan Essa toegeschreven waren. Dankzij deze nieuwe wetten kreeg Van Haastert officieel de volledige macht over de kinderen, een autoriteit die hij in de praktijk ervoor al had bezeten. Sajia was als echtgenote onderworpen aan de huwelijkswetten. Maar er waren momenten, waarop zij haar stem duidelijk zou laten horen.

2 Carel Sloot 1826-1883

De vader van Marie Sloot was een rechtlijnige man, zeer gelovig en ook nog eens koppig. Carel Sloot ging niet snel bij de pakken neerzitten. Die eigenschap zou hem in het leven goed van pas komen. Tegenslag en tegenwerking kreeg hij voldoende, zowel in Nederland als aanvankelijk in Indië. Maar hij richtte zijn ogen op zijn verantwoordelijkheden en op zijn doel, en hij hield vol. Dat pakte voor Carel goed uit. Zijn emigratie naar Indië was ten dele ingegeven door persoonlijke overwegingen en kwam ten dele voort uit economische drijfveren. Dat had hij gemeen met veel andere jonge mannen die in deze tijd naar Indië trokken. Maar Carel was net even anders, beter opgeleid dan de meesten en als katholiek behoorde hij tot een minderheid in het overwegend protestantse Nederland.

Wat hij van Indië werkelijk vond, is onbekend. Het eten smaakte hem goed, dat is wel overgeleverd. Hij vervulde er betrekkingen naar tevredenheid van zijn superieuren. En hij ontmoette er de moeder van zijn kinderen: Louise, de dochter van Sajia en Christiaan van Haastert.

2.1 Het gezin van afkomst

Oldenzaal ligt in Overijssel, tegen de Duitse grens aan. Een oud Twents stadje is het, dat in de negentiende eeuw een overwegend katholieke bevolking kende, die trouw ter kerke ging in de Sint-Plechelmusbasiliek. De kerk dateerde uit de 12de eeuw en was al die tijd bestand gebleken tegen de invloed van allerlei komende en gaande moderniteiten. Dat conservatieve leek ook de bevolking van Oldenzaal te kenmerken. Er bestond een afwerende houding ten opzichte van vernieuwing, een houding die ten dele voortkwam uit de geïsoleerde ligging ten opzichte van de Randstad maar ook uit het karakter van de Twentenaren, dat weinig frivoliteit kende. Het amusement beperkte zich tot de sociëteit voor de gegoede burgers, waar kranten gelezen konden worden, en waar een biljarttafel stond. De minder gegoeden vonden hun afleiding in kerkelijke festiviteiten en in folkloristische feesten zoals de 'vretmaolkes', waarvan de naam voor zich spreekt. Men leunde op elkaar, men bood en genoot 'naoberplichten', de sociale verplichting elkaar bij te staan. Het leven was er sober.⁷⁵

Hier kwam op 22 juni 1826 Carel Fredrik Sloot ter wereld, in de namiddag om half zes.⁷⁶ Ten tijde van zijn geboorte waren zijn ouders op leeftijd. Zijn vader Nicolaus Sloot (1777-1844), van beroep Gemeenteontvanger, ambtenaar dus, was 49 en had een militair leven achter de rug. Zijn moeder, Johanna Maria Bloo (1783-1838) was 44 jaar.⁷⁷ Beiden waren katholiek. Carel was de laatste in een gezin dat vijf kinderen telde. Dat waren Jan Willem (1810-1867), Antonius Bernardus (1812-...) Theodora Catharina (1817-1869) en Emilia Bernardina Sloot (1824-1885). Een zusje, Carolina Fredrika Sloot (1820-1825), was jong gestorven. Baby Carel had twee broers van zestien en van veertien, evenals twee zusjes van elf en twee jaar.⁷⁸

In de loop der jaren zouden de kinderen Sloot bijna allemaal hetzelfde levenspatroon volgen. Geboren worden in Twente, trouwen in Twente, kinderen krijgen in Twente. Het laat een sterke verbondenheid met de streek zien. Carel moet erbij geweest zijn toen zijn zusje Dora in 1839 trouwde met de katoendrukker Gerard Scheffler, een geboren en getogen Oldenzaler, die met Dora vijf kinderen kreeg onder wie het meisje Lina, dat later een belangrijke rol in de familie zou vervullen.

Op dit patroon vormde de oudste broer een uitzondering. Jan Willem wilde meer met zijn leven dan het in Oldenzaal spenderen. Hij nam dienst bij het Indische leger en

vestigde zich later in Semarang, waar hij in het onderwijs werkte.⁷⁹ Waarschijnlijk is hij kort na Dora's bruiloft vertrokken. In de familie zijn enkele brieven bewaard gebleven met daarin ouderlijke vermaningen aan deze avontuurlijke zoon. Zijn moeder waarschuwde hem vooral goed op zijn geld te letten, want zij wist van horen-zeggen dat er in Indië veel gestolen werd:

Dus lieve Jan, wees voorzichtig en vertrouw niet te veel op de mensen en leid ook een geregeld leven en denk erom geen onrijpe vruchten te eten. Gij moet het mij niet kwalijk nemen lieve Jan, ik doe het voor Uw bestwil.⁸⁰

De 'lieve Jan' zou zich vrij weinig van de moederlijke woorden aantrekken, maar zorgen over hem werden haar bespaard, want kort na Jans vertrek overleed ze. Binnen een jaar na aankomst schreef hij aan zijn vader in Oldenzaal dat hij getrouwd was, en wel met Johanna Maria Brouwer, op 31 maart 1838 in Soerabaja.⁸¹ Hoe dat onverwachte nieuws moet zijn aangekomen in het conservatieve Oldenzaal, laat zich raden. In de ogen van de dan twaalfjarige Carel zal deze oudste broer een avonturier van het goede soort geweest zijn, iemand die een ander leven durfde te kiezen dan trouwen in Oldenzaal. De echtgenote was de vijftienjarige Jansje, de dochter van een slager uit Delft. Hoe zij, of de slager, in Indië kwam, is niet bekend.⁸² Een jaar na het huwelijk kregen ze een dochter, Lotje. Jan Willem berichtte enthousiast over zijn gezinsleven aan zijn familie in Oldenzaal, die evenwel niet altijd goed wist hoe hiermee om te gaan. Twee maanden na het huwelijksbericht stuurde zijn vader een brief om nader te informeren naar deze Jansje.

Oldenzaal en Indië, het lijkt geen gewaagde theorie dat de opgroeiende Carel *zwei Seele* in zijn *Brust* moet hebben gevoeld. De eene *Seele* trok naar het avontuur, zoals zijn oudere broer dat beleefde. De andere *Seele* was door en door Twents en voelde zich thuis in Oldenzaal, waar alles vertrouwd was en vooral zeer katholiek.

In maart 1809 telde het stadje 1609 katholieke inwoners, een meerderheid ten opzichte van de 450 protestanten.⁸³ Dat de grote Sint Plechelmuskerk in gebruik werd genomen door de katholieken, bevestigde het belang van deze geloofsgemeenschap in het stadje. Ze hadden het arm; vooral na de Franse bezetting was de welvaart onder de bevolking gering. Voor de zeer behoeftigen werd in 1832 een zogeheten 'Stads-armenfabriek' opgericht, ondergebracht in het voormalige Heilige Geesthuis. Hier werkten in het oprichtingsjaar bijna honderd spinsters en daarnaast bestond er werkgelegenheid in de bijbehorende weverij. Ook was er thuiswerk beschikbaar dat vooral bestond uit zakken naaien.⁸⁴

De textielindustrie floreerde in Oldenzaal en omgeving; weven, spinnen en naaien zorgden voor een schaars tot redelijk inkomen voor mannen, vrouwen en kinderen. Katoen, linnen en bombazijn werden massaal verwerkt, en textielfabrikanten als Gelderman bouwden een klein imperium op. Om een indruk te geven van de omvang en groei: in 1816 waren er drie bombazijnfabrieken, drie jaar later het dubbele aantal. En terwijl er in 1816 slechts één katoenspinnerij was geweest, bestonden er in 1819 maar liefst vijf. Het aantal arbeiders was in die periode gestegen van 490 naar 537.⁸⁵ Bijna vijftien procent van alle spinarbeiders in de provincie was te vinden in Oldenzaal, een aanzienlijk deel dus.⁸⁶ Weliswaar verloor de handspinnerij aan belang met de opkomst van moderne machinerieën, maar daar tegenover stond een grote bloei van de handweverijen. Vanaf 1830 beleefde Twente zelfs een 'gouden eeuw' in de textiel; dit vooral dankzij de Nederlandsche Handel- Maatschappij (opgericht in 1824) die in Twente nieuwe industrieën vestigde. De weefsels werden door de Handel-Maatschappij volgens een vast contract afgenomen en kregen op de koloniale markt in Indië een voorkeursbehandeling. Fabrikaat uit Twente, voorzien van een echtheidscertificaat, werd vrijge-

steld van belasting. Dat maakte de prijzen concurrerend en de afzet vrijwel verzekerd.⁸⁷ Het maatschappelijk klimaat was overwegend kalm in deze decennia. Wel riep de kinderarbeid enige zorg op, zowel vanwege de zedelijke beschaving van jongens en meisjes die naast elkaar werkten, als voor de mogelijke fysieke gevolgen daarvan.⁸⁸ De jonge Carel Sloot hoefde niet naar de fabriek. Hij mocht naar school.

Carel Sloot genoot een opleiding aan het Oldenzaalse gymnasium, heette het in de familie.⁸⁹ Men zal hiermee de Latijnse school bedoelen, want pas in 1844 zal Oldenzaal een gymnasium kennen, niet eerder.⁹⁰ Dit onderwijs volgde op dat van de lagere scholen. Daarvan had Oldenzaal er twee. De eerste lagere school was ondergebracht in de Heilige Geest Kapel, de andere vond tot een verhuizing in 1806 onderdak in het voormalige Clarissenklooster; beide kennelijk gevestigd in katholieke sferen.⁹¹ Hier zal Carel naar school zijn gegaan. Na het lager onderwijs kwam de Latijnse school. Destijds was een leerling die naar de Latijnse school ging ongeveer twaalf jaar oud.⁹² Dat betekent dat Carel, geboren in 1826, in 1838 aan zijn eerste jaar begon. Het onderwijs aan deze school richtte zich op de toelating tot de universiteit en was degelijk en grondig van opzet, met de nadruk op Grieks en Latijn.⁹³ In Oldenzaal werd aan de Latijnse school dankzij een toelage van het stadsbestuur sinds 1827 ook wiskunde gedoceerd.⁹⁴ De school was gevestigd nabij de Plechelmuskerk en bestond uit drie vertrekken, die kort voor 1839 wegens de vermindering van het aantal leerkrachten, werden gereduceerd tot twee.

Het onderwijs was nauw verbonden met de godsdienst:

Des Zondags verzamelden zich de onderwijzers en leerlingen voor het begin der godsdienstoefening op des Rectors school. Dan trokken de leerlingen, als het bepaalde uur geslagen had, geleid door hunne onderwijzers, in orde door den gemelden doorgang, daarna langs eenen trap naar beneden, plaatsten zich in de, onmiddellijk bij dezen trap zich bevindende, en voor hen bestemde gestoelten, en keerden, na het eindigen der Godsdienstoefening, waarschijnlijk op dezelfde wijze, terug.⁹⁵

Carel heeft van deze groep deel uitgemaakt en liep met de klasgenoten via de doorgang van de school naar de kerk en weer terug. Voor hem en de anderen was het een tweeenheid, onderwijs en godsdienst. Men moest van de wereld zijn en ook van God, het laatste in principe natuurlijk meer dan het eerste.

Met welke plannen en ambities Carel naar school ging, is niet bekend. Wilde hij naar de universiteit? Na drie jaar Latijnse school moet hij onder ogen hebben gezien, dat dit er niet inzat. De huiselijke omstandigheden waren ingrijpend veranderd.

Carels vader, weduwnaar vanaf 1838 en naar alle waarschijnlijkheid de enige kostwinner, kreeg in 1842 een beroerte. Hij werd daardoor niet geveld. Wel had hij dusdanig last van restverschijnselen, dat hij niet meer in staat was om zijn werkzaamheden als gemeenteontvanger te verrichten. Wie dat wel moest doen, lag voor de hand. Daardoor werden de vooruitzichten van de vijftienjarige Carel beperkt tot thuiskomen en meewerken.

Door de brieven van Jan Willem werd leven in Indië in Oldenzaal een beetje vertrouwd. Hij schreef over zijn aankomst in de kolonie, over zijn huwelijk met Jansje en over zijn dochttertje. Ongetwijfeld schreef hij ook over zijn werk als eerste onderwijzer aan de 'Roomsche Katholieke Weeshuis School' te Semarang.⁹⁶ Hier leek het onderwijs te bloeien: in 1841 bestond er een vacature voor tweede onderwijzer, er waren drie 'kweekelingen' werkzaam, en daarnaast boden acht 'Partikuliere Onderwijzers' betaalde lessen aan.⁹⁷ Enkele jaren later voegde ook Jan Willem zich in deze rij, om zo zijn inkomsten te vermeerderen. Met zulke berichten moet het voor een jonge Katholieke jongen als Carel gemakkelijk zijn geweest een toekomst voor zichzelf in de Oost te zien.

Er waren vacatures. Hij had er familie, dus helemaal alleen zou hij er niet zijn. Daarbij bestond er in Samarang een katholiek leven, met een kerk, een armenbestuur en een weeshuis. Maar zijn verplichtingen in Oldenzaal, tegenover zijn vader, wogen zwaarder. Zolang die op zijn schouders drukten, kon hij niet weg, als hij dat al wilde. Carel was een jongen met verantwoordelijkheidsgevoel.

Het duurde jaren voordat er in Oldenzaal iets veranderde. Op 1 juli 1844 behaalde Carel zijn examen voor onderwijzer derde rang, een acte die hem kwalificeerde als onderwijzer.⁹⁸ Zes weken later stierf zijn vader, op 13 augustus 1844: 'oud zeven en zestig jaren, geboren te Amsterdam van beroep gepensioneerd luitenant'. Hij overleed 's middags om 'drie ure'.⁹⁹

Carel was nu wees, maar ook vrij. De brieven van zijn oudste broer bleken hun effect niet te hebben gemist. Carel besloot Oldenzaal, Twente en Nederland te verlaten om naar de Oost te trekken. Carel zou er bij zijn broer op school gaan werken als secondant.

2.2 Naar Indië

Carel voelde zich 'vol geestdrift en idealen' en als 'vurig katholiek' wist hij zich onder de veilige hoede van God.¹⁰⁰ In december 1844 begaf hij zich naar Den Helder, waar het schip 'Maria Suzanna Hendrika' onder het gezag van de Deense kapitein S. Nielsen zou afvaren naar de kolonie. Het was koud in Den Helder, het vroom en er stond een oostenwind. Voor de katholieke Carel was het een groot geluk een paar aanzienlijke medepassagiers te ontmoeten, van wie monseigneur J. Grooff, pasbenoemd bisschop, de hoogste in rang was. Hij had een gevolg van vier geestelijken. Verder waren nog enkele passagiers zoals de voormalige koopman J.P.A. Kervel uit Den Haag. De bemanning was bescheiden: in totaal 27 manschappen.¹⁰¹

Door monseigneur Grooff, de bisschop die naar Indië reisde, werd Carel Sloot een bij naam genoemd en persoonlijk gewaardeerd medereiziger. In het periodiek *De Godsdienstvriend* zou de monseigneur zijn bevindingen publiceren; Carel Sloot hield aan boord voor zichzelf een reisdagboek bij.¹⁰²

De passagiers aan boord van de 'Maria Suzanna Hendrika' kenden elkaar of leerden elkaar snel kennen, en zij vonden elkaar vooral in de beleving van de katholieke godsdienst. Dat er een kleine katholieke enclave naar de kolonie reisde, was uitzonderlijk. Verreweg het grootste deel van de landverhuizers was hervormd, zoals ook de meeste inwoners van Nederland dat waren.¹⁰³ Daarbij migreerde het merendeel als militair, een landverhuizing door geestelijken was zeldzaam en de reis van een bisschop een unicum. De overtocht zou vijf maanden duren, inclusief een oponthoud in Engeland. Al op de eerste dag had de 'Maria Suzanna Hendrika' door het dikke ijs ernstige averij opgelopen, waardoor reparatie in de dichtstbijzijnde haven, Cowes, noodzakelijk was. Het gezelschap passagiers ging van boord en huurde een huis. Carel Sloot noteerde met veel besef van de hiërarchie: 'De voorkamer en de kamer van Mgr. waren van stookplaatsen voorzien. Bovendien hadden wij ieder een afzonderlijke slaapplek. Vier heeren, waaronder ook ik, sliepen op de 3e verdieping'.¹⁰⁴ De indeling tekende de verhoudingen en getuigde van Carels besef een mindere te zijn van de kerkvorst.

Grooff waardeerde deze houding van de passagiers. In *De Godsdienstvriend* schreef hij:

Ook de goede Heer Kervel, de brave Heer Sloot en de scheepsdoctor Greve, die zich allen, zonder uitzondering, zeer stichtend en voorkomend omtrent ons gedragen, en van wie ik dus zonder onderscheid, niet, dan met alle lof melding kan maken.¹⁰⁵

Het verblijf in Cowes bestond uit *sightseeing* en deelnemen aan veel katholieke missen en rituelen; Carel diende bij de mis en liet zich horen: 'Wij zongen op het koor. De kerk was met menschen opgepropt. Na de Mis werd het Te Deum ferm uitgehaald.'¹⁰⁶ Weer aan boord was het leven saaier. Dagen werden weken en daarna maanden. Carel vond het zeeleven 'eentonig'.¹⁰⁷ Hij vond veel afleiding in de 'oorlog' die gaande was tussen een geit en het schoothondje van Grooff.¹⁰⁸ Verder rookte hij graag en at hij nog grager. Elke dag werd om twee uur 's middags een uitgebreid diner geserveerd, dat hij steeds eer aandeed. Bij aankomst in Indië was Carel dan ook tien zware kilo's aangekomen.¹⁰⁹ Roken en eten waren de voornaamste vermaken van de reis, op het Neptunusfeest na dat de matrozen vierden bij het passeren van de evenaar. Al mochten de wereldse passagiers op die vijfde februari er misschien aan hebben deelgenomen, de katholieke geest manifesteerde zich weer snel. Op dezelfde dag was het Aswoensdag. De bisschop en de passagiers trokken zich terug voor het kerkelijk ritueel. Carel noteerde in zijn dagboek een lange plechtige zin:

Hierna sprak Mgr. eenige op deze ceremonie passende woorden, waarmede ZHEerw. ons hoofdzakelijk op het hart drukte, dat wij, tot welke grootheid, aanzien of rijkdom wij mochten komen toch nooit het plegtige oogenblik zouden vergeten toen ons hoofd midden in den grooten Oceaan op de scheiding van Noord en Zuid half rond met de gewijde asch bestrooid werd, onder het uitspreken dier ontzagwekkende woorden, welke de Kerk ons op dezen dag toevoegde; dat wij dit oogenblik niet zouden vergeten maar alsdan denken dat al het tijdelijke aan bederf onderhevig is.¹¹⁰

Naarmate Indië dichterbij kwam, werd het verlangen groter naar zijn broer die hij zeker zeven jaar niet had gezien. Op 28 februari 1845 vierde hij de 35ste verjaardag van Jan Willem, en hij ontving felicitaties van alle reisgenoten. Op 8 april schreef Carel in zijn dagboek:

Geen oogenblik van den dag gaat voorbij zonder aan de zalige Vreugde te denken, wanneer ik in de armen zal liggen van een dierbaren broeder; sedert 8 jaren van mij gescheiden, eener zuster en van neefjes en nichtjes, welke ik nog nooit gezien heb. - Ach gave God! dat ik die dierbaren toch in den besten welstand mag ontmoeten!¹¹¹

God was altijd dichtbij tijdens de reis. Onder leiding van de bisschop werden de katholieke gebruiken geëerbiedigd en gevolgd: na de Aswoensdag volgde de vastentijd en daarna Pasen. Kerkelijke liederen werden veelvuldig en met overgave gezongen. De 'Maria Suzanna Hendrika' moet vaak op een varende kerk hebben geleken, zelfs toen de monseigneur ondanks zijn hoge positie bereid bleek om met de achttienjarige te dammen.

In april naderde de dag van aankomst. Zowel Grooff en zijn priesters als Carel Sloot keken met groeiend verlangen uit naar Indië, waar een nieuwe werkkring wachtte, en een nieuw leven te beginnen viel. Op zaterdag 19 april zeilde het schip de straat Soenda in, de dag erop de 'Bogt van Ansen', waar Grooff via de Resident brieven stuurde naar de katholieken in zijn nieuwe land. Maandag 21 april brak eindelijk de lang verwachte dag aan, toen de 'Maria Suzanna Hendrika' het anker liet vallen voor de kust van Batavia.¹¹²

Wat de eerste indrukken van Carel Sloot waren, vermeldt het reisdagboek niet. Evenmin of zijn broer hem in Batavia opwachtte en welkom heette. Grooff verliet het schip

samen met Carel en voer met hem, en de geestelijken, onder leiding van de kapitein naar de kade: 'onder een driemaal herhaald hurah der matroozen'.¹¹³ Om vijf uur in de namiddag zette het gezelschap voet aan wal.

Carel heeft moeten aanschouwen hoe zijn geliefde bisschop ontvangen werd, en daarmee was hij meteen geïnformeerd over een groot verschil met hetgeen hij in het katholieke Oldenzaal gewend was. De katholieken in Indië waren heel wat minder gezagstrouw, zo bleek. Want ondanks de brieven die Grooff had uitgezonden, bleef een eerbiedig welkom uit. De tijdelijke prefect Cartenstat gedroeg zich afstandelijk, zelfs bij het beledigende af:

In plaats van vóór den Prelaat neer te knielen en hem zijn zegen te vragen reikte de H. Eerw. Heer Cartenstat hem de hand en vroeg: 'Wel Monseigneur? Hoe vaart u? Heeft u een goede reis gehad?'.¹¹⁴

Grooff reisde door naar Semarang, waar hij middenin het hiervoor beschreven conflict van de katholieken aankwam. Carel Sloot voegde zich bij zijn broer, Jan Willem die in dezelfde stad nog steeds werkzaam was als onderwijzer en als particulier leraar. Bij Jan Willem zou Carel ruim een jaar blijven. Hier kon hij wennen aan het nieuwe land, aan de omgang met de verschillende bevolkingsgroepen en aan het tropische klimaat. Daarbij moest hij zich vertrouwd maken met het lesgeven in een andere omgeving. Een kerk waar hij troost kon vinden, was er voor de katholieke Carel niet. Door de onrust rondom Grooff had het Gouvernement zoals gezegd de Sint Jozefkerk gesloten. Zonder twijfel zal Carel de ontwikkelingen rondom zijn voormalige reisgenoot op de voet hebben gevolgd. Hij zou hem zijn leven lang bewondering en respect toedragen, en in het conflict koos hij de zijde van Grooff als een 'vurigen, warmen verdediger'.¹¹⁵ Ook bleef Carel contact onderhouden met een andere reisgenoot, Piet Kervel, die dezelfde kant had gekozen.

In juli 1846 begon een nieuw avontuur voor Carel. Hij verliet Semarang om elders een betrekking te vervullen. Zijn dienststaat vermeldt:

Bij besluit van de hoofdcommissie van Onderwijs dd 18 Julij 1846 aangesteld tot ondermeester bij de gouv. lagere School te Batavia op eene bezoldiging van f50 's maands ten laste van het schoolfonds.¹¹⁶

Met deze stap was Carel eindelijk onafhankelijk en los van de familie. Hij was onderwijzer in dienst van gouvernement, met een vast inkomen. Kennelijk ging het werk hem goed af, want op 1 april 1849 kreeg hij een nieuwe werkring als onderwijzer van de gouvernements lagere school in het plaatsje Grisse, gelegen nabij Soerabaja. In Grisse zou voor Carel een nieuwe levensfase beginnen. Hij verlangde ernaar te trouwen, maar met wie?

Het was Piet Kervel die het antwoord op deze vraag wist. Kervel beschouwde zichzelf min of meer als mentor van Carel en daarmee als de aangewezen persoon om huwelijksadviezen te geven.¹¹⁷ Dankzij zijn contacten in Semarang en in het bijzonder met Van Haastert, maakte hij Carel attent op diens dochter. Louise van Haastert was welopgevoed, vroom en aantrekkelijk bovendien. Haar bestaan kon Carel natuurlijk nauwelijks ontgaan zijn, omdat hij immers in Semarang gewoond had. Vanuit Grisse besloot Carel schriftelijk terrein te verkennen, maar pas nadat hij zich door Kervel had laten informeren hoe Van Haastert zijn toenaderingspogingen zou beoordelen.¹¹⁸ Kennelijk had deze enige welwillendheid getoond, want er ontstond een correspondentie tussen Louise en Carel. Op 18 maart 1850 overhandigde Louise aan haar vader een brief, waarin Carel haar ten huwelijk vroeg. Niet van Louise, maar van Christiaan van Haastert ontving hij

een antwoord. Van Haastert schreef in zijn fraaie regelmatige handschrift vier kantjes vol en gaf de huwelijkskandidaat *a piece of his mind*. Van Haastert schreef dat 'mijne vrouw en ik' aan Louise volledig het besluit om wel of niet te trouwen zouden overlaten, maar hij moest ook weten 'dat wij echter haar nimmer het huwelijk zouden aanraden'.¹¹⁹ Carel zou als rooms-katholiek ongetwijfeld beseffen, vervolgde Van Haastert rhetorisch, dat van zo'n stap niet alleen het tijdelijke maar ook het eeuwige geluk afhing, dus dat met zoiets haast maken geen pas gaf. Daarna moest Carel bedenken: 'of het niet noodzakelijk is, alvorens elkander het Jawoord te passeeren, een personeele kennismaking vooraf te laten gaan, ten einde elkaar eerst nog beter te leeren kennen'.¹²⁰

Met andere woorden, en die woorden waren duidelijk: Carel moest zich bij Van Haastert vervoegen, die hem wilde zien, en die vond dat Louise hem eerst moest leren kennen voordat ze aan een jawoord mocht denken. Carel diende zich te laten overplaatsen naar Semarang. Dat waren in totaal drie eisen: meer tijd, komen kennismaken, in Louise's stad komen wonen. Daarna mocht Louise het zelf beslissen. Carel ontving van Van Haastert nog 'de minzame groeten van mijn vrouw'.¹²¹

2.3.De huwelijkskandidaat

Voordat Carels huwelijksaanzoek belandde bij Van Haastert, moet hij volstrekt zeker van het gunstige antwoord zijn geweest. Een waaghals was hij niet, het polsen door Piet Kervel wees daar al op. Louise zelf had een welwillende houding getoond ten aanzien van het aanzoek, dus het huwelijk leek in kannen en kruiken te zijn. Maar door het antwoord van Van Haastert kwam er een andere toon in de briefwisseling.

Hoe lang Carel en Wiesje hebben gecorrespondeerd en met welke frequentie, is niet bekend. De vader verlangde, gezien het belang van het huwelijk, dat er afspraken werden gemaakt. Daarmee ontstonden de problemen. Carel moet erdoor overvallen zijn. Louise stond als geliefde van de ene man en dochter van de andere man tussen twee vuren. Toch leek de jonge vrouw precies te weten wat ze deed en waarom. De eerste brief die Louise waarschijnlijk na de inmenging van haar vader aan Carel schreef, opende met:

Hier ingesloten ontvangt u een brief van mijnen vader, zijnde het antwoord op uwen laatste brief aan ZED. Lees denzelven beste Carel, dan zult gij zien, dat uwe wenschen, om het jawoord van mij met de dezen post te ontvangen, nog niet vervuld kunnen worden.¹²²

Getuige de verdere inhoud van haar eigen brief, had ze al met haar vader gesprekken gevoerd over het bescheiden inkomen van Carel en de mogelijkheid om daarvan in Semarang te kunnen leven. Ze ging ervan uit dat haar vaders wil net als voor haar, ook voor Carel wet zou zijn. Maar ze beseefte dat voor Carel de voorwaarden moeilijk konden zijn:

Had ik al die zwaarigheden, voor uit geweten, dan had ik u zeker van vele kwellingen bespaard, door u de verzekering van mijne toegenegenheid niet te geven, doch wie kan de toekomst voor uit zien, het is alleen aan God bekend geweest, dat ik u zoo veel smart moet veroorzaken.¹²³

Wellicht probeerde ze hiermee zijn ambitie te prikkelen. Gemakkelijk zou het niet zijn, nee, maar was hij een man die met moeilijkheden kon omgaan? Dat wilde ze waarschijnlijk-

lijk in de praktijk zien, en dus dramatiseerde ze de nieuwe situatie. De kans op een huwelijk leek haar 'bijna onmogelijk' te zijn geworden, schreef ze, en dus verklaarde ze zich bereid om Carel zijn vrijheid terug te geven:

Mogt gij beste Carel, op Grisse, of op Sourabaja een meisje aantreffen, waar gij ook denkt meê gelukkig te zijn, en maar er tot het verkrijgen van hare hand niet zoo vele zwarigheden aan verbonden is, o offer dan uw geluk niet voor mij op.¹²⁴

Moeilijkheden, het huwelijk bijna onmogelijk, de suggestie om een ander meisje trouwen, het was zwaar geschut. Een beetje aanmoediging voor de huwelijkskandidaat of met hem meedenken, is nauwelijks in de brief te vinden. Het was nu aan Carel en aan Carel alleen:

lieve Carel, gij ziet, dat het van mij niet afhangt; het is waar, dat mijne ouders de zaak geheel en al aan mij overlaten, doch zonder de toestemming van hun, zou ik zulk een stap, als het huwelijk is, nimmer doen daar zulke huwelijken doorgaans niet gelukkig zijn.¹²⁵

Ook in deze passage liepen theorie en praktijk uiteen. Van Haastert gaf zijn dochter alle vrijheid van handelen, maar hij zal ongetwijfeld begrepen hebben dat Louise van Carel verwachtte dat hij haar vaders wensen zou eerbiedigen. Van Haastert liet weten ook namens de moeder van Louise te schrijven, zonder verder in te gaan op de positie van Sajia, die pas twee jaar zijn wettelijke echtgenote was. Hij had het over 'ouderlijke wenken' en over 'mijne vrouw en ik', wat de indruk wekte van twee ouders die in volstrekte gelijkwaardigheid de kinderen hadden opgevoed. Van Sajia zijn geen brieven bewaard gebleven. Het lijkt aannemelijk dat Van Haastert alleen het woord voerde. Carel zat klem. Als hij tegen de vader in zou gaan, verloor hij de kans om met de dochter te trouwen. Gaf hij de vader in alles zijn zin, dan wist hij wat zijn positie als schoonzoon zou zijn: knikken en gehoorzamen. In beide had hij weinig trek, en in onderhandelen leek geen toekomst te zitten. Ervan afzien, zoals Louise had gesuggered, daarvoor was hij te koppig. En waarschijnlijk ook te praktisch. Want Louise voldeed aan datgene wat hij zocht in een echtgenote.

Voor Louise van Haastert lag de situatie anders dan voor Carel. Als vrouw had ze meer te verliezen. In haar positie als ongetrouwde vrouw bezat ze relatief meer vrijheid dan ze in het huwelijk zou hebben. De maritale wetgeving plaatste de gehuwde vrouw onder haar echtgenoot als het op zeggenschap aankwam.¹²⁶ Hij gold als het hoofd van het gezin en als zodanig bezat hij alle macht, onder meer over de besteding van het gezinsinkomen, de woonplaats van het gezin en over de opvoeding en het onderwijs van de kinderen. De 'heer des huizes' kon elke beslissing nemen die hem goed dunkte zonder dat hun moeder het daarmee eens hoefde te zijn. Haar inspraak was een gunst die hij verleende, geen recht dat zij volgens de wet bezat. Voor een vrouw betekende het uitspreken van haar ja-woord dus het aanvaarden van een levensstijl, waarin zij afhankelijk zou zijn van haar echtgenoot. De aarzelingen die Louise voelde en de goedkeuring van haar vader, hadden ongetwijfeld daarmee te maken. Daarbij kwam een andere factor.

In de bevriende familie Versteegh was nog geen tien jaar eerder geleden grote opschudding ontstaan door een voorgenomen huwelijk tussen Caroline Versteegh (1822-1884) en de jonge ambtenaar Eduard Douwes Dekker (1820-1887), die later als Multatuli roem zou verwerven. Caroline, dochter van Johannes Versteegh, was evenals Louise van onbesproken gedrag en rooms-katholiek van religie. Dat laatste bezwaar leek overwonnen te worden, toen Douwes Dekker Caroline en haar vader – die evenals Van Haastert bij de

huwelijkskeuze betrokken was – beloofde katholiek te worden. Ook hier kwam de vader tussenbeide: in een brief gedateerd op 24 augustus 1842 werd Eduard de hand van Caroline officieel geweigerd vanwege het verschil van karakter. Zij trad vijf maanden later, in januari 1843, op bevel van haar vader - maar tegen haar zin - in het huwelijk met de achttien jaar oudere kapitein Nicolas Guillaume.¹²⁷

In hoeverre de details uit de brieven destijds met anderen gedeeld werden, is niet meer te achterhalen. Wel is het aannemelijk dat de ontwikkelingen rond het jonge meisje met zorg werden gadegeslagen door de familie, en ook werden gedeeld met de bevriende familie. Het is evenzeer aannemelijk dat in de kleine Europese gemeenschap in Semarang de situatie van de rijke plantersdochter besproken werd; ook daar roddelde men graag. Het moet voor Louise een angstwekkende gedachte te zijn geweest, zelf een dergelijke wolf in schaapskleren te kunnen treffen. Het leek verstandig de resultaten van haar vaders eisen af te wachten.

Louise van Haastert was bereid om, indien Carel niet voor haar vaders eisen boog, haar kans op dit huwelijk te laten varen, alle gevoelens die zij voor Carel koesterde ten spijt. Of er hierna nog een andere huwelijkskandidaat zou komen, was uiteraard onzeker.

Louise zou op 16 september 1850 de leeftijd van 25 jaar bereiken, niet jong meer voor een bruid. Haar moeder had op die leeftijd al verschillende kinderen. De vrome Louise wist dat haar natuurlijke bestemming – volgens de kerk – in het huwelijk en het moederschap lag. Met een katholieke man, uiteraard, en daarvan waren er in Semarang en omstreken niet al te veel beschikbaar.

Op 12 april 1850 schreef Van Haastert een brief met een opgewekte toon erin. Op de 8ste had hij een brief van Carel ontvangen die hem beviel. Dat bracht kennelijk een omslag teweeg. Nu gaf hij Louise de vrijheid om voor Carel te kiezen, wat zij ook deed, geheel volgens verwachting. Van Haastert in dezelfde brief:

Wij achten derhalve ons door deze verplicht, u hiermee, in zoo verre, te feliciteren; maar kunnen tevens voor u niet verbergen, dat de gedachte van welligt van onze geliefde dochter, die ook onze dierbaarste vriendin is, te moeten scheiden, ons diep bedroefd maakt.¹²⁸

Of Carel Sloot zich in Semarang zou vestigen en bij zijn schoonouders zou inwonen (zoals Van Haastert eerder had gesuggereerd), moest op dat moment nog besloten worden.

Louise op haar beurt schreef aan Carel dat ze weinig voelde voor inwoning: 'daar ik meer heb gezien, dat zulks op den duur nooit goed gaat.'¹²⁹ Carel en Louise konden trouwen. Hoe de eerste ontmoeting verliep tussen de twee, die elkaar alleen uit de briefwisseling kenden, vermelden de familiepapieren niet. Evenmin of het liefde op het eerste gezicht was tussen het frêle Indische Wiesje en de plumpe Twent Sloot.

Dat Christiaan van Haastert zo streng was, kwam ten dele voort uit vaderlijke bezorgdheid. Louise was zijn oudste dochter en hij hield zeer veel van haar. Hij stond haar met moeite af aan een echtgenoot en waarschijnlijk had Van Haastert het niet heel erg gevonden wanneer Louise haar verdere leven bij hem was blijven wonen. De aanwezigheid van Carel verstoorde die geheime wens. De jongen had zich standvastig en gehoorzaam moeten tonen, voordat Van Haastert zijn dochter aan hem toe wilde vertrouwen. Op 31 augustus 1850 traden Carel Sloot en Louise van Haastert in het huwelijk. Ze trouwden in Semarang. Dat dan nog wel.

3 Een samengesteld gezin 1851-1866

Drie kinderen kregen Wiesje en Carel: Marie, Chrisje en Nico. Nico was de intelligente, Chrisje de mooie en Marie de *savante*. Nico was licht getint, Chrisje had eerder de teint van haar vader dan die van haar moeder maar Marie was zichtbaar anders: donker, met de Chinese trekken van haar grootmoeder. Hoe anders Marie was, zou ze pas begrijpen tijdens het tweejarig ziekteverlof van haar vader. In 1864 arriveerde ze als meisje van elf jaar in Nederland, een meisje dat meende in alles Nederlands te zijn.

3.1 De episode Grisee

Op zaterdag 31 augustus 1851 werd Wiesje van Haastert officieel mevrouw Sloot. Ze had haar verloofde weten te behouden en tegelijkertijd haar ouders tevreden gesteld. De huwelijksdag moet haar zo niet gelukkig dan toch zeker wel tevreden hebben gestemd. Dat zou snel veranderen.

Een romantische huwelijksreis zat er niet in voor het jonge paar Sloot-Van Haastert. Dat was een eerste indicatie dat het bestaan dat Wiesje als echtgenote van een onderwijzer ging leiden, aanzienlijk prozaïscher was dan het beschermde leven dat ze onder vaders vleugels had geleid. Binnen een week na de huwelijksluiting arriveerde het echtpaar in Grisee, het plaatsje waar Carel Sloot werkzaam was op de gouvernements lagere school.

In Grisee werd de kersverse onderwijzersvrouw hartelijk begroet met een fraai gedicht, getiteld 'welkom aan mevrouw Sloot bij hare komst op Grisee'. Daarin was uiteraard plaats voor godsdienstige verwijzingen, de hoop op geluk werd uitgesproken en natuurlijk werd vooral de onmetelijke liefde bezongen die tussen hen beiden bestond en waarvan de gevolgen snel te merken zouden zijn:

Dat binnen nog een maand of tien
Gij reeds moogt zijn mama,
Dat we een klein Slootje mogen zien
Zoo aardig spelen op uw knieën
Het liefste van zijn papa¹³⁰

Een literair hoogstaand gedicht was het niet, maar de goede bedoelingen waren duidelijk. Het gedicht vervolgde onbekommerd over 'tal van Slootjes klein en groot' die er in de toekomst bij het zilveren bruiloftsfeest aanwezig zouden zijn. Het was zeker goed bedoeld, maar of dergelijke opmerkingen door de vrome Wiesje in dank zijn afgenomen, is niet zeker. Het zou overigens nog enkele jaren duren eer het eerste 'Slootje' zich aandiende.

De paradijselijke toekomst die Wiesje in het gedicht was voorspeld, leek in Grisee ver te zoeken. Zij moet zich er alleen hebben gevoeld, misschien zelfs in een isolement. Om te beginnen was Grisee aanzienlijk kleiner dan Semarang. Dat bleek alleen al uit de beperkte mate waarin er onderwijs werd gegeven. Waren er in Semarang drie gouvernements lagere scholen, elk met verscheidene onderwijzers en kwekelingen, waarnaast nog een circuit van particuliere lessen bestond, het aanbod in Grisee was veel beperkter. Carel werkte er als onderwijzer derde rang, met daarbij slechts één enkele kwekeling.¹³¹ Het was een tweemansschool, waaruit volgde dat Carel in Grisee een bekende persoonlijkheid zal zijn geweest.

Carels werk bracht de nodige moeilijkheden met zich mee. Een gouvernementsschool

bood geen gemakkelijke werkkring. De inrichtingen die 'gouvernementsscholen' werden genoemd, waren in feite gewone lagere scholen voor kinderen 'van Europeisch bloed'.¹³² Hiermee werden Indo-Europese kinderen bedoeld, die in de praktijk vaak in armoedige omstandigheden leefden. Zij spraken als eerste taal Maleis en verder een weinig Nederlands. Dat laatste moest de eerste taal worden, een middel waarmee de regering het 'Nederlandse element' in de kolonie wilde versterken. Deze scholen bestonden nog niet zo lang. Na de opening van de eerste gouvernementsschool in Batavia (1817), werden er snel andere scholen geopend. Die in Grisse was in 1820 een van de zeven scholen, maar in 1845 was dat aantal al gestegen tot 25 en in 1858 zouden er 57 zijn.¹³³ De groei betekende enerzijds meer werkgelegenheid voor de onderwijzers, anderzijds ontstond juist door de groei een tekort aan onderwijzers. Hier en daar werden militairen aangesteld om vacatures te vervullen, maar die noodgreep had niet altijd succes. In 1832 was nog een sergeant verwijderd van een school in Jogjakarta, wegens drankmisbruik.¹³⁴ Dergelijke voorvallen verleenden het beroep van onderwijzer geen glans. Nu was Carel wel geen militair, maar hij had een ander nadeel waarop onderwijzers werden aangekeken. Carel kwam uit Holland en dat betekende voor zijn werkgever een risico; bijna een kwart van de Hollandse onderwijzers stierf snel.¹³⁵ Of een Hollandse onderwijzer een blijver was, moest uit de praktijk blijken. Al met al bleek Louise dus een echtgenoot te hebben van wie de levenskansen beperkt konden zijn en die modern gezegd werkte met kinderen die een leerachterstand bezaten. Op welke wijze hij ze les gaf, moest Carel bovendien zelf maar zien. De scholen bezaten geen exact leerplan. In het algemeen gold: in hoe meer vakken er les gegeven werd, hoe beter men het vond.¹³⁶ Deze werkkring zal een behoorlijke druk op Carel hebben gelegd en daarmee ook op Louise. Hoe zij haar dagen in Grisse heeft doorgebracht, is ten dele af te leiden uit de schaarse gegevens. Grisse kende nauwelijks bezienswaardigheden. Haar kennissen en vrienden zal zij gezocht hebben in de kleine Christelijke gemeenschap. De eerste tijd zal ze hebben doorgebracht met het afleggen en ontvangen van kennismakingsvisites, als nieuweling in de Europese gemeenschap en echtgenote van de bekende onderwijzer Sloot. Velen zullen nieuwsgierig naar Wiesje zijn geweest, die al deze onderzoekende ogen moest weerstaan. Het eigen huishouden dat Louise diende te leiden, zal eenvoudig zijn geweest, met daarbij een veelal afwezige echtgenoot die lange werkdagen had. Grisse was niet alleen veel kleiner dan Semarang, het had ook een geheel eigen sfeer. De zendeling L.J. van Rhyn publiceerde in 1851 een verslag van zijn bezoek aan Grisse. Hij noteerde onder meer:

Wij zagen overal de teekenen van veel nijverheid, handel en vertier. Er wonen veel Arabieren en Chinezen, die daarvan de ziel uitmaken. Ook is Grisse klassiek in de Javaansche geschiedenis; want hier werd voor het eerst Mohammed's vaan geplant. [...] Er bestaat een Christengemeente van circa 260 zielen [...] Echter laat de voorziening in de geestelijke behoeften hier zeker nog veel te wenschen overig.

Wij bezochten er den Assistent-Resident, die ons heusch bejegende, en deden eene lieve wandeling over het belommerde plein naar het havenhoofd, waar wij een schoon uitzigt hadden op de reede vol inlandsche vaartuigen, op de tegenover liggende groene oevers van het eiland Madura, en van waar wij in de verte ook de groote driemasters op Soerabaja's reë konden onderscheiden.¹³⁷

Hiermee was zo ongeveer alles over Grisse gezegd wat er voor beschaafde Europeanen toe deed. Weinig christenen, veel moslims. Nauwelijks iets te doen, met in de haven uitzicht op de grotere wereld die zich elders bevond. Daarbij de aanwezigheid van veel Chinezen, van wie de gezichten Louise aan dat van haar moeder zullen hebben

herinnerd. Europeanen waren er inderdaad weinig; in de *Rijks-almanak* voor 1850 besloeg de opgave van de Europese inwoners nog geen twee kantjes. In deze gemeenschap moest zij zich thuis zien te voelen. Uit de correspondentie tijdens haar verloving was genoegzaam gebleken dat ze een zekere koppigheid van haar vader had geërfd en die zal haar uitstekend van pas zijn gekomen. Volhouden, daar ging het nu om. Zij had gekozen, zij wilde trouw blijven aan haar keuze.

Temidden van alles wat Grisee niet bezat aan vertrouwde contacten en aangename attracties, was er toch een lichtpunt. Er stond een postkantoor. Voor haar verjaardag, 16 september, kreeg Wiesje een brief van thuis. Haar vader schreef dat hij haar zeer miste:

Een dag, welke voorzeker nog meer stof tot overdenkingen dan uwe vroegere verjaringen oplevert, zoo wel voor u, als voor ons, uwe moeder en mij, als mede voor uwe broertjes, omdat ge u niet meer onder onze ouderlijke bescherming bevindt, en wij thans niet in de gelegenheid zijn, bij deze heugelijke gebeurtenis, met onze gelukwenschingen, u aan ons hart te kunnen drukken.¹³⁸

Was dit al een droevig stemmende passage in een verjaardagsbrief, het kon nog erger. Van Haastert memoreerde de huwelijkssluiting en wat er toen beloofd was: 'om in uwen echt een engelleven te leiden, opdat den band, welken u hier op aarde vereenigt, tot in den eeuwigheid zal blijven bestaan.'¹³⁹ Natuurlijk had Louise zich rekenschap gegeven van de betekenis die de heilige huwelijksbelofte bezat, en vanzelfsprekend wist ze dat haar vader het goed bedoelde, maar toch... het verlangen naar het ouderlijk huis in het vertrouwde Semarang moet door deze brief aanzienlijk gegroeid zijn. In Grisee zou de door vader genoemde eeuwigheid bepaald te lang duren. Die periode hoefde ze gelukkig niet te doorstaan. Carels contract in Grisee liep tot 1 juli 1851. Met zijn nieuwe jaarcontract kreeg hij een andere standplaats. Met ingang van 1 augustus 1851 werd hij te werk gesteld als tweede onderwijzer van de gouvernements lagere school in Semarang. Hij kreeg opslag en ging van 100 naar 150 gulden per maand; zijn salaris zou om onnavolgbare redenen als een jojo op en neer gaan gedurende zijn loopbaan. Van Haastert kon tevreden zijn, hij had zijn Wiesje weer dicht bij zich. En Wiesje had haar vader maar kort behoeven te missen.

In Semarang zette Carel zijn onderwijzerswerkzaamheden voort. Wiesje zal herademd hebben. Ze kon de diensten weer bijwonen in de Sint Josefkerk waar zijzelf, evenals haar ouders, getrouwd was. In gewoonten school immers geborgenheid. Zij vond een houvast in haar godsdienst; Carel daarentegen bezat ook wereldse voorkeuren. Hij genoot ervan om lekker te kunnen eten. Echt slank was hij niet in Indië aangekomen, maar in deze tijd nam zijn omvang aanzienlijk toe, getuige een vriendschappelijke brief:

Laat ik je nog eens goed aankijken. Maar wat ben je weer vreeselijk dik geworden. Man, man waar moet het met je heen. Haast kan je niet meer lopen maar laat je je vooruit rollen. Hoor eens hier, ik zal je een goeie raad geven. Eet 3 maanden lang alle dag niet meer dan ½ kattie rijst (en geen korrel meer), drink niets dan water. [...] Als je dan nog niet magerder bent, dan geef ik je op als ongeneeslijk.¹⁴⁰

Latere foto's zouden aantonen dat het rijst-dieet niet of slechts tijdelijk geholpen had; de 'wereldbekende vraatzucht' waar de briefschrijver naar verwijst, lijkt permanent te zijn geweest.

Al met al had de episode Grisee nog geen jaar geduurd, maar de episode zou ingrijpende gevolgen hebben. Door de Chinese gezichten en de Hollandse echtgenoot werd Wiesje

dagelijks geconfronteerd met haar afkomst en haar Europese, Nederlandse, identiteit, zoals die door haar vader gevormd was. Voor een meisje dat Europees moest zijn, was het goed een echtgenoot uit Nederland te hebben. Zij moet beseft hebben dat zijn afkomst een beetje (of meer) op haar afstraalde, en dat het daardoor leek of zij ondanks haar Chinese moeder eigenlijk een 'pur sang' Nederlandse was, misschien wel net als haar man uit Nederland afkomstig, of ten minste in staat zich naadloos in de Nederlandse cultuur in het moederland te voegen. De *testcase* hiervoor liet nog jaren op zich wachten. Wat Wiesje ook in Grisee begrepen moet hebben, was het belang van een Nederlands gezin te zijn en te blijven. Zoals ze van haar vader een Europese opvoeding had gekregen, in een zeker isolement, zo zou ze die normen en waarden aan haar kinderen doorgeven.

3.2 Een Hollandse enclave

Op donderdagmiddag 13 januari 1853 kregen Wiesje en Carel een dochter. Ze werd geboren in het huis van haar grootvader. De ouders noemden haar Nicolina Maria Christina, namen waarmee de wederzijdse families in Indië en Nederland vernoemd waren. Volgens de katholieke traditie kreeg Marie peetouders. Dat waren Caspar van Haastert, een broer van Wiesje en Albertina van Spreeuwenburg, de echtgenote van Karel Versteegh. Met de keuze voor Albertina als peetmoeder was de bestaande band tussen deze families versterkt.

Wiesje zorgde voor haar groeiend gezin en Carel had zijn werk. Het jaar voordat Marie geboren was, was hij onderwijzer van de tweede rang geworden. Net iets meer, net iets hoger. Waarschijnlijk hield het ook verband met zijn positie als secretaris van het jonge Nederlandsch-Indisch Onderwijs Genootschap, afdeling Semarang, dat in 1851 was opgericht. Carel profileerde zich als een serieuze onderwijzer en dat werd beloond.

Christiaan van Haastert zal zich verheugd hebben over de komst van Marie. Nieuw leven was eens te meer welkom, omdat hij het jaar ervoor stil had gestaan bij zijn dood. In maart 1852 had hij zijn testament gemaakt, met daarbij een afzonderlijke brief in het Maleis aan Sajia. Zoals eerder aan de orde kwam, stond in beide documenten zijn zorg om de jongens Toon en Jan centraal. Gezien de verwachtingen die hij daarin uitsprak, of beter gezegd de eisen die hij daarin stelde, lijkt het aannemelijk dat er enig overleg zal zijn geweest. Het huis in Semarang met alle inboedel had hij op naam van Carel en Wiesje gezet, in ruil voor financiële steun aan Toon, Jan en Sajia.

In Semarang groeide Marie de eerste jaren op. Familieleden zouden later niet moe worden om verhalen te vertellen over haar uitzonderlijke begaafdheid.¹⁴¹ De literator Jan ten Brink (1834-1901) die in 1860 een bezoek bracht aan grootvader Van Haastert, heeft toen ook diens kleindochter ontmoet.¹⁴² Die begaafdheid bestond vooral uit een grote verbeeldingskracht en een gevoeligheid voor de taal. De Nederlandse taal, wel te verstaan, want Marie mocht geen Maleis spreken. Een baboe had ze dan ook niet, haar moeder was daarop tegen. De verbeeldingskracht hield enig verband met het isolement waarin ze leefde; er waren weinig kinderen die haar gezelschap mochten houden. Haar ouders hielden haar thuis, ze ontving net als haar moeder huisonderwijs. Maar waar Wiesje vooral haar vader als onderwijzer had gehad, kreeg Marie naar alle waarschijnlijkheid les en leiding van beide ouders. Haar vader als beroepskracht, haar moeder als zorgzame vrouw die graag de lessen van haar vader doorgaf. In elk geval herinnerde Ten Brink zich:

Een wonderkind als Bilderdijk was Melati niet, maar ze miste ook de minder aanbevelenswaardige eigenschappen, die den heer van Teisterbant van gewone

menschen onderscheidde. Maar wel weten wij uit haar allernaaste omgeving, hoe zij in het verre Oosten reeds op driejarigen leeftijd al spelende van andere kinderen lezen had geleerd en op vijfjarigen leeftijd kinderen van haar leeftijd en ouder tot tranen wist te treffen en te roeren door het vertellen van zelfbedachte verhalen.¹⁴³

Op deze prille leeftijd leerde ze lezen. Ze herkende drukletters en hield dat aanvankelijk verborgen. Maar:

Op een eigenaardige wijze kwam die vroege kennis aan het licht. Haar vader had in een dagblad als advertentie een familiebericht geplaatst en zijne verrassing was niet gering toen de kleine meid met de krant in de hand, opgewonden, als had zij eene ontdekking gedaan, naar hem toe kwam en zonder haperen het bericht voorlas.¹⁴⁴

Deze kennis en vaardigheid werden in het gezin Sloot gewaardeerd en gestimuleerd. Marie kreeg boeken en werd aangemoedigd te lezen. Er waren dagen dat ze urenlang las. Daaruit kwam iets anders voort: het verlangen om zelf verhalen te verzinnen en te vertellen. Ook daarin werd ze niet geremd door haar ouders.

In 1857 vonden twee veranderingen plaats. Het gezin verhuisde naar Soerabaja, waar Carel Sloot met ingang van 1 oktober een betrekking had aanvaard als eerste onderwijzer aan de Gouvernements Lagere School, tegen een maandelijks tractement van 350 gulden. In Soerabaja kreeg Marie op 23 maart een zusje: Christina Hendrika Josephina, kortweg Chrisje. Voor Marie betekende dat een opgroeiende toehoorder in huis, aan wie ze veel van haar verhalen kwijt kon. Daarnaast had ze een andere dankbare toehoorder in de persoon van haar grootvader. Enkele briefjes uit 1858 aan de dan vijfjarige Marie wijzen op een regelmatige correspondentie. Marie heeft kennelijk geklaagd over het uitblijven van grootvaders post, waarop deze antwoordt:

ge schrijft me, dat ik nooit aan u schrijf, dit hebt ge mis Mijne Engel, want iedermaal als ik een briefje van u krijg, dan schrijf ik er eenige regelen terug; maar aan grootmoeder zendt ge dikwijls brieven, dat weet ik, en die goede oude vrouw is met de terugschrijverij soms verlegen, mogelijk komt uwe vergissing daarvandaan.¹⁴⁵

Het 'soms verlegen' verhulde iets anders. Het is zeer waarschijnlijk dat Sajia geen Nederlands kon lezen of schrijven. In Marie's vertrouwdheid met haar grootmoeder was waarschijnlijk nog weinig besef van het 'anders' zijn van oma aanwezig. Voor een meisje van drie, vier jaar is een grootmoeder een vanzelfsprekende aanwezigheid, eigen en vertrouwd. Uit deze enkele woorden van Van Haastert ('dikwijls brieven') blijkt de grote gehechtheid van Marie aan haar grootmoeder. Marie verlangde naar contact. De verhuizing in 1857 had haar abrupt uit een vertrouwde omgang getrokken die ze schriftelijk wilde voortzetten. Dat wist Van Haastert, die dan ook in vrijwel elk briefje namens grootmoeder sprak of aan zaken refereerde die Marietje aan grootmoeder zouden doen denken. Toen Marie begin 1860 van een 'stijf nekje' was genezen, schreef hij: 'Nu hoe kan dat ook anders; niet waar Marietje lief? want goede ouders hebben *drie* doctoren, *één* Javaansche doekoen en *twee* Inlandsche dames [...] erbij geroepen'.¹⁴⁶ In die woorden leek het alsof er in het gezin Sloot een bepaalde volgorde bestond: eerst de westerse arts, dan de doekoens en daarna Inlandse dames; datgene wat het meest aan grootmoeder deed denken kwam toch het laatste.

Het gezin Sloot zou tot 1862 in Soerabaja blijven. Hier werd in 1861 Nicolaas Carel

Lodelijk (Nico) geboren. Wiesje had de zorg voor de kinderen, die ze zonder baboes wilde opvoeden. Naar school ging Marie niet, zelfs niet naar de school waar haar eigen vader onderwijs gaf. Ze moest thuisblijven, in de schoot van het gezin, waar ze onderwijs kreeg van haar ouders. In deze beslotenheid moet de band tussen Marie en haar moeder zich verdiept hebben tot een gehechtheid die later bijna symbiotisch werd. In de romans die Marie schreef, keerde deze band in vele gedaantes terug.

Dat Marie niet naar vaders' Gouvernementsschool mocht, zegt iets over de opvoeding die ze kreeg. Die was gericht op het 'produceren' van een Hollands meisje. Klasgenootjes die minder Hollands waren door hun afkomst, konden een remmende invloed op het ouderlijk ideaal betekenen. Wat het inhield om een Hollands meisje te zijn, laat een foto van Marie duidelijk zien. Het is een geposeerde opname, dus zij staat er op haar best op.

Het beeld toont een meisje in een westerse jurk, die ietwat te groot oogt. Haar glanzende zwarte haar is in strakke vlechten getrokken, met een scherpe scheiding midden op haar hoofd. De vlechten zitten zo strak, dat het pijn moet hebben gedaan ze te maken. Misschien heeft haar afwerende houding daarmee te maken, maar wellicht wilde ze liever niet op de foto. Marie is duidelijk geen *beauté*. Ze oogt pienter en in haar gezicht lijkt ze op haar dierbare grootmoeder Sajia. Dat was min of meer een probleem. Grootmoeder was immers niet Hollands. Marietje moest leren dat grootmoeder anders was: niet Hollands zoals haar grootvader en haar vader. Hollands was het ideaal. De norm, waaraan voldaan moest worden voor iedereen die in de koloniale hiërarchie een goede plaats wilde verwerven of behouden.

Een Hollands meisje maken van een kind dat wat afkomst betreft verschillende bevolkingsgroepen in zich verenigde, was een kwestie van opvoeding en opvatting. Omdat Marie geboren was uit Nederlandse ouders, was zij ook Nederlands. Die nationaliteit was waardevol in de koloniale maatschappij die immers sterk op Nederland gericht was. Haar moeder en haar ooms en tantes waren nog afhankelijk geweest van erkenning door een vader, die hun daarmee een plaats in de maatschappij gaf, voor Marie was het paspoort een vanzelfsprekendheid, een Nederlandse identiteit. Dat kwam ook in andere aspecten terug. De kleding zoals het westerse jurkje waarmee ze op de foto stond, leek haar Nederlands-zijn te benadrukken. Kleding verwees naar de bevolkingsgroep, maar ook naar identiteit. Taal deed dat evenzeer. Zoals eerder gezegd, mocht Marie geen Maleis spreken. De voertaal in huis was Nederlands. Haar moeder, die zelf de taal zo goed beheerste, zal streng op het gebruik van de 'beschaafde' taal hebben toegezien. Lezen, natuurlijk in de taal die ze vlekkeloos moest zien te beheersen, ontwikkelde haar taalgevoel. Zij las vooral Nederlandse geschiedenis en katholieke lectuur. Marie stond voortdurend onder toezicht. En hoe nabij grootmoeder ook was, moeder was nog meer nabij, en moeder leerde Marietje om zichzelf als een Hollands meisje te beschouwen. Met de drie kinderen en zijn Europees opgevoede echtgenote, vormde Carel een Hollandse enclave in de koloniale maatschappij. Net als hij, moesten de andere leden van het gezin Nederlands zijn, zodanig, dat ze als het ware in staat waren om op enig moment te verhuizen en vanzelfsprekend te integreren in het moederland. Alles wat daarin niet paste aan gedrag en kleding, was dan ook ongewenst. Maleis spreken deed men niet in Nederland. Sarong en kabaja dragen evenmin. Andere Indische kindertjes mochten op de foto in *tjelana monjet*, een speelpakje, voor Marie Sloot was alleen een westers jurkje passend. Zij waren op Nederland gericht, in principe klaar voor repatriëring. Deze instelling bezaten ook andere Hollands-Indische gezinnen. Ze maakten deel uit van het zogenoemde migratiecircuit.¹⁴⁷ Dit circuit vormde een soort neutrale zone, waarin gezinnen als die van Sloot tussen moederland en kolonie heen en weer reisden, nergens thuis, altijd op weg, vol van heimwee naar hetgeen ze achterlieten. In een grotere context diende het migratiecircuit de belangen van de koloniale macht: in de

kolonie werd de Hollandse cultuur gediend, ontstond een Hollandse sfeer, en voelde men zich loyaal aan de Hollandse regering. Dat zal zeker in het gezin Sloot zo zijn geweest. Carel Sloot was evenals zijn schoonvader Van Haastert een nieuwkomer geweest in het migratiecircuit. Wiesje had Nederland nooit gezien, maar was zodanig opgevoed dat zij in staat zou zijn om in Nederland te leven. Sajia leek er vanzelfsprekend buiten te staan.

De correspondentie tussen Semarang en Soerabaja zal drukker geweest zijn dan in het aantal nagelaten papieren is overgeleverd. De toon van de brieven is hartelijk, tussen de regels door sijpelt het gemis en verlangen, vooral tussen Christiaan van Haastert en zijn dochter, en tussen Van Haastert en zijn kleindochter.

Elk briefje dat hij aan haar schrijft, is met zorg en liefde geschreven, in een voor Marietje duidelijk leesbaar handschrift. In zijn andere correspondenties is Van Haastert wat onduidelijker. Wiesje op haar beurt stuurde regelmatig iets aan haar moeder, Carel zond zijn schoonvader boeken; het was bepaald geen eenrichtingsverkeer. Christiaan van Haastert schreef in juni 1860: 'Van harte wensch ik, dat Wiesje van hare verkoudheid hersteld moge wezen'.¹⁴⁸ Ze deelden via de post in elkaars huiselijk leven.

Maar het is aannemelijk dat Van Haastert voor haar verzwegen, wat hij in de loop van 1860 onder ogen heeft moeten zien. Zijn levenseinde naderde. Hij werd ziek, en als arts zal hij geweten hebben dat er geen genezing meer was. Niets in de familiepapieren wijst op een gedeelde wetenschap van dit feit. Wel is er een veelzeggende notitie, met als aanhef 'Verlangen in geval van bedenkelijke ziekten dat stiptelijk opgevolgd worde'. Dat verlangen betrof de keuze voor zijn behandelende arts en voor een geestelijk raadsman. Onderaan het papier staat: 'Is 't mijn nadrukkelijke wil dat, wanneer mijne ziekte verergert, en ik soms daarbij mijne kennis mogt verloren hebben...' Het vervolg op deze zin is niet overgeleverd. Maar duidelijk is, dat Van Haastert ernstig ziek was. Bezoek wenste hij niet, alleen van de kinderen, die dus uiteindelijk op de hoogte zijn gesteld.¹⁴⁹ Op zijn sterfbed ontving hij de heilige sacramenten. Op 21 september 1860 overleed hij. Na de begrafenis werden zijn wensen uitgevoerd. De grote trommel met familiecorrespondentie werd vernietigd.¹⁵⁰

Op zijn bidprentje stonden bijbelspreuken ter nagedachtenis aan de 'gepensioneerd Dirigerend Officier van gezondheid 1^e klasse en practiserend geneesheer te Semarang'. Opvallend was de aanhaling uit het bijbelboek Spreuken: 'Kinderen! Hoort naar de raadgevingen uws vaders en overweegt dezelve, opdat gij de wijsheid moogt leeren kennen'. Juist deze zinsnede moet als een hamerslag aangekomen zijn, toen het testament van Van Haastert werd geopend. Daarin werden, zoals eerder aan de orde kwam, de financiële zorg voor de twee jongste kinderen op de schouders van de andere kinderen gelegd. Maar dat testament was in 1852 opgemaakt, en Jan was in 1856 overleden. Toon leefde nog. Wat bleef, was de gemeenschappelijke zorg voor Sajia. Van Haastert had bepaald dat de kinderen haar moesten bijstaan, zonder dat zij daarom zou moeten vragen. In zijn woorden, die over het graf heen zeer dwingend klonken: 'ik, Uw vader, die alles voor u veil heb gehad, smeeke u daarom'.¹⁵¹

Zo was nu de situatie. De zorg voor Sajia rustte op haar volwassen kinderen; de erfgenamen moesten dure verantwoordelijkheden dragen. Voor Carel Sloot zal dat niet gemakkelijk zijn geweest, met zijn groeiend gezin.

Met ingang van 1 oktober 1862 was Carel werkzaam in Semarang op de tweede Gouvernmentsschool als eerste onderwijzer, voor een tractement van 200 gulden per maand. Na een verhoging werd dat een maandelijks bedrag van 350 gulden, een behoorlijk salaris. Maar daarvan moest ook Sajia ondersteund worden, en daarbij kwam dan nog de zorg voor Toon, Wiesje's halfbroer die in Nederland studeerde. De enigen met wie Carel en Wiesje de financiële zorgen konden dragen, waren Wiesjes broer Siegfried en haar

zuster Jansje. De eerste had een betrekking bij het KNIL en een groeiend gezin dat uiteindelijk uit zes kinderen zou bestaan.¹⁵² Jansje woonde in deze periode waarschijnlijk in Nederland.

Twee jaar ging dat goed, tot Carel ziek werd. Zijn dienststaat vermeldt niet waaraan hij leed, maar het moet ernstig zijn geweest. Zo ernstig zelfs, dat op 23 maart 1864 er een gouvernementsbesluit kwam, dat Carel op 'een tweejarig verlof naar Nederland' stuurde, wegens 'ziekte' en met het 'genot van een verloftractement van fl. 1980 's jaars', met ingang van 'primo mei 1864'.¹⁵³ De vermelding van ziekte roept vragen op naar de aard ervan. In de familiepapieren zijn nergens vermeldingen aanwezig van medische behandelingen, en als Carel veel later naar een andere betrekking zal solliciteren heet hij gezond te zijn. Wellicht betrof het hier geen fysieke ziekte, maar een diep heimwee. Carel had tenslotte zijn geboorteland al twintig jaar niet meer gezien.

Het toegekende verloftractement leek voldoende, maar het zou in de praktijk zuinig zijn betekenen. Van het maandelijks verloftractement van 165 gulden moest Carel gedurende twee jaar het gezin te eten geven, Sajia en Toon ondersteunen, de komende bootreis betalen en ook nog onderdak bekostigen tijdens het verblijf in Nederland.¹⁵⁴

Drie weken na het besluit zou Carel afreizen naar patria, met vrouw en kinderen erbij. Eerst moest er iets anders geregeld worden: het bewijs dat hij goed katholiek was. In 1844 kwam hij met een dergelijke verklaring in het Latijn van een Nederlandse pastoor naar Indië, op de achterzijde van dit document schreef nu pastoor J. Lijnen een vergelijkbare getuigenis, eveneens in het Latijn.¹⁵⁵ Begin april verklaarde de pastoor dat Carel altijd een braaf kerkganger was geweest en een goed lid van de katholieke familie, een sieraad voor hetatholicisme. Met deze verklaring kon Carel niet anders dan welkom zijn bij een kerk in Nederland.

Carel boekte passage voor vijf personen; de drie kinderen gingen mee. Marie, Chrisje en Nico zouden voor de eerste keer Nederland zien. Het reisdocument voor Carel en de naamloze 'son épouse et trois enfants', werd door de 'gouverneur- général des Indes Orientales Néerlandaises' afgestempeld op 23 april 1864, geldig voor drie jaar. Carel bleek een gewone man, met onder andere een 'front ordinaire' waarin ook nog een 'nez ordinaire' stak. Maar hij had wel iets van zichzelf weten te maken in Indië: echtgenoot, vader, gerespecteerd onderwijzer en daarbij een gewaardeerd katholiek. Hij kon trots op zichzelf zijn.

3.3. Naar Nederland en terug

In 1864 zag Marie voor de eerste keer Nederland. Haar indrukken zijn niet bewaard gebleven. Zij was elf jaar, dus oud genoeg om bewust deze nieuwe periode in haar leven mee te maken. In Nederland zou ze twee jaar blijven, voor een kind van die leeftijd een lange periode.

Marie, die door haar ouders tot dan toe in de schoot van het gezin was gehouden, raakte op een wel zeer abrupte wijze uit dat isolement. Een ander land, waar ze volgens haar opvoeding in thuishoorde, een grote reis en een reeks aan nieuwe familieleden die ze moest ontmoeten. Al spreken de familiepapieren nergens over verblijfplaatsen, het is aannemelijk dat Carel Sloot zijn gezin snel mee heeft genomen naar zijn geboortestreek Twente, om daar, in Oldenzaal, de verwanten op te zoeken.

Naar aangenomen mag worden, verbleven ze enige of langere tijd in Oldenzaal. Carels zuster Dora en haar man Gerard Scheffler hadden zelf ook kinderen, onder wie Lina, die later een belangrijke rol zou vervullen in Marie's leven. Waarschijnlijk heeft de eerste kennismaking hier plaats gevonden. Ook zullen de Sloots Den Haag bezocht hebben, niet alleen omdat vrijwel alle verlofgangers dat deden maar vooral omdat Jansje hier woon-

de, een tante van Wiesje.

Jansje zal een betere gids voor het gezin zijn geweest dan de Twentse tak, die nauwelijks iets anders kende dan Overijssel. Tante Jansje daarentegen kende uit eigen ervaring de moeilijkheden van de overgang van Indië naar Nederland, zeker voor degenen die overzee geboren en getogen waren. De huizen waren hier kleiner, de mensen leken stroever. Er waren andere omgangsvormen en gewoonten.

Juist in het jaar waarin het gezin Sloot in Nederland kwam, was er een actuele kwestie die de aandacht van Carel moet hebben getrokken; er was een discussie gaande over de verbetering van het meisjesonderwijs. Voor Marie was dit uiteraard van belang. De gebruikelijke scholen voor meisjes uit de burgerij en de elite waren de zogeheten 'Franse scholen', waar een meisje voornamelijk onderwezen werd in de kunst van de fraaie handwerken, etiquette en de Franse taal.¹⁵⁶ Carel, de ambitieuze vader, zal belangstellend de kranten hebben gelezen waarin voor- en tegenstanders van onderwijs aan meisjes publiceerden. De discussie leek over zijn oudste dochter te gaan. Wat moest Marietje worden? Moest zij in haar eigen onderhoud kunnen voorzien wanneer zij niet trouwde, en zou zij niet een betere moeder kunnen zijn wanneer zij goed geschoold zou zijn? Zo raakte het debat over het onderwijs ook aan het debat over de bestemming van vrouwen. Niet elk meisje kon zich vinden in het toen gangbare toekomstperspectief van echtgenote en moeder worden. Aletta Jacobs, slechts één jaar jonger dan Marie, maar haar gelijke in geestkracht, vond dat perspectief beklemmend: 'Ondragelijke hoofdpijnen kwelden mij soms. Ik droeg ze in stilte. Ziek worden, doodgaan misschien, betekende immers een verlossing uit de ellende.'¹⁵⁷

Carel en Wiesje besloten voor Marie de veiligste weg te kiezen en die was vanzelfsprekend katholiek. Marie zou de meisjesschool bezoeken van de Zusters van Pius.¹⁵⁸ Daar werd niet alleen onderwijs gegeven in fraaie handwerken, iets dat voor elk meisje kennelijk onontbeerlijk was, maar ook in kennis van de liturgie. Een geschoold katholiek, een goede huismoeder, zusters die als Bruid van Jezus een inspirerend voorbeeld waren voor de jonge meisjes, grootvader Van Haastert zou het niet beter bedacht kunnen hebben.

Het katholieke onderwijs duurde voor Marie drie maanden. Wegens 'een zwakke gezondheid' die in het 'kliemerig vaderland' kennelijk zwaar op de proef werd gesteld, moest zij de school verlaten.¹⁵⁹ Zo is althans de verklaring, die Pater Gielen in 1922 geeft, na een gesprek met Marie. Het is een mooie verklaring. Of het klimaat van Nederland werkelijk zo'n ondermijnende invloed had op de Indische orchidee, waardoor zij van school werd gehaald, valt te betwijfelen. Marie zou in haar gehele latere leven in Nederland een tamelijk onverwoestbare indruk maken. Ze kon dagen aaneen schrijven, mensen thuis ontvangen, drukke correspondenties onderhouden en tussendoor inspannende reizen maken, zonder zich gehinderd te voelen door welke ziekte of kwaal dan ook. Waaruit de ziekte van de jonge Marie bestond, die zo ernstig was dat zij onder de hoede van de zusters vandaan gehaald moest worden, is daarmee een raadsel.

Zoals gezegd was Marie in Indië opgevoed als een Nederlands meisje. Maar of de andere meisjes op de Nederlandse school haar ook zo vanzelfsprekend als Nederlands zullen hebben beschouwd, is zeer de vraag. Marie was donker van uiterlijk. Gitzwart haar, bruine ogen en een gezicht dat de Chinese afkomst van haar grootmoeder toonde. Bovendien is het aannemelijk, dat zij het Nederlands met een zogeheten 'Indisch accent' sprak.¹⁶⁰ Kortom, Marie was anders dan haar schoolgenootjes. En anders-zijn betekende waarschijnlijk buitengesloten zijn. Of ze na een zeer beschermde opvoeding de assertiviteit bezat om met de reacties daarop om te gaan, is onwaarschijnlijk. Na twaalf weken was ze dus weer thuis, terug in de schoot van het gezin.

Voor zover bekend, bleef Marie daar gedurende de rest van het verlof van haar vader. Wat school en Marie betreft, had het migratiecircuit niet gewerkt. Nederlands in Indië

betekende iets anders dan Nederlands in Nederland, zoveel moet duidelijk zijn geworden. De indrukken die Marie op deze gevoelige en ontvankelijke leeftijd opdeed, zou zij niet vergeten, zoals uit haar latere romans bleek. Daarin verscheen opvallend vaak een Indisch meisje, dat in Nederland onderwijs kreeg en moeite had om aansluiting te vinden. In *Orchidée* (1905) is het de jonge Idée Sonerius die in Nederland komt studeren, na huisonderwijs van haar vader te hebben gehad. Aanpassen is voor haar moeilijk. Uiteindelijk lukt het, maar zij blijft zich een Indisch meisje voelen. 'Ik hoor op ons eiland thuis', zegt ze.¹⁶¹

'Ultimo 1865' eindigde het verlof van Carel Slood. Over ziekte of herstel werd niet meer gerept in zijn dienststaat. De twee jaar waren voorbij, Carel en zijn gezin gingen terug naar Indië. Marie was nu 13 jaar, Chrisje 8 jaar en Nico 5.

Marie zal opgelucht zijn geweest weer terug te zijn op haar geboortegrond. De ervaring van buitengesloten zijn geweest, bleef haar bij, maar het leven in Indië moet een warme vertrouwdeheid hebben geboden. Het klimaat, het huisonderwijs van haar ouders, en daarbij het besef dat een Indisch meisje in Indië gewoon was. Hier voelde zij weer hoe trots haar vader op haar was, terwijl haar zusje eerder naar haar moeder neigde.¹⁶² Maar voor Chrisje gold hetzelfde als voor Marie: in Indië waren zij thuis.

4 Een beschaafde jonge vrouw 1866-1871

Wat Marietje Sloot moest worden, stond al bij haar geboorte vast. Een Nederlands meisje, moeder en echtgenote, net zoals haar moeder voor haar. De tijden waren echter veranderd. In Marie's leven zouden er veranderingen in deze natuurlijk geachte bestemming ontstaan. In Nederland woedde nog steeds een brede maatschappelijke discussie over meisjesonderwijs, wat er mede toe leidde dat er een eerste meisje een universitaire studie medicijnen mocht beginnen. Toch was en bleef er verzet: die meisjestudie was nieuwwigheid, en waarom zou men vernieuwen als het oude altijd goed genoeg was geweest?

De meisjes zelf laveerden tussen het gezag van hun ouders en hun eigen wensen om een zelfstandig beroep uit te mogen oefenen. In deze jaren groeide een generatie meisjes op die anders was. Marie was niet alleen.

4.1 Katholieke meisjes

Carel en de zijnen waren terug in Indië, en over zijn mysterieuze ziekte werd niet meer gerept. In het jaar van terugkeer, 1866 dus, zou hij drie contracten krijgen voor evenzovele betrekkingen. Met ingang van 1 januari tot eind mei 1866 werkte hij als onderwijzer aan de gouvernementsschool te Buitenzorg, het latere Bogor, gelegen op enkele tientallen kilometers van Batavia. Hij begon met 200 gulden tractement per maand, dat na twee verhogingen uitkwam op 350 gulden.¹⁶³ In december werd hij eerste onderwijzer van de tweede rang aan de gouvernement's tweede lagere school te Batavia, in dezelfde periode waarin hij bibliothecaris werd van het in augustus 1866 opgerichte Nederlandsch-Oost-Indisch Onderwijzers Genootschap.¹⁶⁴ In Batavia zou hij verschillende contracten uitiendienen, tegen een snel stijgend tractement. In 1867 werd hij hoofdonderwijzer van de openbare tweede lagere school in Batavia, met een tractement dat na periodieke verhogingen zou stijgen tot 460 gulden per maand. In dat jaar - 1867 - was Marie in januari 13 jaar geworden, Chrisje was 11 en Nico 8 jaar.

Nog voor zijn verlof had Carel vernomen dat de zusters Ursulinen zich in Indië hadden gevestigd om onderwijs aan meisjes te geven. De school op Noordwijk was op 1 augustus 1856 geopend.¹⁶⁵ Dat moet zijn belangstelling als onderwijzer hebben gehad en evenzeer zijn instemming als toegewijd katholiek. Daar kwam bij, dat monseigneur Vrancken, die persoonlijk zijn huwelijk met Wiesje had inzegenend, het initiatief had genomen voor de komst van de Ursulinen. Carel was het dus moreel verplicht dit initiatief te steunen. Leerlinges stroomden toe, maar er waren er altijd meer nodig, vooral van degenen die in het internaat verbleven. Dat bracht geld op, dat legitimeerde het bestaan van de kloosterschool en bovendien, dat verhoogde de kans op het toetreden van Ursulinen uit eigen kring. Voor de monseigneur moet de verantwoordelijkheid voor deze vrouwen en meisjes een grote zorg zijn geweest. Daarmee werd een weg gewezen voor elk katholiek huisvader die dochters had. Marie naar de Ursulinen sturen leek voor Carel al snel, zeker toen zijn tractement het toeliet, een voor de hand liggende beslissing.

Voor Marie moet dit na haar eerste kennismaking met de nonnenschool in Nederland, geen prettig vooruitzicht zijn geweest. Ze kon nog niet weten dat deze Ursulinen anders waren, in meerdere opzichten, en zeker een ander effect op de meisjes zou hebben dan Vrancken had kunnen vermoeden.

De eerste 'generatie' Ursulinen was afkomstig uit Sittard, waar Vrancken deken was geweest.¹⁶⁶ Daar had zich een school voor meisjes bevonden die goede resultaten

boekte. Vrancken wilde dit succes naar Indië halen, om zijn missiewerk te vergemakkelijken. In 1854 kocht hij voor het aanzienlijke bedrag van 30.000 gulden een woonhuis en zorgde voor betaling van de zeereis voor zeven bruiden van Christus. Zij kwamen naar Batavia, waar na enkele aanloopmoeilijkheden de school snel tot bloei kwam, zoals Vrancken aan Sittard schreef: 'Onze gestichten gaan bij voortduring gunstig onder Gods zegen vooruit. Het pensionaat telt in de zestig kostjufvrouwen uit de gegoede stand. Ons tweede gesticht, het externaat dat wij 1 maart 1859 geopend hebben, telt op heden reeds 94 élèves'.¹⁶⁷ In 1862 kwam zelfs de Gouverneur-Generaal op bezoek.¹⁶⁸ Met andere woorden, de school had een goede naam.

Marie schreef later louter positief over de 'liefdevolle zorg' van deze 'uitstekende leermeesteressen en leidvrouwen der jeugd', die 'goed onderwijs maar vooral ook een echte Europeesche opvoeding' gaven.¹⁶⁹ Deze was niet alleen bestemd voor meisjes van wie de ouders kennis hadden aan de bisschop, maar vooral voor de meisjes van wie de ouders in de verre buitengewesten woonden, zonder ook maar de eenvoudigste Gouvernmentsschool. Bij de Ursulinen kregen ze modern onderwijs met traditionele elementen. Zo doceerden zij de kunst van de fraaie handwerken, die bij uitstek vervaardigd konden worden in de 'vrouwelijke' sfeer van het huiselijk domein, maar zij organiseerden ook openbare tentoonstellingen hiervan. Trots, competitiezin en een gevoel van eigenwaarde werden hiermee bevorderd, en dat waren eigenschappen die opmerkelijk goed aansloten bij de nieuwe tijd. Daarbij vormden de Ursulinen zelf een levende paradox. Ze waren vrouwen die de gelofte van gehoorzaamheid hadden afgelegd, net zoals een vrouw dat in een werelds huwelijk deed, maar zij waren veelal intelligente, zelfstandige en bereisde vrouwen, die zich zonder aardse echtgenoot uitstekend konden redden. Voor meisjes als Marie Sloot vormden zij een inspirerend voorbeeld, zoals ze dat ook voor generaties meisjes na Marie zouden zijn.

Bij dit alles kwam nog iets anders. Het onderwijs was gemengd, dat wil zeggen, katholieke en protestantse meisjes zaten naast elkaar. Niet iedereen juichte dat toe. Later schreef Marie hoe zij hierover dacht: 'Het pleit zeker voor den grooten tact en de humaniteit der Zusters Ursulinen dat zij tot aller voldoening de gemengde bevolking dezer scholen weten te besturen zonder in conflicten te komen, door de overtuiging en gevoelens van andersdenkenden niet te kwetsen'.¹⁷⁰ Een enigszins cryptische zin, waaruit vooral bleek, dat de omgang van katholieke meisjes met 'andersdenkenden' in de regel bepaald niet gemakkelijk verliep.

In deze sfeer, bij deze inspirerende vrouwen, moet Marie zich op haar plaats gevoeld hebben. Het leergierige meisje kreeg bij de zusters toegang tot een weelde aan kennis; er zal ongetwijfeld ook een bibliotheek zijn geweest. Daarbij bleef Marie veilig in de schoot van Indië, in de wereld waarin zij als normaal werd beschouwd. Deze keer waren de zusters de vreemden, die waar zij Limburgs van afkomst waren, Nederlands met een accent spraken. Hierbij kwam nog Marie's bewondering voor bijzondere vrouwen, die nu een uitweg vond in adoratie voor de zusters met wie zij zich in het katholieke geloof verenigd wist. Zij zag hier met eigen ogen, dat een ongetrouwde vrouw een godsvruchtig bestaan kon leiden, daarbij ontwikkeld mocht zijn en kon reizen. Dat zal haar aan het denken hebben gezet over haar persoonlijke levensbestemming. Er waren dus acceptabele katholieke alternatieven voor trouwen en moederschap. Het was niet strikt noodzakelijk om economisch afhankelijk te zijn van een echtgenoot. Er waren weliswaar wel vrouwen geweest die betrekkingen vervulden als gouvernante of vroedvrouw, maar die hadden niet wat de Ursulinen wel bezaten: een intelligente zelfstandigheid, gedragen door een katholieke infrastructuur.

Met deze wetenschap kwam ze na twee jaar thuis. Voor het oog nog steeds gehoorzaam. Maar innerlijk rijker, en onafhankelijker.

Na de terugkeer van de zusters Ursulinen wachtte Marie Sloot weer het besloten leven in de huiselijke gezinskring. Het moet een merkwaardige overgang zijn geweest. Bij de Ursulinen stond ontwikkeling centraal, studie en devotie gingen harmonieus samen. In de huiselijke kring zag zij in haar moeder wat ook zij eens zou moeten worden en waarop de komende tijd haar verder moest voorbereiden. En toch was de wereld waarin meisjes zich konden bewegen groter geworden dan voor de generatie ervoor, zeker voor een nieuwsgierig en leergierig meisje als Marie.¹⁷¹

Dankzij de haven stond Batavia direct in contact met de nieuwsstroom die uit Europa kwam. Nieuws in de vorm van boeken en *baren* (pas aangekomen reizigers), dat zijn weg vond in de stad. In Batavia verschenen maar liefst drie kranten, te weten *Het Bataviaasch Handelsblad*, *Het Nieuw Bataviaasch Handelsblad* en *De Java-Bode*, die de op Europa gerichtte gezinnen voorzagen van informatie en amusement.¹⁷² Voor een volwasen man als Carel Sloot moet deze grotere toegang tot de wereld een genoegen zijn geweest, waarvan hij tegelijkertijd de gevaren inzag voor zijn jonge kinderen. Want zij moesten opgroeien tot goede katholieken, en voor de meisjes gold: tot beschaafde katholieke echtgenotes.

Thuisblijven moet voor Marie niet gemakkelijk zijn geweest. Een vermindering in contacten, een beperking in middelen van ontwikkeling, weinig nieuwe of opwindende bronnen van kennis tot haar beschikking, het kan niet anders of dit was een teleurstelling.

Al waren Wiesje en Carel zuinig op hun kinderen, toch voerden zij een levensstijl waarmee zijzelf en de kinderen in de wereld kwamen. Het gezin bezat verschillende rijtuigen om mee uit te gaan. Verder bezaten ze veel boeken, waaronder veel katholieke en historische werken. Er werd gemusiceerd; in huis bevonden zich: een 'mahoniehouten tabouret of muziekkastje' en 'eene uitmuntende nieuwe pianini van Jelmini' alsook een 'goede pianino van Pleig'.¹⁷³ Op deze kleinere piano's kreeg Marietje les, als deel van haar opvoeding. Zij had er 'een vreeselijken hekel' aan, vertelde ze later in een gesprek waarin ze zeldzaam openhartig over haar jeugd vertelde.¹⁷⁴ Gedwongen worden tot wat dan ook beviel Marietje Sloot niet en zeker niet in deze situatie, onthulde ze aan de interviewer: 'Voor muziek heb ik niet het minste gehoor, bekende zij ons. Hetgeen vreemd is, want mijn moeder was een begaafd musicienne.'¹⁷⁵

In het vraaggesprek leek Marie zich ervan bewust dat dit niet van muziek houden aangetrokken kon worden als ongevoelig, onvrouwelijk, hetgeen haar lezeressen en lezers minder kon aanstaan. En Marie leefde van de gunst van het publiek. Dus toen de interviewer vroeg naar eventuele andere liefhebberijen, antwoordde zij strategisch: 'Ik houd veel van handwerken'.¹⁷⁶ Dat was een mooi antwoord. Handwerken gold als een vrouwelijke deugd.

In het huiselijk domein zou Marie na de Ursulinen dus verblijven. Voor hoe lang? Die vraag kende verschillende antwoorden, afhankelijk van hetgeen de toekomst zou brengen. Het was gebruikelijk dat zij thuis bleef tot zich een echtgenoot aandiende. Het was denkbaar dat Marie een betrekking zou vervullen, wat een tweede keus was voor een vrouw, maar toch, het kon in principe, al waren er weinig betrekkingen voor vrouwen. Het aanbod ervan sloot meestal aan op het huiselijk domein en het betrof vooral werk dat matig betaald werd en een groot beroep deed op het vrouwelijk geacht vermogen zichzelf weg te cijferen. Advertenties voor posities als gouvernante, onderwijzeres en huishoudster stonden soms in de krant.

In deze jaren zal ook een andere overweging zijn opgekomen die Marie's toekomst raakte, want Carel zag het einde van zijn dienstverband naderen en moest dus een beslissing nemen waar hij en zijn gezin zouden gaan wonen.¹⁷⁷ Vooralsnog waren dit zorgen voor morgen, en het lijkt onwaarschijnlijk dat Marie inspraak kreeg. Het gezin woonde in Batavia, Carel had zijn werk en Marie moest of zij wilde of niet piano leren spelen. Zij zorgde voor Nico en Chrisje, als een moeder in de dop.¹⁷⁸ Of zij gelukkig was,

is de vraag, maar daarvoor bestaat een aanwijzing. In hetzelfde interview waarin zij zich over haar afkeer van muziek verwonderde, vertelde ze over de grote betekenis die de natuur in deze meisjesjaren voor haar had. Dan blijkt dat de interviewer een vertrouweling van haar is en het Indische leven kent. Een vraag naar vroeger maakt veel los bij de 69-jarige Marie: zij sluit haar ogen en de interviewer weet wat zij ziet:

de purperen bergen onder den flamboyanten hemel, de palmen in den vrede van maanlichte nachten, de waringins die iets hebben van de ziel der eeuwigheid, de tjemara's waardoor heen de wind zoo wonderlijk suizen kan, de bloemen, de rozen en de poekoel ampat en de melati, de melati die zoo zoet en weemoedig kan geuren....¹⁷⁹

Dan zegt Marie: 'In Buitenzorg is mijn ziel opengegaan voor de schoonheid der tropische natuur. Vanuit de voorgalerij van ons huis hadden wij het gezicht op den Salak... Iederen morgen, iederen avond...' ¹⁸⁰ Daarna zwijgt zij, evenals de interviewer, beiden verzonken in vergelijkbare herinneringen.

4.2 Schrijvende vrouwen

In Nederland bestond een voorzichtige traditie van schrijvende vrouwen, van publicerende vrouwen, en zelfs van publicerende en daarmee geld verdienende vrouwen. Zo waren er vrouwen als de romanschrijfsters Betje Wolff (1738-1804) en Aagje Deken (1741-1804), journaliste Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853), dichteres Petronella Moens (1762-1843) die in tijdschriften publiceerden, en er waren romancières als Elisabeth Maria Post (1755-1812), Fenna Mastenbroek (1788-1826) en Betsy Hasebroek (1811-1887).¹⁸¹ Hoe uiteenlopend zij ook waren, zij hadden twee kenmerken gemeen. Allereerst waren zij vanwege hun vrouw-zijn onderwerp van discussie: zowel het feit dat zij schreven en wat zij schreven bleek een verschijnsel te zijn dat al naar gelang de opvattingen van de tijdgeest met afkeuring (meestal) dan wel instemming (voorwaardelijk) werd begroet. De mannelijke auteur stond nooit op een vergelijkbare manier ter discussie.¹⁸² Ten tweede bleken zij hun onderwerpen overwegend in de huiselijke sfeer te kiezen, waarbij ook romantische natuurimpressies een plaats kregen. De opmerkelijke Van Meerten-Schilperoort onderhield via en in haar tijdschrift *Penélopé* een eigen netwerk van schrijfsters en journalistes, maar hoe vooruitstrevend dit ook was voor haar tijd, het tijdschrift diende wel te beantwoorden aan de commerciële wetten van vraag aan aanbod; de handwerkpatronen in het blad waren uiterst populair, de afdeling 'Lektuur' presenteerde het ideaalbeeld van de vrouw in de huiselijke kring. Als zij al iets leerde, dan moest dat 'in de eerste plaats ten behoeve van het huisgezin' komen.¹⁸³ Dergelijke observaties tonen aan dat vrouwen die als auteur in de publiciteit traden, een interessante positie bezaten. Dat gold zeker voor de generatie waarvan lezeressen als Wiesje van Haastert ook deel uitmaakten, dus de generatie die rond 1825 geboren was.¹⁸⁴ Deze generatie leek minder vrij te zijn dan de hierboven genoemde schrijfsters. Vermoedelijk kwam dit door golven discussies over de morele wenselijkheid van hun schrijfsterschap. Vrouwen en mannen behoorden in een eigen wereld te verblijven. Een vrouw die wetenschappelijke studies schreef, werd hier en daar met scheve ogen bekeken: het hoorde eigenlijk niet.¹⁸⁵

Deze denkbeelden zullen ook bij Louise van Haastert hebben postgevat, eens te meer, omdat zij een katholieke opvoeding ontving waarin de positie van de vrouw duidelijk omschreven was.

De generatie Marie Sloot zou een voorhoede zijn van meer schrijvende vrouwen. Zoals

later aan de orde zal komen, kende zij een grote schroom daarvoor. Maar die legde ze geleidelijk af: waarschijnlijk niet alleen door eigen gewenning, maar vermoedelijk ook door de opkomst van andere vrouwelijke auteurs. Al waren zij dan niet katholiek zoals Marie, zij waren wel zichtbaar als als vrouw. Dat in 1893 zelfs de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde deze auteurs uitnodigde om lid te worden, leek een bevestiging en erkenning van hun bestaan te zijn.

Marie Sloot was uiteraard niet ongevoelig voor maatschappelijke goed- of afkeuring. Bij de Ursulinen had ze het een en ander geleerd over eigenwaarde, haar nieuwsgierigheid naar de wereld was gevoed en haar verbeeldingskracht gestimuleerd. Als jong meisje vertelde ze haar broertjes en zusjes verhalen, hetgeen beschouwd kan worden als een voorbode van haar schrijfsterschap. Tussen vertellen en opschrijven lag het wilsbesluit om dat te doen. Niet schrijven, niet vertellen, zich een leven lang inhouden en op-offeren was voor Marie Sloot geen aanvaardbare optie. Ondanks haar waakzame ouders die erop letten dat hun dochtertje geen verkeerde invloeden onderging, moet Marie toch nagedacht hebben over haar toekomst, over haar kansen en haar wensen.

Waarschijnlijk ontstond in deze periode de basis voor haar diepgaande betrokkenheid bij de emancipatie van vrouwen en meisjes, voor een gevoeligheid voor vragen over het huwelijk en economische zelfstandigheid.

In een terugblik op een halve eeuw schrijfsterschap, gepubliceerd in 1922, beschrijft ze hoe het voor haar begon:

Ik schreef zonder ander doel dan om mij te uiten. Zoolang als ik me herinneren kon, woelden er allerlei fantasieën in mijn hoofd. Een woord, dat ik las of hoorde, de ontmoeting met een eenigszins opvallend persoon was voldoende om mijn geest aan het werk te zetten. Ik spon hun lotgevallen uit, ik fantaseerde hun huis, hun kleeven, hun familie en kon dan in mijn eentje op ons Indisch erf dwalen om het verhaal in elkander te zetten. Uiteindelijk kon ik het niet meer in mijn geest besloten houden; het moest er uit en zoo schreef ik cahiers vol, heel in 't geheim, niemand mocht het weten, doch het kwam toch uit.¹⁸⁶

Een pril schrijfsterschap was het, dat zich in deze jaren manifesteerde. Maar tegelijkertijd een hardnekkig schrijfsterschap, dat stand hield tegen alle maatschappelijke oordelen over schrijvende vrouwen in. Marie Sloot zou in deze periode dusdanig veel schrijven dat er later zowat een hutkoffer mee gevuld kon worden. Er was geen genre dat haar niet aantrok, want de verzamelde literaire arbeid zou ze later beschrijven als 'een heele bagage grootere en kleinere novellen, historische en andere schetsen, toneelstukken enz.'¹⁸⁷

Schrijven als uiting van de grote verbeeldingskracht die in haar woedde, maar ook schrijven om zichzelf een eigen wereld te scheppen, opgebouwd uit de elementen die zij kende of die zij in haar leven verlangde. In tegenstelling tot latere perioden in haar leven, was Marie zich hier niet of nauwelijks bewust van een publiek dat haar werk zou moeten waarderen en kopen. Zij probeerde haar pen uit, maar niet als een jongemeisjes-spel: 't Spreekt ook van zelf, dat mijn jonge meisjes geestdrift ook uitging naar de heldhaftige verdedigers van Troon en Altaar [...] en ik mijn eersten historischen roman aan hen wijdde en gaf daaraan *Voor God en Koning* tot titel.'¹⁸⁸ Het was een 'lijvig boek', licht de schrijfster verder toe, 'waarin natuurlijk allen [...] duivels schenen behalve degenen, die zich tot God en Koning bekeerden'. Dat was een verwijzing naar het Frankrijk van Marie Antoinette, waar het koningschap door de revolutionairen omvergeworpen was. Marietje Sloot was bepaald geen bewonderaarster van Napoleon, zoals haar grootvader dat was geweest. De kleine Napoleon had zij ingewisseld voor grote vorstinnen.

4.3 Actes

Evenals vele meisjes van haar generatie moest Marie Sloot een handwerkacte behalen. Dat was mooi, vrouwelijk en toch zelfstandig. Maar er kwamen geleidelijk meer mogelijkheden voor meisjes. Baanbrekend was de toelating in 1871 van Aletta Jacobs tot de Rijksuniversiteit Groningen als eerste vrouwelijke student in de medicijnen. In datzelfde jaar werd de eerste landelijke vrouwenvereniging van Nederland opgericht, onder de naam 'Arbeid Adelt'.¹⁸⁹ De vereniging profileerde zich met een handwerktentoonstelling te Delft, bezocht door Koningin Sophie die snel beschermvrouwe van de vereniging werd. Hoe ouderwets dit handwerkidee ook leek, er school een modern idee achter. De handwerken waren te koop waardoor de handwerksters in kwestie eigen inkomen konden verwerven. Wie dat waren, stond vermeld bij elk handwerk. Die openheid was uitzonderlijk, gezien het feit dat deze vrouwen uit de midden- en hogere klassen zo lieten merken geld te willen verdienen.¹⁹⁰

Of Marie's bekwaamheden op dit gebied dusdanig waren dat het een eventuele broodwinning kon worden, is niet bekend. Wel zal ze in deze periode een andere studie hebben opgevat, die daarvoor meer kansen bood. Zij wilde onderwijsactes behalen. Het was een voor de hand liggende keuze, aannemende dat zij daarin vrij werd gelaten. Haar vader als onderwijzer zag zijn oudste waarschijnlijk met vreugde in zijn voetsporen treden. Haar moeder, vroom en vrouwelijk, moet tevreden zijn geweest over deze bestemming als opvoedster; want mocht Marie zelf geen kinderen krijgen, dan kon zij zo haar van nature aanwezige moedergevoelens toch uiten.

Het beroep van onderwijzeres lag weliswaar in het verlengde van de sfeer van huwelijk met moederschap, maar het was een betaalde positie. De vrouw die een dergelijke werkkring bezat, kon daardoor in principe economisch zelfstandig zijn. In principe: want de vacatures voor onderwijzeressen waren nog altijd relatief schaars, zeker in vergelijking met die voor mannen. Naast het arbeidsveld in scholen, lagen deze betrekkingen vooral in de kringen van degenen die zich een huisonderwijzeres konden permitteren. In de regel was zij ook inwonend en at mee aan tafel, iets dat haar van de bedienden onderscheidde. Zij was iets 'meer' dan een gouvernante, die zich op jonge kinderen richtte, maar zij bleef toch altijd ondergeschikt. Niet iedereen had echter zoals Marie de keuze. Sommige vrouwen moesten werken, als de familie geen geld genoeg had om haar te onderhouden. Anderen, zoals Marie, mochten dat als zij wilden.

Marie leidde een rustig leven, als thuis wonend en studierend meisje. In hoeverre zij naar iets anders verlangde, is niet duidelijk. Jan ten Brink, die Marie Sloot ontmoette tijdens zijn bezoek aan grootvader Van Haastert, was in staat over de latere jaren een observatie te noteren: 'Zoo veel aan hare studie gewijd, heeft zij niet gezocht te schitteren op feesten of de aandacht tot zich te trekken in het openbare leven, zij heeft er de voorkeur aan gegeven den tijd te verdeelen tusschen omvangrijke lectuur en ernstige diepgaande studie'.¹⁹¹

Die 'feesten' en dat 'openbare leven' waren vanzelfsprekend aanwezig in het leven van Batavia. In principe was er voor een jonge vrouw een wereld aan frivool vermaak beschikbaar. Dezelfde Jan ten Brink wist dat frivole uit eigen ervaring te beschrijven in zijn populaire tweedelige roman *Oost-Indische Dames en Heeren* (1866), een uitgave die minstens zeven keer herdrukt werd. In zijn tekening van een feest in Batavia geeft hij ook een beeld van het belang van de huidskleur. Dat stemt tot nadenken over de huishoudelijkheid van Marie, die immers donker van uiterlijk was. Ten Brink schrijft:

De dansende wereld was hoofdzakelijk in twee groote afdeelingen gesplitst. De eerste afdeeling werd gevormd door eene soort van keurbende onder de jonge

dames, allen van echt Nederlandsche manieren en beschaving, dochters van hooge ambtenaren en leden der Indische regeering. De tweede groep bestond daarentegen uit meer Indische bestanddeelen, uit kleurlingen van verschillende nuancen, van een onmerkbaar geel tintje tot aan de zuivere koffiekleur toe. Bij de cavaliers zou men zulke splitsing moeielijker hebben kunnen tot stand brengen, daar bijna allen van echt Nederlandsch gehalte waren, waardoor dan ook nu en dan eene toenadering tusschen de twee afdeelingen der dansende dameswereld mogelijk werd.¹⁹²

Marie wist sinds haar bezoek aan Nederland maar al te goed tot welke groep zij behoorde: tot de categorie 'kleurlingen van verschillende nuancen'. Dan kon haar vader in zekere kringen nog wel een gerespecteerd onderwijzer zijn, Marietje Sloot zou nooit gerekend worden tot de *belles* van een bal.

Terwijl Marie zich voorbereidde op een mogelijke toekomst als onderwijzeres, dacht haar vader na over zijn toekomst. In 1871, het jaar waarin zijn oudste achttien jaar zou worden, ging hij met pensioen. Met dat vooruitzicht moest hij een belangrijke beslissing nemen, een die zowel hemzelf aanging als het gezin, en daarmee dus de toekomst van Marie, Chrisje en Nico. Carel zou na zijn aankomst in januari 1845, zesentwintig jaar in Indië hebben doorgebracht, minus een tweejarig verlof in Nederland. Hij moest beslissen waar hij met zijn gezin wilde wonen. In Indië, waar hij al bijna een kwarteeuw domicilie hield, kon hij zijn pensioen aanvullen met het geven van privé-lessen. Zijn naam, werkervaring en reputatie stonden vrijwel garant voor een toestroom van leerlingen. Daarbij waren alle leden van zijn gezin geboren en getogen in Indië, evenals zijn schoonmoeder Sajia voor wie hij mede de zorg droeg. De meisjes dienden te trouwen, uiteraard met een katholieke jongen die zijn goedkeuring zou kunnen wegdragen. Maar Nederland was zijn geboorteland. En alle argumenten die voor blijven pleitten ten spijt, besloot Carel naar Nederland te vertrekken. In augustus, maar eerst moest Marie haar examens afleggen.

Op 1 februari 1871 werd de 'acte van bekwaamheid als hulp-onderwijzeres' getekend door de examencommissie. Een gunstig gevolg van het 'voldoend examen' dat Marie Sloot had afgelegd in de 'Fransche en Engelsche talen'.¹⁹³ Met dit diploma werd de opvoeding en opleiding van Marie voltooid geacht. Voor een verdere opleiding ontbreken aanwijzingen. Hulp-onderwijzeres zijn betekende al heel wat, het was een officieel erkende status van een beroep, iets wat haar moeder nooit had bezeten. Het behalen van dit diploma betekende nog iets anders. Hiermee was Marie in staat zich een betaalde werkring te verwerven. Zij was in principe economisch zelfstandig en kon zich permitteren eigen keuzes te maken, onafhankelijk van de zorg van familie of eventuele echtgenoot. Aangezien Carel volgens de huwelijks wetten heer en meester was over zijn gezin, zou het gezin ook naar Nederland gaan. De landverhuizing kwam in een versnelling enkele maanden na het examen van Marie. Het benodigde reisdocument werd op 2 juli 1871 afgegeven, bestemd voor Carel en 'son epouse, 3 enfants et sa belle-mère et une domestique Javanaise nommé Md[Inam]'.¹⁹⁴ De reis zou gaan via Marseille. Zo'n drie weken later adverteerde Carel in de krant dat er bij hem thuis aan de Schoolweg een grote vendutie werd gehouden. De opsomming van alle meubelen en inboedel, waarvan eerder al melding werd gemaakt, toonden een Europese levensstijl, met aandacht voor kunst en cultuur. Alles, zelfs 'eene mooie verzameling Boeken' was te koop. De boeken, waaronder ongetwijfeld ook die van de gretige lezeres Marie, mochten niet mee. De bagageruimte aan boord was beperkt.

De 'belle-mère' op het document was uiteraard Sajia. Zij ging mee, al is het onduidelijk of en in welke mate dat vrijwillig geschiedde.

Carel en Wiesje met hun kinderen Marie, Chrisje en Nico, dan Sajia en een Javaanse

dienstbode; zeven mensen die elk een eigen toekomstperspectief bezaten op het land waar zij heenreisden. Met hen reisden grote hutkoffers vol bagage, met alleen datgene wat strikt noodzakelijk was voor het nieuwe leven.

Carel Sloot verliet Indië in zijn vijfenveertigste levensjaar met een goed inkomen, al was dat was lager dan zijn laatste tractement aan de Bataviasche school. Als kostwinner moest hij van het pensioen de levensstijl van een gezin plus schoonmoeder financieren, inclusief huisvesting. Carel zelf bracht een mooi curriculum vitae mee naar zijn geboorteland, waarmee hij indien nodig of wenselijk een nieuwe betrekking of privé-leerlingen zou kunnen vinden. Voor zijn bijna even oude echtgenote Wiesje moet het afscheid van haar geboortegrond moeilijk zijn geweest. Hier lagen al haar herinneringen aan haar meisjestijd en hier waren haar kinderen geboren. Repatriëring heette het weliswaar, maar Wiesje repatriëerde niet, zij moest definitief afscheid nemen, zonder dat zij de zekerheid van een nieuw thuis bezat.

En de anderen? Chrisje was 14 jaar, oud genoeg om te beseffen dat de landverhuizing ingrijpend zou zijn. Nico had zijn tiende verjaardag gevierd op 7 augustus, de maandag van de vendutie. Ze wisten in het nieuwe land naar school te moeten gaan. Dat ze zich nog iets van Nederland herinnerden van het verlof, lijkt aannemelijk. Chrisje was in 1866 pas elf, Nico acht jaar, en dat verlof lag inmiddels vijf jaar achter hen, in jonge kinderlevens een bijna eindeloze periode. Misschien had Marie hde 'kleintjes' verteld over haar eigen ervaring in die jaren, waarin het besef van anders-zijn ontwaakt moet zijn. De achttienjarige Marie bevond zich het meest van allen tussen twee werelden in. Indië kende zij, en zij hield intens van het land. Nederland herinnerde zij zich, met ongetwijfeld gemengde gevoelens. Ze had een hutkoffer vol manuscripten gevuld.¹⁹⁵

Sajia liet een luxe kabinetsfoto van zichzelf na voor de achterblijvers in Indië. Misschien wist zij in haar hart dat ze niet terug zou keren uit het vreemde, verre land.

Zo reisde de familie Sloot naar Nederland in augustus 1871. De Indische jaren waren afgesloten.

II De romancière

5 De romanière 1871-1880

Indië was voorbij, voorgoed voorbij, en het leven in Nederland begon. Het was een vooruitzicht dat waarschijnlijk alleen Carel Sloot opgewekt heeft gestemd. De andere gezinsleden waren allen overzee geboren en getogen, daar, op de geboortegrond die ver weg lag. Dat zeker Marie Sloot heimwee en verlangen heeft gevoeld, zou uit haar eerste romans blijken. In de jaren voordat ze deze publiceerde, kreeg haar schrijfsterschap langzaam vorm, maar niet onder de meest aangename omstandigheden. Haar banden met het geboorteland werden doorgesneden en hoe haar nieuwe leven zou worden, was onzeker. Trouwen was uitgesloten. In deze periode schiep zij zichzelf een nieuw Indië, langzaam maar zeker. In hetgeen zij schreef, kon zij wonen. Als katholiek schrijfster, zo leek het, maar daaronder was zij eerst en vooral een dochter van Indië.

5.1 Tussenstop Den Haag

De aankomst in Nederland was 'nogal katterig', zou Chrisje Sloot later zeggen.¹⁹⁶ Zij, meer het type van een *beauté* dan haar oudere zusje, had een 'genoeglijk leven' aan boord meegemaakt, met aandacht van jonge officieren die haar 'op even gepaste als consequente wijze' het hof maakten.¹⁹⁷ Voor een frivool meisje moeten de eerste indrukken van Nederland ontnuchterend zijn geweest. De officieren waren verdwenen, en in de plaats van het vermaak waren er de ongemakken gekomen van het Nederlandse klimaat. Dat viel ook tegen omdat het gezin alleen een Indische garderobe bezat, 'allerminst op een Hollandschen kwakkelwinter berekend'.¹⁹⁸ Het vooruitzicht ooit terug te mogen keren naar Indië, bestond deze keer niet. Nederland was voor altijd. Men moest zich aanpassen: de herfst met daarna de winter, de nieuwe maatschappij waarin veel anders was dan het gezin Sloot gewend was. Daarbij kwam dan nog de zorg voor Sajia, die tijdens de reis de aandacht van een arts nodig had gehad, en nog altijd niet genezen was.

In Nederland waren er familieleden die de Sloots opvingen. Tante Jansje, de oudere zuster van Wiesje, woonde al langere tijd in Nederland en had het gezin ook in de verlofperiode bijgestaan. Dankzij de verwanten vonden de Sloots onderdak in een bovenhuis, gevestigd aan de Korte Poten nummer 55, waar ze genoten van de 'hartelijkheid en vriendschap' van de familie.¹⁹⁹ Of de Javaanse bediende die op de reisbescheiden genoemd werd, hier ook woonde, is onduidelijk. Mogelijk reisde zij als zeebaboe terug naar Indië, een betrekking die destijds vaker voorkwam. In de familiepapieren wordt zij niet meer genoemd, alsof ze met de aankomst in Nederland uit het zicht was geraakt.

Tenzij er familieopvang was, woonden de meeste Indische families na hun terugkeer of komst naar Nederland in pensions. Hier vonden repatrianten elkaar in hun weemoed naar Indië en in de moeite die ze hadden om te integreren in het Hollandse. Ook al had men dáár misschien heimwee naar híér gevoeld, eenmaal híér leken de huizen kleiner, de mensen ruwer en het klimaat beroerder. Ze waren verindischt, ze pasten niet meer in de regels en verwachtingen van de Nederlandse maatschappij. In de Indische coterieën vond men onderling begrip, maar daar ontstonden door het tot-elkaar-veroordeeld zijn ongetwijfeld ook spanningen.²⁰⁰

In Den Haag bestonden verschillende Indische buurten, die aan het einde van de negentiende eeuw snel in omvang toenamen, mede dankzij een uitgekiende strategie van bouwspeculanten. Nieuwe straten kregen namen als Soendastraat, Borneostraat en Delistraat, waarvoor geadverteerd werd in Indische kranten. Wie wilde of moest repatri-

eren, vond hierin een vertrouwde klank en kocht of huurde daar gemakkelijker een huis. Dat deze panden nogal aan de prijs waren met zo'n gewillige kopersmarkt, lag voor de hand.²⁰¹ Het bovenhuis van de Sloots bevond zich buiten deze Indische wijken, aan de rand van de toenmalige stad. Het was daardoor aanzienlijk bescheidener in status.

Goedkoper ook. Buiten de Indische coterie gelegen, waardoor contacten minder gemakkelijk onderhouden konden worden. Of Carel geen geld wilde of kon besteden aan een duur huis temidden van repatrianten, hoe het ook zij, het bovenhuis maakte net zo goed deel uit van een stad die zich explosief aan het ontwikkelen was.

De Sloots kwamen in de moderne tijd terecht. Het inwoneraantal nam juist in deze jaren sterk toe: tussen 1870 en 1880 kwamen er 23.000 nieuwe inwoners bij, waardoor het totale inwoneraantal van 100.000 voor een aanzienlijk deel uit migranten bestond. In 1870 bestond dertig procent van het inwoneraantal uit nieuwkomers en dat percentage zou stijgen. De inwoners die er waren en kwamen bleven steeds langer leven door een betere stadshygiëne: in 1871 werd een reinigingsdienst ingesteld, het jaar daarna kwam er een waterleiding. Dat was geen luxe; Den Haag stond bekend als een 'uitgesproken smerige stad'.²⁰² Naast deze verbeteringen kwamen er meer transportmiddelen: spoor- en tramwegen breidden zich uit, bestratingen vergemakkelijkten het lopen, zeker voor dames in hun zware rokken. Met andere woorden, de stad waarin de Sloots woonden, moet de geest van vooruitgang hebben geademd, de aanwezigheid van nieuwe mogelijkheden, in en buiten de Indische wijken.

Met Sajia ging het niet goed. De arts J.M.C.E. Le Rütte (1830-1908) werd geraadpleegd die niet de minste was: Le Rütte bezat de Militaire Willemsorde die hem was uitgereikt voor zijn verdiensten als officier van gezondheid in het KNIL. Hij kende Indië dus, en zal begrip hebben gehad voor de moeilijke situatie van een Indonesische vrouw op voor haar vreemde grond. Maar haar beter maken kon hij niet en de medicijnen van de apotheker Moet hielpen evenmin: op vrijdag 9 februari overleed Sajia, op een 'achterkamer'.²⁰³ De laatste bagage die ze uit Indië had meegenomen, moest met het schip Insulinde nog arriveren. Slechts enkele maanden had Sajia in Nederland geleefd. Voor Marie was met het overlijden van haar grootmoeder de oudste band die ze met Indië bezat doorgesneden. Sajia kende de oudste familie verhalen, deels uit eigen waarneming. Nu was Marie's moeder degene die de herinneringen aan Indië in zich meedroeg en die aan de kinderen kon vertellen over het familieleven in Indië dat er geweest was voordat zij ter wereld waren komen.

Hoe diep Marie's verdriet moet zijn geweest, valt af te lezen aan haar latere Indische romans. Ze begreep dat een oudere vrouw van Chinese of Javaanse afkomst door het Nederlandse publiek niet gemakkelijk geaccepteerd kon worden als dierbare grootmoeder-figuur, maar wel in de rol van baboe. In *Orchidée* (1905) en in *Fernand* (1878) komt een Indisch meisje voor dat zeer aan haar baboe gehecht is. In *Fernand* is het Theodore van Vaerne die door haar baboe is opgevoed, van haar verhalen heeft gehoord uit het Indonesische leven, en van haar 'inlandsche manieren' heeft geleerd.²⁰⁴ Wanneer deze baboe overlijdt, is Theodore uitzinnig van verdriet. Europese familieleden vinden het buitenproportioneel, maar de emotie is oprecht, evenals die in *Orchidée*.

In deze roman verschijnt een pijnlijk aandoende beschrijving van een baboe in Nederland. Zij is mager, en hoewel zij Hollandse kleren draagt heeft zij het koud. Voor het meisje Idée is de baboe met het gezin meegegaan naar Nederland: 'want niemand kon voor Idée zorgen als Baboe, maar dat het zorgen zoo moeilijk viel in dit koude, akelige land, had zij niet kunnen denken.'²⁰⁵ Ook deze baboe sterft, tot groot verdriet van het meisje:

Zij hield haar hand vast en dan scheen er kalmte in het verwrongen lichaampje te komen. Zij bad het Onze Vader en smeekte uit het diepst van haar hart dat God

medelijden met de arme tobster mocht hebben en haar opnemen in het land, waar eeuwig de zon schijnt en waar het niet koud en mistig is als hier. ... 'No - na...' en toen sloot zij de oogen, haalde diep adem en rustte voor goed.²⁰⁶

Enkele dagen na het overlijden van Sajia kwam Carel in actie om haar nalatenschap de zorg te geven die er volgens hem nodig was. Op vrijdag verloor hij zijn schoonmoeder, op maandag zat hij al met zijn echtgenote bij notaris Feith om een verklaring af te leggen 'dat de overledene, welke bij hem inwoonde, geene andere goederen heeft nagelaten dan hetgeen volgt'.²⁰⁷ De inboedelbeschrijving toonde met terugwerkende kracht iets van het leven dat Sajia geleid had in het bovenhuis. Zij sliep in een 'achterkamer', in een 'lit d'ange' (hemelbed) met daarin een stromatras, kapokmatras en twee kussens. De waarde hiervan werd geschat op dertig guldens. Ook stond in de achterkamer een hang- en linnenkast. Waarschijnlijk bewaarde ze daar haar kleding in: Sajia bezat een garderobe met tropische en Hollandse kledingstukken. Zij had een wollen wintermantel en zes flanellen borstrokken, maar ook 'zeventien katoenen kabaajen'. De lijst van kostbaarheden was lang en soms mysterieus. Zo stonden op de lijst een 'schildpadden kist met zilver gemancheerd' en een 'Oost-Indische kistje, met zilver gemancheerd'. In de enkele pagina's tellende lijst verrassen de kostbare sieraden van Sajia. Niet alleen bezat zij verschillende gouden 'handringen', 'haarnaalden met diamanten', en 'gouden oorknopjes', maar ook een grote hoeveelheid knoopjes, waaronder 'zeventien gouden knoopjes met diamanten' en 'achtenzestig gouden knoopjes met diverse steentjes'. Met andere woorden, Sajia was bepaald niet armlastig geweest. Zij had financieel gezien waarschijnlijk in Indië kunnen blijven en in haar onderhoud kunnen voorzien door een geleidelijke verkoop van haar bezittingen, mogelijk aangevuld door het aannemen van patiënten die een beroep deden op haar kruidenkennis.

Er is een aanwijzing die iets naders zegt over de beweegredenen van Sajia om mee te gaan naar Nederland. Die ligt in het testament van Sajia, op 7 maart 1851 opgemaakt in Semarang, waarvan zich een afschrift bevonden moet hebben bij notaris Feith. Hij vatte de wensen van de overledene samen: Wiesje en Jansje kregen de 'kleedingstukken en kleinodiën, en verder werd Caspar genoemd als erfgenaam. De grote afwezigen in het testament waren Toon en Jan, de twee zonen voor wiens onderhoud Christiaan van Haastert in zijn testament, in dezelfde tijd opgemaakt, zo intensief had gepleit. Sajia had toen kennelijk al een besluit genomen over deze kinderen die Van Haastert bij Essa had verwekt. Niet haar kinderen, niet haar zorg. Carel werd evenmin in het testament genoemd, haar hart ging vooral uit naar Jansje en Wiesje, en naar de kinderen van Wiesje en bij deze nazaten wilde ze dus blijven. Marie beantwoordde die liefde. In *Orchidée* zegt de titelheldin: 'Het oude mensch is zoo aan mij gehecht, zij kon mij niet verlaten' [...] maar zij is hier zoo eenzaam, zoo vreemd, alles heeft zij verlaten voor mij en dat vind ik nu zoo verschrikkelijk, die verantwoordelijkheid.' En: 'Juist daarom, kon zij geen grooter bewijs geven van liefde en trouw.'²⁰⁸

Ook al was Marie zeer aangeslagen door de dood van haar grootmoeder, ze bleef vasthouden aan haar plannen om te publiceren. En ze was ongeduldig. Nadat haar vader bij 'mannen van letterkundige naam' advies had ingewonnen over hoe men zoiets aan moest pakken, had ze zelf initiatief genomen in de hoop dat ze sneller succes zou hebben.²⁰⁹

Over de manier waarop, verschillen de bronnen van mening. Marie Sloot zelf herinnert zich dat ze bij de uitgever van het *Katholiek Stuiversmagazijn* eigenhandig een schrift met kopij postte: 't Ging alles in diep geheim'.²¹⁰ Redacteur van *Boekenschouw* Pater Gielen had een andere versie:

Vlug beraden als altijd, ging kopie en een brief naar eene redactie, waarin een nederige Mathilde, die men uit de bijgaande omschrijving voor de

autodidaktische dochter van een groentenboer moest houden, of zij talent had of niet. Het antwoord was gunstig, want spoedig verscheen de gezonden novelle onder den titel: *Een Doornenkroon* in "Het Stuiversmagazijn". En het eerste honorarium – 4 gulden per vel,- werd edelmoedig en kunstlievend besteed om haar kennisjes de zoetheid te laten proeven, welke ook de literatuur kan geven.²¹¹

In de versie van Marie werd het wachten beloond op 7 februari 1872:

Toen om 2 uur des middags tuurde ik moedeloos naar het winkelraam van den boekhandelaar Meeussen, [Korte Poten 38] vlak tegenover ons bovenhuis, het loopjongetje komt den winkel uit met het fel gele boek. Ik hol de trap af, maak de deur open neem het aan, zie het in. – Ja, waarlijk! 't Stond er: *Een Doornenkoorn* door Mathilde, de eerste naam beginnend met een M. die mij was ingevallen. Hoe ik genoot bij de lezing van mijn eerste geestesprodukt! soms mij ergerend aan de eigenwijze veranderingen door mijnheer Markaf er in gemaakt...²¹²

Dankzij deze mijnheer Markaf - volgens Marie het pseudoniem van uitgever F.K. Kramps van *Het Katholiek Stuiversmagazijn* - had Marie haar doel om te publiceren bereikt. Als de negentienjarige vrouw die ze sinds januari was, wist ze waarschijnlijk al dat ze niet wilde trouwen en evenmin wilde ze lesgeven aan kinderen. Dat betekende ofwel een levenslange afhankelijkheid van haar ouders, ofwel de noodzaak zelf een inkomen te verwerven. Het zakelijk inzicht dat Marie gehad moet hebben, komt zijdelings maar veelzeggend aan de orde in de anekdote waarmee de eerder genoemde Pater Gielen de eerste publicatie van Marie beschreef. Zij schreef voor geld, zij stelde zich niet op als hobbyiste of amateur. Vier guldens voor zestien bladzijden was een veelbelovend begin. Productiviteit betaalde zich uit in guldens, en de guldens moesten zich in snel tempo vermeerderen.

Evenals over de motieven voor de publicatie (inkomen of idealisme) deed Marie Sloodt over haar motieven om te schrijven tegenstrijdige uitspraken. Enerzijds stelde ze: '[...] ik moest nu eenmaal schrijven: een innerlijke drang dreef me. Het was me als een roeping.'²¹³ Maar anderzijds zei ze: 'Een Roomsche meisje durfde schrijven, 't was ongehoord en ik schaamde mij dan ook de oogen uit.'²¹⁴ De roeping bleek sterker dan de schaamte, en daarbij waren de inkomsten belangrijk voor Marie. Het vraagstuk wat Roomse meisjes wel of niet mochten zou zich snel weer aandienen.

De wereld van de lectuur en literatuur kende evenals de maatschappij niet alleen onderscheid naar religie, maar ook naar sekse. Mannen bezaten toegang tot leesgezelschappen en bibliotheken die voor vrouwen gesloten waren: van de Nieuwe of Litteraire Sociëteit De Witte (gelegen op enkele minuten loopafstand van het Haagse bovenhuis) mochten alleen mannen lid worden, van leeskringen die vaak een eigen boekencollectie bezaten, konden vrouwen soms lid worden om de plaats van een overleden vader of echtgenoot in te nemen op conditie dat zij als allerlaatste het circulerende boek te lezen kregen.²¹⁵ Een vrouw die wilde lezen, was vaak aangewezen op wat anderen voor haar kochten of hetgeen zij zelf kon kopen (indien zij tenminste zelf over haar uitgaven mocht beslissen) bij een commerciële winkelbibliotheek, die eerder lectuur dan literatuur verkocht.²¹⁶ In tegenstelling tot mannen, waren vrouwen niet vrij om hierover te beslissen.

5.2 Leven in Roermond

Den Haag zou niet lang de woonplaats van de familie Sloot blijven. Na het overlijden van Sajia verhuisden de Sloots naar Roermond. In deze stad werd het gezin op 1 oktober 1872 ingeschreven op de Jesuïtenstraat D109.²¹⁷ De smalle en langgerekte Jesuïtenstraat waarin de Sloots kwamen te wonen, bood uitzicht op de grote kathedraal Sint Christoffel, die vanuit alle straten in het stadscentrum te zien moet zijn geweest. Voor de familie Sloot lag de kathedraal op loopafstand van het nieuwe huis, wat het religieuze leven thuis ten goede zal zijn gekomen. Het is aannemelijk dat de diensten gezamenlijk werden bezocht.

De vendutie van hun huisraad in Indië had reeds iets van hun kostbare levensstijl laten zien, en die zou in Roermond hernomen worden. Carel bezat na Sajia's dood een 'zoodanig pensioen en fortuin' dat hij voor de bekostiging hiervan geen betrekking meer nodig had.²¹⁸ Die zou hij dan vooralsnog ook niet aanvaarden. De reden van de verhuizing lag waarschijnlijk in het feit dat Nico het Bisschoppelijk College ging bezoeken.²¹⁹ Het schooljaar begon op 7 oktober, dus de inschrijving in de Jesuïtenstraat op 1 oktober sloot goed aan.²²⁰ Dat Nico in het 'Gesticht' intern ging, lijkt onwaarschijnlijk: school en ouderlijk huis lagen immers op loopafstand van elkaar.²²¹

De meisjes, Marie van negentien en Chrisje van vijftien, zullen hun moeder in de huishouding hebben geholpen. De zusjes hadden onderling een goede band waarin de rollen duidelijk verdeeld waren: Marie als de 'ernstige' die haar zusje beschouwde als de 'lichtzinnige'.²²²

In de nieuwe woonplaats liet het gezin Sloot een foto van zichzelf maken. Een gelukkig gezinsportret was het bepaald niet. Carel oogt als een tevreden *pater familias*, op het gezicht van zijn vrouw zijn sporen van verdriet zichtbaar. De kinderen moesten erbij, dat was duidelijk te zien, evenals de plaats die ze in het gezin hadden. Marie was de serieuze, Chrisje in haar lichte kleren - kennelijk niet in de rouw - de vrolijke en Nico de zoon die nu al afstand leek te nemen van het ouderlijk huis. Op de foto leek het gezin uit eenlingen te bestaan, niet uit een gezellig geheel.

In Roermond troffen de Sloots een totaal andere leefomgeving aan dan ze in de hofstad gewend waren. In tegenstelling tot het wereldse en grote Den Haag, was dit stadje klein en provinciaals. Roermond telde in 1851 zo'n zevenduizend inwoners, een cijfer dat snel zou toenemen tot ongeveer twaalfduizend in 1880.²²³ Het merendeel van de inwoners was geboren en getogen zo niet in Roermond dan toch zeker elders in Limburg.²²⁴ Een moderne infrastructuur bestond er nog niet; pas in de late jaren '80 zou er een waterleiding worden aangelegd. Wel bestond er een goed onderwijsaanbod: in 1864 werd in de Jesuïtenstraat de tweede Hoogere Burgerschool van Nederland geopend. Het eerste schooljaar telde 45 leerlingen die maar liefst elf docenten tot hun beschikking hadden.²²⁵ Een week na deze opening werd enkele honderden meters verderop de eerste steen gelegd voor een andere onderwijsinstelling, die in 1865 de allereerste Rooms-Katholieke Hoogere Burger School van het land zou zijn.²²⁶ Katholieke kinderen, dat wil zeggen katholieke jongens, konden overigens al sinds 1851 naar het Bisschoppelijk College.²²⁷ Het tekende de stad. De maatschappij in Roermond was door en door katholiek.

De inburgering van het gezin Sloot in het Limburgse verliep gemakkelijk: snel vormde zich een 'groote vriendenkring' rondom het gezin.²²⁸ Katholieke vrienden, uiteraard. In deze kennissenkring was het Bisschoppelijk College nadrukkelijk aanwezig, wat geen wonder was omdat op dit college, het paradepaardje van bisschop Paredis (1795-1886), niet alleen een volgende generatie katholieken werd gekweekt, maar ook een docenten-corps aanwezig was dat een stempel op Roermond drukte. Aan het hoofd van dit corps bevond zich de Limburger Jean Christoph Rijkers (1822-1889), die achttien jaren aaneen

het directeurschap zou vervullen, van 1863 tot 1881. Hij was een veel-schrijver en vervaardigde niet alleen gedichten maar ook "redevoeringen, pamfletten en conferenties".²²⁹ Met hem en met andere docenten onderhield Carel Sloot contact, waarschijnlijk ten dele vanwege de gedeelde religieuze overtuiging en het feit dat zijn zoon naar het College ging. Carel had respect voor godsdienst en de katholieke hiërarchie en hij bezat een groot talent voor bewonderen. Tijdens zijn bootreis naar Indië was hij diep onder de indruk geraakt van zijn medepassagier bisschop Grooff; een vergelijkbare adoratie zal hij mogelijk voor Rijkers hebben getoond. De contacten en vriendschappen van Carel strekten Marie tot voordeel. Op basis van haar leeftijd en sekse bleven de deuren van het College weliswaar voor haar gesloten, maar desondanks bereikte haar toch enig onderwijs. Directeur Rijkers gaf haar les in het Latijn, waardoor zij in staat was om Latijnse gebedenboeken te gebruiken. Haar vaste kerkboek was het destijds bekende *Coeleste Palmetum*, een gebedenboek.

Buiten deze kring had Roermond enkele zonen die landelijk grote roem zouden verwerven en later via het katholieke netwerk in contact met Marie zouden staan. De architect Pierre Cuypers (1827-1921) was hier geboren, die beroemd werd als ontwerper van kerken, het Rijksmuseum en het Amsterdamse Centraal Station. Zijn tweede huwelijk sloot Cuypers met Antoinette Alberdingk Thijm (1829-1898), een zuster van de katholieke letterkundige J. A. Alberdingk Thijm (1820-1889), in Amsterdam woonachtig, maar een onregelmatig bezoeker van Roermond. Hij bezat een geheel eigen rol in het lokale literaire leven.

Voor een kleine provinciestad kon Roermond bogen op een rijke culturele dimensie. In 1862 had het stadje een herdenkingsfeest voor de katholieke schrijver Joost van den Vondel gevierd, in de feestcommissie zaten Cuypers (toen al de zwager van Thijm) en 'priester-leraar Jan Willem Brouwers' (1831-1893), verbonden aan het Bisschoppelijk College. De commissie was in 1860 opgericht, nadat te Rotterdam een standbeeld van Tollens was onthuld. Men wilde als 'katholiek Nederland' niet achterblijven.²³⁰ Er waren letterkundige genootschappen, zoals De Lelie, waarvan Alberdingk Thijm erelid was en de dichter Emile Seipgens (1837-1896) gewoon lid. De Lelie werd opgevolgd door het toneelgezelschap Société Dramatique. Emile Seipgens zou in zijn novelle *Komedianten* (1881) beschrijven hoe het hart van cultureel-literair Roermond zich daar vermaakte:

Daar kwam het beschaafde, het lezend, het denkend publiek van die dagen bijeen, allen die iets wilden, iets trachtten, naar iets streefden, en er behoefte aan hadden 's avonds, na gedanen arbeid, een gezelligen kring te vinden, waar men elkander den indruk van 't gelezen boek of de opwellende gedachten en invallen kon meedelen tusschen een lied van Béranger en een geestig vertelde grap, bij een eenvoudig doch heerlijk glas oud bier.²³¹

Naast dit gezelschap kende Roermond een derde belangrijke vereniging: de heren-sociëteit Amicitia, waar Seipgens ook voor zou schrijven. Niet dat Seipgens de enige literator was; de leraar Nederlands van het College Michael Smiets (1830-1896) schreef eveneens toneel en bezat een reputatie als dichter en feestredenaar. Ook hij was bevriend met Thijm.

De eerder genoemde katholieke vrienden hadden zonder het expliciet uit te hoeven spreken een zekere verwachting van een jonge vrouw als Marie. Naast de natuurlijk geachte bestemming als echtgenote en moeder, zou zij zich in de stad verdienstelijk kunnen maken als onderwijzeres. In Indië had zij immers een acte behaald, de dienststaat van haar vader kon de dochter tot aanbeveling strekken en daarbij waren er af en toe vacatures waarvoor in de Roermondse kranten werd geadverteerd.

Het is echter onwaarschijnlijk dat Marie gesolliciteerd heeft op een van deze betrekkin-

gen, want het was toen al duidelijk dat ze een eigen weg wilde inslaan. Over haar wens om voor zichzelf te zorgen schreef Pater Gielen:

In haar vroege onafhankelijkheid, had zij geleerd geheel op zichzelf te leven, voor zich op te bouwen een afgesloten wereld. Van wat er in haar omging was zij de eenige getuige; van haar plannen, haar ondernemingen, haar begonnen werken deelde zij niemand iets mede alvorens het voltooid was. Haar leven was zoo zelfstandig, dat zij het niet zou hebben kunnen deelen met een levensgezel.²³²

Met die 'levensgezel' bedoelde Gielen een man, een echtgenoot. Gielen besloot zijn observatie van de periode Roermond met een zin die Marie's mentaliteit samenvatte: 'Want schrijven wilde ze: daar was niets aan te doen.'²³³

In het beeld dat Gielen schetste, is niet alleen een zelfstandige jonge vrouw zichtbaar, maar ook enige eenzaamheid voelbaar. Omdat zij schreef, dat als eerste reden. Zij schreef als het katholieke meisje dat zij was, en precies dat wekte in de Roermondse samenleving onrust. De sociale afkeuring was zodanig dat men zich in 1922 nog herinnerde: 'En menigeen schudde afkeurend het hoofd over de buitensporigheden van dat jonge ding. Maar het jonge ding, gelijk zij verder heel haar leven zou doen, stoorde zich niet aan wat de mensen eksterden en ging haar eigen gang.'²³⁴ Het was uiterst ongewoon, zoals Marie het zelf formuleerde: 'Een Roomsche vrouw, een Roomsche meisje, dat schreef, werd achterdochtig in Holland aangezien'.²³⁵

Wat verbaast is dat haar ouders, onder wiens gezag zij wettelijk stond, dit toelieten. Daarvoor bestond een reden, die zwaarder gewogen moet hebben dan het belang van sociale acceptatie, want zij had de steun van de katholieke kerk. Allereerst in de persoon van Pater (Bernard) van Meurs (1835-1915), die Marie's werk publiceerde in *De Katholieke Illustratie*. Pater van Meurs was meer dan een bescheiden medewerker aan dit blad; de bloei van het weekblad was voor een groot deel te danken aan 'zijne ijvervolle bemoeiing, zijne krachtige medewerking'.²³⁶ Zelf schreef hij ook veelvuldig in het blad en daarmee was hij een autoriteit op twee gebieden: het katholieke en het literaire. Maar hoe veelbetekend deze steun ook geweest moet zijn, het grotere geheel van de 'katholieke emancipatie' oversteeg dit.²³⁷ Als vrouw werd zij geacht van een hoger zedelijk plan te zijn. Ongehuwd, dus maagdelijk en ongerept. En katholiek, het ware geloof. In haar werk - dat wil zeggen, hetgeen tot dan toe verschenen was - droeg zij het geloof bovendien uit. De *timing* was vooral uitstekend.

De katholieke emancipatie was al enkele decennia gaande. In een overwegend protestants Nederland ontstond onder het katholieke deel van de bevolking in groeiende mate het verlangen gezien en erkend te worden. Meer en meer werd daarbij ervaren door de katholieken dat de protestantse kleur van Nederland ook in de letteren de katholieken uitsloot. In reactie daarop werd gezocht naar eigen katholieke ervaringen, in het heden en verleden, in historische geschriften en ook in literaire werken.²³⁸ De eigenheid, het katholieke perspectief en levensgevoel moesten tot uiting kunnen komen. Het eerder genoemde weekblad *De Katholieke Illustratie* bood hiervoor vooral een podium. Katholieke schrijvers als Thijm en Van Meurs vervulden hierin een belangrijke rol. Zij schreven en publiceerden voor alles als rooms-katholiek, artikelen en boeken die door de gelovigen veilig gelezen konden worden. Boeken die door de katholieke overheid gevaarlijk voor de zedelijke aard werden geacht, kwamen op de Index (*Index librorum prohibitorum*) terecht, de door de paus vastgestelde lijst van verboden boeken. Tegen deze achtergrond is het niet verwonderlijk dat Carel Sloodt zijn dochter liet publiceren. Het katholieke belang woog zwaarder dan de goed- of afkeuring van de Roermondse bevolking. Hoe groot de katholieke steun vanaf het begin moet zijn geweest,

blijkt wel uit wat de Roermondse kranten zouden schrijven na Marie's dood:

In een tijd dat goede lectuur, die in den smaak viel van ons katholieke volk, zeldzaam was, heeft Marie Sloot zeker een taak vervuld. Zij heeft haar geloofsgenoten overvloedig aan leesstof geholpen en ook door haar neutrale romans gelegenheid gegeven tot onschuldige ontspanning.²³⁹

En ook:

Marie Sloot heeft tot de publicisten behoord, die ons Roomsche volk, dat geheel van het boek vervreemd was, weer hebben leren lezen. Uit een oogpunt van katholieke cultuur heeft zij het meer op het eigen plan tevreden gesteld, dan het geprikkeld en hooger op gevoerd. Maar ook hierin lag reeds een verdienste en zoo is Marie Sloot toch een figuur geweest die gewerkt heeft aan de cultureele emancipatie van ons volk, in een allereerste stadium van haar ontwikkeling.²⁴⁰

Dankzij de katholieke emancipatie verkreeg Marie dus de legitimatie van haar schrijfschap. Maar zij zou al snel blijken veelzijdiger te zijn dan een schrijfster met alleen een katholiek perspectief. De 'neutrale romans' die *De Maasbode* noemde, zouden niet zozeer neutraal zijn, maar geladen met een duidelijke visie en boodschap. Tenminste, voor degenen die horen wilden.

5.3 Wiesjes dood

Hoe stabiel en geborgen het leven in Roermond ook leek, het zou snel verstoord raken. In 1873 werd Louise van Haastert ziek. Ze kreeg longontsteking, een ziekte waartegen bitter weinig te doen viel. Of het werkelijk longontsteking was waaraan Wiesje leed, valt niet meer te achterhalen. Destijds leden vele patiënten aan longtuberculose, eveneens een longziekte. Wiesje werd thuis verpleegd, naar aangenomen mag worden door haar beide dochters.

Louise van Haastert stierf op dinsdag 6 oktober 1873, 's morgens om vier uur, voorzien van 'al de genademiddelen der heilige kerk', wat impliceert dat het gezin moet hebben geweten dat de dood nabij was.²⁴¹ Haar dood werd bij de burgerlijke stand aangegeven met twee getuigen. De eerste, schoenmaker Layrens van IJl gold als 'bekende van de overledene'; en Lambertus Körner werd genoemd als 'nabuur'. Wiesje werd begraven op het katholieke gedeelte van de Algemene Begraafplaats, in 'eene grafruimte lang twee meter zes en vijftig centimeter, breed een meter, voorkomende onder nummer vijfhonderd achtenveertig (584)'.²⁴²

Met de dood van Wiesje waren voor Marie, Chrisje en Nico de banden met Indië via de familie doorgesneden. In 1872 hun grootmoeder, nu hun moeder, de twee in Indië geboren en getogen vrouwen die beiden, op een eigen manier, over hun geboortegrond hadden gesproken en verteld. Herinneringen die zo werden overgedragen, en die niet meer vermeerderd zouden worden. De kinderen waren half-wees. In tegenstelling tot Chrisje, Nico en vooral Marie, zou Carel niet lang treuren zoals wel snel bleek.

Er moeten verschillende brieven van medeleven zijn gearriveerd. Uit het verre Indië kwam een brief (alleen voor Marie bestemd) in een handschrift dat dermate regelmatig was, dat het gedictieerd leek. De afzender 'uwe Peet Tante' was Albertina van Spreewenburg. Zij schreef aan haar "Lieve Beste Peetkind!" een merkwaardig opgestelde brief, die hier vrijwel geheel wordt geciteerd:

Uwe innig liefhebbende en oprecht deelnemende Peet Tante A.M.Versteegh van Spreeuwenburg.

P.S. Met diepe droefheid gedenken wij steeds het overlijden van uw geliefde grootmama, dagelijksch denk ik haar nog in mijne gebeden. Zij zal nu reeds zeker in den Hemel wezen... [...] uwe Peettante A.M.V.²⁴³

De eerste condoleance leek een beleefdheidsfrase, door de kortheid en door het contrast met hetgeen erna volgde. In de tweede daarentegen sprak een grotere persoonlijke betrokkenheid van Albertina bij Sajia door: een generatiegenoot was gestorven, een vrouw die net als zij ook van geneeskrachtige kruiden wist, iemand die haar geboortegrond had moeten verlaten om elders te sterven.

Marie was, op de leeftijd van slechts twintig jaar, de oudste vrouw van het gezin geworden, van wie de herinneringen het verst in de tijd teruggingen, die het langste naar de familie verhalen had geluisterd en mede daardoor degene die zich verantwoordelijk zou voelen om dit alles te bewaren. Hoe, lag voor de hand. In haar werk. In het jaar waarin haar moeder stierf, begon ze te werken aan wat haar eerste roman werd, een boek met veel autobiografische elementen. Indië verscheen hier voor de eerste keer in als het land van herkomst, een land waar ze in haar verbeelding heen vluchtte als het leven in Holland tegenviel.

Marie zelf beschouwde het verlies van haar moeder als een keerpunt in haar ontwikkeling als schrijfster. In haar eigen woorden:

Wat ik vóór den dood van mijne moeder schreef, was eigenlijk niets anders dan het onbewust verwerkte uit de herinneringen, die ik had van Hahn-Hahn en mijn andere dagelijksche lectuur. Toen het verdriet in mijne ziel was geboren, een zéér groot verdriet, was het of de heele wereld en de menschen eensklaps waren veranderd.²⁴⁴

Er was dus een 'ervoor' waarin ze schreef. Het is van belang hierbij stil te staan, vooral bij de naam die Marie hier noemt: 'Hahn-Hahn'. Hiermee verwees ze naar de destijds bekende Duitse schrijfster Ida gravin von Hahn-Hahn (1805-1880), zonder meer een opmerkelijke vrouw. Haar dubbele achternaam had een eenvoudige reden: ze trouwde met haar neef Adolf, die ook Hahn heette. Na een aantal ongelukkige huwelijksjaren scheidde ze in 1829 om jaren later haar literair debuut te maken met *Aus der Gesellschaft* (1838). Gaar leven als ongetrouwde vrouw bleek rijk aan ervaringen te zijn, ervaringen die Marie inspirerend moet hebben gevonden: de katholieke Ida von Hahn publiceerde romans die in aristocratische kringen een grote populariteit genoten en vergeleken werden met het werk van George Sand. Daarbij maakte ze verschillende reizen en schreef ook daarover boeken die gunstig ontvangen werden. De vrijheid om te gaan en staan naar eigen inzicht, te schrijven en te publiceren, en daarbij op het katholieke pad te blijven, het moet Marie min of meer als ideaal zijn voorgekomen. Haar eigen levensloop zou er veel op lijken. Dat betrof ook de constructie van de vrouwelijke personages, die evenals bij Hahn-Hahn vaak een onconventionele inslag zouden krijgen.²⁴⁵

Deze romans las Marie dus voor van de dood van haar moeder. Na haar dood werkte ze aan *De Jonkvrouwe van Groenerode*. Met een 'zéér groot verdriet' zoals ze zei, dat ook in deze roman terugkeerde. Hier verscheen voor de eerste keer niet alleen een ideaalbeeld van Indië, maar ook het motief van de overleden en betreurde moeder, een motief dat in tientallen romans van Marie zou terugkeren. Dat verdriet moet het jaar na Wiesjes dood verdiept zijn door veranderingen in de huiselijke omstandigheden.

In de laatste maanden van 1874 vonden drie veranderingen plaats, en in elk van deze

drie had Marie - evenmin als Chrisje of Nico - enige zeggenschap. Met betrekking tot de eerste verandering was dat logisch. Op 4 september werd Carel officieel ontslagen uit 's Lands Dienst'.²⁴⁶ Hij kreeg een pensioen van 2250 gulden per jaar. Carel bezat meer gelden dan dit pensioen; het erfdeel uit Sajia's erfenis van Wiesje was immers in zijn bezit gekomen. Zo'n zes weken later, op 29 oktober, hertrouwde hij in zijn geboorteplaats Oldenzaal. De bruid was een kloeke Twentse vrouw die in alles het tegendeel leek van Wiesje. Maar evenals Wiesje gedaan had, volgde Theodora Maria Johanna Schaepman (1834-1905) Carel naar Roermond. Ze werd op 19 november als nieuwe inwonster ingeschreven in de stad.²⁴⁷

Waarschijnlijk vanwege dit huwelijk verhuisde de familie en wel naar Stationsplein D184, zoals de naam al doet vermoeden gelegen nabij het station van Roermond. Hier werd nog iemand ingeschreven, ook afkomstig uit Oldenzaal: Lina Scheffler, twee jaar jonger dan Marie, de dochter van Carels zuster Dora.²⁴⁸ De verhoudingen in het gezin zouden snel aan harmonie inboeten. Lina en Marie trokken naar elkaar toe, en naar verwachting werd Chrisje bij het groepje leeftijdgenoten betrokken. De foto's die in deze tijd gemaakt werden tonen een ernstig groepje jonge volwassenen, elk van hen in donkere kleren, ook Chrisje. De vader en de stiefmoeder ontbreken op de foto's. De stiefmoeder uit Oldenzaal was niet welkom en niet bemind, tenminste niet door haar stiefkinderen. Marie zou haar sterke antipathie tegen deze vrouw verwerken in haar debuutroman, waar ze verscheen als de oppervlakkige, geldbeluste en lelijke 'Tang', zoals haar bijnaam luidde. In het volgende citaat spreekt hoofdpersoon Eugenie de Lody met een ander personage wantrouwend over de motieven van de aanstaande stiefmoeder om haar vader te huwen:

'Weet ge dat al? Wat zegt ge van dat plan? Vindt ge het niet dwaas, bespottelijk dwaas? Hoe komt papa er aan?'

'Vergeet niet, Eugenie, dat ge over uw papa spreekt.'

'Neen, ik spreek alleen van dat plan, en die Dertange of liever Tang, die ik niet kan uit staan, in mama's plaats komen, is dat niet verschrikkelijk? Heb ik dan niet altijd trouw op papa gepast? Heeft hij dan ooit reden tot klagen gehad? Voor hem zou ik alles gedaan hebben, maar nu roept hij zulk een vreemde in huis.'

'Zegt hij niet waarom?'

'Om zijn pensioen ten minste aan iemand te verzekeren, om mij niet geheel alleen te laten als hij sterft.'

'Dat is zeer verstandig.'

'Als hij mij ten minste raadpleegde in zijn keus, als hij iemand nam die minder vervelend, minder geslepen, beter opgevoed was dan die Dertange. Ik mag er niet aan denken, met haar papa's liefde te moeten deelen.'

'Maar daar kan geen sprake zijn van liefde; uw papa neemt haar na rijp beraad omdat zij de eenige misschien is, die hem hebben wil.'

'Juist! En dat toont zij genoeg.'

'En zij is een meisje van goede familie. Haar vader was, meen ik bankier en liet haar een aardige rente na; dat zijn allen redenen, waardoor uw vader besloten heeft aan haar zijn toekomst; of liever de uwe toe te vertrouwen, want laat me u de waarheid zeggen, Eugenie, uw vader valt zeer af.'

'Dat weet ik,' snikte zij, 'dat weet ik al te goed. Denkt ge dat ik niet schrikte, toen ik uit Den Haag komende, hem terugzag? Maar waarom zijn keus op haar laten vallen, als hij nog hertrouwen wil; of zoo'n oude vrijster, zoo'n vogelverschrikster!'²⁴⁹

Carel bood de Oldenzaalse een zekere positie aan als getrouwde vrouw die de dan

veertigjarige Oldenzaalse waarschijnlijk met genoegen accepteerde. Zij hield van hem, en wilde graag een goede moeder voor de kinderen zijn.²⁵⁰ Carel en Theodora waren verbonden door hun gemeenschappelijke Twentse afkomst en door het katholieke geloof; ze was familie van de priester-politicus Herman Schaepman (1844-1903). De nazaten van de kinderen Sloot zouden haar evenmin met liefde herdenken; een kleinzoon van Chrisje schreef later: 'Zij was de incarnatie van de provinicaalsche saaie deftigheid en volumineuze plechtstatigheid zonder een zweem van vlotheid, élégance, artisticeit of geestigheid.'²⁵¹

Dat op die manier het samenwonen als gezin moeizaam moet zijn verlopen, spreekt voor zich. Misschien was het ook daaraan te danken, dat Carel Sloot enkele jaren na zijn tweede huwelijk bezigheden buitenshuis zocht. Dat deze betrekking in het onderwijsveld zou liggen, lag voor de hand.

Dit veld was sinds zijn laatste betrekking aanzienlijk veranderd, vooral waar het onderwijs aan meisjes betrof. In 1875 ging het eerste katholieke meisje in Roermond naar de HBS, waarmee deze Anna van der Kamp in de stad een even grote ophef veroorzaakte als Aletta Jacobs eerder landelijk. Marie zal het met belangstelling hebben opgemerkt, en met persoonlijke betrokkenheid. Of meisjes schoolonderwijs moesten krijgen en tot welk doel, bleek in deze tijd een lastige vraag. Hoe het zij, in 1876 solliciteerde Carel naar een betrekking: er was in Limburg een vacature voor arrondissements-schoolopziener. Zijn brief kwam terecht bij Dr. Robbe, 'Inspecteur van het Lager Onderwijs in Limburg' die Carel Sloot bij de hogere instanties van harte kon aanbevelen. Uit zijn schrijven bleek dat hij Carel een uitmuntende kandidaat vond, vooral omdat hij in het bezit was van een 'zoodanig pensioen en fortuin dat hij, wat men noemt, gemakkelijk op een goede voet leven kan'. Met andere woorden, Robbe meende dat hij uit liefde zou werken in plaats van voor geld, wat vanzelf meer inzet beloofde. Zijn aanstelling was 'zeer gewenscht', ook omdat Carel in Indië 'een bekwaam onderwijzer' was geweest, die bovendien in 'hooge achting' stond bij de autoriteiten, de staat altijd 'trouw' gediend had, daarbij immers 'bezield geweest met den goeden geest' en hij bezat daarbij een 'voorzichtige bedaardheid door grote ondervinding verworven'. Dr. Robbe merkte ook nog op: 'bij dit alles komt nog, dat hij betrekkelijk nog in jeugdige leeftijd verkeert en nog in de volle krachten van een gezond lichaam is.' En inderdaad, Carel werd benoemd.

Carel heeft deze betrekking vier jaar lang vervuld. In 1881 nam hij ontslag om Roermond te verlaten. Met hem vertrok het gezin naar Amsterdam, de stad waar een jaar eerder Nico al was gaan wonen. Marie werkte inmiddels gestaag door aan haar romans.

6 Een literaire explosie 1874-1880

De grote modernisering deden hun intrede. Boeken konden sneller gedrukt en verspreid worden, er waren meer gealfabetiseerden en een groot deel van hen verlangde te lezen. De letteren bloeiden en Marie Sloot wilde daar deel van uitmaken. Maar zij was een katholiek meisje, dat bij haar vader en stiefmoeder in Roermond woonde. Dankzij correspondenties en contacten wist ze haar schrijfsterschap verder te ontwikkelen. Haar herinneringen aan Indië koesterde ze en gebruikte ze om haar eigen Indië te herscheppen, realistisch maar wel met een romantische kleuring. In de Roermondse jaren, zeker na het overlijden van haar moeder, groeide Marie Sloot uit tot een bekende auteur met een ontzagwekkend snelle productie.

6.1 De Jonkvrouwe van Groenerode

Op 10 december 1874 stond een interessante advertentie in *De Java-Bode*. Boekhandel G. Kolff & Co, gevestigd te Batavia meldde dat men eerdaags per Prinses Amalia 'een oorspronkelijke Indische roman' verwachtte, getiteld *Mejonkvrouwe van Groenerode*. De roman 'met een inleidend woord van Dr Jan ten Brink' beloofde een 'buitengewoon groot succes' te worden, en dus werden bestellingen voor het boek 'van heden af' genoteerd. Uiteraard was dit reclametaal, maar er zat een kern van waarheid in. Indische romans waren geliefd, getuige de stroom van boeken die de afgelopen decennia waren verschenen.²⁵² Daarbij was de naam van Ten Brink (1834-1901) een aanbeveling die gewicht in de schaal legde, zowel in Indië als in Nederland. Zijn roman *Oost-Indische dames en heeren* (1866) genoot nog altijd een grote populariteit en hij publiceerde regelmatig over letterkunde. Ten Brink was na een verblijf in Java teruggekeerd naar Nederland, waar hij in Den Haag werkte als leraar Nederlands. Later zou hij in Leiden hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde worden.²⁵³

In januari 1875 was de roman bij boekhandel van Dorp & Co in Semarang gearriveerd, zoals uit een advertentie in *De Java Bode* op 29 januari 1875 bleek. *De Jonkvrouw* (alweer een titelvariatie) kostte vijf gulden, wat destijds een doorsnee prijs was. Boekhandel Kolff had redenen om een gunstige verkoop te verwachten. Ook in Nederland leek de roman zich bij voorbaat te kunnen verheugen op een warme belangstelling. Tijdschriften als *De Gids*, *De Tijdspiegel* en *De Nederlandse Spectator* namen regelmatig bijdragen op over Indië en er bestonden op Indië gerichte periodieken als *De Indische Mail* en *Insulinde*.²⁵⁴ In deze periode verschenen ook tal van Indische romans, al dan niet geschreven door auteurs die Indië uit eigen ervaring hadden gekend. 't Moederland heeft geld van doen; met veel drukken moet het lukken, sap genoeg in de citroen,' werd er gezegd.²⁵⁵

In het jaar van verschijnen - 1874 - genoot *De Jonkvrouwe* volop concurrentie. Het jaar ervoor had Mina Kruseman (1839-1922) een schandaal veroorzaakt met *Een huwelijk in Indië*, waarmee zij moederland en kolonie had weten te schofferen. Van mevrouw Vanger-Frank (1838-1891) kon volgens de januari-advertentie in *De Java-Bode* de titel *Oost-Indische mensen en dingen geschetst* gekocht worden, voor een bedrag van fl 4,50. De opstandige toon van Mina werd gecompenseerd door andere auteurs, die evenals mevrouw Vanger aanzienlijk bedaarder schreven.

De aanbeveling van Ten Brink sneed door dit krachtenveld en wees de roman een eigen plaats aan. Door zijn naam wist men in Nederland en Indië: dit is geen schandaalroman à la Kruseman, dit is een Indische roman waaraan wij waarschijnlijk eenzelfde soort genoegten kunnen beleven als de *Camera Obscura*. Uiteraard verwachtte men van een -

vermoedelijk - vrouwelijke auteur zoals eerder aan de orde kwam een 'vrouwelijke' manier van schrijven. Gezien haar 'vrouwelijke' natuur kon zij geen onkuisheden of onkiesheden beschrijven. Ook daarom was de roman van Kruseman zo verkeerd gevallen. De verwachting paste in het geïdealiseerd realisme, dat in deze jaren de toon aangaf.²⁵⁶ Deze opvatting kenmerkte zich vooral door realistische personages, een geloofwaardige intrige en de aanwezigheid van een positieve moraal die zich onder andere uitte in een bemoedigend einde.²⁵⁷ Met andere woorden: een roman moest een geloofwaardige en mooiere versie van de werkelijkheid zijn. Voor Indische romans leverde dat een moeilijkheid op; de zogeheten 'Indische toestanden' als concubinaat en onwettig geboren kinderen vielen nogal eens buiten deze geïdealiseerde werkelijkheid. Een auteur als M.T.H. Perelaer (1831-1901) ontmoette later dan ook een golf van weerzin met zijn erotische *Baboe Dalima. Opium-Roman* (1885). Literatuur moest iets goeds bieden. Zoals Ten Brink het in 1880 formuleerde:

wij voor ons zullen het er steeds voor houden dat de gewone lezer, die reeds zoo omringd is van alledaagsche en leelijke dingen, er toch vooral op gesteld moet zijn ten minste al lezende voor een oogenblik in een andere omgeving te leven; men mag eens voor de curiositeit een werk lezen, dat door een groot beschrijvingstalent ons een photographie geeft van het werkelijke leven, toch komt men liefst zoo spoedig mogelijk terug bij iets, dat ons werkelijk boeit en verplaatst in een denkbeeldige schooner wereld.²⁵⁸

Met het nieuwe pseudoniem had Marie Sloot er een tweede bij. Als Mathilde publiceerde zij vooral katholieke novellen en romans, als Melati van Java trad zij op de voorgrond als schrijfster van deze en later andere Indische romans alsook van algemene romans. Die scheiding leek ingegeven te zijn door praktische en commerciële overwegingen. Het katholieke lezerspubliek wilde in principe wel kennis nemen van Mathilde's andere werk, terwijl een landelijke lancering van haar als katholiek schrijfster de kansen op een algemene achterban aanzienlijk had verkleind. Terwijl de ene afzetmarkt werd behouden, kon een andere ontwikkeld worden, en de debuutroman zorgde voor een voortreffelijk begin daarvan.

De Jonkvrouwe van Groenerode draait om Eugenie de Lody. Zij is mooi, intelligent, van adel maar ongelukkig. Aan het begin van de roman woont ze met haar Hollandse vader (een gepensioneerd legerofficier) op een kasteel in het Nederlandse plaatsje Groenerode. Ze is van gemengde afkomst: 'Mijn moeder was een Indische, mijn grootmoeder een Javaansche'.²⁵⁹ Dochter en vader missen de naamloze afwezige zeer. Ze leven in armoede; Eugenie haalt een onderwijsacte in de hoop op een betaalde positie. Haar vader hertrouwt maar dat duurt slechts zes weken: 'Na zijn huwelijk had de majoor geen gezond uur meer gehad; hij viel meer en meer af en eindelijk legde hij zich neer om niet op te staan'.²⁶⁰ Om haar stiefmoeder te ontwijken vertrekt Eugenie naar Indië; hier werkt ze bij een familie als gouvernante. Na zeer veel verwikkelingen erft ze een fortuin en trouwt ze met Hartwig van Senne. Ze leven op het kasteel in Groenerode en krijgen een kind; niet lang erna sterft Hartwig. Aan zijn graf verzoent Eugenie zich met Hartwigs zuster Fanny: 'Laat ons zusters zijn door de liefde'.²⁶¹

In deze korte samenvatting zijn al enkele autobiografische elementen aan te wijzen; waarvan het belangrijkste dat van de gestorven moeder is. Haar afwezigheid zet de roman in werking, zoals dat in Marie's Indische romans vaak zou gebeuren. Een moederpersonage is voor Marie meer dan een herinnering aan haar eigen moeder: een moeder verwijst naar afkomst, ethniciteit, naar betekenissen van Indisch-zijn. Het is een identiteit die bestaansrecht heeft, die niet opgegeven hoeft te worden om als Hollandse te worden beschouwd. In veel van haar romans zou Marie keer op keer schrijven dat als een

dochter liefde voor haar moeder voelt, zij ook liefde voor haar afkomst voelt. In de *Jonkvrouwe* voerde Marie voor de eerste keer een dochter van een Indische moeder op, en daarmee een dochter van Indië. Afkomst en dochterschap komen samen. Dat staat in hard contrast met het Hollandse in de *Jonkvrouwe*. Marie leek hierin haar loyaliteit aan haar Indische moeder te verwerken, en zich tegen de Hollandse stiefmoeder te verzetten. Met deze persoonlijke ervaring nam de romanière een standpunt in dat een principe werd, een levensovertuiging: Indië gold als het verloren land, de verloren moeder, het 'paradise lost', en daarbuiten moest een Indisch meisje zich erkenning voor haar identiteit zien te verwerven.

De Indische moeder van Eugenie is in haar geboorteland gestorven: 'Arme mama! Gij zijt gelukkig, gij hebt nooit de grauwe Hollandsche lucht gezien.'²⁶² Wanneer mevrouw Gravenheerd met haar man - een vriend van Eugenie's vader - op het kasteel komt wonen, beschouwt het meisje haar als een tweede moeder. Ook zij zal voortijdig sterven. Mevrouw Gravenheerd is van Indische komaf, iets waar de latere stiefmoeder Dertange haar bedenkingen over heeft: zij is 'zwart'²⁶³, naar Dertange meent. Nadat Eugenie door een dame in het gezelschap gevraagd is of haar eigen moeder 'ook een zwarte'²⁶⁴ was, reageert Eugenie scherp:

'Vindt u mevrouw Gravenheerd dan zoo zwart?'

'O, Heer, zij is niet zwart, een beetje bruin,' zei mevrouw.

'Men noemt dat toch zoo.'

'Men noemt hier zooveel wat wit is zwart,' zei Dertange, met de oogen knippende.

'En zooveel zwart wat men niet zeker weet welke kleur het heeft,' sprak de ontvangersweduwe.

[...] 'Een Indisch meisje,' ging ze [Dertange] voort, 'is niet zoo opgevoed als meisjes van hier. Ik spreek natuurlijk niet van freule de Lody, die een allergunstige uitzondering maakt...'

'Juffrouw Parten had gelijk,' viel Eugenie in met een zweem van toorn; 'het schijnt hier de gewoonte te zijn iets bepaald wit of zwart te noemen, zonder dat men onderzocht heeft of 't niet grijs is. Ik geloof dat menigeen bij mijn landgenooten een lesje kan nemen in ware ontwikkeling van geest en hart. Of mevrouw Gravenheerd dom of knap is, weet ik niet; maar dit weet ik, dat zij vele zoogenaamd welopgevoede dames tot voorbeeld mag strekken in de plichtsvervulling jegens man en kinderen.'²⁶⁵

Wanneer de roman zich naar Indië verplaatst, komt de koloniale maatschappij in beeld. Geheel in aansluiting op de tijdgeest met vragen over de rechtvaardige inrichting daarvan, het bestaansrecht en de positie van de Javaanse bevolking, zijn deze kwesties ook in de *Jonkvrouwe* terug te vinden. De handeling speelt zich vooral af in Europese kringen op Java, maar toch is de Indonesische wereld hier en daar zichtbaar, en worden daarover vragen opgeworpen. Het Indië dat Melati van Java voor zichzelf - en haar publiek - herschept, is een door Europeanen overheerste kolonie, een beeld dat paste in de geldende Hollandse opvattingen. Maar in deze beheersing zitten hier en daar akelige barstjes die weinig nodig zouden kunnen hebben om groter te worden. Het is of Melati/Marie haaldelijk waarschuwt door op kritieke momenten de idealisering te verlaten. Waar het gaat om de kwestie van gezag, voert de vertelster Indonesische personages op met een duidelijk eigen verhaal, dat te begrijpen valt en wellicht te respecteren. Dat is zeker het geval in het hoofdstuk over Sariman. Hij is de man van Mina, een jonge Javaanse bediende van Eugenie. Mina vertrouwt Eugenie haar verdriet toe: Sariman dreigt van de Hollandse mevrouw des huizes stokslagen te krijgen omdat hij per ongeluk een vaas

heeft laten vallen. Eugenie bemiddelt tevergeefs en Sariman voelt zich met schande beladen. Hij zweert zich te wreken. Dat gebeurt: later gooit hij een zoon des huizes in de rivier. Uiteraard is Eugenie ter plaatse om hem te redden. Kort daarvoor voert ze een veelzeggend gesprek met Demang Sitroh, een Javaan van hoge adel. Meer dan ergens anders in de roman, komen hier vragen over de toekomst van Indië naar voren. Een citaat.

‘In Europa is niets zoo schoon als dit!’ zeide een stem achter haar. Zij zag om: het was Demang Sitroh.

‘Neen, niets, niets!’ hernam zij met geestdrift.

‘En toch is Java niet gelukkig; toch schuilen, evenals die ravijnen tusschen de sawah's achter al dat schoons slavernij en onderdrukking.’

‘Neen, zoo moet gij het niet beschouwen; men is nooit ongelukkig, dan wanneer men het zelf weet, en ‘t volk is tevreden; het heeft zijn huisjes, zijn rijst, zijn karbouwen, en verlangt niets meer.’

‘Maar er zijn er die daarmee niet tevreden zijn, die begrijpen dat het volk recht heeft meer te vragen.’

‘Er zijn er zoo weinig, die ontwikkeld genoeg zijn om diep na te denken over de politiek.’

‘En gelukkig voor de Hollanders dat zij den Javanen alle ontwikkeling onthouden: anders zou 't spoedig gedaan zijn met hun dwingelandij.’

‘Maar, mijn hemel! ‘t Is de opstand, dien gij predikt.’²⁶⁶

Daarna gaat het gesprek over op een ander onderwerp, maar de beschuldiging is niet weerlegd: de Hollanders onthouden de Javanen scholing en ontwikkeling, zodat ze de macht kunnen blijven uitoefenen. Daarin zit een waarschuwing, want wat zou er gebeuren wanneer zij wel ontwikkeling opdeden? De schrijfster heeft dit in het klein gezien bij haar grootmoeder, die dankzij kruidenkennis een eigen kleine patiëntenkring ontwikkelde, het begin van financiële autonomie. Sariman keert niet meer terug in de roman, hij heeft zijn wraak gehad en krijgt van de Demang Sitroh geld om een lang durende pelgrimstocht naar Mekka te ondernemen. Met deze en andere dialogen lijkt Marie Sloot haar standpunt te geven over de koloniale maatschappij: het volk heeft recht om meer te vragen, en zodra de Javanen de nodige ontwikkeling hebben, zal de kolonie zich los maken van de overheersing. Demang Sitroh heeft toegang tot beide culturen, zowel de Europese als de Indonesische. In de ene cultuur legt hij uit wat er in de andere gaande is. Zijn loon daarvoor is ontworteling, hij hoort niet meer thuis in de ene wereld en zal nooit behoren in de andere wereld: ‘Die een misselijk product is van hetgeen een Javaan is, doublé d'un peu d'Européen. Hij deugt niet voor Javaan en als Europeaan behandelt hem niemand.’²⁶⁷ Eugenie is in het Europese gezelschap de enige die hem hoog acht en ook vreest: ‘Demang Sitroh is zeer verstandig en zulk een koele bejegening zou hem tot een verklaarden vijand van ons kunnen maken.’²⁶⁸ De verstandige Eugenie is de enige die de moeilijkheden van Demang Sitroh begrijpt en de mening van Marie Sloot vertolkt.

Zoals verwacht werd *De Jonkvrouwe van Groenerode* een succes. Dat had niet alleen te maken met het populaire genre, de advertenties of het voorwoord van Ten Brink, maar vooral met de aanval van de veelgelezen literaire criticus Conrad Busken Huet (1826-1886). Deze gaf zich in een lange recensie veel moeite om zowel de zwakheden van de roman als die van de auteur onder de ogen van de lezers te brengen: ‘Eene overdreven beteekenis aan het uitwendige te hechten, - dit is, geloof ik, de voorname fout van Melati's karakterschilderingen; een gevolg van hare jeugd en hare onervarenheid.’²⁶⁹ Bijna terzijde maakte hij een interessante opmerking: ‘Indien het geslacht der Neder-

landsche romancières van Indische afkomst zich mettertijd vermenigvuldigde, dan zou het aannemen van bloemenamen als *noms de guerre* aanleiding kunnen geven tot verwarring.²⁷⁰ Met andere woorden: er bestonden weinig tot geen andere Indische romanschrijfsters, voorzover Huet wist.

Het tijdschrift *Onze Wachter* reageerde op Huet. Niet door hem aan te vallen, maar veeleer door een uitvoerige bespreking die opvallend welwillend van toon was en alle hoop vestigde op toekomstig werk. Als punten van kritiek werden genoemd: er waren beginnersfouten, vergeleken met de romans van de 'groote en eerbiedwaardige schrijfster' Hahn-Hahn bleek de *Jonkvrouwe* op enkele punten te somber.²⁷¹ De figuur van de stiefmoeder Dertange verveelde: 'omdat het doet walgen' en dat kon niet de bedoeling zijn van een roman.²⁷² Maar los daarvan: 'Dat het boek, naar het woord van Dr. Jan ten Brink, een aanwinst is voor onze litteratuur wordt gaarne toegestemd.'²⁷³ Een dergelijke instemming hield wellicht verband met de katholieke signatuur van *Onze Wachter*, net zoals de opmerkingen over de stiefmoeder wellicht verband hielden met een van de redacteurs: H.J.A.M. Schaepman was verwant aan de stiefmoeder van de romanière en hij wist dus wie er achter het pseudoniem schuil ging. Op deze twee recensies reageerde *De Java-Bode*: over de betoonde welwillendheid kreeg *De Wachter* het verwijt van Roomse partijdigheid:

Daar komt onverwacht een besneden Philistijn, diens naam is Busken Huet, en getuigt dat haar werk den toets nog niet doorstaan kon! Zal de gemeente, waar zoo groote solidariteit bestaat, haar lidmate alleen laten staan tegenover die geweldige man?²⁷⁴

Op die toon ging de uitgebreide bespreking verder. Het was scherp, erger nog, het was amusant, en het moet de nieuwsgierigheid van het lezend publiek bevorderd hebben. De krant nam voorts de *Jonkvrouwe* en Melati in bescherming door Busken Huet aan te vallen:

Arm is het proefje van wetenschap, dat door den heer Cd. Busken Huet in zijn beoordeeling van Melati wordt geleverd. De kennis van een baboe is daarvoor toereikend. Zijn redeneeringen zijn dikwerf zotteklap en het lezen niet waard. Zijn kritiek verlaagt wanneer zij opvijzelt; zij verheft wanneer zij minacht.²⁷⁵

Wat deze kritieken misten, zou Marie Sloot in 1902 in een terugblik verwoorden. Het was haar niet zozeer gegaan om het schrijven van een hoogstaand literair werk, maar eerder om de maatschappelijke positie van vrouwen onder de aandacht te brengen:

Ik geloof dat ik "de jonkvrouwe van Groenerode" in zes weken schreef; de menschen waren toen nog niet zoo veeleischend als nu, bovendien begon toen juist de campagne van Mina Kruseman c.s. voor de Vrouwenemancipatie, de "Jonkvrouw" Eugenie de Lody was voor dien tijd tamelijk vooruitstrevend maar zij trad niet zo bruusk op als anderen.²⁷⁶

Hoe dan ook, deze en andere recensies brachten de *Jonkvrouwe* flink in de aandacht van het publiek. Vergelijkingen met *Majoor Frans* van de geliefde en bewonderde schrijfster mevrouw Bosboom-Toussaint, vergelijkingen met gravin Hahn-Hahn, aanvallen hier en loftuitingen daar, het voedde de nieuwsgierigheid en stimuleerde de verkoop. Het boek voldeed in grote lijnen aan hetgeen men van een roman mocht verwachten en toch was het kennelijk origineel genoeg om interessanter dan andere titels te zijn. In hetzelfde jaar verscheen er een Deense vertaling met de titel *Arvingen til Slottet Groenerode* en

in april 1876 meldde een advertentie dat de Nederlandse editie 'geheel uitverkocht' was.²⁷⁷

Het jaar daarop verscheen een herdruk, de eerste van ettelijke andere. Nog in 1900, ruim een kwart eeuw na de eerste verschijning, werd de *Jonkvrouwe* opgenomen in de serie 'Romantische werken' bij de Schiedamse uitgeverij Roelants. De literaire kritiek mocht dan verdeeld zijn, het publiek bezat een grote en lang durende interesse in de roman.

Voor de tweede druk schreef Ten Brink wederom een voorwoord, waarin hij met enige zelfgenoegzaamheid de kritiek van repliek diende:

Er zijn geestige lieden in de wereld, die alles tegenspreken. Voor de balie lijkt mij dit verklaarbaar, maar waarom heeft men zelfs begaafde mannen gevonden die uit *esprit de contradiction* op het gebied der letterkundige kritiek alles leelijk vinden, wat de algemeene goede smaak schoon acht? [...] Wat moet men oordeelen over zooveel hoogmoed, die naast elk goedkeurend woord van anderen aanstonds de heftigste afkeuring zijner eigene onfeilbaarheid plaatst?²⁷⁸

Inderdaad, de 'algemeene goede smaak' was de winnaar gewonnen, al leek die vooral in de persoon van Ten Brink onwrikbaar aanwezig te zijn. In het jaar waarin Ten Brink zijn gelijk benadrukte, had Melati van Java bij het grote publiek een aanzienlijke populariteit verworven. Nu moest zij zien te bewijzen geen eendagsvlieg te zijn.

6.2 Indische toestanden

Op 25 januari 1875 berichtte *De Java-Bode* dat van 'Melati, de schrijfster van den zoveel opgang makenden roman: *De Jonkvrouwe van Groenerode* [...] een nieuwe roman ter perse is gegaan onder den titel: *De familie van den Resident*'. Dat was vlug. En veelzeggend, door wat er tussen de regels te lezen viel. Een woordje van Jan ten Brink - mede verantwoordelijk voor de 'opgang' - werd niet meer nodig geacht; de schrijfster mocht verwachten dat het succes van haar debuutroman de tweede zou voortstuwen. Met haar tweede roman was Marie's positie in de literaire wereld veranderd van een debutante tot die van een romanière met al enige faam. Deze roman moest de verwachting van de eerste inlossen, tenminste, in de ogen van publiek en critici.

De titel verwees naar de hoofdpersonen van de novelle: niet alleen de resident Frans van Welven stond centraal, maar ook zijn familie en dan vooral drie vrouwen. De eerste is zijn dochter Constance, de tweede zijn echtgenote Etty Klovens. Op de achtergrond is de derde vrouw aanwezig, een Javaanse die de moeder van Constance is. Tussen de twee eerstgenoemden ontstaat een spanningsveld. Wanneer Constance uit Europa terugkeert naar vader en de stiefmoeder in Indië, vindt ze geen warm tehuis. Etty zorgt ervoor dat Constance met dokter Gordes trouwt, al houdt Constance van Hugo Rozeman. De antipathie die Etty voelt is grotendeels gebaseerd op de ethniciteit van Constance. De resident durft niet voor zijn dochter op te komen. Om Etty's materiële behoeften te bevredigen, gaat hij over tot frauduleuze handelingen. De inmiddels getrouwde Constance helpt hem de schuld weer terug te betalen. Kort daarna - het verhaal heeft zich naar Nederland verplaatst - sterft de resident. Constance vindt uiteindelijk geluk in haar eigen huwelijk, waarin ze twee kinderen krijgt. Daar komen nog twee bij, volgens de laatste wens die Hugo Rozeman had.

In een brief schrijft hij onder meer:

Alleen aan uw achtenswaardigen echtgenoot en aan u waag ik het hun toekomst

te bevelen. Gij zult ze op die wijze opvoeden, vertrouw ik, als alleen mogelijk is om Indischen niet alleen te verheffen op gelijke lijn met Europeeschen, maar zelfs boven hen, zooals 't bij u gebleken is.²⁷⁹

Met die laatste zin is de lofzang op de Indische vrouw voltooid: 'zelfs' boven Europeanen, die in de hiërarchie van koloniale maatschappij bovenaan stonden. Reden genoeg om deze Constance nader te bezien.

Marie beschrijft haar niet alleen als mooi van binnen, maar ook van buiten. Daarbij is ze intelligent, opgevoed in Europa, gevoelig en eerlijk, mooi maar ook trots:

Constance van Welven was een slank meisje, in een Europeesch katoenen morgenkleed, het gitzwarte haar naar den laatsten smaak opgestoken. Haar kleur was wel donker, doch meer naar het gele dan het bruine trekkend; er lag nog een heel aardig Hollandsch bloesje op hare wangen. Hare oogen zagen nu onverschillig voor zich uit, doch er was slechts een kleine gemoedsbeweging noodig om ze te doen fonkelen en schitteren als een paar zwarte diamanten.²⁸⁰

Ze verlangt er tevergeefs naar meer over haar gestorven moeder te horen. Met dokter Gordes spreekt ze over haar afkomst:

'De Javanen zijn evengoed mijn landgenooten als de Hollanders.'

'Is u daar trotsch op?'

'Nee, maar ik schaam er mij ook niet voor. 't Verwondert mij echter, dat u verschil tusschen hen maakt.'

'Voor mij persoonlijk niet, ik dacht alleen aan de begrippen van jonge dames over liefdadigheid.'

'Ze staan gelijk voor mij. Ik vergeet nooit dat mijn moeder tot hun volk behoorde [...].'²⁸¹

Deze openheid is bijzonder, omdat Constance juist vanwege deze afkomst door de stiefmoeder als minderwaardig wordt behandeld. Als 'voorkind' (voorhuwelijks kind) heeft ze geen rechten om zelf beslissingen te nemen, weet Constance. Maar juist door deze zeer moeilijke omstandigheden, eerst in het ouderlijk huis, daarna in het huwelijk, komt het karakter van Constance tot ontwikkeling. Eigenlijk is zij de hoofdpersoon van de roman, een rolmodel voor vrouwen en meisjes. Ze is trots op haar afkomst die in haar milieu met argwaan en minachting beschouwd wordt. Haar trots uit zich in woorden en daden: Constance gaat in de kampong zieken verplegen, omdat ze 'evengoed' haar landgenoten zijn.

Met deze Constance van Welven tekent Marie Sloot een Indische jonge vrouw zoals ze dat ook met Eugenie de Lody deed. Maar in de tweede roman gaat ze verder: de Indonesische afkomst is dierbaarder en aanwezig, de positie van Indische kinderen - hier identiek aan kinderen uit het concubinaat - is expliciet aanwezig en het uiterlijk van de Indische vrouw is donkerder. Met andere woorden, het Indische karakter is duidelijker. In de recensies werd *De familie van den resident* soms tegelijkertijd met de *Jonkvrouwe* besproken, wegens het tempo van verschijnen. In grote lijnen luidde het oordeel hier hetzelfde, in één woord: veelbelovend. De schrijfster moest meer levenservaring opdoen, wat haar werk ten goede zou komen. In 1926 kwam van de journalist en literair criticus Johan Koning het grootste compliment, toen deze in een interview, sprekend over Indische letterkunde, de naam Melati van Java noemde: 'die eigenlijk den eersten behoorlijken roman, ik meen "De familie van den Resident", over Indische toestanden heeft geschreven.'²⁸² Een toelichting hierop gaf hij niet, kennelijk ging Koning ervanuit

dat een ieder begreep wat die 'toestanden' waren. Hij duidde hiermee naar alle waarschijnlijkheid op het concubinaat, waaruit Constance van Welven voortgekomen was. Al in het begin van de roman komt de praktische en morele dimensie daarvan aan de orde, wanneer Frans van Welven zijn aanstaande Etty inlicht:

Als ge langer in de Oost geweest zijt, zal 't u duidelijker worden, dat het moeilijk is voor een jongmensch, die alleen in de bosschen woont, onder beschaafd volk, zich in de eenzaamheid te schikken als zijn middelen hem niet veroorloven een Europeesche vrouw te huwen. Daarom heb ik op Indische wijze een Javaansche vrouw genomen, maar die vereeniging is voor de wet niet geldig, ofschoon ze algemeen is in Indië. Die vrouw is gestorven en liet mij een dochtertje na, dat ik in Europa by mijn zuster heb gebracht.²⁸³

Terwijl het concubinaat hier voorgesteld wordt als een normale samenlevingsvorm, zelfs 'algemeen' in Indië, laat de roman vooral zien dat de kinderen uit het concubinaat niet als normaal worden gezien en behandeld. Vooral de door en door Hollandse Etty geeft herhaaldelijk blijk van haar weerzin tegen het bestaan van Constance. De moeilijke situatie van voorkinderen wordt door een vriendin van Constance benadrukt. De Indische Tina Rever zegt: 'Ach, Constance; er is niets anders te doen dan geduld te hebben. Ik ben ook een voorkind geweest en heb ook een Hollandsche stiefmoeder gehad. Van jongs af moest ik voor baboe spelen met mijn zusjes en broertjes. Dit is 't lot van ieder onzer.'²⁸⁴

In die zinnen vallen alle thema's van *De familie van den Resident* samen: het Indische kind dat ten onrechte een slechte behandeling krijgt, en het beroep op de deugd van het geduld, waarmee dit kind moreel gezien superieur kan zijn. Een persoonlijk standpunt was dit, dat de Indische romaniere niet meer zou verlaten. De *Jonkvrouwe* had hiervoor geen ruimte geboden, maar in de opvolger werd dit breed en diep uitgemeten, bijna als blauwdruk voor de volgende Indische meisjes in de romans die nog geschreven moesten worden.

6.3 Gevestigd als auteur

Twee romans in zo ongeveer hetzelfde jaar: er was kennelijk kopij genoeg meegekomen in de hutkoffer in Marie's bagage. Had zij als 'Mathilde' na *Voor God en Koning* meer romans en verhalen gepubliceerd, ook als 'Melati van Java' zou ze binnen korte tijd een aanzienlijk aantal titels op haar naam zetten. Marie Sloot bevond zich in deze jaren nog altijd in Roermond, in zoals eerder uiteengezet, moeilijke huiselijke omstandigheden. Mede om daaraan te ontsnappen, stortte ze zich op haar literaire arbeid. Aan de basis van haar literaire connecties stond uiteraard haar uitgever: G. Kolff, een vriend van haar vader uit Indië.²⁸⁵ Die laatste had Kolff voor het werk van zijn dochter benaderd, zoals ze later schreef:

[toen] sprak hij persoonlijk met den heer Kolff over mijn neiging tot schrijven - en deze welwillend en vooral vol sympathie jegens alles wat uit Indië kwam, zeide: 'Laat je dochter maar eens een grooten Indischen roman schrijven. [...] Ik zelf had mij den pseudoniem van *Melati* gekozen; hij vond het noodig er als een soort van *van* nog *van Java* bij te voegen, hetgeen ik tamelijk overbodig en leelijk vond, maar ik was veel te blijde dat de zoo bekende heer Kolff iets van mij wilde uitgeven en daar het toen nog al een zeldzaamheid was, dat vrouwen schreven, en ik nog bitter jong was, vond ik het veilig achter dat pseudoniem weg

te schuilen en mij er dus niet tegen te verzetten.²⁸⁶

In Gualtherus Kolff (1826-1881) had Marie Sloot een belangrijke man gevonden. Kolff bezat vele contacten op journalistiek en literair gebied, zowel in Nederland als in Indië. Dat was vooral aan zijn eigen werkkraft te danken. In 1850 was hij naar Indië vertrokken om daar carrière te maken in de journalistiek. Bij de firma Van Haren Noman werd hij binnen enkele jaren medefirmant; in 1857 trad Noman terug waarna de firma G. Kolff & Co heette. In Semarang bezat Kolff ook een uitgeverij. Naast het uitgeven van Indische kranten en boeken, schreef hij ook zelf. Bij zijn terugkeer naar Nederland in 1868 vestigde hij zich als uitgever.²⁸⁷ De contacten bleven bestaan, evenals zijn genegenheid voor de Indische letteren. Zijn uitgeverij in Leiden telde veel Indische titels, waaronder de romans en novellen van 'Melati van Java' een belangrijke plaats innamen. Het was een gouden combinatie, voor de ambitieuze schrijfster die haar naam in een groot netwerk verspreid wist en voor de uitgever, die in de romans en novellen geloofde. In 1876 verscheen een bundel novellen, waarvoor Kolff persoonlijk het 'Voorbericht' schreef. Hij verwees naar 'den grooten bijval' die de vorige twee romans van het 'beschaafde Nederland' hadden gekregen, en hoopte voor deze 'kleinere stukken' op dezelfde ontvangst. Het behoorde weliswaar tot 'hare vroegere schetsen', maar er was een bonus: 'De laatste Novelle daaraan toegevoegd, wordt echter hier voor de eerste maal gedrukt en is dus geheel nieuw'.²⁸⁸

Het literaire netwerk begon te groeien. Via Kolff kwam ze in contact met Ten Brink die haar, zoals gezien, lanceerde in de Nederlandse wereld van de letteren. Daarbij bleef het niet. Uit de brieven van Marie Sloot die bewaard zijn gebleven, blijkt dat ze zich actief en doortastend opstelde. Tussen de regels door schemerde het eerder opgevatte plan om van haar pen te kunnen leven, evenals hoe zij zich dat voorstelde.

Zo schreef ze op 20 januari 1876 aan de letterkundige F. Smit Kleine (1845-1931) een brief - met violette inkt in een regelmatig handschrift - waarin ze hem haar werk aanbod: 'In 't bijzonder houd ik mij aanbevolen voor het geven van letterkundige overzichten'.²⁸⁹ Het was een goed contact, want Smit Kleine publiceerde in verschillende bladen zoals *Vaderlandsche Letteroefeningen*.²⁹⁰ Smit Kleine was geen katholieke man, wat onderstreepte dat Marie buiten haar eigen katholieke kringen een naam voor zichzelf wenste op te bouwen.²⁹¹ Zij ondertekende dan ook met haar nieuwe pseudoniem 'Melati van Java', al schreef ze daaronder tussen ronde haken: Marie Sloot. Die verduidelijking zou ze al snel achterwege laten. Toen Smit Kleine haar geboortenaam in een advertentie had gebruikt, ontving hij een briefje waarin hem dringend verzocht werd dat achterwege te laten: 'Daar het volstrekt mijn plan niet is onder mijn waren naam voor het publiek te verschijnen'.²⁹²

Ook de letterkundige A. J. Servaas van Rooijen (1839-1925) ontving post, zakelijk van toon en in slordige letters op een briefkaart geschreven. De latere gemeente-archivaris van Den Haag was in de jaren 1870 nog uitgever in Utrecht. Marie Sloot leek hem niet hoog aan te slaan, gezien de korte mededelingen die ze deed. Met het bevelende 'Gaarne zou ik van u ter beoordeling ontvangen' begon een schrijven van 29 mei 1876. Ze stuurde de briefkaart naar Bureau Euphoria, gevestigd aan de Voorstraat H521.²⁹³ Zowel de toon als de lengte van de briefkaarten vormen een groot contrast met wat en hoe ze aan J.A. Alberdingk Thijm schreef. Wijdlopieg werd elke keer uiteengezet welk een genoegen de laatste brief van Thijm voor haar was geweest en hoe verheugd ze was iets te mogen leveren voor zijn *Volks-Almanak*. In 1879 stond er iets persoonlijks in:

Niets kan mij aangenamer zijn dan aan Uw vereerend verzoek te voldoen en spijt het mij alleen dat ik niets in gereedheid heb om U reeds dadelijk voor den *Volks-Almanak* toe te zenden. Ik hoop echter nog vóór het einde van Juli U eene kleine

bijdrage af te staan.

Wat uw vraag betreft omtrent ons bezoek in den hoofdstad zoo vrees ik dat hiervan dit jaar niets komen zal, maar wij verheugen ons reeds op [uwe] aangekondigde reis naar Maastricht en rekenen er stellig op dat U bij die gelegenheid Roermond maar vooral ons huis, dat aan het station grenst, niet zal voorbijstoomen.

't Zou echter raadzaam zijn, wanneer U mij in tijds dan [bepaald] den dag der plechtigheid in Maastricht wildet opgeven, daar het anders licht kan gebeuren dat U mij niet in Roermond aantreft, want juist in het najaar denk ik ook een uitstapje naar België te maken en zou dan mijne reisplannen naar de uwe kunnen schikken. Ik behoef U niet te zeggen met hoeveel belangstelling ook mijn Vader uw bezoek te gemoet ziet.²⁹⁴

Thijm kwam inderdaad op bezoek, zoals uit een latere brief blijkt. Wat Marie in België van plan was te doen, vermeldde zij niet. Mogelijk betrof het hier een dagje uit met Lina, haar huisgenote die in deze tijd - waarin ook de stiefmoeder haar intrede deed - bij het gezin introk.

Wat in vrijwel elke brief terugkwam was het belang van het literaire werk. Marie beschouwde zichzelf als een volwaardig letterkundige, en dat was terecht. Ze wilde meer, een naam evenzeer als een inkomen. Vooral met Thijm zou Marie de komende jaren een correspondentie aanhouden, maar ook met anderen. Daarbij begon ze steeds meer te publiceren, niet alleen in tijdschriften maar ook steeds vaker romans. In het jaar 1878 verschenen bij Kolff en andere uitgevers titels onder de naam Mathilde (*Euphrosyne*) en Melati van Java (*Fernand, Fantasieën I* en het toneelstuk *Torquato Tasso*)

De grote werkkraft kwam op een uiterst gunstig moment: in deze jaren was er een 'leesrevolutie' gaande in Nederland. Niet alleen waren dankzij verbeteringen in het onderwijs meer mensen gealfabetiseerd, maar zij hadden ook meer tijd om te lezen. Er kwam een enorme toename van kiosken en winkels, waar onder andere boeken werden verkocht. Die boeken konden dankzij uitvindingen als rotatiepersen en processen als mechanisatie snel en goedkoop geproduceerd worden. Door een betere infrastructuur bereikten ze sneller het publiek.²⁹⁵ Met andere woorden, het was een gouden tijd voor een auteur als Marie Sloot.

In 1878 verscheen van haar hand een nieuwe Indische roman: *Fernand*. Het jaar ervoor had het Indische publiek er al kennis van kunnen nemen, toen *Fernand* als feuilleton verscheen in *De Locomotief*.²⁹⁶ Waarschijnlijk vervulde bij deze 'voorpublicatie' Marie's uitgever Kolff een rol; hij bezat niet alleen zijn contacten maar hij had destijds zelf de krant opgericht.²⁹⁷ Wie het feuilleton waardeerde, zou de roman hopelijk willen kopen. De roman droeg weliswaar de naam van een mannelijk personage, maar de eigenlijke hoofdpersoon leek een ander te zijn. In Theodore van Vaerne bracht Marie wederom een Indisch meisje onder de aandacht van haar lezers. Deze Théo leek op Eugenie de Lody (*De Jonkvrouwe van Groenerode*) en op Constance van Welven (*De familie van den resident*) waar het nobele eigenschappen betrof als rechtvaardigheidsgevoel, empathie voor de nood onder de Indonesische bevolking en een affiniteit met haar gemengde afkomst. Dat laatste was tegen de zin van haar Europese grootmoeder:

En 's middags als grootmoeder sliep, hoe gaarne ging Théo dan niet bij baboe op de baleh-baleh zitten en zij, de trotsche reine du bal, die alles rondom zich met een uitdrukking van geblaseerdheid aanzag, zij kon zich amuseeren met daar uit een pisangblad allerlei snoeperijen te eten, door baboe bereid, waarvan mevrouw Van Vaerne gruwde: roedja, tapeh, kelepon of wel de uit het hoofdgebouw om

zijn onaangename reuk verbannen doerian. Grootma werd altijd geweldig boos als zij vernam wat voor inlandsche manieren haar kleindochter had, doch zelden kwam zij er achter, dank de zorg van baboe.²⁹⁸

Théo stond op gezette tijden dicht bij de baboe dan bij haar grootmoeder, al bleef de baboe geheel volgens de koloniale gezagsstructuur een ondergeschikte positie innemen. Vonden Eugenie en Constance uiteindelijk het geluk in het huwelijk, Theodore beëindigde haar verlovingsrelatie uit verlangen naar vrijheid; ze voelde niets voor een verveeld bestaan als echtgenote van een rijke man: '...ben ik daarvoor in de wereld.'²⁹⁹ Voor een vrouw eind negentiende eeuw bezat Theodore een uitzonderlijke grote zelfstandigheid. Zij koos haar eigen relaties, zij besloot waar ze wilde wonen en reisde heen en weer tussen Indië en Nederland en zij verlangde naar zingeving in haar leven, buiten het huwelijk om. Wanneer ze verliefd wordt op de Indische Fernand van Leeuwenburgh, betekent dat evenwel het begin van het verlies van haar zelfstandigheid. Pas na veel verwickelingen laat ze hem los, reist terug naar Indië en sterft op de boot aan cholera. Veelzeggend is het einde van de roman, waarin een Indisch meisje geboren wordt dat de naam Theodore ontvangt. Met die naamgeving sluit Marie Sloot het boek af, waardoor duidelijk is welke eigenschappen de dood overstijgen en steeds zullen terugkeren.

In 1879 verscheen het eerste meisjesboek van Melati van Java getiteld *Angeline's beloften* (Leiden: B. Blankenberg), met een Indisch meisje in de hoofrol. De jeugdroman leest als een pleidooi voor het goede karakter van Indische meisjes, met als kernpassage de opmerkingen van een Hollandse schooldirectrice. Die volgen nadat Angeline in haar ogen een misstap heeft begaan.

'Lieve Angeline, ik heb u steeds als een voorbeeld aangehaald van goede opvoeding en lief karakter tegenover degenen, die wilden beweren, dat alle Indische meisjes koppig, eigenzinnig, leugenachtig en brutaal waren, maar nu moet ik mijn oordeel wijzigen. Sedert gisteren is u geheel veranderd.'
'Dat is mijn schuld niet,' fluisterde het arme kind.³⁰⁰

Dit boek groeide bij het publiek uit tot een groot succes: herdruk op herdruk volgde, vaak met een nieuw omslag, tot in 1926 bij de Alkmaarse firma Kluitman de zevende druk zou verschijnen.

Het jaar 1880 liet wat uitgevers betreft een grote diversiteit zien. Het kinderboek *Kijkjes in onze Oost* kwam uit bij Sijthoff in Leiden, de roman *Nazomer* bij H.A.M. Roelants in Schiedam, Dorensathe bij Minkman te Arnhem en *Fantasieën II (Henriëtte's herinneringen)* bij Joh. Norman & Zoon te Zaltbommel. En dat terwijl Kolff in 1878 een begin had gemaakt met een serie 'Romantische werken' van de romanière. In *Het nieuws van den dag* verscheen op 2 september een advertentie voor heruitgaven van *De Jonkvrouwe van Groenerode* (fl.3,50), *Fernand* (6,75), *In de lente vergaard* (3,90) en *De familie van den resident* (2,90). Boven de advertentie stond wervend:

'Leesgezelschappen aanbevolen'. De hoeveelheid uitgevers liet zien dat trouw in deze periode niet verwacht werd van een auteur.³⁰¹ In het buitenland steeg de belangstelling ook; *De Java-Bode* meldde in 1882 de successen van 'onze landgenoot de begaafde schrijfster Melati van Java', die onder meer bestonden uit twee drukken in Denemarken van *De jonkvrouwe*, novellen in het Engelse tijdschrift *The Lamp*, novellen en schetsen in de tijdschriften *Alte und Neue Welt* en *Deutsche Hausschatz*, en de publicatie van *Fernand* in feuilletonvorm in het tijdschrift *Germania*.³⁰²

De jaren sinds Marie's literaire debuut waren druk en vruchtbaar geweest. Ze had meerdere boeken op haar naam staan, ze schreef in tijdschriften en ze werd gezien de aan-

houdende herdrukken door het publiek gewaardeerd. De critici volgden haar werk met belangstelling, waarbij het een publiek geheim leek te zijn geworden dat Mathilde en Melati dezelfde waren; al in 1876 stond in een advertentie voor de novellenbundel: 'Melati van Java (Mathilde)'.³⁰³

Al met al werd de naam Melati van Java in de Nederlandse letteren in deze tijd gevestigd als auteur. Zij had een thema gevonden dat ze zou blijven ontwikkelen: het bestaansrecht en de morele deugden van het Indisch meisje. Maar Mina Kruseman indachtig liet zij deze meisjes en vrouwen minder 'bruusk' optreden, en verschenen zij vooral in de neven-intriges van de roman. Het grote beeld daarin was geïdealiseerd realisme, zoals de literaire critici het wilden en de maatschappij het verwachtte. Marie moet daarin een balans hebben gezocht, omdat zij van haar pen wilde leven. Een groots plan, deze ambitie.

Maar de praktijk van het dagelijks leven liet een ander beeld zien: als kind in het gezin van haar vader en stiefmoeder nam zij een ondergeschikte positie in, zij had te volgen en te gehoorzamen. In 1881 besloot haar vader naar Amsterdam te verhuizen, waar Nico sinds 1880 woonde. Marie, Chrisje en Lina - de 'kinderen' - gingen mee. Er was veel gebeurd in Roermond.

7 Amsterdamse kringen 1881-1892

Het was niet Marie's keuze om Roermond te verlaten, al zou de verhuizing naar de hoofdstad zeer in haar voordeel uitpakken. Amsterdam moet gebruikt hebben van mogelijkheden door de ontwikkelingen die gaande waren. De stad veranderde door de enorme toename van het aantal inwoners, door moderne uitvindingen als de telefoon en de elektrische trams, en door de aanleg van nieuwbouwwijken. In een van die wijken kwam het gezin Sloot terecht, in een woning in de P.C. Hooftstraat. De werklust groeide, en de kennissen namen toe in aantal. Romans, redacteurschappen, literaire vrienden en vijanden, alles droeg eraan bij om de naam van de romanière bekend te maken. Een noodzaak voor een broodschrijfster maar zeker ook een verlangen van een 'rusteloos scheppende geest'.³⁰⁴ Het kleine meisje uit Semarang zou in Amsterdam haar dromen kunnen realiseren: verhalen vertellen, maar nu voor een groter publiek dan aan haar zusje alleen.

7.1 Verhuizen

Dat 1881 een verhuizing zou brengen, wist Marie al enige tijd. Zo'n veertien dagen na haar achtentwintigste verjaardag, op 13 januari, stuurde ze een brief aan de oude Thijm, waarin ze schreef dat er over twee maanden een woning in de P.C. Hooftstraat betrokken zou worden. En:

Zeer aangenaam was 't mij, dat het toeval ons juist in dit nieuwe gedeelte van Amsterdam, aan het beroemdste gesprek onzer letterkunde gewijd, een woning aanwees, en onder de veele voorrechten, aan een verblijf in onze hoofdstad verbonden, acht ik niet het geringste, dat het mij weldra zal vergund zijn persoonlijk u mijn opwachtingen te mogen maken.³⁰⁵

Marie verwijst hier naar de gesprekken gevoerd in de kring van Pieter Corneliszoon Hooft die bijeenkwam op zijn kasteel het Muiderslot, de zogeheten Muiderkring. Veel spijt om het verlaten van Roermond sprak er niet uit deze regels. Marie stelde zich kennelijk veel voor van de nieuwe woonplaats: 'veele voorrechten' verwachtte ze er aan te treffen. Zo gek was dat niet.

De P.C. Hooftstraat maakte in deze tijd deel uit van de grote nieuwbouw die gaande was. In 1872 was de straat pas aangelegd, zonder overigens veel sfeer te bezitten, getuige de typering van 'bijzonder weinig indrukwekkend, eigenlijk volkomen geestloos'.³⁰⁶ In de kranten uit deze en latere jaren verschenen veelvuldig advertenties voor huizen in deze straat, die zowel te koop als te huur werden aangeboden. Zo adverteerde makelaar H.W. Geurdes in 1883 herhaaldelijk in het *Algemeen Handelsblad* voor 'nieuwe soliede gebouwde huizen met Bovenhuizen'.³⁰⁷ Bewoners kwamen en gingen wellicht snel. De nieuwbouw hier en elders was noodzakelijk om het groeiende aantal inwoners te kunnen huisvesten. Had Amsterdam in 1870 het aantal van bijna 275.000 inwoners, vijf jaar later waren er 288.000 en weer vijf jaar later, in 1880, maar liefst 320.000.³⁰⁸ Er dienden dus in hoog tempo woningen te komen en dat gebeurde dan ook. De energie van vernieuwing moet alom aanwezig zijn geweest in grote en kleine veranderingen. Zo kwam in 1883 de Handelskade tot stand, wat de stoomvaart - sterk op Indië gericht - enorm stimuleerde.³⁰⁹ In de stad werden kanalen gedempt, waardoor onder meer het Spui meer verkeer aan kon. Het openbaar vervoer groeide ook: niet alleen vervangen de elektrische trams steeds meer de nu ouderwetse stroomtrams, er kwamen ook meer lijnen, onder meer tussen de P.C. Hooftstraat en de Dam, waarvandaan men verder kon

naar de Plantage, de Linnaeusstraat en de Amsteldijk.³¹⁰ Zelfs een moderniteit als de telefoon werd door de International Bell Telephone Company in Amsterdam opgezet.³¹¹ Alles leek vernieuwing te ademen, alles leek op de toekomst gericht te zijn. En voor vrouwen was er zelfs het Vrouwenleesmuseum, waar een grote hoeveelheid boeken en kranten beschikbaar was voor degenen die deze in rust wilden lezen. Marie Sloot schreef zich meteen in: haar naam staat in het Naam- en Adresboek der Leden met de vermelding: mei 1881.³¹² Kortom, een stad vol beloften. Daar stond het nadeel tegenover dat het katholieke gezin Sloot nu tot een aanzienlijke minderheid zou gaan behoren. Had Roermond een rijkdom aan katholieke kerken en katholieken gekend, in Amsterdam zag het kerkelijk leven er bepaald anders uit. Hier beleed slechts 21 à 32 procent van de bevolking de katholieke godsdienst.³¹³ De bekendste onder hen was de literator en uitgever van katholieke periodieken J.A. Alberdingk Thijm. In deze stad arriveerden de Sloots op donderdag 5 mei 1881, om hun intrek te nemen in het huis aan de P.C. Hoofdstraat 10.³¹⁴ Kort erna, op 16 mei schreef Marie een briefje aan Thijm over de kennismaking die zij graag wilde hernieuwen:

Nu ik sedert korten tijd alhier woon, reken ik het mij tot een voorrecht U een bezoek te kunnen brengen. Ik vrees echter U in uwe werkzaamheden te storen, waarom ik U vriendelijk verzoek mij met een enkel woordje te willen mededeelen, wanneer 't U gelegen komt mij te ontvangen.³¹⁵

De voorzichtige toon en de bijna nederige manier waarop zij om belet vroeg, doen vermoeden dat de vriendschap niet geheel gelijkwaardig was. Marie had zo graag de oude Thijm bezocht, maar hij had kennelijk nog geen tijd gevonden om haar op te zoeken. Met de verhuizing leek een nieuwe levensfase definitief aangebroken, een fase die samenhang met de overgang naar een andere uitgever. In 1881 overleed vrij plotse-ling Gualtherus Kolff, bij wie Marie het grootste gedeelte van haar romans had uitge-geven. Na zijn dood werd er een veiling gehouden, waar ook Marie's werk verkocht werd.³¹⁶ Marie leek als auteur tamelijk sterk te staan, dat wil zeggen, zij bezat een zekere zeggenschap over haar romans:

Aangezien ik mij het kopierecht had gereserveerd, kon ik met den heer Roelants, wiens flinke, ferme manier van handelen mij onder alle andere uitgevers het meest had aangetrokken, onderhandelen over de heruitgave dezer romans en over de uitgave der volgende. Na dien tijd hebben wij samen gewerkt - hoe druk, dit weten hij en ik het best, het Rijk heeft een kapitaaltje aan postzegels verdiend door onze wisseling van drukproeven enz.³¹⁷

Uit deze zinsnede - 'Aangezien ik mij het kopierecht had gereserveerd' - blijkt wederom het zakelijke inzicht dat Marie bezat. In plaats van zich, zoals andere auteurs vaak wel deden, in financieel opzicht geheel en al uit te leveren aan de uitgever, behield zij belangrijke rechten. Het 'kopierecht' bestond namelijk uit het recht om winst te maken op de 'vermenigvuldiging van de kopij', waarmee het dus een recht was op het kopiëren van de kopij.³¹⁸ Als succesvol auteur van verschillende goedlopende titels, zowel in Nederland als in het buitenland, zal Marie een sterke positie hebben gehad in de onderhandelingen. Met H.A.M. Roelants kon zij het vinden en bepaald niet alleen op het persoonlijke vlak. Roelants was uitgever van onder meer de volledige werken van de door Marie bewonderde Vondel en had ook nog eens een aantal tijdschriften onder zijn hoede.³¹⁹ Een ervan was het tijdschrift *De Huisvriend, Geïllustreerd magazijn gewijd aan letteren en kunst, Lectuur voor iedereen* dat in 1880 voor het eerst het licht zag met daarin een feuilleton van Marie's hand. In *Miss Campbell* vertelde ze de geschie-

denis van een Hollands meisje dat na een glamourleven in Batavia zich uiteindelijk verloofde met de Indische Jacques Beauchamp, die zonder linkerarm uit Atjeh terugkeerde. Deze kleine novelle zou in 1885 met ander werk van de schrijfster door Roelants worden uitgegeven in *Miss Campbell en andere verhalen*; een constructie die geen uitzondering zou blijken te zijn. Een vruchtbare samenwerking ontstond dus zeker, in de woorden van Marie: 'eene voortdurende, aangename relatie'.³²⁰ Het plezierige karakter hiervan werd voor de zakenvrouw Marie zonder twijfel gestimuleerd door een nieuwe wet, ingaande op 1 januari 1882, die de auteur een betere positie verschafte. De wet verbood bijvoorbeeld het zonder toestemming van de auteur nadrukken van feuilletons die in Indische kranten hadden gestaan. Romans werden nu beschermd tegen ongeoorloofd herdrukken gedurende vijftig jaar na de eerste publicatie en in ieder geval zolang de auteur ervan nog leefde.

Of deze successen van Marie geïnspireerd werden door een gelukkig huiselijk bestaan valt ook voor deze fase zeer te betwijfelen. De stiefmoeder was nog steeds in haar leven aanwezig en bezette de plaats die aan haar eigen moeder toekwam. De boosaardige dan wel domme stiefmoeders die ze in haar romans opvoerde evenals de dierbare gestorven eigen moeders, spraken wat dat betreft letterlijk boekdelen. Hopelijk vond zij niet alleen troost bij Lina, maar ook bij haar broer Nico die weer bij het gezin kwam inwonen. Overdag werkte hij als kantoorbediende.³²¹ En Chrisje? Zij had zich in februari van dat jaar, in de wetenschap van de komende verhuizing naar Amsterdam, verloofd met een man die zij nauwelijks kende.³²²

De katholieke Gerrit Kortenhorst (1846-1903) kon op zich als een goede partij worden beschouwd in zijn positie als gevestigd arts te Weesp. Hij was bovendien dolverliefd op de twaalf jaar jongere Chrisje, zoals hij in een brief schreef:

Ik deel u het heuglijke nieuws mede, dat mijn engagement met Christine een fait accompli is. Ten einde het publiek een weinig te praepareeren, zullen we met het maken van visites *overdag* nog eenige dagen wachten. Evenwel kunt gij eerdaags op een *avondje* een bezoek van ons verwachten. [...] Ik ben tot over de ooren verliefd! Schrik niet!³²³

Dat Gerrit enig 'praepareeren' noodzakelijk achtte, had niet zozeer met het leeftijdsverschil te maken als wel met zijn achtergrond. Hij was eind 1879 weduwnaar geworden na een huwelijk van een kleine twee jaar.³²⁴ Dat was nog maar kort geleden, al had Chrisje's vader slechts de helft van die tijd gewacht alvorens weer te trouwen. Het huwelijksaanzoek had weinig geleken op de romantiek uit de romans van haar zusje. Op de vraag van Gerrit had Chrisje geantwoord: 'Mais je l'ai vu si peu' waarop hij antwoordde: 'Pour s'aimer faut-il donc tellement se connaître?'³²⁵ Een slecht voorteken; en in hun huwelijk zouden ze elkaar bovendien nauwelijks vinden in de 'diepste levensvragen'.³²⁶

Op 12 januari 1882 trouwden ze. Ter ere van deze dag bracht 'Melati van Java' een speciale, in rood fluweel gebonden editie van *De Familiebode* uit, het tijdschrift dat onder haar hoede stond. Deze stond vol met korte toneelstukjes, olijkheden en allerhande denkbare rubriekjes die het feest luister moesten bijzetten. Op de laatste bladzijde bevond zich evenwel in 'De meest geschikte huwelijkscadeaux' een advieslijst die een minder rooskeurige visie op het huwelijk laat zien. Wat waren namelijk die cadeaux?

Een vergrootglas om elkaars goede eigenschappen en een verkleinglas om elkaars ondeugden te zien; een lakensche bril om elkaars vergrijpen waar te nemen en een voorraad Oostindische doofheid voor praatjes van anderen, een doofpot voor alle mogelijke soorten van twistvuur en een pook om het huwelijksvuur elken dag

op te rakelen en den rooster vrij te houden van de asch der gewooneheid, een beker om de vreugde des levens uit te drinken en eindelijk een ring om na te zien, wie er bij verkoeling aan het langste eind is, nog een ring om te zien wie er aanleiding toe gaf, nog een ring om uit te meten, wie het eerste lief had en een andere ring om uit te rekenen, wanneer de liefde uit zal zijn.³²⁷

Het zal humoristisch bedoeld zijn. Zo wilde Marie een stichtend woord meegeven aan haar zusje, dat nu met Gerrit naar Weesp verhuisde om er een nieuw leven te beginnen. In oktober van datzelfde jaar moest Marie ook afscheid nemen van Nico, die Amsterdam verliet met bestemming Londen.³²⁸ Het huis aan de P.C. Hooftstraat begon leeg te worden: slechts Marie en Lina, en Carel Sloot en de stiefmoeder woonden er nog. Dat het wonen in Amsterdam inderdaad 'vele voordelen' bezat, bleek in mei 1883. Koning Willem III opende op de eerste van die maand de 'Internationale Koloniale en uitvoerhandeltentoonstelling', ingericht op een terrein achter het Rijksmuseum. Hij sprak enkele woorden, maar leek niet bijster enthousiast over de Tentoonstelling.³²⁹ Het lijkt weinig twijfel of Marie moet er ook geweest zijn, al was het alleen maar om de Koloniale Afdeeling te bezichtigen. De Tentoonstelling zou een half jaar open zijn en gedurende die periode zo'n anderhalf miljoen bezoekers ontvangen.³³⁰ De Koloniale Afdeeling trok zeer de aandacht. Kosten noch moeiten leken gespaard bij de inrichting ervan die overweldigend moet zijn geweest. Een standbeeld van Jan Pieterszoon Coen, schilderijen van Raden Saleh, geneeskrachtige planten en kruiden, een grote nijverheidshal, een koloniaal paleis met Moorse koepels en een heuse kampong met levende Inlanders, en nog veel meer. *De Indische Gids* verzuchtte: 'Wilde men alles wat hier te zien is nauwkeurig schetsen, een dik boekdeel ware te klein.'³³¹ Maar *De Indische Gids* vond ook:

Mij dunkt, hij, die onze Koloniale afdeeling in al hare bijzonderheden kent, heeft een diepen blik in het Indische volksleven geslagen. Men kan er den inlander volgen van het uur zijner geboorte met de veeltijds raadselachtige plechtigheden, die het vergezellen, tot in het bruidsvertrek, waar stijve opschik zich paart aan talrijke ceremoniën, tot aan de stonde van zijn dood, als hij onder het prevelen van den bezweerder de oogen sluit.³³²

Of dat werkelijk zo was, valt echter te betwijfelen.

De 'diepen blik' was niet zozeer op het leven van 'den inlander' gericht, maar eerder op hoe Nederland zichzelf zag in de positie van koloniale mogendheid. Die werd voorgesteld als het schoolvoorbeeld van beschaving waarmee de kampong in scherp contrast was geplaatst. Nederland verhief zich, waardoor de kolonie als vanzelf daalde. De grootsheid van het zelfbeeld werd hier en daar in de pers bekritiseerd, maar dat zal het grote publiek vermoedelijk ontgaan zijn. Dat zag vooral hoe sterk Nederland overzee aanwezig was en hoe noodzakelijk het was dat Nederland daar werkzaam zou blijven. Waren de economische motieven daarachter niet de grote drijfveer geweest, dan had men bijna kunnen spreken van ontwikkelingshulp, waarvan de urgentie op deze tentoonstelling duidelijk werd getoond. *De Indische Gids* hoopte dan ook, dat achteraf over 1883 gezegd zou kunnen worden: 'De beschaving deed eene reuzenschrede voorwaarts.'³³³

Vergeleken met deze ambitie lijken de Indische romans van Marie veel moderner en vooruitstrevender te zijn: meteen al in *De Jonkvrouwe* had zij een wereld geschapen waarin inheemsen als intelligente gesprekspartners werden opgevoerd, iets wat op deze tentoonstelling bepaald niet gebeurde. Kennelijk sloot de ene benadering de andere niet uit; de tentoonstelling was een succes en Marie's romans beleefden herdruk op herdruk.

7.2 Familieperikelen

Buiten het rumoerige en energieke Amsterdam, begon voor Chrisje een geheel nieuw leven in het meer landelijk gelegen Weesp. Haar nieuwe positie als doktersvrouw plaats- te haar op één lijn met de Weesper notabelen, die onderling een hechte groep vorm- den.³³⁴ Terwijl Gerrit zich buiten de patiënten niet om mensen leek te bekommeren, was Chrisje heel anders.³³⁵ De vriendenkring die groeide, leek vooral om haar te draaien.³³⁶ Daarbij kwam een zeer druk huishouden, niet alleen door ontvangsten in haar salon, maar ook met de inmaak van groenten, fruit en hetgeen de slacht had geleverd.³³⁷

Chrisje kon het allemaal, met haar optimisme, de blijdschap die zij ervoer in de avon- den dat zij in het grote huis piano speelde - het muzikale talent had zij ongetwijfeld geërfd van haar moeder - en in het late najaar dankzij de vreugde van het moederschap. Op 23 oktober 1882 werd Carel Timotheus Kortenhorst geboren, naamgenoot en petekind van Chrisje's vader. Haar eerste zoon van in totaal zes, die allen een zwak zouden hebben voor de Amsterdamse tantes Marie en Lina. Carel schrok er niet voor terug om uiting te geven aan zijn trots over zijn eerste kleinkind en petekind. Dat Carel graag zijn zijn emoties ventileerde, was al duidelijk geworden uit de wijze waarop hij zijn schrij- vende dochter bij Kolff had geïntroduceerd. Thijms zoon, Lodewijk van Deyssel, herin- nerde zich 'den papa der romanière Melati van Java die in de hoeden zijner bezoekers lijsten der voortbrengselen van zijn dochter placht te leggen'.³³⁸

Op 13 juli 1883 berichtte *Het Nieuws van den Dag* dat Carel Sloot op 7 juli was over- leden, 'na een langdurig lijden, in den ouderdom van 57 jaar, voorzien van de genade- midelen der H. Kerk.' Waar hij aan geleden had, vermeldde de familiepapieren niet. Zijn dood zou grote consequenties hebben. Het is aannemelijk dat er een erfenis ver- deeld moest worden tussen zijn kinderen en de stiefmoeder; er moeten in ieder geval kindsdelen zijn geweest. Met Nico in Engeland en Chrisje in haar drukke gezin hadden deze twee al een zelfstandig leven opgebouwd, los van het ouderlijk huis. Dat lag anders voor Marie, en ook voor Lina die nog altijd bij de Sloots woonde. Door de dood van Marie's vader, veranderde haar juridische status. Zij viel niet meer onder de vaderlijke macht. Als ongehuwde vrouw was zij nu in het bezit van de rechten op contract en eigendom.³³⁹ In zakelijk opzicht een grote vooruitgang, zeker gezien de successen van haar literaire werk. Hierdoor, en dankzij de recent ingevoerde auteurswet, moet haar inkomen toegenomen zijn en niet alleen dat, zij bezat de zekerheid er geheel alleen over te kunnen beschikken.

Als een in alle opzichten autonome vrouw, en met weinig tot niets dat haar aan de stiefmoeder bond, besloot Marie te verhuizen, om samen met Lina een nieuw leven op te bouwen. Eindelijk was Marie geheel vrij om zelf te kiezen met wie zij wel en niet wilde samenwonen. In november 1883 zouden de twee hun woning aan de P.C. Hooft- straat 77 betrekken.³⁴⁰ Het grote schilderij waarop haar moeder stond afgebeeld, ging met Marie mee. De maanden tussen het overlijden van haar vader en de verhuizing waren zeer tegen Marie's zin gevuld met de afwikkeling van de erfenis, de voorbereiding van de verhuizing en 'eenderlei andere beslommingen' zoals ze in een brief verzucht- te.³⁴¹ Maar ze had iets om naar uit te kijken, schreef ze aan Thijm:

Ik ga met mijn nichtje een bovenhuis betrekken op 77 en hoop voortaan mijne leven verdeeld door arbeid en rust kalmpjes door te brengen. Ik denk het heel netjes in te richten; u moet het maar eens komen kijken; er zal geen grimmigen concierge aan de deur staan van... Ik zou een dwaasheid schrijven, 't is maar beter dat ik die in de pen houd.³⁴²

De persoon die voor 'conciërge' had gespeeld en Marie's vrijheid had beperkt, hoefde zij niet bij de naam te noemen, een ieder die haar huiselijke omstandigheden kende, begreep dat hiermee de stiefmoeder werd bedoeld. Genoeg was, dat er een mooier bestaan wachtte, dat geheel gericht zou zijn op 'arbeid en rust'. Met de arbeid bedoelde ze: letterkundige arbeid, want de huishoudelijke arbeid zou Lina voor haar rekening nemen. Op deze - en andere - manieren vulden zij elkaar aan. Een van de neefjes beschreef later hun samenwonen als 'iets zeer eigens', met als toelichting:

Nicht Lina, klein van stuk, bedrijvig en begaafd met een eenvoudigen geest, verzorgde het huishoudelijk deel der ménage. Tante Marie hield zich daarbuiten en was zodoende in staat zich ten volle aan haar zeer uitgebreide - literaire en sociale - werkzaamheden te wijden. Zij was in de gewone dingen des levens geniaal onhandig en de wetenschap, dat 'nicht' op haar eigen terrein alwetend en alomtegenwoordig was, had haar elke stimulans ontnomen om voor Martha te spelen. In gezelschap vulden zij elkander bij het spreken aan, want haar jarenlang samenzijn had een twee-eenheid van haar gemaakt. Nicht Lina wist zodoende haar weetje en kwam daarmee gaarne voor den dag, wat haar nogal eens een correctie van de geleerde Marie op den hals haalde. Ze waren buiten elkaar niet denkbaar en ze apprecieerden elkaar zonder dat zij zich aan wederzijdsche vriendelijkheden te buiten gingen.³⁴³

Hoe ver de onderlinge appreciatie ging, valt achteraf niet geheel vast te stellen, al zijn er aanwijzingen, ook en vooral aanwezig in de romans. In haar correspondentie met de literator Jan van der Lans - waarover later meer - verwees Marie herhaaldelijk naar Lina als 'mijn vrouw' of 'mijn vrouwtje'.³⁴⁴ Uitzonderlijk was een dergelijke relatie niet. Vrouwen die 'zonder elkaar niet goed denkbaar' waren en daarbij een gemeenschappelijke woning bezaten, onderhielden wel vaker een min of minder liefdevolle relatie. Van dergelijke hartsvriendinnen, zielsverwantes, geliefden of huisgenotes waren Aagje Deken en Betje Wolff het schoolvoorbeeld geweest.³⁴⁵ Marie en Lina lijken een vergelijkbare 'romantische vriendschap' te hebben gedeeld.³⁴⁶ Het was een liefde, een vrouwenliefde, openlijk beleefd binnen de conventies en mogelijkheden van de maatschappij. Vrouwen deelden zo een vriendschap met romantische kenmerken: een grote gehechtheid, vaak een idealisering van de ander en een zekere mate van intimiteit.³⁴⁷ De opvoeding van Marie was, zoals herhaaldelijk aan de orde is gekomen, gericht geweest op een leven als echtgenote en moeder; dat zij een levenspartner in een man zou vinden, sprak daarbij vanzelf, evenzeer dat seksualiteit van dat leven deel zou uitmaken. Tegelijkertijd mocht een welopgevoed meisje geen actieve seksuele verlangens bezitten.³⁴⁸ In het huwelijk diende zij te gehoorzamen aan 'zijn wil'. Dat vrouwen een zelfstandig libido bezaten, onafhankelijk bestaand van de man, leek moeilijk voorstelbaar. Twee samenwonende vrouwen werden dan ook niet in verband gebracht met seksualiteit. Dat dit toch bestond, behoeft verder geen betoog.

Evenmin als er binnen de conventies plaats was voor een vrouw met seksuele gevoelens, leek het voorstelbaar dat een man zich dienstbaar zou maken aan de literaire ambities van zijn echtgenote, door het huishouden op zich te nemen en zijn leven naar het hare te schikken, zoals Lina deed. Of en in welke mate er tussen de twee fysiek contact bestond, valt niet meer te achterhalen. Dat zij zich niet 'aan wederzijdse vriendelijkheden te buiten gingen', zoals het neefje opmerkte, wijst slechts op een terughoudendheid in gezelschap.

Ook in dit opzicht keerde het persoonlijke leven van Marie terug in haar romans. In verschillende boeken tekende zij een verhouding tussen twee vrouwen, soms gelukkig en soms vol moeilijkheden maar altijd vol emotionele toewijding aan elkaar. Vooral in *De*

Jonkvrouwe van Groenerode (1874) is er sprake van een dergelijke verhouding. Eugenie de Lody raakt weliswaar verliefd op Hartwig van Senne, maar wanneer zij na hun breuk op Java zijn zuster Fanny ontmoet, lijken Eugenie's gevoelens voor haar dieper te gaan dan voor hem. Eugenie is als de gouvernante van het gezin ondergeschikt aan Fanny die een 'innige afkeer [...] [heeft] van alles, wat naar inlandsche kinderen zweemt'.³⁴⁹ Elke opmerking daarover trekt Eugenie zich uiteraard persoonlijk aan:

Maar veel doet ze geloof ik vergeven door hare schoonheid; schoon is zij, o zoo schoon! Zelden, om niet te zeggen nooit, zag ik zoo'n beauté; uren kan ik haar aanzien zonder dat die blik mij ooit vermoeit. Ze heeft zoo iets rustigs, zoo iets kalms, zelfs als ze toornig wordt.³⁵⁰

Eugenie adoreert Fanny: 'Mevrouw is de eerste in verstand, de eerste in schoonheid, de eerste in beschaving, dat is zeker; maar waarom voegt ze hier niet wat meer warmte, wat meer gevoel bij?'³⁵¹ In de loop van de roman zal Fanny dat ontwikkelen, wat vooral na de dood van haar broer aan Eugenie duidelijk wordt. De *Jonkvrouwe* eindigt met een tafereel vol romantische vriendschap: Fanny die volmaakt is geworden, Eugenie die in het bezit is gekomen van een fortuin en haar voorouderlijk kasteel Groenerode, en dan is er nog het kind van een man die zij beiden op hun eigen manier hebben liefgehad. Gedrieën zullen zij verder leven, wat vooral voor Eugenie een groot geluk is. Zij weet van zichzelf: 'Ik ben jongen in den geest.'³⁵²

Ook in de romans na *de Jonkvrouwe* komt regelmatig een innige verhouding tussen vrouwen voor. Interessant is in de tweedelige roman *Hermelijn* (1885) de spanning tussen de Hollandse Hermelijn en de Indische Corona de Meyran. Over deze roman ging het gerucht dat Marie dit op gebeurtenissen en verhoudingen in de Vorstenlandse familie Dezentjé zou hebben gebaseerd, geruchten die zij ten stelligste weersprak.³⁵³ In de roman is Corona degene die besluit dat het Hollandse meisje met Conrad, Corona's broer, moet trouwen. Pas later ontdekt Hermelijn dat de vurige liefdesbrieven die ze ontving niet door haar bruidegom geschreven zijn, maar door Corona die kennelijk het hart van Hermelijn wist te doen ontvlammen. Het is Conrad die haar dit vertelt in een ontluisterend gesprek.

'Ik heb je niet ten huwelijk gevraagd!'

'Wie deed het dan?'

'Cor, wie anders, Cor doet alles en papa ziet haar naar de oogen. Zij heeft op een goeden dag gezegd, Conrad moet trouwen, ik weet een goede vrouw voor hem, mijn nicht!'

'En heb jij toen dadelijk toegestemd?'

'Volstrekt niet, ik wilde nog niet trouwen en al zou ik het willen, dan nog bedankte ik er voor een meisje te nemen, dat Cor voor mij had uitgezocht, dat, dat... maar ze hebben mij gedwongen.'

En zijn hoofd in de handen verbergend, barstte hij in een luid snikken los.

'We mogen hier niets zijn dan poppen, eerst hebben ze mij belet officier te worden en nu... ben ik zoo ongelukkig,' jammerde hij.

'Meen je dat ik het niet ben?' vroeg Hermelijn op bijna onhoorbaren toon; zij huiverde en sloot de oogen; het was of zij zich op een helling bevond, die recht naar een afgrond voerde en of er niets meer te doen was dan zich te laten afglijden in den stikduister, eeuwigen nacht.

'Ik kan het niet helpen!' mompelde hij.

'Maar waarom je laten dwingen, Conrad, waarom mij bedrogen, ik vertrouwde zoo op de liefde, die uit je brieven sprak.'

‘Welke brieven?’

‘De jouwe.’

‘Ik schreef geen brieven aan je.’

‘t Was of het nog donkerder om haar heen werd; zij bracht de hand aan de ooren en aan de oogen, als wilde zij de vreeselijke verwoesting van haar jeugdig leven niet hooren of zien.

‘Maar wie schreef ze dan?’ vroeg zij bevend.

‘Weet ik het? Zij zelf misschien.’

‘Corona! O God, ‘t is ongehoord, maar dan zijn we niet getrouwd, Conrad, we kunnen nog vrij worden.’

‘Neen, ik heb het stuk immers geteekend, we zijn vast geketend voor altijd.’

‘O, dat het kort moge wezen! Schande, schande, eeuwige schande... Waarom juist mij?’

‘Je bent een nicht van Corona!’³⁵⁴

Uiteindelijk is het de relatie tussen Corona en Hermelijn die de ontwikkeling van de roman voortstuwt, al vinden zij elkaar niet in een romantisch *happy end*. Dat laatste was overigens evenmin het geval in het verhaal *Vriendinnen*, al begint het veelbelovend. Hierin staat de wederzijdse toewijding centraal tussen twee vrouwen die op het oog niet bij elkaar passen en toch ‘onafscheidelijk’ zijn.³⁵⁵ Ernestine en Lucy willen dan ook hun tienjarig samenzijn vieren:

‘t Had nu reeds bijna tien jaar geduurd en zij spraken er van het koperen feest hunner vereeniging te herdenken; misschien spaarden zij er reeds voor en soms twistten of liever redeneerden zij hoe ‘t best dien heuglijken gedenkdag te vieren. Tot twisten toch kwam het nooit bij hen, ze hadden elkaar zoo innig lief, zij waren zoo door en door aan elkaar gewend, de eene steunde de andere, en de eene was evenzoo het steunen, als de andere het gesteund worden gewoon geraakt; en nu was de meening der wereld gewijzigd, men zag in dat het lang duren kon, en men begreep dat het goed ging.’³⁵⁶

Hoe deze en dergelijke romantische vriendschappen afliepen, was in de roman feitelijk van minder belang. Daarmee verdween niet de innigheid van het samenzijn, de onderlinge hechtheid en de vertrouwdheid met elkaar, dat alles was niet onopgemerkt gebleven. Zoals het neefje Kortenhorst al had geobserveerd bij tante Marie en nicht Lina: zij waren een twee-eenheid.

7.3 Een druk leven

De werkkraft van Marie Sloot leek onuitputtelijk. Sinds haar romandebuut in 1872 was de ene na de andere roman verschenen, evenals feuilletons en verhalen in verschillende tijdschriften. In het literaire landschap van Nederland in de laatste decennia van de negentiende eeuw was zij zeer aanwezig, mede dankzij haar aanhoudende inzet om nuttige contacten te leggen. In haar werk keerden regelmatig Indische elementen terug op een manier, die de literator Jan ten Brink vol bewondering deed concluderen: ‘Overal herkent men de romanschrijfster, maar niet minder de Indische en de vrouw, die eene stof behandelt, die zij geheel beheerst.’³⁵⁷ Een drievoudig compliment.

Met het woord ‘overal’ duidde Ten Brink haar werk aan, al had hij waarschijnlijk net zo goed haar kennissen- en vriendenkring kunnen bedoelen. Uit de schaarse documenten die bewaard zijn gebleven ontstaat de indruk van een druk leven, vol bezoeken en met

veel correspondenties. Tussen dit alles door schreef Marie het ene boek na het andere voor volwassenen en voor kinderen, werk dat soms eerder in tijdschriften was verschenen of geheel nieuw was. De diversiteit aan genres leek haar moeiteloos af te gaan en zij moet snel hebben kunnen schrijven. Haar brieven laten een klein handschrift zien, scherpe letters die vlug zijn neergezet op papier dat ietwat schuin gelegen moet hebben. Die snelheid kwam ook voort uit een ongeduldig karakter. Marie Sloot wist dat van zichzelf. Aan de literator Jan van der Lans (1855-1928) schreef ze eind 1887 vol bewondering voor zijn weergave van 'imposante oogenblikken': '... dat is juist wat ik niet kan, ik mis er het geduld toe. Bij mij moet alles maar vooruit, de handeling rolt als vanzelf voort, [...] en als er zulk een scène te beschrijven valt, dan wordt 't gauw verteld en ik trippel al van ongeduld om verder te komen.'³⁵⁸

Naast haar eigen literaire werk, had Marie ook redactionele verantwoordelijkheden, zoals met ingang van 1881 van het algemene periodiek *De Huisvriend* en voor het tijdschrift *De Vrouwenwereld* (1887-1909). Dan waren er buitenlandse vertalingen van haar romans en verhalen, waarvan niet altijd duidelijk was in hoeverre zij hiermee bemoeienis had. Veelal werden de romans zonder haar instemming vertaald, of zelfs zonder dat er contact werd opgenomen.³⁵⁹ *De Familiebode* bleek een kort leven van slechts twee jaar beschoren te zijn.³⁶⁰ Maar zij had altijd werk, zo leek het, werk in overvloed, mede dankzij haar netwerk. In Amsterdam kende Marie 'fabelachtig' veel mensen, zoals haar bewonderaar Pater Gielen schreef:

Tot haar vrienden of goede kennissen behoorden, om ten minste enkele namen te noemen, Taco de Beer, Fiore della Neve (Van Loghem), Lina Schneider, Catharina Thijm, de bekeerlinge, later weer afgevallene Louise Stratenus, Antoon Sterck, Hofdijk, J. R. v. d. Lans, Van Meurs, Jos. Alberdingk Thijm, op wiens Vioolstruik avonden zij dikwijls verscheen, de Duitsche schrijfster Ferdinande von Brackel, Keiter, de echtgenoot van Maria Herbert, en vooral niet te vergeten de altijd-opgewekte, geestdriftige 'abbé' Brouwers van Bovenkerken.³⁶¹

Er ontbraken veel namen, zeker die van de schrijfster Bosboom-Toussaint, in wier *Liber Amicorum* Marie een bijdrage had geschreven.³⁶² In Marie's eigen *Liber Amicorum* is een klein deel van haar netwerk terug te vinden. Het 'vriendenboek' begint in 1885. Het merendeel van de lovende en bewonderende bijdragen is gedateerd in de vijf jaren na aanvang. Het waren niet de minsten, en het waren zeker de meest behulpzamen voor een schrijfster met ambities: J.A. Alberdingk Thijm, Taco de Beer (1838-1923), M.G.L. van Loghem (1849-1934): mannen met macht en posities, die aanzien en invloed bezaten. Zulke contacten waren nuttig. Toen in 1891 *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* het licht zag, bevond zich in de hoofdredactie een andere behulpzame vriend: Jan ten Brink. Al in de eerste jaargang verscheen het zesdelige feuilleton *Rosa Marina*, dat snel erna als zelfstandige roman zou verschijnen. Jammer genoeg eindigt het *Liber Amicorum* voortijdig, getuige de vele lege bladzijden die over zijn. Een tekening van de kunstenaar Jan Toorop (1858-1928) is de laatste bijdrage.³⁶³

Het *Liber Amicorum* heeft vooral betrekking op Marie's carrière, wat al begint met de aanhef: de bladzijden zijn niet gewijd aan de privé-persoon Marie Sloot, maar aan de openbare persoonlijkheid Melati van Java. Op de eerste pagina schreef de vertaalster en schrijfster Lina Schneider (1831-1909): 'Melatiblümchen! Was sie bedeuten, das künde ich vor allen deuten'. Waarna het 'deuten' op de meest positieve wijze vier strofes lang voortduurt zonder dat duidelijk is waarom Lina dat juist 'vor allen' zou kunnen.

Van Jan van der Lans verscheen een even lang gedicht waarin hij inging op Maries' afkomst, en afsloot met:

Melati heet die bloem, op Java's boôm ontsproten,
Waar de opgetogen blik bewonderend op staart,
Als 't beeld der kwistige Oost in Hollands lettergaard.

Temidden van deze en andere strofen, verrassen de twee met potlood getekende portretten van Lina en Marie door de huiselijke sfeer ervan.

Met de groei van haar roem als schrijfster, bleek Marie niet alleen vrienden maar ook vijanden op te doen. Af en toe verschenen in de pers hatelijke opmerkingen en verdachtmakingen en soms leidde dit tot een papieren ruzie. In 1882 kreeg ene 'H.' in *Het Dompertje van den Ouden Valentijn* maar liefst zeven bladzijdes om alle bezwaren uiteen te zetten die H. tegen het verhaal 'Een kerstavond' van Melati had weten te bedenken. Het katholieke *Dompertje* gaf H. opvallend veel ruimte, ondanks het feit dat die bezwaren nogal persoonlijk van aard waren getuige de aanval die al op de tweede pagina te lezen stond:

Laat ik mij haasten u te zeggen, dat ik het talent van Melati van Java weet te waardeeren. Zij heeft, vooral als 'Mathilde', herhaaldelijk getoond dat zij buitengewoon begaafd is en die begaafdheid niet braak laat liggen. Ik betreur het intusschen dat zij zoo weinig aan oorspronkelijkheid schijnt te hechten en hare figuren meerendeels slechts Nederlanders zijn, omdat zij onze moedertaal spreken. Zij moest meer inzien dat iedereen, dien men een zuidwester opzet, daarmede nog niet tot een Hollandschen Janmaat gepromoveerd is; maar afgezien van deze gebreken, die bij een ernstigen wil en minder gejaagdheid wel te overwinnen zouden zijn, mag zij zeker onder onze beste auteurs gerangschikt worden. Ik hoop dan ook van ganscher harte dat zij, met inachtneming van de wenken, welke haar- niet slechts hier, maar ook in het buitenland herhaaldelijk gegeven zijn, nog lang haar onmiskenbaar talent ten beste zal geven.³⁶⁴

Dat moet hard aangekomen zijn: feitelijk was dit een aanval op haar Indische achtergrond die ze volgens de mening van H., te sterk in haar romans naar voren bracht. Kennelijk vond H. dat haar figuren (romanpersonages) niet echt Nederlands waren. Over haar Indische figuren zweeg hij. H. vervolgde met een lang navertellen van het Kerstverhaal waarvan de ene handeling niet zou kloppen, ongeloofwaardig zou zijn of anderszins niet acceptabel was. Dat H. zich ervan bewust was nogal ver te gaan, bleek wel uit een van de slotzinnen:

Busken Huet schat mevrouw Bosboom-Toussaint zeer hoog en toch heeft hij daar niet tegen opgezien. 't Is mij onbekend of die dame het hem kwalijk heeft genomen, maar ik weet wel dat zij er niet minder op geworden is, en van Melati van Java zou men wellicht nog meer gewenschte uitkomsten kunnen verwachten.³⁶⁵

Het was goed bedoeld, leek H. te suggeren, al dacht G. H. van H. daar anders over. Achter dit pseudoniem verborg zich waarschijnlijk Georg Henri van Haastert (1851-1932), een familielid dat zelf ook schreef. In 'Anti-critiek' kwam een even scherpe als spottende repliek, waarin niets van H. heel werd gelaten. Daaronder werd de reactie van H. geplaatst, die nu vooral de pijlen richte op Van H. die onder de categorie 'onhandige vrienden' werd geschaard, en te kijk werd gezet als iemand die 'niet zeer te goeder trouw en zeker niet waarheidslievend' zou zijn.³⁶⁶ Daarna kwam weer de

analyse. Waar ging het nu eigenlijk om? Dat zei H. na meer dan tien pagina's weerlegging en argumentatie: 'niet om de knikkers, maar om het recht van het spel', met andere woorden het recht op kritiek leveren.³⁶⁷

Daarna kwam de Oude Valentijn aanzetten met een naschrift vol vaderlijke opmerkingen om het debat te sluiten, want liever zou 'het wapen der critiek' gericht moeten zijn op 'onze gemeenschappelijke tegenstanders'.³⁶⁸ Daarmee bedoelde hij: degenen die de katholieke letterkunde - waartoe Melati gerekend werd - een kwaad hart toedroegen. Het bleef een curieuze rel, zeker gezien het grote aantal pagina's dat er in totaal aan werd besteed. Dat H. stond voor de bekende H.A. Banning, mede-oprichter van de *Katholieke Illustratie*, leek niet onmogelijk. In Marie had hij immers geen gezeglijk medewerkster getroffen; nog in 1888 zou zij hatelijke opmerkingen maken over de *Illustratie* die meisjes op hun plaats wilde zetten.³⁶⁹

Ook buiten de katholieke letterkunde had men het op Melati van Java gemunt. De zoon van Alberdingk Thijm, publicerend onder de naam Lodewijk van Deyssel, liet in 1884 het essay 'Nieuw Holland' het licht zien, met een uithaal naar de toonaangevende literatuur, waarbij ook de vriendin van zijn vader een veeg uit de pan kreeg: 'De schepselen van Melati van Java zijn uit een opzetdoos, snoezig bewerkt, honnig bij mekaâr, poeteloerig, kleverig, intens-burgerlijk'.³⁷⁰ Argumentatie ontbrak evenwel. In *De Nieuwe Gids* zou men zich afzetten tegen het geïdealiseerde realisme dat nog altijd in Marie's boeken te vinden was. Maar het bleef een verhoudingsgewijs kleine groep literatoren.

Tot de meer persoonlijke kring van Marie Sloot behoorde zeker ook de eerder genoemde Jan van der Lans (1855-1928). Hij was meer dan een collega. Tientallen jaren lang schreven zij elkaar brieven, waarin het zakelijke en het persoonlijke vermengd waren. De vriendschap begon zakelijk, op Marie's initiatief. Op 23 maart 1882 verzocht ze hem bij haar aan huis te komen voor een persoonlijke kennismaking: 'Ik zal u dus zaterdagmiddag tusschen 1 en 4 uur wachten'.³⁷¹ Hij kwam en schreef pas in 1927 zijn eerste indrukken op:

Ik had gedacht een Indische dame te zien, daarbij een romanière van reeds gevestigden naam, die ik mij, zelf nog de romantische jaren niet geheel te boven, met anders kon denken dan een wezen uit de tooverwereld der romantiek. En ik kreeg een blozend jong meisje voor mij met niets Indisch dan het volle glanzende zwarte haar en de levendige zwarte oogen, met niets bijzonder opvallends, daarbij zoo eenvoudig natuurlijk, zoo innemend vriendelijk, zoo bescheiden en ongedwongen van optreden, dat ik mij tegenover haar onmiddellijk op mijn gemak voelde en gaarne aannam, dat men haar, zooals zij terloops opmerkte, in Amsterdam algemeen voor een pur sang Hollandsch meisje aanzag.³⁷²

Het was dus een geheel andere indruk dan die Johan Koning in 1922 zou ervaren bij de ontmoeting met Marie. Hij interviewde een 'Indische dame' die met een 'Indisch accent' sprak.³⁷³

Van der Lans en Marie hadden meer gemeen dan een vurige verering voor Alberdingk Thijm; beiden waren katholiek, en wisselden redactiewerkzaamheden af met scheppend werk. Zo schreef hij bijvoorbeeld voor *De Huisvriend*, die onder redactie van Marie stond, en zij schreef (na 1882) voor *Het Dompertje*, waar hij ook aan verbonden was. Dankzij deze brieven ontstaat een indruk van haar levensstijl met Lina. Wanneer Lina ziek was, klaagde Marie uitvoerig tegen haar correspondentievriend hoe dat haar ritme verstoorde:

Ge moet weten, dat mijn vrouw sedert Vrijdag ernstig ongesteld is, [...] en 't is

niet alleen de zorg voor haar ziekte die mij neerdrukt, meer nog de last der huiselijke beslommeringen. Meer dan ooit zie ik hoe verstandig ik gehandeld, door me niet de beperkingen van een huwelijk (ik bedoel een echt heusch huwelijk) [op te leggen] want 't is (voor mij) veel gemakkelijker als een man door de wereld te gaan dan [als] een vrouw. Als ik zie hoe verkeerd mijn handen in 't huishouden staan en wat een hartgrondigen afkeer ik heb van al die zoo noodzakelijke kleinigheden, welke noodig zijn om zelfs het kleinste huishouden een eenigszins gangbaar te houden, dan zegen ik mijn lot.³⁷⁴

Marie nam, al dan niet met Lina aan haar zijde, deel aan het cultureel en literair leven van Amsterdam. Ze gingen uit en zagen bijvoorbeeld de actrice Theo Mann-Bouwmeester optreden in het toneelstuk *La Princesse de Bagdad* die Marie zeer diep raakte, maar: 'Later zag ik haar meermalen doch nooit meer heeft ze mij zoo kunnen meeslepen, dat ik haar ordinaire uitspraak, slechte manieren en vaak vals pathos een oogenblik kon vergeten.'³⁷⁵ Aan Jan schreef Marie ook over de recensies van zijn en haar werk, ze bemiddelde bij conflicten die hij had en schreef soms te scherpe brieven, wat ze aan haar 'oostersch bloed' weet.³⁷⁶ En uiteraard schreef ze over de wederzijdse literaire kennissen, van de literator Taco de Beer tot aan de schilder Toon der Kinderen (1859-1925): 'Wat heeft die jongen toch zijn carrière verspild. Ik begrijp die zoogenaamde kunst van hem niet. Hij heeft een portret van een nichtje van hem gemaakt zoo leelijk dat ik 't niet voor straf in mijn kamer zou willen ophangen.'³⁷⁷ Herhaaldelijk bleek hoe beu ze de voortdurend heen en weer reizende drukproeven kon worden: 'Hierbij het stuk terug, maak er zelf de wijzigingen in, die gij noodig acht voor het Dompertjes-publiek; ik geef u *plein pouvoir* en *carte blanche*'.³⁷⁸ Maar ze bleef plichtsgetrouw: als er proeven kwamen, werkte ze snel door om de correcties terug te kunnen zenden. De brieven van Jan aan Marie zijn grotendeels verloren gegaan, maar uit haar brieven blijkt dat hij haar werk bekritiseerde. Dat was op haar eigen verzoek, want al eind 1882 verzuchtte ze na een uitvoerige bespreking van zijn werk: 'Ik wilde dat ik ook iemand had, die mij de fouten van mijn werken onder het oog bracht, vóórdat ze gedrukt werden, maar als ik later de recensies lees, (zelfs de minst welwillende [...]) dan is het te laat veranderingen te maken.'³⁷⁹ Misschien voelde ze zich eenzaam in haar werk. Alberdingk Thijm had het waarschijnlijk te druk. Maar Jan van der Lans schreef altijd terug, zij het met niet altijd even vleierende berichten. Tegen zijn verwijt dat zij 'theatraal' zou schrijven, verweerde ze zich door het toe te geven en te verontschuldigen, want het was:

misschien waar, als ge theatraal noemt liefde tot scherpe contrasten, tot hartstochtelijke intrigues, afkeer van lamme Jan Salie achtigheid. [...] gelach en kleur zijn mij ontontbeerlijk, 't is een herinnering aan het land der eeuwige zon, die mij bijgebleven is te midden van den grauwen mist en regen, dus ge moet dit gebrek met toegevendheid aanzien; ik kan er niets aan doen, er een grooten domper á la *K[atholieke] Illustratie* op zetten is wellicht noch in mijn belang, noch in dat der kunst.³⁸⁰

Dat deze twee belangen samenvielen in Marie's leven, behoefde zij verder niet meer uit te leggen, zeker niet aan Jan van der Lans. Slechts af en toe was er sprake van bezoeken; de afstand tussen Amsterdam en Den Bosch waar Jan van der Lans woonde, werd niet gemakkelijk overbrugd. Beiden hadden het daarvoor ook te druk. Verjaardagswensen kwamen per post en werden niet in eigen persoon overhandigd. Delen in elkaars familielevens? Daar leek een grens te liggen. Jan verloofde zich tot Marie's verrassing; en Marie schreef nauwelijks over het groeiende aantal tantezegger-

tjes dat het grote doktershuis in Weesp bevolkte of over de bruiloft van haar broer Nico in 1891. Ook haar verhuizing in oktober 1888 naar de Leidsekade 87 kwam niet uitgebreid aan de orde.³⁸¹ Het was misschien toch meer een literaire vriendschap, zij het met een persoonlijke dimensie, zoals het leven van Marie vrijwel in alles een literair leven was geworden. Dat wil zeggen, als Lina niet ziek was.

8 De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1892-1897

Marie Sloot had de tijd mee aan het einde van de negentiende eeuw. Veel veranderde, en voor vrouwen leek het tij te keren. Dat wil zeggen, voor ongehuwde vrouwen uit de midden- en hogere klasse. Zij bezaten geleidelijk meer mogelijkheden om een beroep uit te oefenen en daarvoor betaald te worden. In 1893 bekrachtigde de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde het feit dat ook vrouwen letterkundigen van waarde en betekenis konden zijn. Daarmee was een stap voortwaarts gezet. Hoe mooi dat ook klonk, voor broodschrijfsters als Marie betekende dat geen directe toename van inkomsten. Zij moest doorwerken, en dat deed zij dan ook. Er verschenen nieuwe Indische romans met nieuwe Indische meisjes.

8.1 Letterkundige vrouwen

De weg die Marie Sloot in de jaren 1880 had ingeslagen, zou ze in de jaren 1890 verder volgen. Schrijven, veel schrijven, en veel publiceren waardoor ze uitgroeide tot de meestgelezen romanschrijfster in deze tijd.³⁸² Zij was 'immens populair'.³⁸³ Men zou kunnen zeggen dat zij in deze tijd een bekende Nederlandse was geworden, een bekende Indische Nederlandse wel te verstaan. Regelmatig verschenen nieuwe romans, oude romans gingen in herdruk en winstbeluste uitgevers brachten ook nog eens de boeken uit in een serie, waarvan elke titel goedkoper was dan de eerste uitgave maar door het reeks-karakter ervan het publiek hopelijk aanzette tot het verzamelen van alle titels. Roelants had, zoals eerder gezegd, een serie Romantische Werken uitgebracht. Het verkocht vrijwel allemaal. In leenbibliotheken liepen de romans ook uitstekend, of het nu om katholieke lezers ging of om leden van Nutsbibliotheken die de 'volksbeschaving' wilden stimuleren.³⁸⁴ Maar niet iedereen toonde zich even ingenomen met het fenomeen Melati van Java. Bij de Nieuwe Gidsers bestond geen liefde voor het idealistische proza dat ondanks hun vernieuwingsdrift nog altijd geliefd was.³⁸⁵

Dat vrouwen zich manifesteerden op het literaire vlak, was sinds Marie's debuutroman minder en minder een uitzondering geworden, en zelfs waren er meer vrouwen die geheel van de pen leefden. De maatschappelijke weerstand tegen dit verschijnsel bestond nog altijd, evenals de katholieke pijn ervan. Want zouden vrouwen die economisch zelfstandig waren, nog wel voor het huwelijk en het moederschap kiezen? Niet zozeer het schrijfsterschap stond in die overweging centraal, maar vooral de zelfgekozen levensbestemming die niet goed verenigbaar leek te zijn met het traditionele vrouwenlot, uitzonderingen als mevrouw Bosboom-Toussaint daargelaten. Binnen de groep publicerende vrouwen werd deze weerstand gevoeld. Hoe uiteenlopend hun werk ook was, zich nadrukkelijk als schrijvende vrouw profileren, leken zij niet altijd zo verstandig te vinden. Het persoonlijk risico voor hun reputatie als beschaafd lid van de maatschappij moest niet te groot worden. Vooral schrijfsters die een grote productie hadden - noodzakelijk om een inkomen te kunnen verwerven - gebruikten vaak verschillende pseudoniemen. Over de periode 1850-1898 vermeldde de *Catalogus van boeken door Nederlandsche vrouwen geschreven en sedert 1850 uitgegeven* maar liefst 447 vrouwennamen, van wie er 115 onder een pseudoniem publiceerden. En dat terwijl het grootste gedeelte van hun onderwerpen zo typisch vrouwelijk mocht heten: veel huishoudelijke en godsdienstige thema's en heel wat kinderboeken. Van auteurs met andere onderwerpen telde de *Catalogus* 183 namen, een aantal dat waarschijnlijk in werkelijkheid hoger lag.³⁸⁶

Een pseudoniem was ook een manier om zich te beschermen tegen hatelijke schrijvers

als de eerder aangehaalde Lodewijk van Deyssel. Hij noemde bij naam en toenaam de schrijfsters die 'geheel buiten de kunst en in de nijverheid zijn', en dat waren behalve Melati van Java, ook Wallis en Louise Stratenus: 'De andere schrijfsters groepeeren zich om deze drie. Hélène Swarth alleen is zeer goed, en Holda telt niet mee.'³⁸⁷ Wie waren deze vrouwen die overal buiten zouden vallen? A.S.C. Walis (1857-1925), het pseudoniem van Adèle Opzoomer, schreef verschillende romans met een historische inslag; Jan ten Brink vergeleek haar met mevrouw Bosboom-Toussaint: 'Zij wedijvert met de schrijfster van "Lauernesse" in fijnheid en grondigheid der psychologische analyse'.³⁸⁸ Louise Stratenus (1852-1908), gedurende een aantal jaren de vriendin van Catharine Alberdingk Thijm (de zuster van Lodewijk van Deyssel), schreef behalve onder haar eigen naam ook als 'Claudius' een veelheid aan romans, gedichten en letterkundige beschouwingen, variërend van onderwerpen als *De opvoeding der vrouw* (1891) tot *De liefde van een boer. Roman uit de Transvaal* (1900). Hélène Swarth publiceerde een groot aantal gedichtenbundels en Holda (1842-1923) - die niet meetelde - was een pseudoniem van mevrouw mr. A.J. Clant van der Myll, geboren als Adriana Jacoba Francisca Piepers, die naast poëzie ook literaire essays schreef.³⁸⁹ Maar wat hun gebreken (volgens Van Deyssel) of hun kwaliteiten (volgens Ten Brink) ook waren, geen van hen mocht een gelijkwaardige plaats bezitten naast de mannen van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Daar kwam in de jaren '90 verandering in.

De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde was sinds de oprichting in 1766 een idealistische organisatie geweest, ontstaan uit een Leidse vriendenkring maar met het plan door de letterkundige werkzaamheden geheel Nederland te beïnvloeden. Daartoe waren leden nodig, dat wil zeggen 'in hun vak uitstekende mannen'.³⁹⁰ Zij ontmoetten elkaar via de jaarvergaderingen, de maandvergaderingen of via werkzaamheden voor de verschillende commissies die de Maatschappij rijk was. Letterkundig zeker, maar ook een netwerk van geleerde heren die elkaar nogal eens behulpzaam konden zijn, als dat nodig was.

Zoals dat gaat in elke vereniging, waren er goede jaren en ook minder goede. In 1891 evenwel leek een kentering te zijn ingezet toen voorzitter Prof. Mr. S.J. Fockema Andreae in zijn openingsspeech het overlijden beweevende van de koninklijke beschermheer Willem III. Nu wachtte de Maatschappij evenals het land de aanstaande regering van koningin Wilhelmina, na een periode van koningin-regentes Emma. De voorzitter vond het noodzakelijk daar uitvoerig bij stil te staan:

Overwonnen zijn gelukkig de middeleeuwsche, deels leenrechtelijke begrippen, die aan vrouwen alle regeermacht ontzegden, begrippen welke slechts pasten in tijden van ruw geweld, toen de hoogste kracht lag in de bekwaamheid om het zwaard te voeren. Het volk leent zijn oor niet meer aan dogmatische spitsvondigheden ten betooge, dat een stamhuis niet door eene vrouw kan worden voortgezet - alsof kinderen den vader nader stonden dan der moeder. Het verheugt zich van harte, dat het, zonder zich te verdiepen in zulke twistvragen, de volle liefde en aanhankelijkheid voor het Huis van Oranje, die er woont in zijn hart, kan en mag overbrengen op onze jonge Koningin. Het wil niet anders hopen, denken en vertrouwen, dan dat Haar Geslacht zal blijven, wat het reeds meer dan drie eeuwen voor ons geweest is.³⁹¹

Desalniettemin, 'zulke twistvragen' konden niet goed genegeerd worden. Als de hoogste positie van het land door een vrouw bekleed kon gaan worden, dan stemde dat tot nadenken. De Maatschappij moest daarbij pragmatisch zijn. Er waren inkomsten nodig om het voortbestaan te kunnen waarborgen, en die inkomsten bestonden vooral uit de contributies van leden. Het verslag van 1892 meldde:

Of er om die jaarlijksche bedragen op het cijfer van omtrent f 3400 te houden, bij de verkiezingen een zacht geweld wordt gedaan aan de waardigheid van het wezen der Nederlandsche letterkunde, is zeker wel een uiterst gewichtige vraag, maar den penningmeester voegt het daarbij koelbloedig te blijven.

Al kon D. Harteveld vervolgens 'met onze rekening gerust voor de dag komen', toch moet menigeen door zijn prozaïsche opmerkingen geraakt zijn. Het was diep in het wezen van de Maatschappij verankerd dat vrouwen geen gewoon lid mochten zijn. Zij ging er lang van uit dat de vrouwen zelf het ook niet zouden willen 'omdat zij de schoone sekse voor te bescheiden hield om in eene Vergadering van louter Heeren zitting te nemen'.³⁹² De tijden veranderden, zelfs de voorzitter wist dat, en al maalden de molens langzaam, in 1893 zouden de eerste vrouwen hun lidmaatschap aanvaarden. Daar ging een lange periode van vergaderen aan vooraf. Het begin van de eerste gedachten erover werd in de jaarvergadering van 1861 in de notulen opgenomen. Een naamloos gebleven lid had mevrouw A.L.G. Bosboom-Toussaint voorgedragen. De vergadering besloot zonder verdere argumentatie dat vrouwen alleen konden worden voorgedragen als erelid, waarmee de optie van gewoon lid verviel.³⁹³ In 1870 werd mevrouw Bosboom het 'honorair-lidmaatschap' aangeboden, en tegelijkertijd werd zij formeel uitgesloten van het gewone lidmaatschap. De notulen brachten het als volgt:

De voorzitter herinnert aan hetgeen in de jaarlijksche Vergadering van 20 Juni 1861 heeft plaats gehad. Met handhaving van het reeds bij herhaling erkende beginsel, dat voor het *gewone* lidmaatschap geene namen van vrouwen voegzaam op de Candidatenlijst kunnen gebracht worden, heeft het Bestuur de vrijmoedigheid gevonden het gedane voorstel krachtig te ondersteunen, met het oog vooral op de uitnemende persoonlijkheid van de vrouw, wie men hulde wil bewijzen.³⁹⁴

Twee jaar later herhaalde zich dit vrouwenvraagstuk, toen in 1872 Lina Schneider tot erelid werd benoemd. Op voorstel van de heren C.H.B. Boot en P. van Bemmelen, werd het erelidmaatschap voor vrouwen een structurele aangelegenheid: '*Ook vrouwen*, die hun bijzondere verdiensten hebben jegens de Nederlandsche taal- en letter-, geschied en oudheidkunde, kunnen tot Eereleden benoemd worden'.³⁹⁵ Daarmee leek hun plaats duidelijk aangewezen en begrensd. De benoeming van de schrijfster A.S.C. Wallis als het derde vrouwelijke erelid, verliep in 1880 zonder discussie. Maar toen jaar later laaide die wederop op:

De Heer H.T. Boelen vraagt, waarom op de Candidatenlijst de namen ontbreken van zoovele dames, die met gelukkigen uitslag zich aan de beoefening der Letterkunde wijden? De Voorzitter en na hem ook Dr. J. ten Brink, bestuurslid, antwoorden, dat zulk eene voordracht zou zijn tegen de wet. Herziening der wet op dit punt blijft mogelijk, maar of zij wenschelijk is, schijnt aan het Bestuur eene niet gemakkelijke vraag.³⁹⁶

Dat had het bestuur goed gezien: het was inderdaad geen gemakkelijke vraag. Inmiddels werd er al bijna dertig jaar over nagedacht zonder dat er duidelijke argumenten naar voren werden gebracht. De weerstand van de mannen leek evenwel geleidelijk af te nemen, of te bezwijken onder de doortastendheid die enkele van hun broeders aan de dag wisten te leggen. De jaarvergadering van 16 juni 1892 werd daardoor een historische dag voor de Maatschappij. Het was de predikantenzoon meester Daniel van Eck (1817-

1895) die het voortouw nam, hierbij 'krachtig ondersteund' door 'den heer Kan'.³⁹⁷
Vele voorstellen bracht Van Eck ter stemming, waarvan een cruciaal was, te weten om:

Art. 12, lid 2, te doen vervallen, ten einde ook aan talentvolle vrouwen op het gebied der Nederlandsche Taal- en Letter-, Geschied- en Oudheidkunde de gelegenheid te openen, om als gewone leden der Maatschappij te worden opgenomen.³⁹⁸

Wederom laaide de discussie op en wederom bereikte daarvan weinig de notuelen; maar de welgekozen woorden daarvan bescheven treffend de sfeer. Bij de stemming waren achttien leden tegen de toelating van vrouwen en vijftig voor. Daniel van Eck verklaarde dat hij al zijn andere voorstellen introk. Kennelijk was het hem hierom begonnen. Hij wist dat volgend jaar alles anders zou zijn.

In 1893 kwam de jaarlijkse uitverkiezing van de nieuwe leden, deze keer zouden er 25 gewone en acht buitenlandse leden gekozen worden uit een veelheid daarvan. Elk lid kon meerdere kandidaten voordragen, waarna alle leden hun stemrecht uitoefenden. Er werden 21 vrouwen voorgedragen voor het lidmaatschap.³⁹⁹ Uit de destijds rondgezonden namenlijst vallen ook de namen op van de heren die veelvuldig de vrouwen steunden: Jan ten Brink (1834-1901), Emile Seipgens (1837-1896), H.T. Boelen (jaartallen onbekend) en J.B. Kan (1831-1902). Een verrassende afwezige was Daniel van Eck. Dertien vrouwen kregen dat jaar het lidmaatschap aangeboden: Johanna van Woude (1853-1904), het pseudoniem van Sophie Margaretha Cornelia van Wermeskerken-Junius; Elise van Calcar-Schiötling (1822-1904); Melati van Java; Hester Wene (1821-circa 1899), pseudoniem van Jacoba van Westhreene-van Heyningen; Johanna Wolters (jaartallen onbekend); M. Snijder van Wissekerke-Clant van der Mijll (1864-1945) die publiceerde als M. Constant; Cornelia Huygens (1848-1902); Marie Boddaert (1844-1914); Louise BB alias Louise de Neve (1859-1913) en de in het buitenland wonende Hélène Swarth (1859-1941), Virginie Loveling (1836-1923) en A. de Leeuw (pseudoniem van Geertruida Carelsen, 1842-1938).⁴⁰⁰ Er waren 238 geldige stembriefjes ingekomen.⁴⁰¹ Na de telling werd de vergadering een uur geschorst. Men moest ongetwijfeld even bijkomen.

Nu de Maatschappij officieel een gemengd gezelschap was geworden, zou de praktijk moeten uitwijzen of en in welke mate dit een vooruitgang zou betekenen. De effecten leken nogal mee te vallen. In 1894 bleek van de nieuwe sekse slechts één de jaarvergadering te willen bijwonen. De presentielijst opende met 'mejuffrouw Johanna A. Wolters en de Heeren...' waarna een lange opsomming van namen volgde.⁴⁰²

Dat jaar werden slechts twee nieuwe vrouwen toegelaten, de schrijfsters Elise Soer (1854-1948) en Catharina van Rees (1831-1915). Met de eerste groep leek de inhaalslag volgens de leden kennelijk zo goed als voltooid. Ook in de jaren daarna bleef dat zo gaan. Nauwelijks vrouwen op de jaarvergadering en vergeleken met de 'Heeren' weinig vrouwen voorgedragen als nieuw lid. Naar het waarom hiervan valt slechts te raden. Vond men voldoende zijn best gedaan te hebben waarna het niet fraaier kon worden? Dat de vrouwen er wel degelijk waren, bewijzen toelatingen van later jaren. De Amsterdamse schrijfster en feministe Hélène Mercier (1839-1910) werd in 1897 lid van de Maatschappij, wat gezien haar aanhoudende publicaties in de jaren ervoor ook eerder had gekund. Met andere woorden, er waren vrouwen genoeg. Alleen wilde de Maatschappij voor hen niet zoveel plaats inruimen.

Toch bestond er een ingrijpend effect dat de Maatschappij ondervond van de toetreding der vrouwen. Dat bleek uit de toespraak die de voorzitter van de maatschappij, professor W.C. van Manen, op 21 juni 1894 hield. Hij heette 'de vrouw' welkom in 'onze kring' en gaf daarna ruitend toe dat er 'vooroordelen' en 'hinderpalen' waren geweest,

noemde de zo fanatiek verdedigde opvatting dat vrouwen 'te bescheiden' voor het herengezelschap zouden zijn geweest een 'drogreden' en eindelijk, na decennia discussie, kwam de aap uit de mouw.⁴⁰³ De voorzitter:

Wij duchten geen schade van haar plaats nemen aan onze zijde, noch voor haar hooggeprezen en ook door ons bijzonder gewaardeerde 'bescheidenheid', noch voor onze, d.i. nu voor der heeren vrijheid in spreken en doen. Wat onwelvoegelijk zou zijn in het gezelschap van verstandige en eerbare vrouwen, komt ook niet te pas waar wij zijn onder mannen, hetzij wij deelnemen aan een deftige vergadering of aan een vrolijken maaltijd. Getuige alleen maar het spraakgebruik, het lafhartige en tegelijkertijd zoo diep beschamende, dat ons soms doet knipoogen en stamelen van een 'onder ons meisjes.' Wij maken zelfs geen uitzondering voor de schijnbaar onschuldige liefhebberij van zoovelen, het rooken. Wij laten dit natuurlijk voortaan in onze vergaderingen, en doen ons intusschen te goed aan het dubbele voorrecht, aldus door de tegenwoordigheid van 'de vrouw' in ons midden verkregen, dat de lucht, die wij inademen, minder spoedig bedorven is, en dat wij niet langer hinderen vrienden en vreemden, toch altijd medeleden van hetzelfde genootschap, die ofschoon overigens ook in onze schatting waardige vertegenwoordigers van het sterkere geslacht, den tabaksdamp niet kunnen verdragen. Zoo helpt en helpe ons meer en meer de vrouw, ook in dezen kring, door haar gewaardeerde tegenwoordigheid en krachtige medewerking, de waarde verhoogen van ons letterkundig gemeenschapsleven.⁴⁰⁴

Dat waren dus de grote bezwaren van de 'Heeren' geweest: niet meer vrijuit kunnen spreken of roken. Maar het een kon best en het ander hoefde eigenlijk niet, zodat de vrouw *au fond* een beschavende invloed had. Het was een ouderwets aandoende redenering, waarin de voorzitter ervan uitging dat vrouwen niet rookten en moreel gezien superieur waren aan mannen. Al met al was dat een zware verantwoordelijkheid voor Johanna Wolters, de enige vrouw aanwezig in de vergadering.

8.2 Indische letteren

Los van de definitieve toelating van vrouwen, leek 1893 voor de Maatschappij der Nederlandse letterkunde een doorsnee jaar te zijn. Van de 79 binnenlandse en 15 buitenlandse kandidaat-leden die dat jaar werden voorgedragen, publiceerde een aanzienlijk deel daarvan over Indië. Nummer één op de lijst stond P.A. Daum (1850-1889), 'schrijver van Indische romans', wat voldoende leek te zijn als aanbeveling. Kennelijk waren zijn romans bekend bij de leden. Een vergelijkbare factor Indië was aanwezig bij nummer 8 van de lijst; G.E.V.L. van Zuylen, gepensioneerd kolonel der Genie in Indië, werd voorgedragen als 'schrijver van brochures over Indische belangen en van verschillende verhandelingen en opstellen in Nederlandsche en Indische tijdschriften'. Ook hier werd een verdere toelichting overbodig geacht. Dat de nummering der kandidaten 'door het lot bepaald' was, zoals de lijst vermeldde, leek niet geheel geloofwaardig aangezien de lijst immers zo was opgesteld.⁴⁰⁵

Het frappeert om te zien dat geheel Indië werd beschouwd als binnenlands grondgebied, ondanks het feit dat grote delen van de kolonie nog niet bezet waren. Dat gold zeker voor Atjeh waar nummer zes van de lijst woonde: dr. Julius Jacobs (een broer van Aletta Jacobs), als officier van gezondheid werkend en wonend te Kota Radja en schrijver van de boeken *Eenige tijd onder de Baliërs* (1883) en met J.J. Meyer (dat jaar ook voorgedragen) van *De Badoej's* (1891).

Pas op nummer 72 werd Marie Sloom genoemd, voorgedragen door Taco H. de Beer, H.T. Boelen, Jan ten Brink, Ch. M. Dozy (1825-1901), M.G.L. van Loghem (1849-1934) en de Roermondse dichter en tevens secretaris van de Maatschappij Emile Seipgens. Er stond:

Mejuffrouw Nicolina Maria Christina Sloom (Melati van Java en Mathilde) te Amsterdam, schrijfster van *De jonkvrouwe van Groenerode*, *De Familie van den Resident*, *Fernand*, *Dorenzathe*, *La Renzoni*, enz.⁴⁰⁶

Van deze vijf titels waren er vier Indische romans. Dat was dus de belangrijkste reden om voorgedragen te worden: haar Indische werk. Men vond, dat zij Indië 'over den brug van het letterkundig werk nader tot Nederland' bracht.⁴⁰⁷

Bij Marie en andere auteurs en publicisten was Indië nog altijd een populair onderwerp, net als bij de literaire elite die de Maatschappij was en ook bij het publiek, dat bediend werd door verschillende uitgevers. In de Nederlandse samenleving genoot het onderwerp 'Indië' veel belangstelling; niet alleen waren er heel wat tijdschriften die regelmatig artikelen en letterkundige bijdragen opnamen, ook bestond er in de jaren 1890 een groot aantal wetenschappelijke, religieuze en algemeen nut of gezelligheid beogende organisaties. Dat had te maken met de ontwikkelingen overzee.

Het was vooral de situatie op Atjeh die de betrokkenheid van Nederland stimuleerde. Hier viel de tegenstand nauwelijks te overwinnen en de Atjeh-oorlog leek na het begin in 1873 uitzichtloos lang te zullen duren.⁴⁰⁸ Dat kostte niet alleen geld en manschappen maar het aanhoudend verlies was moeilijk te verenigen met de vermeende westerse superieure beschaving. In 1893 verscheen de brochure *De onderwerping van Atjeh*, geschreven door J.B. van Heutsz, als een succesvolle 'open sollicitatiebrief' naar de positie van gouverneur van Atjeh.⁴⁰⁹ Hier stonden veelzeggende zinnen in als: 'De Atjeh-oorlog knaagt aan ons Koloniaal bezit, hij moet eindigen. Laten wij eindelijk aan de beschaafde wereld toonen, dat wij daartoe in staat zijn.'⁴¹⁰ Zo was de mentaliteit: Nederland was beschaafd, Atjeh niet. Nederland was dus verplicht om de kolonie inclusief het onwillige Atjeh 'zedelijk op te voeden', zoals in 1873 werd vastgesteld door de politicus Abraham Kuyper van de antirevolutionairen.⁴¹¹ Maar daarvoor moest de onderwerping natuurlijk eerst een feit zijn.

Door deze oorlog - die tot na de eeuwwisseling zou duren - raakte Nederland meer en meer betrokken bij Indië. Dat kon dichtbij komen: veel jongens en mannen tekenden voor het koloniale leger dat ijverig propaganda maakte om de leeggevallen plaatsen te kunnen vullen. Daarbij toonden de jonge koningin Wilhelmina en koningin-regentes Emma een grote betrokkenheid bij het Indische leger. In officiële toespraken werden zee- en landmacht in de Oost geprezen voor hun 'schitterende blijken van moed en volharding'.⁴¹² Al met al leefde Indië, zowel bij *the mighty* als bij *the modest*.

Nederland was een militaire natie, met een koloniale missie.

Het was dus niet verwonderlijk dat de Indische romans van Marie zo gewaardeerd en geliefd waren. In de jaren 1890 publiceerde ze vier Indische romans. In *Rosa Marina* (1892) beschreef ze een gecompliceerde fase uit het leven van de Indische Rose-Marie Doremael van Asperen, wier ouders gestorven waren. Indië bezat hier de status van het verloren paradijs, dat leek op de Indo-Europese maatschappij te Soerabaja, waar Rose-Marie in Nederland zeer naar verlangde:

Daar dacht zij aan allerlei heerlijke dingen, dingen, die zij in haar jeugd had gekend, maar sinds dien tijd steeds had moeten missen; aan ruimte, aan licht, aan bloemengeuren, aan beleefde gesprekken en hoofsche manieren, aan hoge kamers, aan mooie meubels, aan stilte, rust.⁴¹³

In *Prada* (1894), handelend over de huwelijksmoraal van een adellijke gouvernante, verscheen iets van de kwestie Atjeh ten tonele in de figuur van Willen Asseleyn van Arsenede. Geheel in de geest van het Nederlandse militaire nationalisme, werd zijn gang naar Atjeh prijzend beschreven: 'Voor het eerst van hun leven hadden Papa en Mama reden gehad, trotsch te zijn op een hunner kinderen'.⁴¹⁴ Na bijna twee jaar keert Willem terug uit Atjeh: 'met de Willemsorde op de dappere borst, maar wreed verminkt. Een Atjehsche kogel had aan zijn carrière, die zoo schitterend beloofde te worden, plotse-ling een einde gemaakt'.⁴¹⁵ Naast het pensioen had hij nog een andere bron van inkom-sten: 'Willem verdiende nog wat met vertalen of het schrijven van kleine schetsen uit het Indische officiersleven, dat hij maar zoo kort had mogen kennen; het bracht hem wat op en 't leidde hem af'.⁴¹⁶ In *Prada* voert Marie het meisje Daisy Mac Dunolly op, dochter van een 'Indo-Engelsman'.⁴¹⁷ Daisy moet opgevoed worden door de Nederlandse gouvernante Leonora van Asseleyn die weet: 'Er zal nogal iets voor mij te beschaven overblijven'.⁴¹⁸ De gouvernante is 'prada', klatergoud, terwijl Daisy uiteindelijk 'echt goud' zal blijken te zijn.⁴¹⁹ De novelle *In Extremis* (1896) over een noodlottig huwelijk, speelde zich geheel in Indië af. In *Herfstdraden* (1896) verscheen wederom een Indisch meisje, en leek Marie een eerder onderwerp weer op te nemen, zoals later aan de orde zal komen.

De romans bezitten weliswaar Indische elementen of een Indische achtergrond, maar daarnaast vallen twee thema's op die steeds terugkeren, ook en misschien wel vooral in de Indische context. Marie was zelf economisch zelfstandig, en zij benadrukt herhaaldelijk het belang ervan voor vrouwen in haar Indische boeken. Het verschil met bijvoorbeeld haar Hollandse roman *In eigen huishouding* (1895) is verbazend groot.

Terwijl deze roman beschrijft hoe de Hollandse Emma mede dankzij haar schoonmoeder het levensgeluk leert te vinden in de zorg voor haar echtgenoot en moederschap, tonen de Indische romans andere beelden. Hierin verschijnen vrouwen als Corona de Meyran (*Hermelijn*), die in Indië een grote onderneming bestuurt en als familiehoofd optreedt of als Theodore van Vaerne (*Fernand*) die vrijheid verkiest boven een saaie verloofde ('Ik kan niet tevreden zijn met een gewoon huiselijk leven'⁴²⁰), zich als man verkleedt over Java beweegt, en in haar eentje heen en weer reist tussen Indië en Nederland. Deze en andere vrouwen in de romans bezitten tot hun geluk korte of langere tijd eigen inkomsten of fortuin en zij gaan daar verstandig mee om.

Rolmodellen leken het te zijn, waarmee de schrijfster aan haar grote publiek iets liet zien van de capaciteiten die (Indische) vrouwen konden bezitten, dat wil zeggen, alleen wanneer zij ongetrouwd waren. De wetten van het land waren nog altijd zo, dat door het huwelijk, de vrouw de zeggenschap over haar geld en goederen aan de man verloor. Het was dan ook logisch dat de aandacht voor beroepen voor vrouwen vooral gericht leek te zijn op de ongehuwde vrouw, al werd dat niet zo nadrukkelijk genoemd. In 1884 had Catharina Thijm de gids *Lucratieve betrekkingen voor vrouwen uit den beschaafde stand* gepubliceerd en in 1895 schreef Sophie van Wermeskerken-Junius in het damesblad *De Hollandsche Lelie* over 'betrrekkingen voor vrouwen'. Het onderwerp van de beschaafde werkende vrouw won aan interesse.

Er is nog een ander thema dat Marie keer op keer in haar Indische romans uitdraagt. In tegenstelling tot het katholieke ideaal, beschrijft ze niet de relatie met de echtgenoot als de belangrijkste voor een vrouw. Op die eervolle eerste plaats staat de relatie tussen moeder en dochter, precies zoals in deze jaren Wilhelmina en Emma dat aan het volk lieten zien. Deze twee-eenheid kon over de dood heen blijven bestaan, zoals Marie dat waarschijnlijk zelf ondervond.

De dochter die aan haar overleden moeder trouw bleef, verscheen in verschillende romans. In de *Jonkvrouwe* voelde Eugenie de Lody het verlangen naar haar moeder, evenals Constance in *De familie van den Resident*. Beide Indische meisjes boden prak-

tische en emotionele weerstand tegen een Hollandse 'tweede' moeder. Ook in *Fernand* is een sterke moeder-dochter band aanwezig: wanneer Theodore van Vaerne na zeer lange tijd met haar moeder herenigd wordt, komt haar hele leven in een nieuw licht te staan: 'Ik heb geleefd zonder te weten wat smart was of vreugde, maar nu eerst voel ik wat mij ontbrak.'⁴²¹ En wat ontbrak is cruciaal. Dochterschap betekende de moeder kennen en daarmee de afkomst erkennen.

Achttien jaar na *Fernand* werkte Marie Sloot de diepere betekenissen van dochterschap uit in de roman *Herfstdraden* (1896), waarin de Indische Hortense de Charière een hoofdrol vervult. Zij is als kind naar Nederland gestuurd om daar een Europese opvoeding te ontvangen. Als getrouwde vrouw keert ze naar haar geboorteland terug. Daar vindt de confrontatie plaats met haar in de kampong afgedaalde Indische moeder:

'Ma, wordt toch weer christin!' smeelte zij; 'ga uit de kampong weg en laat dien man varen. Dan zullen wij, dan zal ik voor u zorgen. Ik heb nog geld, dat besteed ik dan geheel voor u.'

'Dank je wel! Mijn Hollandsche man heeft mij weggejaag. Hij heeft mij mijn kind ontnomen, en nu heb ik een anderen man en andere kinderen. Wat zou dat, of zij Javanen zijn? Mijn moeder was ook Javaansche!'

'Maar vindt u het niet vreeselijk, u, met uw Europeesche opvoeding en gewoonten van beschaafde menschen, daar tusschen die Javanen te leven? Ik kan me dat niet voorstellen.'

De vrouw lichtte haar schouders op.

'Men went aan alles.'

'En is die - man goed voor u?'

'Zooals alle Javanen zijn. Soms slaat hij mij en ik sla hem terug! Mijn Hollandsche man kon mij ook plagen!'⁴²²

Deze passage is een voorbode van het onheil dat gaat komen. Hortense's moeder is tevreden met haar omstandigheden en zij is niet bereid haar afkomst in te ruilen voor een - volgens Hortense - betere positie. Door de weigering is er voor de moeder geen plaats in het leven van de dochter; Hortense hecht aan haar Europese status en levensstijl, en een tot de inheemsche bevolking afgedaalde Indische moeder past daar haars inziens niet bij. Na deze scène, waarin Hortense haar moeder verloochent, wordt het leven van dit Indische meisje moeilijker, allerlei ongelukken treffen haar. Dat was in het universum van Melati van Java een natuurwet. Een moeder staat voor afkomst, ethniciteit, en dochterschap omvatte daarmee alle betekenissen van Indisch-zijn. Die identiteit bezat bestaansrecht, maar kennelijk nog niet op een vanzelfsprekende manier; in *Herfstdraden* en in andere Indische romans leek Marie via haar Indische vrouwen en meisjes hierover een dialoog met haar lezerspubliek te voeren. Haar Indische meisjes en vrouwen waren precies dat: Indisch, dochters van Indië. Door haar persoonlijke ervaring had de romanière een standpunt ingenomen dat een principe werd, een levensovertuiging: Indië gold als het verloren land, het *paradise lost*, en daarom moest een Indisch meisje zowel Indisch zijn als zich aanpassen. Zij diende haar afkomst te erkennen, maar moest zich tegelijkertijd conformeren aan de 'hogere' Europese beschaving. Afkomst, dochterschap en bestaansrecht waren één en moesten gekoesterd worden, maar er was dus een voorwaarde: alleen voorzover het in de Europese beschaving paste.

8.3 Werkzaamheden en ergernissen

‘Onder dankbetuiging van de mij ten deel gevallen onderscheiding, heb ik het genoeg U mede te delen, dat ik gaarne de benoeming tot Lid der Maatschappij van Letterkunde aanneem.’⁴²³ Was getekend: N.M.C. Sloot, woonachtig aan de Leidsekade 86 te Amsterdam. Het was een formeel briefje, waaruit geen enkele blijdschap sprak; het woord ‘gaarne’ was nog het meest emotioneel. Het verbaast dat juist Marie, die betrokken was bij de positie van vrouwen, aan het historische karakter van haar toetreding geen enkele zin wijdde. Wellicht stond die wel in een van de vele correspondenties die naar haar dood allemaal vernietigd zijn.⁴²⁴ De benoeming was voor vrouwen, maar ook voor haarzelf van belang.

Als lid van de Maatschappij maakte Marie Sloot officieel deel uit van de elite der Nederlandse letterkunde. Weigeringen om aan deze uitnodiging gehoor te geven, kwamen zelden voor, ook al niet omdat het systeem van leden dragen kandidaten voor tamelijk doeltreffend een ‘ons kent ons’ organisatie ten gevolge had. Deel te zijn van deze elite betekende erkenning als literator, en aangezien die toelating in meerdere kranten gepubliceerd werd, won daarmee de bekendheid van ‘Melati van Java’ aan kwaliteit en aanzien. Die roem kon hopelijk verzilverd worden door hogere honoraria of een grotere oplage. Daarbij was er nog een ander voordeel verbonden aan het lidmaatschap.

In de Maatschappij bevond zich een groot potentieel aan nuttige zakelijke contacten. Via jaarvergaderingen, maandvergaderingen en commissies was het relatief gemakkelijk om de andere leden in Nederland te ontmoeten. De Maatschappij bezat een eigen bibliotheek waaruit leden een jaarlijks toenemend aantal boeken en handschriften konden lenen. Daarbij onderhield zij vriendschappelijke contacten met binnen- en buitenlandse literaire lichamen; abonnementen op tijdschriften werden geruild en schenkingen nam men dankbaar aan. De contacten waren uiteenlopend, zo was er een band met het ‘Zweedsch Gezelschap voor oudere letterkunde’ (Stockholm) maar ook met de Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Vereeniging die in 1893 beloofde trouw het Zuid-Afrikaanse Tijdschrift te blijven zenden.⁴²⁵ De Maatschappij op haar beurt was zo goed boeken aan schoolbibliotheken in Zuid-Afrika te sturen. Voor een schrijfster met de ambitie die Marie Sloot bezat, moet het internationale aspect zeker aantrekkingskracht bezeten hebben.

Erg gretig om van deze contacten gebruik te maken, was ze evenwel niet: op de eerste jaarvergaderingen ontbrak zij. Dat had waarschijnlijk ook met een prozaïsche reden te maken. Marie Sloot had het druk. Ze werkte aan romans en novellen, ze werkte voor tijdschriften als *De Katholieke Illustratie* en *Het Dompertje*, ze voerde de redactie over *De Huisvriend*, ze bleef graag op de hoogte van wat er in de tijdschriften zoal geschreven werd en daarbij wilde ze ook nog iets van een privéleven met Lina voeren. Slechts in haar brieven aan Jan van der Lans liet ze zich zoals ze dat noemde ‘een weinig gaan’.⁴²⁶ Dat weinige bleek regelmatig véél te zijn. Ze schreef over haar werk, over haar ergernissen, over haar gezondheidsklachten en over de volheid van haar leven:

Als ge wist wat op mijn schouders ligt en wat het Amsterdamsche leven, hoe stil en bedaard men 't ook opvat, voor verplichtingen oplegt, zoo zoudt ge u niet voorstellen dat ik voor 't oogenblik geen anderen engagementen meer aanneem.⁴²⁷

In de brieven die bewaard gebleven zijn, ontbreken de klassieke auteursstijfelingen over de waarde en betekenis van het eigen werk. Marie schreef, en dat was haar broodwinning. Ze vroeg af en toe de mening van Van der Lans, maar nooit stelde ze zich daarvan afhankelijk op. Waarschijnlijk wist ze heel goed wat ze waard was. Daarbij bezat ze nog

steeds het vermogen om een grote productie te leveren. In augustus 1892 stuurde ze hem 'een pak copie' waarbij ze merkbaar trots schreef: 'Ik hoop dat ge tevreden zult zijn, als ge nagaat, dat toen gij [...] hier waart er nog geen letter van op 't papier stond zult ge moeten erkennen dat ik vlijtig ben geweest.'⁴²⁸

De toon in de brieven aan Van der Lans was opmerkelijk los en vertrouwelijk, zeker vergeleken met de correspondentie die ze voor *De Huisvriend* voerde met Servaas van Rooijen. Hij kreeg nauwelijks een persoonlijk woordje. Wel ontving hij regelmatig briefkaarten met vooral zakelijke instructies. In april 1896 kwam er van Marie's kant een ongewoon uitgebreid schrijven, dat evenwel weinig goeds bevatte. Ze weigerde een bijdrage van zijn hand in *De Huisvriend* op te nemen: 'vooral omdat er zooveel Fransch in voorkomt. Ik vind het rondit gezegd jammer voor het stuk, dat van gevoel sterk is en van eruditie getuigt, dat het in een tijdschrift komt waarvan de lezers het toch meestal niet kunnen goûteren.' Enkele regels verder stelde ze tamelijk direct een 'zeer kiesche zaak' aan de orde. Wegens de slechte tijden werd zijn honorarium aangepast, dat wil zeggen, volgens het besluit van de uitgever van het blad:

Het hoogste wat hij thans geeft, is f1 per kolom; 't spreekt echter van zelf dat uw wetenschappelijke artikelen op meer recht hebben maar hoger dan f1,50 kan hij niet gaan. Hoe onaangenaam ik het ook vind over zulke prozaïsche dingen te schrijven, zoo ben ik er wel door u openhartig den stand van zaken mede te delen, bepaald van overtuigd dat het geen invloed heeft op uw zoo hooggewaardeerden medewerking.⁴²⁹

Met andere woorden: het was slikken of stikken voor Servaas van Rooijen en Marie rekende erop dat hij gewoon doorschreef. Het honorarium werd overigens niet zo soepel uitbetaald als het verminderd was; in oktober 1897 kreeg de hooggewaardeerde medewerker een briefkaart waarin de redactrice informeerde wat er ook al weer over 1896 verschuldigd was, en ze uitlegde dat de uitgever een zekere 'slofheid' aan de dag legde bij de snelheid van betalen.⁴³⁰

Waren dergelijke berichten puur zakelijk, meer over Marie's persoonlijk leven blijkt uit de brieven aan Van der Lans. Hieruit wordt ook duidelijk dat ze regelmatig op reis ging: in 1895 herinnert ze zich met vreugde de reis naar Italië die ze graag nog eens zou maken: 'maar dan alles meer op mijn gemak, niet zoo haasten, vliegen, reppen dat eindelijk lichaam en geest weigeren meer te genieten.'⁴³¹ Een reis van Van der Lans door Engeland roept bij haar herinneringen op: zij was daar ook, waarschijnlijk om haar broer Nico te bezoeken. En in april gaat 'de vrouw op reis naar Engeland om mijn schoonzuster met kinderen te halen.'⁴³² In dezelfde brief maakt ze melding van een andere reis, zonder de bestemming hiervan te noemen. Het jaar daarna wilden Marie en Lina naar Berlijn, maar ze zagen er bij nader inzien van af; in deze hete zomer logeerden ze in een pension te Renkum, bij Arnhem.

Hoe groot haar productie ook was, er leek in deze jaren een afnemend enthousiasme ten aanzien van de literatuur te ontstaan. De vrouw die eens naar eigen zeggen de *Jonkvrouwe* in zes weken had geschreven, leek minder voor het schrijven van romans te voelen. In december 1893 meldde ze aan Van der Lans, die in deze tijd de redactie voerde van *De Katholieke Illustratie* dat er voorlopig niets kwam: 'maar ge weet, ik wacht altijd tot er iets is, dat mij inspireert.'⁴³³ Het lijdzame zette door. Drie jaar later verzuchtte ze: 'Redactiewerk vereischt zoveel tijd en ik vind het dankbaarder en prettiger dan het eeuwig verzinnen van allerlei histories, waaraan tegenwoordig toch niemand meer gelooft.'⁴³⁴

In oktober 1894 was Marie's contact met de uitgever Banning verslechterd. Dat hij haar bij *Het Dompertje* in opspraak had gebracht, wist ze nog heel goed. Banning was bij

haar op bezoek geweest om te praten en waarover precies, veronderstelde Marie als bekend bij Van der Lans. Er moest een nieuw contract gesloten worden, met hogere honoraria. Tot het contract in orde gemaakt was, ontving hij 'geen blaadje copie'. De grief die Marie koesterde, leek niet zozeer met de *pecunia* te maken te hebben als wel met een persoonlijke benadering. Marie had, zo schreef ze, van Mathilde 'een vrouw gemaakt, die alleen op zich zelf moest steunen, en zich door de wereld moet slaan zoo goed en zoo kwaad als het gaat'. Even verderop schreef ze: '[toen] dacht ik in de eerste plaats aan die Kerstavondhistorie, en dat ik ze niet vergeten heb zal blijken uit de conditieën, welke ik [...] zal stellen.'⁴³⁵

Bij deze ergernissen kwamen andere. Alles wat de kunstenaar Anton der Kinderen deed of naliet ergerde haar, en zij beschreef dat bijna obsessief in haar brieven. Der Kinderen maakte opgang in katholieke kringen en bevond zich dus in Marie's netwerk, zij het aan de periferie ervan. Er moet iets (of juist alles) aan hem zijn geweest dat Marie irriteerde; in haar ogen kon hij geen goed doen. Zijn verlovingskaart die hij aan Marie en Lina stuurde, of hij wel of geen visite bij hen maakte, zijn werk, zijn vroomheid, over alles pende ze driftige woorden aan Van der Lans. Bijna een even grote ergernis bleef de katholieke pers en dan waren er de ergernissen over het gedrag en uiterlijk van de nieuwe literatoren. Toen in 1892 de Franse dichter Paul Verlaine naar Nederland kwam, schreef ze:

Hij moet er zoo vies en walgelijk uitgezien hebben en zulke liederlijken dingen van zichzelf verteld hebben, dat [een ieder], die hem een hand had gegeven er later spijt over voelde. Ik vroeg iemand, die hem gezien en gesproken had of 't waar was dat hij aan melaatschheid leed [...]. Uit Brussel telegrafeerde hij, dat hij niet koomen kon bij gebrek aan jas en de N. Gidsers waren zoo goed niet of moesten hem 100 franc sturen en toen hij hier aankwam zag die jas er nog [beroerd] uit.⁴³⁶

Voor Marie Sloot hoorde dit soort bezoeken bij de 'sensitieve fin de siècle' mensen, wat zij zeer ongunstig bedoelde. Dat de 'N. Gids phaseologie' geen waardering voor haar werk bevatte, leek haar niet te deren: 't Eenige is dat ze misschien de aandacht op het boek vestigen en dat is al veel in mijn reclametijd.'⁴³⁷ Het waren slechts enkele zinnen waarmee zij zulke opmerkingen maakte, haast terzijde genoteerd in een voortdurend overleg over kopij, maar altijd klonk hierin een duidelijke mening door. Van der Lans hoefde nooit te raden wat Marie van het een of ander dacht. Zij kon scherp zijn als zij ongeduldig of overwerkt was, en het lijkt erop dat ze dat vaak was.

De scherpte die hier en daar ook ontaardde in puur chagrijn (vooral als het over Der Kinderen ging) had nog een andere oorzaak. De gezondheid van Marie ging achteruit. Zij leed aan slapeloosheid ('niets werkt zoo verlamdend op mijn geest als gebrek aan slaap'), voelde zich oud en vreesde voor de toekomst. Dat was begonnen in september 1892, toen ze plotseling ziek was geworden en zelfs na bedrust niet herstelde:

Mijn roode kleur was heel weg en die mij in dien tijd zagen, schrikten van mijn bleeke teint en blauwe lippen. Nu zijn mijn krachten deels terug gekomen, maar nog ben ik lang de oude niet en sta voortdurend onder contrôle van den dokter; daar de oorzaak van de ziekte blijft bestaan en misschien nog een gevaarlijke operatie zal noodig maken.⁴³⁸

Voor Marie moet dit een extra schok geweest zijn; zijzelf was gewend gezond te zijn en schreef in geen twintig jaar wegens ziekte het bed te hebben moeten houden. En dan dit plotselinge. Het viel haar moeilijk hiermee om te gaan, ook door het kennelijk

onvoorspelbare karakter. Ze kreeg een doktersverbod om te reizen en ze werd somber. In maart 1893 schreef ze: 'Er zijn oogenblikken dat ik alles zwart zie.' ⁴³⁹ De maand erna was het weer mis en kreeg ze verplichte bedrust. De toon werd depressief:

Ik tracht de toekomst hoe duister zij ook is zoo moedig en onverschrokken mogelijk in de oogen te zien. Waartoe helpt ons onze godsdienst, die ons zooveele knellende banden en moeilijke pligten oplegt als zij ons in zulke zwaare oogenblikken niet steunt of opheft. ⁴⁴⁰

Maar het leed leek van voorbijgaande aard, want in december schreef ze aanzienlijk opgewekter:

Hoe gaat het met u? 't Is waarlijk of we dood voor mekaar zijn, zoo weinig hooren wij van elkander. Schrijf eens spoedig, ja? Met mijn gezondheid gaat het op en neer. Soms verbeeld ik mij weer de oude te zijn en dan komt er weer iets, dat mij geheel ter neer slaat. Enfin. Er moet toch iets zijn in het leven! ⁴⁴¹

Het leven leek weer beter te zijn geworden, al moest Jan van der Lans maar raden waardoor. Had zijn penvriendin troost gevonden in de godsdienst, bij haar vriendin, wellicht in het lidmaatschap van de Maatschappij of in iets anders? Pas twee jaar later kreeg hij de brief waarin Marie onthulde hoe vreselijk zij het had gevonden: 'Wee ons, als de werkkraft vermindert of als ziekte en zwakheid die verlammen. Ik heb 't twee jaar geleden ondervonden en ben dankbaar dat het gewoon voorlopig minder dreigend is geworden.' ⁴⁴²

De werkkraft had zich inmiddels uitstekend hersteld. Er waren nieuwe romans verschenen, Marie genoot van haar redactiewerkzaamheden en daarbij had zij iets nieuws om naar uit te kijken. In Nederland stond een belangrijke nieuwe tentoonstelling op stapel, een die weliswaar niet zo groot zou zijn als de koloniale tentoonstelling in 1883, maar wel een waar zij ditmaal nauw bij betrokken zou zijn.

9 Feministische tijden 1898-1902

Aan het einde van de negentiende eeuw kwam de vrouwenbeweging op in Nederland. Vooral vrouwen uit de midden- en hogere klassen stelden eisen zoals kiesrecht, toegang tot opleidingen en het recht op betaalde arbeid. Er waren meer eisen, en allemaal kwamen ze neer op de eis van gelijkwaardigheid, om evenals mannen als volwaardige burgers beschouwd te worden. Op de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in Den Haag ging het over weinig anders.

Achteraf bezien lijken de eisen niet meer dan redelijk. Maar destijds waren ze vooruitstrevend en gingen ze menig te ver. Marie Sloot nam op sommige punten een afwijkende positie in, ook wanneer ze voor een krant werd geïnterviewd. Zo verlangde ze dat een meisje koos tussen ofwel een betaalde werkkring ofwel het huwelijk. Geen manier om populair te worden bij de vrouwenbeweging. Maar zij bleef bij haar standpunt, zoals ze dat vrijwel altijd zou doen. In deze feministische jaren bleek hoe gecompliceerd haar positie was. Haar standpunten waren te katholiek om zich met de feministen te kunnen verenigen, zij was te zeer een dochter van Indië om het eens te zijn met hun gedachten over de vrouwelijke taak overzee, maar toch, ze was te veel vrouw om de vrouwenzaak los te laten. Nooit het een, nimmer het ander.

9.1 De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid

Velen keken met grote verwachtingen uit naar het jaar 1898. Dan zou, na intensieve voorbereidingen die in 1895 waren begonnen, de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid openen. Dat in dit jaar Wilhelmina tot koningin der Nederlanden gekroond werd, benadrukte de betekenis van de tentoonstelling. Als een vrouw aan het hoofd van een natie kon staan, dan was het niet ondenkbaar dat vrouwen passende betaalde arbeid zouden verrichten. De Tentoonstelling richtte zich vooral op vrouwen uit de midden- en hogere klassen. Vrouwen uit de lagere klassen werkten immers al langer in fabrieken, bedrijven en huishoudingen. In de statuten stonden de doelen van de Tentoonstelling als volgt geformuleerd:

de uitbreiding van de werkkring van de vrouw in Nederland te bevorderen. Zij tracht dit doel te bereiken:

a) door, bij voorkeur in 1898, een tentoonstelling te houden van vrouwenarbeid, zowel op het gebied van nijverheid, kunst en wetenschap, als op het gebied van maatschappelijk werk.

b) door gedurende de Tentoonstelling aan vrouwen de gelegenheid te geven tot het uitoefenen van bedrijven, tot het houden van bijeenkomsten ter bespreking van al hetgeen bevorderlijk kan zijn aan de uitbreiding van de werkkring der vrouw in Nederland en tot het organiseren van muziek- en andere uitvoeringen.⁴⁴³

Zo groots als dit klonk, zo groots werd het ook. Drie maanden lang, tot en met de sluitingsdag op 21 september, gonsde het op een groot terrein aan de Scheveningseweg van de activiteiten. In *Vrouwenarbeid*, het blad van de Tentoonstelling, publiceerde hoofdredactrice Johanna W.A. Naber (1859-1941) doorwrochte verslagen over de activiteiten, die in het land veel discussie losmaakte, evenals kort ervoor de emancipatiroman *Hilda van Suylenburg* (1887) dat gedaan had. De schrijfster Cécile de Jong van Beek en Donk was niet geheel toevallig de presidente van de Tentoonstelling: boek, tentoonstelling en schrijfster leken één in hun pleidooi voor vrouwenrechten.

De organisatrices van de Tentoonstelling hadden waarschijnlijk met enige ontstemming kennis genomen van Marie's standpunt in de kwestie Goudschaal, die enkele jaren terug speelde. Die kwestie handelde in feite over het recht van gehuwde vrouwen op een betrekking. Het zat als volgt. In 1894 had de aandacht van de pers zich gericht op de situatie van juffrouw H.M. Goudschaal, werkzaam bij de posterijen en de telegrafie. Zij trouwde, verkreeg desgewenst wegens persoonlijke omstandigheden twee keer een jaar onbetaald verlof maar stuitte bij de derde aanvraag op een weigering. Mevrouw Le Grand-Goudschaal wendde zich tot de minister en vervolgens tot de Tweede Kamer. Het werd een principekwestie. De *Amsterdamsche Courant* vroeg naar de opinie van een aantal vooraanstaande vrouwen, onder wie de schrijfsters Thérèse Hoven (1860-1941), Johanna van Woude en Marie Sloot. Alleen zij en jonkvrouwe Jeltje de Bosch Kemper (1836-1916) hadden een afwijkende mening. In *De Tijd* en in de *Rotterdamsche Courant* werd vooral het antwoord van Marie uitvoerig geciteerd, dat begon met:

Men kan geen twee heeren dienen! Een vrouw moet kiezen. Wil zij onafhankelijk door het leven gaan, en zelf in haar onderhoud voorzien, dan blijve zij ongehuwd. Wanneer zij trouwt dan behoort zij in de eerste plaats aan haar man, haar kinderen en haar huishouden.⁴⁴⁴

Het was een katholieke visie die niet strookte met het gedachtengoed van de steeds sterkere feministische beweging, waarin gelijke rechten voor mannen en vrouwen een belangrijk aandachtspunt waren. Andersom bezat ook de beweging visies die niet strookten met het gedachtengoed van Marie Sloot.

In *Het Dompertje* verschenen verschillende artikelen die de spot dreven met *Hilda van Suylenburg*, de tentoonstelling, met de vrouwenbeweging of met alles tegelijk. Opmerkelijk was de bijdrage van N3, achter wie zich Marie Sloot verschool. Al was het geen geheim meer dat Marie schreef onder de namen Melati van Java en Mathilde, wie N3 was, leek nog niet bekend te zijn. In een artikel dat na de Tentoonstelling verscheen, maakte N3 er geen geheim van vermoeid te zijn geraakt van de discussies:

De Tentoonstelling van vrouwen-arbeid en de uitgave van *Hilda van Suylenburg* hebben een geheele literatuur over vrouwen in het leven geroepen. Men zou er haast genoeg van krijgen en het vaste voornemen opvatten, niets meer over de kwestie te lezen en de vrouwtjes het maar onder elkander te laten uitvechten. 't Is toch niet bij te houden, de ooren tuiten van al dat meer of minder onwel-luidende gekras, waarop niet alleen de vrouwen, maar ook de mannen ons sedert maanden getrakteerd hebben.⁴⁴⁵

In een eerder artikel had N3 gespot met de 'moderne heksen' en naar aanleiding van een brochure uiteengezet hoe de 'vrouwen-questie' moest worden opgelost: een vrouw had ofwel een gezin, ofwel een betaalde baan, waarbij het eerste te prefereren was boven het tweede.⁴⁴⁶ Vrouwen die om welke reden dan ook niet trouwden, hadden recht op een betaalde baan. Maar: 'De eene roeping sluit de andere buiten.'⁴⁴⁷ Een vrouw die gestudeerd had, kon volgens de brochure dus niet meer trouwen, en daarmee leek N3 het eens te zijn.

Ook in haar romans was deze visie te lezen, zij het minder scherp geformuleerd. Zo kwam in de roman *In eigen huishouding* (1895) de Amsterdamse Emma voor, een begaafde en intelligente jonge vrouw, die geleidelijk haar geest en talenten (zij is muzikaal en tekent) ondergeschikt leerde te maken aan de wensen van echtgenoot Hugo van Doornik en hun huishouding in het kleine stadje Bergveld. Wanneer zij werk uit haar tekenmap ophangt, is Hugo's reactie: 'Je bent toch een aardig schepseltje, al ben je nu niet

precies een Thérèse Schwartze.⁴⁴⁸ Emma vindt haar geluk in het huwelijk, maar heeft daarvoor haar ambities moeten opofferen. Het was kiezen of delen, toonde de roman-ciëre. Het talent van de Amsterdamse schilderes Schwartze (1851-1918), die roem en rijkdom met haar penseel had verworven, gold als weliswaar als uitzonderlijk maar het was tegelijkertijd een bewijs van de mogelijkheden die vrouwen hadden.

Hier en daar moet de keus die een romanpersonage maakte, door Marie zeer duidelijk bedoeld zijn als inspirerend voor de lezeressen. Zo voerde ze in *Hermelijn* (1885) de Indische Corona Gérán de Saint-Paul ten tonele, als ongehuwde vrouw een indrukwekkende figuur. Zij leidde de koffie-onderneming van de familie, zij trad op als familiehoofd, zij bezat eigenschappen als moed, ondernemingszin en stoutmoedigheid en daarbij was zij zeer mooi en in het bezit van een robuuste gezondheid. Aan het einde van de roman is Corona getrouwd, ziek en afhankelijk van anderen. N3 had het juist geformuleerd: het was kiezen of delen.

Slechts één keer was de betrokkenheid van Marie Sloot bij de Tentoonstelling expliciet merkbaar: in *Vrouwenarbeid* publiceerde ze het tweedelige essay 'De sociale arbeid der R.K. Kloosterzusters in Nederland', handelend over de waardevolle betekenis van dit werk.⁴⁴⁹ Het essay bood een uitgebreid overzicht van ordes, werkzaamheden en leden. Het maakte duidelijk dat ook zusters werkende vrouwen waren, al ontvingen ze dan geen salaris. Bij deze ene bijdrage bleef het. In de Leeszaal op de Tentoonstelling lagen volgens de *Catalogus* weliswaar maar liefst twaalf titels van Melati van Java, veel dieper ging de wederzijdse liefde kennelijk niet.⁴⁵⁰

De Tentoonstelling besteedde ruim aandacht aan de koloniën in de Oost, net zoals aan die in de West. Er was een zaal geheel gewijd aan de Oost, er was een congres over Indië en ook hadden de organisatrices een bijzondere attractie ingericht: de zogeheten 'Indische kampong' ofwel Kampong Insulinde die maar liefst een vijfde van het gehele terrein besloeg.⁴⁵¹ Via deze kampong wilde men, evenals op de Wereldtentoonstelling in mei 1883 was gebeurd, een beeld geven van het inheemse leven; het week hiermee af van de centrale aandacht voor vrouwenarbeid. Evenals in 1883 werden ook hier Javanen tewerkgesteld die deel uitmaakten van de tentoonstelling.⁴⁵² Men kon inheemse producten als batik kopen, maaltijden nuttigen en naar gamelanmuziek luisteren. Wie de gehele ontwikkeling van idee naar kampong wilde nalezen, kocht voor dertig cent de *Gids voor Insulinde*.⁴⁵³ De sprekers en spreeksters op het congres over de 'Arbeid der Vrouw op Maatschappelijk Gebied in onze Indische bezittingen', gehouden op 22 tot en met 24 augustus, benadrukten hoe dit alles gezien moest worden. In *Vrouwenarbeid* besteedde Johanna Naber veel aandacht aan hetgeen daar werd gezegd. Het congresverslag van ruim tweehonderd bladzijden deed dat eveneens.

De opvattingen van de Haagse tentoonstelling lagen in de lijn van de Amsterdamse tentoonstelling uit 1883, maar nu kregen vrouwen een specifiekere rol toebedeeld in het grote ethische ideaal van opheffen en beschaven. Preciezer gezegd: Hollandse vrouwen moesten vooral Indo-Europese vrouwen opheffen. Dezen dienden zich te conformeren aan het westerse ideaal van beschaving. Ingenieur en redacteur van *De Indische Gids* R. A. van Sandick (1855-1933) noemde de Hollandse vrouw het 'symbool' van de Westersche beschaving, 'incarneerende in het verre Azië, in de brandende tropen, de Nederlandsche nationaliteit met al haar eigenaardigheden'.⁴⁵⁴ Om zijn geloof in de mogelijkheden van beschaving te benadrukken, maakte Van Sandick en passant maar veelzeggend de schrijver Justus van Maurik het verwijt dat hij in zijn *Indrukken van een Totok* (1897) 'alle kleurlingen zonder onderscheid ermbarmelijk Hollandsch laat praten' en noemt het een 'onomstootelijk feit, dat een groot deel der Indo's tegenwoordig onberispelijk Hollandsch spreekt, ten minste wat het accent betreft'.⁴⁵⁵ Van Sandick wist dat zulks te danken was aan de Nederlandse onderwijzeressen. In het verlengde van die prestatie,

legde hij voor de beschavingsarbeid overzee de verantwoordelijkheid bij de Hollandse vrouwen:

wij kunnen dat alleen door den invloed van de Europeesche vrouw, die ook voor de Indische dames het ideaal is. In den strijd om de beschaving zijt gij, vrouwen, onze grootste kracht. Zonder u wordt Indië eene echte inlandsche rommel.⁴⁵⁶

Dat waren twee pijnlijke standpunten voor een vrouw als Marie Sloot: haar inheemse grootmoeder viel onder de categorie 'inlandsche rommel' en het Indische accent waarmee zij zelf sprak, deugde niet.⁴⁵⁷ Er was meer. Het concubinaat werd een 'vloek' genoemd, terwijl Marie's moeder - en haar ooms en tantes - daaruit voortgekomen waren. En verder vond men even neerbuigend als welwillend dat:

beschaving - moreele, intellectueele en fysieke - niet afhankelijk is van ras of klimaat en dat dus voor de Indo-Europeanen in Indië een betere toekomst is weggelegd, als de blanke zusters en broeders uit Nederland hun slechts de behulpzame hand toesteken en hun een warm belangstellend hart toedragen.⁴⁵⁸

Het uitsluitingsmechanisme creëerde een tegenstelling tussen een 'wij', dat de beschaafde Hollandse vrouwen omsloot en een 'zij' waarin vrouwen de ánderen waren. Anders wilde zeggen: niet blank, sprekend met een accent, met een gebrekkige opvoeding en opleiding en wellicht nog trots op de gedeeltelijke inheemse afkomst ook. Dat kwam niet overeen met het zelfbeeld van Marie Sloot, en evenmin met de beelden van de Indische meisjes die zij in haar romans opvoerde. Deze uitspraken creëerden een verband tussen de Indo-Europese afkomst, een lagere maatschappelijke klasse en een gebrek aan beschaving. De Indische vrouwen die - wellicht dankzij de bemoeienis van Hollandse vrouwen - zich meer 'beschaving'eigen wisten te maken, moesten hun klasse en afkomst achter zich zien te laten. Maar er bestonden uitwegen. Later, in de jaren '20 sprak de destijds beroemde actrice en voordrachtskunstenares Alida Tartaud-Klein (1873-1938) zich uit over haar afkomst in een interview door te zeggen: 'Ik heb zoowel Fransch als Indisch en Hollandsch bloed in mij. Mijn Moeders vader was een Franschman en Vaders moeder een Madoereesche'.⁴⁵⁹ De interviewer begrijpt dan meteen 'het trotse, wilde wraakzuchtige van den Indiër' in haar persoonlijkheid. Het leek erop dat Tartaud-Klein zich deze afkomst kon 'veroorloven', als een exotisch element dat haar artistici-teit benadrukte. Haar niveau van beschaving stond immers niet meer ter discussie. Maar nog altijd bleek een inheemse afkomst iets dat om een verklaring vroeg, en dat ook een ondergeschikte plaats diende te krijgen in het grotere Hollandse geheel.

De Tentoonstelling leek een groot succes te zijn. Eind augustus, toen de laatste dagen al in zicht waren, gebeurde wat niemand van de organisatrices meer had durven hopen. Op maandagmiddag 29 augustus bezochten koningin-regentes Emma en de jonge Wilhelmina het terrein aan de Scheveningseweg. Zij kregen bloemen, een rondleiding door de verschillende zalen en woonden in Kampong Insulinde een sabelgevecht en een Javaanse bruiloft bij. Naar verluidt zou Wilhelmina gezegd hebben: 'Ik vind 't erg aardig dat ik ook de afdeeling Indië bezoek.'⁴⁶⁰ Het was een veelzeggend bezoek: kennelijk wilden de vorstinnen met hun aanwezigheid en aandacht steun betuigen aan het principe van de Tentoonstelling. Die bleek - ongetwijfeld mede hierdoor - in vrijwel alle opzichten geslaagd te zijn. In totaal waren er 90.000 bezoekers geweest en men sloot met een batig saldo van twintigduizend gulden af; met deze hoge som werd het Nationaal Bureau van Vrouwenarbeid opgericht.

Ruim een week na haar bezoek aan de Tentoonstelling werd Wilhelmina op 6 september 1898 ingehuldigd als koningin der Nederlanden, een gebeurtenis die uiteraard leidde tot een stroom van feministische publicaties die het accent legden op de mogelijkheden van

de vrouw: als zij het recht had om te heersen, dan had zij ook het recht op passende betaalde arbeid.

Toch waren niet alle reacties even jubelend van toon, zeker niet waar het de verhouding van Nederland tot Indië betrof. In *De Indische Gids* kraakte Van Sandick (die het jaar erna hoofdredacteur zou worden) kritische noten bij 'de troonsbestijging der Koningin van Insulinde', waarbij hij aandacht vroeg voor de grote druk die er op de kolonie werd gelegd: 'Want het is de Javaan, en niet de Nederlander, die de oorlogen betaalt, gevolg van de ruïneuze imperiale politiek, die een groot koloniaal bezit onvermijdelijk en onafwendbaar aan het moederland oplegt.'⁴⁶¹ Het jaar erna publiceerde de jurist Conrad Th. van Deventer in *De Gids* het artikel 'Een eereschuld' met een vergelijkbare gedachte: aan Indië waren grote sommen gelds onttrokken: 'De restitutie dier Indische miljoenen - dat is de eereschuld van Nederland aan Indië, eereschuld omdat haar kwijting niet door geschreven rechtstitels, maar door die hogere wet, die men de wet der eer en der eerlijkheid noemt, geboden wordt.'⁴⁶² Twee jaar later schreef de journalist Pieter Brooshooft zijn brochure *De Ethische koers in de politiek* (1901), die ook in *De Locomotief* verscheen. In datzelfde jaar werd deze koers officieel, toen Wilhelmina in haar troonrede sprak over het vervullen van een zedelijke roeping ten opzichte van de kolonie.⁴⁶³

In de gunst bij de vrouwenbeweging of niet, Marie werkte gewoon door. Haar redactiewerk nam veel tijd in beslag, ze werkte als altijd aan romans en ze leed onder huiselijke beslommeringen wanneer die haar in beslag namen. In 1898 kreeg Lina een ernstige aanval van influenza, die na zes weken nóg niet over was. Marie schreef aan Jan van der Lans:

nu is zij nog lang niet de oude. Zij kan maar niet op krachten komen. Ik ben veel liever zelf ziek dan dat zij het is. Misschien gaan wij de volgende week voor een dag of tien naar buiten om haar helemaal op te knappen. Eerst hadden wij toen ge hier waart onze meid ziek, dat ook weken lang een heel stoornis gaf, van werken komt dan ook niet veel.⁴⁶⁴

Bij de zorg om Lina's gezondheid kwam nog iets anders. Haar relatie met *De Katholieke Illustratie* leek te veranderen, zonder dat ze wist waardoor. Natuurlijk waren er in de afgelopen jaren enkele aanvaringen geweest, maar die leken niet te rechtvaardigen wat er nu gebeurde. Bij Van der Lans probeerde ze informatie in te winnen:

Mijn verhouding tot de K. Illustratie begrijp ik ook niet.

In het prospectus komt mijn naam in het geheel niet voor en begin april kreeg ik heel tegen de gewoonte in het honorarium van twee artikelen [...] met een officiële brief tot geleide, waarin niet eens het gewone formulier stond 'met aanbeveling' of zoo iets.

't Schijnt dus dat zij daar alle relaties met mij willen afbreken en op mijn hulp [en] medewerking niet meer gesteld zijn. Nu graag of niet, hoor! Ik heb ze niet nodig! Juist was ik van plan iets te maken voor de nieuwe jaargang, maar nu laat ik het natuurlijk en ook voor het Dompertje houd ik me stil.

Wat ik misdaan heb, mag Joost weten [...].⁴⁶⁵

Boos klonk het, en ook koppig: ze was niet van plan om zelf contact op te nemen om te vragen of er een misverstand was. Dat wees op verstoorde verhoudingen en die zouden in de jaren erna bepaald niet beter worden. Wat Marie gevreesd moet hebben, gebeurde. Haar verhouding met *De Katholieke Illustratie* liep op een lelijke manier op de

klippen. In 1899 schreef ze aan Van der Lans: 'Mijn honorarium wordt mij toegezonden op zoo'n echte wij-kunnen-niet-anders manier zonder een enkel woordje, waaruit ik kan opmaken dat zij op mijn medewerking gesteld zijn en dat nà een relatie van ± 27 jaar.'⁴⁶⁶

9.2 Tweespalt

Dat er bij *De Katholieke Illustratie* iets gaande was, had Marie Sloot goed aanvoeld. De al te formele correspondentie, die haar ontstemming en wantrouwen hadden gewekt, bleek de voorbode van een breuk tussen het tijdschrift en 'Mathilde'.

Op 3 augustus 1900 stond er in *De Tijd* een korte mededeling. Met ingang van 15 oktober, zo had de directie van de Maatschappij der Katholieke Illustratie besloten, zou *Het Dompertje* niet meer verschijnen. Het werd vervangen door: 'een katholiek maandschrift *Van onzen Tijd*, dat voornamelijk gewijd zal zijn aan de fraaie letteren en kunst, doch waaruit de sociologie niet zal geweerd worden.' Er stond één naam bij vermeld: de secretaresse van de redactie zou Maria Viola (1871-1951) zijn. Voor Marie was dit geen onbekende naam, voor de lezers van *Het Dompertje* mogelijk evenmin. De aanstaande secretaresse had als M.V. artikelen gepubliceerd, die evenals die van Marie veelal betrekking hadden op de katholieke cultuur. Viola had zich in 1896 tot het katholicisme bekeerd en leek zich te willen profileren als behoedster van het katholieke culturele leven en de voorvrouw der emancipatie van de katholieken zelf. Zij had enige gedichten gepubliceerd, een bloemlezing uit het werk van Alberdingk Thijm en daarmee – evenals met haar aanwezigheid in *Het Dompertje* – leek de achttien jaar jongere vrouw steeds duidelijker een concurrent van Marie zijn. Met de verdwijning van *Het Dompertje* ten gunste van het nieuwe blad, bezat Maria Viola een interessante nieuwe positie.

Al snel berichtten de kranten meer over *Van onzen Tijd*. Op 8 augustus publiceerde *Het Nieuws van den Dag* de namen van de redactie: Albert van der Kallen, Theo Molkenboer en Albertine Smulders. De krant wist: 'Het tijdschrift zal hoofdzakelijk zijn gewijd aan letteren, kunst en sociologie.'⁴⁶⁷ Wel bleek de verhouding tot *Het Dompertje* niet helemaal duidelijk te zijn. *De Tijd* meldde op 18 september dat van *Het Dompertje* de laatste aflevering was verschenen en 'hetwelk hiermede zijn beslaan eindigt en overgaat in het nieuwe tijdschrift *Van onzen Tijd*.'⁴⁶⁸ Het *Algemeen Handelsblad* berichtte op 3 oktober dat na het ophouden van *Het Dompertje* er nu 'plaats' was voor een ander katholiek blad. Hoe dan ook, geheel vrijwillig leek *Het Dompertje* niet te zijn opgehouden. *Van onzen Tijd* gaf het blad in het allereerste nummer voor de zekerheid een schop na. Men vond dat *Het Dompertje* 'een voorname reden van bestaan' had verloren met de ontwikkeling van de katholieke dagbladen die immers veel actueler waren als het aankwam op 'polemische besprekingen'. Gemakshalve ging men voorbij aan het feit dat *Het Dompertje* altijd veel meer was geweest dan dat. *Van onzen Tijd* wilde niet alleen polemissch zijn maar moest veel meer wezen: 'Zoo heeft een tijdschrift, dat zich vooral beweegt op literair en artistiek gebied, volle recht van bestaan en kan, óók in kringen waar andere katholieke periodieken gelezen worden, zéér nuttig werken.'⁴⁶⁹

Deze ambities zouden door de redactie en een 'groot aantal verdienstelijke katholieken' vervuld worden.⁴⁷⁰ Onder hen bevonden zich klinkende namen als C.R. de Klerk (1873-1894), Jan van der Lans, Eduard Brom (1862-1935), Theo Molkenboer (1871-1920) en de veelbelovende schrijfster Marie Koenen (1871-1959). De naam van Mathilde ontbrak. Alle post kon worden gestuurd naar het huisadres van de secretaresse, woonachtig te Rotterdam.

Geheel volgens zijn gewoonte zond Jan van der Lans ook in januari 1901 aan zijn correspondentievriendin zijn beste wensen voor het nieuwe jaar en voor haar verjaardag op

de dertiende. Een week later had hij een brief terug ontvangen die bol stond van de emoties. Zij bedankte haar 'Waarde minstreel' hartelijk voor de toegezonden poëzie en ging in één adem door naar diepe verontwaardiging. Kennelijk had Van der Lans een aanvaring gehad met *Van onzen Tijd*, want Marie schreef: 'Foei! [...] Loontje komt om zijn boontje. [sic] Die menschen hebben geen sense communis. Zij permitteeren zich zelf alles en en anderen niets. Ik vind Vot een vod, meer kan ik er niet van zeggen [...].'⁴⁷¹

De rest van de brief was een opsomming van korte gehaaste vragen en mededelingen. Zij was gevraagd om te schrijven voor een nieuw *Dompertje*, maar dat mocht niet meer onder pseudoniem. Of hij ook naar het Letterkundig Congres in Nijmegen ging? 'Als ik gezond ben en nog leef - als - als - als - enfin! Nog zooveel alsen, hoop ik er ook te komen.' *Het Dompertje* was weliswaar door de uitgever opgeheven, maar geest noch medewerkers lieten zich wegsturen. Dankzij een nieuwe uitgever, P. Stokvis-Waterreus, gevestigd te 's-Hertogenbosch) en een doortastende hoofdredacteur, Jac. P. van Term, verscheen het eerste nummer van *Het Nieuwe Dompertje* in 1901. Het maandblad leek wel en niet op zijn voorganger. Die was deftiger geweest, met advertenties voor hoogstaande katholieke literatuur; hier was de binnenzijde van het omslag gevuld met de aanbiedingen van een visboer uit Vlaardingen. De bijdragen waren niet allemaal onderkend met een auteursnaam, waarmee de aangekondigde nieuwe regel meteen gebroken werd. Onder de medewerkers bevond zich nauwelijks een fractie van de klinkende namen die *Van onzen Tijd* had weten te verzamelen. Merkwaardig genoeg werkte Albert van der Kallen mee, maar ook W.G van Haastert, een neef van Marie. Zijzelf ontbrak, tenzij ze onder een nieuw pseudoniem schreef.

In *Van onzen Tijd* verscheen regelmatig een 'Literaire kroniek', waarin Maria Viola recente literatuur besprak en die in een breder kader plaatste. In het vroege voorjaar van 1901 verscheen een aflevering die gewijd was aan Herman Robbers en het niveau van de katholieke letteren. Al in de eerste alinea van deze aflevering zette Viola de toon door te stellen: 'na Alberdingk Thijm zijn er onder ons geen novellisten meer opgestaan.'⁴⁷² De tweede alinea luidde als volgt:

De herhaling dezer waarheid wil geenszins zijn een poging om onzer geloofsgenooten appreciatie van het ook door ons wèl op prijs gestelde streven en den verdienstvollen arbeid van literatoren als Van der Lans, Banning, Mathilde te doen dalen tot geringschatting; hun onderhoudende volksverhalen hebben de groote massa's der lezende luyden menig uur van gepaste verpoozing verschaft en bovendien door het min of meer stichtende van hun inhoud op niet te verwerpen wijze ten steun gestrekt aan de godsdienstige vorming van ons volk.⁴⁷³

Met deze ene lange zin werd het werk van Marie Sloot gedegradeerd tot, ja, tot wat eigenlijk? Literatuur was het kennelijk niet. Verdienstelijke volksverhaaltjes, geschikt voor de massa. In de derde alinea verergerde Viola de kwalificaties door de voornoemde auteurs te prijzen om hun 'volhardende vlijt en werkkraft' om in de vierde alinea te betogen dat er tegenwoordig katholieken waren met andere en hogere behoeften. Die tegenstelling werd ten koste van de genoemde literatoren verder uitgewerkt. Die bezaten een 'emotielooze stem van den gemoedelijke verteller' terwijl modernen zoals Herman Robbers 'schoonheid van levensvisie' bezaten evenals 'essentieel-katholiek levensgevoel'.⁴⁷⁴ Elders was sprake van 'een nu voorbijgegane schrijversgeneratie', van 'zeurig-en zoetjes bewegende boeke-poppen' geschreven door 'levens-schuwe literatoren'.⁴⁷⁵

Wie geloof hechtte aan de mening van de Literaire kroniek, leerde dat het werk van Mathilde - en ongetwijfeld ook alles wat Melati van Java schreef - gedateerd was.

Ouderwets. Iets van vroeger. Nu waren er veel betere katholieke auteurs. Die kon men in *Van onzen Tijd* lezen, op aanbeveling van de ambitieuze Viola. Toen Marie Sloot de Literaire Kroniek las, was zij *not amused*.

Aan Jan van der Lans schreef ze een brief op poten:

Ge hebt zeker ook als ik met verontwaardiging het infame artikel van M.V. in *Vot* gelezen. [...] Ik vind het een schande [om] beste, trouwe medewerkers der K.III. zoo in het gezicht te slaan in het blad. Zelfs in een hoek te duwen en te decideeren als [...] lectuur en dat [doet] de uitgever des MJ zelf. Laat gij datgene over uw kant gaan? Me dunkt het zou haar verdiende loon zijn als gij ook uw medewerking opzeide. Waarlijk, dat hebben wij niet aan de Ill. verdiend dat die kwaaje meid ons zoo beledigt.⁴⁷⁶

Ze verzocht hem dringend om hetzelfde te doen als zij: 'nooit meer een letter in 't blad te schrijven'.⁴⁷⁷ Daarmee doelde ze op *De Katholieke Illustratie*, die immers door dezelfde maatschappij werd uitgegeven als *Van onzen Tijd*. In haar woede ging ze een stap verder. Ze schreef een persbericht dat ze verzond naar de redactie van verschillende katholieke en algemene kranten en tijdschriften. Die namen het vrijwel woordelijk over, zodat in de eerste week van juni 1901 overal te lezen was:

Naar wij vernemen, heeft mej. Marie Sloot (Mathilde, Melati van Java) haar medewerking, die zij gedurende ruim 28 jaar onafgebroken verleende aan de Katholieke Illustratie, opgezegd naar aanleiding van de Literaire Kroniek, door Maria Viola in No. VIII van het tijdschrift 'Voor onzen Tijd' [sic], uitgave der Maatschappij de Katholieke Illustratie.⁴⁷⁸

Vooraf dat 'gedurende ruim 28 jaar' was demagogisch verwoord. Lezers konden niet anders dan verontwaardigd zijn: mocht een trouwe medewerkster, de geliefde Mathilde zó behandeld worden na al die tijd? Was dit dan waarlijk katholiek? Neen, wist men, maar het gebeurde toch. Twee dagen nadat *De Tijd* het persbericht had opgenomen, stond er een redactioneel artikel in de krant. Zonder ondertekening, waarmee de krant positie koos. Vóór Marie Sloot, tégen Maria Viola. Deze laatste was veel te ver gegaan in haar toon ('een bejegening uit de hoogte') en met de inhoud van hetgeen zij schreef; daarbij presteerde zij zelf niets en de waarde van de moderne katholieke letteren ('zeer scrabeuze romans') stond ook nog te bezien. *De Tijd* besloot met:

Terwijl wij tegen de geheele strekking der bedoelde 'Literaire Kroniek' onzerzijds ten ernstigste protest aantekenen, spreken wij de hoop uit, dat de werken onzer lievelingsnovellisten, van welke Mathilde zeker een der beste is, nog langen tijd een uitgebreiden kring van lezers onder ons mogen vinden, en dat de smaak voor romans als die van Robbers ons, Katholieken, zoowel meer als minder ontwikkelen, steeds zal blijven ontbreken. Aan kunstzin zoo wel als zedelijkheidsgevoel kan dit niet anders dan ten goede komen.⁴⁷⁹

Daar reageerde een dag later de hoofdredacteur (en latere echtgenoot van Maria Viola) C.R. de Klerk op met een lange ingezonden brief die vooral trachtte te sussen, zo leek het, hoewel hij het ook opnam voor zijn medewerkster. Hij wilde principieel zijn, maar moest ook pragmatisch wezen: in katholiek Nederland kon een commercieel tijdschrift zich geen vijand permitteren als dit gezaghebbende katholieke dagblad. Helaas voor hem mislukte deze opzet en deed hij de zaak eerder kwaad dan goed, wat vooral kwam doordat hij het oordeel van *de Tijd* 'waarlijk wel wat naïef en bezwaarlijk' noemde en

van mening was dat 'de litterarische aangelegenheid in kwestie niet viel in het gebied van Uw rechtmatigen toorn en dat de toon van uw verontwaardiging onbillijk was in hoge mate.'⁴⁸⁰ *De Tijd* voorzag de brief van een sarkastisch naschrift waarin uitdrukkingen stonden als 'typisch' en 'ook hebben wij geglimlacht bij' en dat besloot met: 'Hier veel aan toe te voegen schijnt ons onnoodig. Immers, nu wij het artikel van den heer De Klerk nog eens overlezen, komt het ons voor, dat dit artikel zelf, meer dan iets anders, de juistheid en gepastheid aantoonde van onze opmerkingen in het artikel "Een woord over een onbillijke critiek".'

Al met al was het een zeer onaangename zaak voor Marie Sloot. De plotselinge aanval uit eigen gelederen, het verlies van een belangrijke opdrachtgever en daarbij nog de verdediging van *de Tijd* die hoe goed bedoeld ook, toch dat ene had benadrukt: dat er een moderne katholieke literatuur bestond, waartoe zij niet behoorde. Hoezeer haar dat gegriefd moet hebben, bleek uit een buitensporig hatelijk artikel dat ze voor *Het Nieuwe Dompertje* schreef. De hoofdredacteur plaatste er een noot bij dat dit geheel en al voor de verantwoordelijkheid van de schrijfster was. De eerste zin: 't Wordt toch eens tijd ermee af te rekenen.'⁴⁸¹ En dat deed ze vervolgens, door *Van onzen Tijd* met de grond gelijk te maken en de redactie op te roepen de gedane beloften eindelijk eens in te lossen. Hierna was er geen verzoening meer mogelijk. Een enkel citaat:

Elf afleveringen van *Van onzen Tijd* liggen voor ons. [...] Men leest en leest en herleest, en op 't einde gekomen, vraagt men: Is dat alles? Is daar al die beweging, die drukte, die beeldstormerij voor geweest, om tot zulke povere resultaten te komen? Want zeker, de redactie kan veel, belooft nog meer, maar geeft bedroevend weinig, zij paait ons met beloften, zij zet ons op den weg, laat ons onze oogen telkens wijd opensperren en uitkijken naar visioenen, vol blijheid en verheuging over de aankomende, heerlijke, moderne kunst; maar met al dat wijd opensperren der oogen en verlangend strekken der armen en rekken der halzen komen wij geen stapje verder.

Wij leven in een tijd van stoom en electriciteit; de snelste spoortrein gaat ons niet gauw genoeg. Ons geduld raakt ook hier ten einde, wij zijn oud en worden bij den dag ouder; geen wonder, dat wij haast hebben dien heerlijken, blijen dag vol verheuging te zien, als de moderne katholieke literatuur in volle schoonheid voor ons zal stralen. Maar met elke aflevering van het orgaan onzer jonge kunstenaars blijft het beloven en voorspellen.⁴⁸²

9.3 Nieuwe werkzaamheden

De Tijd had wél gelijk gehad met noemen van de populariteit die Marie Sloot genoot. Om haar weg te zetten bij een oude, niet meer ter zake doende generatie leek een gedachte die weinig tot niets met de literaire werkelijkheid te maken had. De afgelopen jaren waren juist goed geweest. In 1900 had *De Sumatra Post* zelfs gemeld dat er een speciale zeep op de markt zou zijn gebracht: 'Er was n. l. een zeepzieder met literaire neigingen, die aan een nieuw fabrikaat den naam had gegeven van Melati-zeep. Natuurlijk een gracieuse en dankbare hulde aan de geliefde schrijfster Mejuffrouw Sloot, anders gezegd: "Melati van Java."⁴⁸³

Of dit wáár was of niet, deed er feitelijk minder toe, kennelijk was het niet onmogelijk. Dat de naam van Marie Sloot hier openlijk werd genoemd, liet zien hoezeer zijzelf als persoon bekender was geworden. De tijd waarin ze angstvallig alleen onder pseudoniem in de wereld durfde te treden, leek lang achter haar te liggen. De schroom die ze ooit als 'Rooms meisje' had gevoeld, had ze afgelegd. Dat kwam door een combinatie van de

veranderende tijdsomstandigheden waarin (vooral ongetrouwde) vrouwen meer beroepsmogelijkheden bezaten en waarschijnlijk ook door een persoonlijke ontwikkeling. Sinds haar debuut in 1872 had ze succes op succes beleefd. Als vrouw van (in 1900) 47 jaar moet ze sterker en zelfbewuster zijn geweest dan ooit.

De naam 'Marie Sloot' kwam in deze jaren steeds vaker voor in de krantenkolommen. Zo meldde *De Locomotief* in maart 1900 dat 'Mejuffrouw M. Sloot' deel uitmaakte van een commissie, samengesteld door de Vereeniging Oost en West. Verwijzingen naar pseudoniemen werden overbodig geacht, zo bekend was Marie Sloot inmiddels. De commissie bestond uit maar liefst vijftien personen, onder wie R.A. van Sandick (1855-1933), Jan ten Brink, Thérèse Hoven (1860-1941) en jonkvrouwe Anna de Savornin Lohman (1868-1930).⁴⁸⁴ Ze moest een oordeel vellen over manuscripten die wellicht uitgegeven zouden kunnen worden. De opvatting van de Vereeniging was, dat er nieuwe goede kinderboeken over Indië nodig waren en zo hoopte men dat te stimuleren. Het waren bepaald geen kleine namen die voor de commissie gevraagd waren, en die van Marie paste er kennelijk goed tussen.

Een en ander nam niet weg dat de pseudoniemen Melati van Java en Mathilde nog altijd door Marie gebruikt werden. Als Melati van Java werkte ze mee aan *Lente, het weekblad voor jongedames*.⁴⁸⁵ Ook in de grote krantenadvertenties voor het tijdschrift *Nederland* kwam zij voor en daarbij natuurlijk ook als er nieuwe titels gepubliceerd werden.

Eveneens in 1900 verscheen een tweede reeks goedkope heruitgaven van haar romans. Uitgever Veen had destijds titels van haar als een serie 'Romantische werken' gepubliceerd, nu kwam Roelants met een nieuwe reeks, die tot in 1902 zou lopen. Men kon op de gehele reeks intekenen en dan kreeg men veel bladzijden voor weinig geld, getuige een paginabrede advertentie in *De Tijd* van 27 juli:

Deelen (ieder van 240-300 blz. druks), die getiteld zijn: *De jonkvrouwe van Groenerode*, - *Rosa Marina*, - *De Familie van den Resident*, - *Nazomer*, - *Prada*, - *De gesluisde schilderij*, - *Verdwenen*, *Dorenzathe* - *La Renzoni*, - *Miss Campbell*, - *Fernand*, - *Het kasteel Schlesheim*. Deze twaalf deelen, waarvoor men zich verbinden moet, kosten vijftig cent per deel, en gebonden in linnen prachtband 75 cent. Afzonderlijke deelen, naar keuze, worden geleverd voor 75 cent. Ingenaaid, en gebonden voor een gulden. Alle boekhandelaren nemen bestellingen aan [...].

Het waren spotprijzen waardoor de romans van Melati van Java voor vrijwel iedereen betaalbaar werden. Aan katholieke zijde werd de uitgave van deze 'goedkope volkseditie' zeer toegejuicht want men wist: de mensen willen vooral romans en novellen lezen, en dus moeten die een 'zedelijke toets' kunnen doorstaan.⁴⁸⁶ En dan verschenen er ook nog regelmatig nieuwe romans, overwegend meisjesboeken. Eén titel vormde een opvallende uitzondering, niet alleen in deze jaren, maar in het gehele werk van de schrijfster.

In 1901 publiceerde Marie het korte toneelstuk *Tante Betje*, waarin de titelheldin een oudere Indische dame was, met kennis van geneeskrachtige planten en kruiden.⁴⁸⁷ De figuur doet onmiddellijk denken aan haar grootmoeder Sajia, die evenals haar generatiegenoot Albertina van Spreeuwenburg een vergelijkbare kennis bezat. Al bevatte het toneelstukje een geestige plot, gesitueerd in Batavia, waarin een Tante Betje een gouvernante met liefdeverdriet te hulp schoot, tussen de regels door stond ferme kritiek op de kennis die men in Nederland van Indië bezat, terwijl en passant de verdediging van het Indisch meisje werd opgenomen. De zestienjarige Hetty protesteert tegen de lessen over de Nederlandse aardrijkskunde die in Indië gegeven worden, terwijl in Nederland geen lessen over Indische aardrijkskunde gedoceerd werden:

Dat is onrechtvaardig, heel onrechtvaardig. Waarom moeten wij Indische meisjes meer leeren dan de Hollandsche, en wij, die nog al den naam hebben van zoodom en lui te zijn, terwijl zij daar zoo ontwikkeld zijn en zoo wijs. Neen, die rivieren gaan mij niets aan. Laat ze loopen waar ze willen.⁴⁸⁸

Het was zonder meer een interessante positie die zowel de Indische leerlinge Hetty als de Hollandse gouvernante ten opzichte van elkaar innamen. De gouvernante, een naieve, goedgelovige en op trouwen beluste vrouw, is een kluchtig personage. Hetty daarentegen is intelligent en zelfstandig, en bovendien voorzien van stellige opinies door gelijkwaardigheid in het onderwijs te eisen: als Indië moest leren over Holland, dan ook Holland over Indië. Van opheffing door Hollandse vrouwen, zoals de Tentoonstelling had gepropagandeerd, was hier geen sprake.

Ondanks de voortdurende aanwezigheid op het nationale toneel als romanschrijfster en publiciste, bleef het een hinderlijk feit dat anno 1901 *Van onzen Tijd* succes had. Marie hoorde daar niet bij. Die 'kwaaje meid', zoals Marie Sloot de secretaresse had gekwalificeerd, groeide uit tot een factor van belang. Evenals Marie sloot Maria Viola zich aan bij netwerken waarin zij invloedrijke mensen kon ontmoeten. Dat de twee vrouwen in verschillende steden woonden, beperkte de confrontaties. Zo werd Viola in september 1901 bestuurslid van de Rotterdamse vereniging 'Voor de kunst', die 'de kunst van deze dagen' wilde ondersteunen; in de nieuwe kunstkring bevonden zich onder andere de publiciste Ida Heijermans (1861-1943), de feministe mevrouw M.H.W. Rutgers-Hoitsema (1847-1934) en *last but not least* Alida Tartaud-Klein.⁴⁸⁹ Al snel waren hiervan ruim 900 leden lid.⁴⁹⁰

De afstand viel weg toen op 23 november 1901 de katholieke kunstkring 'De Violier' werd opgericht, in Amsterdam. Hier waren onder meer *Van onzen Tijd*-mannen Eduard Brom en Theo Molkenboer bij betrokken. De invloed van het blad op de kunstkring zou allengs toenemen, tot in 1905 *Van onzen Tijd* als het orgaan van de kunstkring gold.⁴⁹¹ Met deze band en vooral dankzij een financiële injectie van de Violier kon *Van onzen Tijd* zich goed profileren: de uitgave werd verfraaid en het werkterrein vergroot naar verschillende kunsten.⁴⁹² Men wilde een doorleefd katholicisme uitdragen en vernieuwend zijn in de katholieke kunst.⁴⁹³ Maria Viola werd evenals Marie Sloot lid van De Violier. Er waren vergaderingen, er werden voordrachten gehouden op het gebied van kunst en letteren en dit alles geschiedde met katholieke eendrachtigheid, of wat daarvoor moest doorgaan. Het is voorstelbaar dat er moeilijke ogenblikken moeten zijn geweest: beide vrouwen vol ambitie, beiden overtuigd van het eigen gelijk en beiden in staat om flink naar elkaar uit te halen. Maar in het oog van de buitenwereld was hiervan niets merkbaar. *De Tijd* schreef in november 1902 met kennelijk genoegen:

De katholieke kunstkring De Violier schijnt het erop toe te leggen, met jeugdige onstuimigheid de harten der Amsterdamsche katholieken stormerderhand te verooveren, en te oordeelen naar de steeds wassende belangstelling, naar het telkens grooter wordende publiek, het mij voorkomt, dat de ledenlijst in het tweede jaarverlsag vrij wat meer plaatsruimte zal noodig hebben. Zoo zij het!⁴⁹⁴

Dat was een mooi iets: groei. Het betekende meer invloed, een groter podium en dankzij de berichten in vooral *De Tijd* een bestending van naamsbekendheid. Voor een broodschrijfster als Marie Sloot was dat uiteraard belangrijk. Maar het nadeel moet zij ook ervaren hebben: het lidmaatschap van kunstkringen, comité's en verenigingen kostte tijd, en dat waren uren waarin ze niet kon schrijven. Dat haar werkdruk hoog was, blijkt uit de brieven die ze aan Jan van der Lans schreef en waarin uitdrukkingen als 'in vliegende haast' gewoon waren. Misschien had ze door de lopende nieuwe serie van

Roelants wat meer financiële ruimte, want in dezelfde periode waarin de Violier werd opgericht, werd zij actief in de 'Vereeniging het "Vondel-Museum"':

Onder uitbreiding met twee leden werd het bestuur der *Vereeniging* nu als volgt herkozen en samengesteld: Prof Dr Jan te Winkel, voorzitter; D.C. Meijer Jr, vice-voorzitter; J.F.M. Sterck, secretaris, Dr P. Leedertz Jr., penningmeester; mevrouw S. Josephus Jitta-Cohen en mejuffrouw Marie Sloot.⁴⁹⁵

Het waren indrukwekkende namen, die in het Amsterdamse klónken; naast literatoren en Vondel-kenners had zelfs mevrouw Josephus Jitta-Cohen haar eigen verdiensten. Zij was de echtgenote van een wethouder maar ook een bekend figuur in vele organisaties, wat het bereik van de Vereeniging vergrootte.⁴⁹⁶ Dat was bepaald nodig, gezien de plannen. Men wilde een museum waar de grote Vondel-collectie van de Amsterdamse historicus Hartkamp een plaats zou krijgen. Die collectie moest aangekocht worden. Het idee voor een museum was al in 1874 door Lina Schneider geopperd, maar daarna had het lang gesudderd.⁴⁹⁷ Nu Hartkamp dreigde zijn collectie te verkopen aan anderen, moest er gehandeld worden. Het hield de Amsterdamse gemoederen flink bezig. De waarde van de collectie was onmiskenbaar groot, het belang van Vondel onbetwistbaar. Regelmatig werd er vergaderd door een zich aldoor uitbreidend bestuur dat overal geld trachtte in te zamelen. In november 1901 werd het spannend; mede dankzij een overheidsbijdrage van tweeduizend gulden, en een gift van koningin Wilhelmina van 500 gulden lukte het uiteindelijk de collectie Hartkamp aan te schaffen voor de grote som van vijftienduizend gulden.⁴⁹⁸ Op 16 juli 1902 beleefde de commissie haar *finest hour*: 'Hedenmiddag is in de Universiteits-Bibliotheek het dusgenaamde "Vondel-museum" geopend.'⁴⁹⁹ De taak was volbracht.

Al met al waren het woelige jaren geweest voor Marie Sloot. In 1893 was zij met andere vrouwen hartelijk verwelkomd in de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, maar al enkele jaren later kwamen er strubbelingen. Zij vond weinig aansluiting bij de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid en door het conflict met Maria Viola werd ze niet alleen publiekelijk weggezet als ouderwets, maar nam ze ook afscheid van *De Katholieke Illustratie*, een belangrijke opdrachtgever en een groot podium. Haar boeken liepen als vanouds goed: nieuwe romans, herdrukken en series vonden hun weg naar haar publiek. Dat wel. Meer en meer liet zij zichzelf zien als Marie Sloot, zonder zich te verschuilen achter pseudoniemen. Maar tevreden was ze niet.

III Gevierd en vergeten

10 Ethische vrouwen 1902-1910

Men moest de kolonie opheffen tot het eigen, Europese niveau van beschaving, was de idee. Daarin school een groot vooruitgangsoptimisme: wie 'de' beschaving ontdekte, zou die zich eigen willen maken. Het was daardoor een morele plicht de beschaving te brengen. Dit principe van opheffen en beschaven werkte ook in katholieke kringen. Daar wilde men elkaar op het juiste katholieke pad brengen en houden, wat vooral zichtbaar was in het groeiend aantal katholieke verenigingen en organisaties aan het begin van deze eeuw. Hierin kregen vrouwen een eigen rol toegewezen, die in het verlengde lag van het ideale moederschap. Vrouwen waren bij uitstek geschikt om te zorgen en op te voeden, en daardoor de aangewezenen om jonge katholieke meisjes bij te staan. Er waren kwesties die een meisje vanwege de kiesheid alleen aan een vrouw kon zeggen. Opheffen en beschaven waren in het leven van Marie Sloot vertrouwde begrippen. Ze was bij de oprichting van de Rooms-Katholieke Vereeniging ter Bescherming van Meisjes betrokken en ze zou de rest van haar leven hierin actief zijn.

10.1 Meisjesromans

Begin 1903 werd Marie Sloot 50 jaar, een leeftijd die haar tot nadenken stemde. Zij keek terug en beseftte dat er veel veranderd was. Zij keek vooruit, en wist dat haar werk nog niet af was. In een brief aan Jan van der Lans schreef ze nostalgisch gestemd:

Soms bekruipt mij een gevoel van weemoed - ik denk aan den heerlijken tijd van werkkraft vroeger toen ge mij met een goochelaar vergeleek, die naar verkiezing uit zijn mouw van alles haalde - groote romans, toneelteksten, historische stukken, Dompertje artikelen, letterkundige essays en wat dies meer zij.

Of ik 't nog kan? Misschien wel maar ik heb mij teruggetrokken, men vergeet mij langzamerhand en daar ik eerst allen geweigerd heb, vraagt men mij niet meer en ik geniet van mijn welverdiende rust - en ga naar ik hoop een kalmen ouderdom tegemoet.

Doch, de fantasie laat zich niet in slaap wiegen, die blijft werken en woelen en zoekt een uitweg - en 't resultaat?⁵⁰⁰

Dat resultaat, waarover Marie vooralsnog niet heel veel losliet, was een roman over een katholiek meisje dat dankzij haar principes gered zou worden, met daarbij kritiek op het katholieke leven. Het manuscript was zo goed als af, maar: 'Wat ik met het ding moet doen weet ik niet. - in elk geval geef ik het *nooit* uit onder mijn naam - geld verdienen wil ik er niet mee [...].'⁵⁰¹ Vervolgens vroeg ze Van der Lans naar zijn mening over het manuscript en waar ze het zou kunnen publiceren. Dat laatste moet hem verbaasd hebben: zij, die zo veel contacten met uitgevers had, wist het kennelijk niet, wat iets zei over de nieuwheid van dit manuscript voor haar. Zijn antwoord werd met spanning afgewacht, ondanks het: 'Ik kan weken en zelfs maanden wachten.'⁵⁰² Antwoord moest en zou er komen.

Dat de voortgang van de nieuwe geheime roman niet zo vlotte, lag aan Marie zelf, of beter gezegd aan haar familieomstandigheden. Marie's zuster Chrisje had de laatste jaren door de ziekte van haar man een moeilijke periode doorgemaakt. In 1898 was Gerard Kortenhorst door een beroerte getroffen; waarna hij verpleegd werd bij de katholieke broeders van Johannes de Deo, te Haarlem.⁵⁰³ Hier werd hij geleidelijk onbe-

reikbaar voor de wereld buiten de broeders, wat voor Chrisje en de zes zonen een groot verdriet moet zijn geweest. Bij Marie en Lina vonden ze steun. De zusters deelden een liefde voor reizen en in deze jaren trokken ze er dan ook samen op uit. In augustus 1903 reisden Marie en Chrisje met de kinderen naar Italië, waar ze een maand in 'Villa Vincenttia' zouden verblijven.⁵⁰⁴ Ook op reis dacht Marie aan haar nieuwe roman; op briefkaarten schreef ze tussen allerlei andere onderwerpen er regelmatig over, zoals in augustus 1903: 'Ge moet mij voor 't geen ik U heb opgedragen maar niet hierheen schrijven. Ik zet me hier alle mogelijke zaken uit het hoofd.'⁵⁰⁵

Anno 1903 waren de neefjes van Marie uitgegroeid tot jonge mannen: Carel was nu 21 jaar, Louis 19, dan volgde Rad (Leonardus Gerardus) van 17 en daarna de drie jongsten Jules (Julius Anton) van 14, Moot (Timotheus Maria) van 12 en Pit (Gerard Carel) van 7. Het 'Kortenhorst-ensemble', zoals Chrisje dit noemde, ging graag en vaak naar het buitenland, waarbij ook Londen werd aangedaan, de woonplaats van Nico Sloot, die op zijn beurt af en toe naar Nederland kwam en van het zwemmen in de waterrijke omgeving van Weesp genoot.⁵⁰⁶ Chrisje bleef een hartelijke moeder, ondanks haar moeilijke huwelijks situatie. Ze bezat een 'onblusbare levensmoed', zou een van haar kinderen later schrijven, 'zij ging lachend door het leven'.⁵⁰⁷ Zo wilde zij voor de kinderen zijn, maar het laat zich gemakkelijk indenken dat zij diep verdriet moet hebben gevoeld. Op reis evenwel liet ze er weinig van te merken. Voor het oog overheerste vrolijkheid, getuige ook deze anekdote uit een van Chrisjes brieven, geschreven tijdens een reis met Marie:

Voor ons uit liep een familie, een dikke trapgans van een dame, 2 burgerheeren en een meisje. Ze knoopten een gesprek aan en 't eerste wat ze weer vroegen was uit welk vreemd land we kwamen. Ik loog brutaalweg: uit Rusland. Dat vonden ze verschrikkelijk interessant, maar die arme Marie moest van alles over Rusland vertellen en om mij geen dementi te geven, fabelde zij maar raak over steppen en Kieghiesen en samovaar alsof zij een geboren Russin was. In een restaurant gekomen nam ik uit een koelemmer een stuk ijs. Voor 't laatst ontmoetten we de trapgans, ik ging naar haar toe en zei in mijn beminnelijkste Duitsch: 'Ich verabschiede mit einem Russischen Handdruck' meteen stopte ik 't stuk ijs in haar hand. Ze gaf een gil, wij lachten van belang en ze vond mij 'ein drollige Dame'. Marie was op die qualificatie wel eenigzins jaloersch.⁵⁰⁸

Op 27 augustus 1903 gebeurde uiteindelijk het gevreesde: Gerard Kortenhorst stierf. Het 'Kortenhorst-ensemble' verbleef in Niederlahnstein, een stadje in de Rijnstreek. Er was nog een waarschuwing gekomen, waarop Chrisje en haar oudste zoon Carel meteen waren teruggereisd naar Nederland; de rest volgde later. Marie ging ook terug, zonder evenwel erg aangedaan te zijn door het overlijden. Aan Jan van der Lans schreef ze enigszins harteloos: 'Op zichzelf was het feit niet treurig daar hij sinds lang niet meer was dan een levend lijk maar het kwam erg ongelegen en wij moesten hals over kop naar huis, we verlieten in [Emmerik] de boot bij onze terugreis.'⁵⁰⁹ Meer aandacht had ze voor haar nieuwe roman, temeer daar Van der Lans kennelijk de roman 'drukbaar' achtte.⁵¹⁰ Nu wilde ze het manuscript uitbreiden, het zou katholiek Holland schokken, en het pseudoniem vond ze zeer belangrijk: 'Ze moeten denken dat het van een jong broekje komt.'⁵¹¹

Met de dood van de *pater familias* Kortenhorst kwamen veranderingen. Chrisje besloot afscheid te nemen van Weesp en naar Amsterdam te verhuizen; ze vond een huis aan de Johannes Verhulststraat 60. Ze verhuisde niet alleen om dichterbij Marie en Lina te zijn, maar ook uit praktische overwegingen. Carel studeerde in de hoofdstad medicijnen en enkele kinderen zaten daar op school. Zo verruilde Chrisje haar dorpse leven voor een

stads bestaan, een dat bepaald niet slechter leek. Ze ontving graag en veel vrienden en er waren talloze muziekavondjes waarop de muzikale Chrisje als vanouds piano speelde. Nog altijd wrokte Marie over de belediging die haar door Viola en consorten was aangedaan. Bij de 'ouderen' gezet te worden, had haar diep gegriefd, zodanig dat ze regelmatig over *Van onzen Tijd* aan Jan van der Lans een opmerking maakte. Haar artikel in *Het Nieuwe Dompertje* waarin ze zulke sarcastische opmerkingen over zichzelf als oude garde had gemaakt, kon ongelukkig genoeg opgevat worden als een bevestiging daarvan. Doorwerken op dezelfde manier en trouw zijn aan het geliefde genre van het idealistische realisme werd kennelijk niet zo hoog aangeslagen.

Inmiddels waren er veel meer vrouwelijke auteurs in de openbaarheid getreden. Zij schreven in vrouwentijdschriften als het vooruitstrevende *De Hollandsche Lelie*, zij publiceerden over Indië en traden in de openbaarheid onder eigen naam, los van enige schaamte van geld willen verdienen met haar werk.⁵¹² In *De Hollandsche Lelie* verschenen regelmatig feuilletons en essays van schrijfsters als Cornélie Noordwal (1869-1928), Jeanne Reyneke van Stuwe (1874-1951) (die volgens Marie frivole stukjes schreef die ook nog eens 'mondain' waren⁵¹³) en Marie Ovink-Soer (1860-1937). Uiteraard publiceerde de hoofdredactrice Anna de Savornin Lohman zelf ook. Regelmatig verschenen er schrijfters met foto en interview in het blad, iets wat hun bekendheid aanzienlijk vergrootte. Marie Sloot behoorde hier niet toe. Zij had natuurlijk zoals ze aan Van der Lans schreef 'allen' bedankt, maar óver een auteur publiceren kon ook zonder haar medewerking. Meer en meer leek zij zich terug te trekken in katholieke kringen, waar ze wel waardering kon vinden. Aan romans over Indië werden eisen gesteld waaraan zij niet wilde voldoen. De populariteit van neoromantische romans en novellen zoals Augusta de Wit die schreef, toonde overtuigend aan wat de literaire mode was. Iets als *Orpheus in de dessa* (1903) had Melati van Java nooit kunnen - of willen - schrijven.

De brieven en kaarten die Marie in deze jaren aan Jan van der Lans schreef, laten zien hoezeer de katholieke wereld haar bezighield. Wat de een had gezegd, wat een ander had gemeend, wat een derde had moeten doen, het was een vissenkom waarin geen enkele beweging haar ontging. De enige vrolijke noot klonk in 1904, toen ze hem op een correspondentiekaart met zijn ondertrouw met Julie Russel feliciteerde: 'Van harte geluk met uw ondertrouw. Spoedig hoop ik mijn felicitaties ook aan de a.s. mevr v.d. Lans te herhalen. [...] Wij wenschen u aangename bruidsdagen en een prettig huwelijksfeest toe.'⁵¹⁴ Kennelijk ging ze ervan uit niet uitgenodigd te zullen worden.

Intussen bestond er nog altijd een trouw lezerspubliek voor de boeken van Marie. In de laatste serie *Romantische werken* waren in 1902 verschenen *Miss Campbell en andere verhalen* en *Het kasteel Schlesheim*. Daarbij beleefde *Angeline's beloften* een derde druk en kwam er - naast die katholieke roman - ook nieuw werk aan. Oppervlakkig gezien veranderde er dus niet veel. Melati van Java bleef een populaire naam in de boekwinkel, alleen voelde de vrouw achter dit pseudoniem dat de tijden aan het veranderen waren, en niet in haar voordeel. Dat bleek ook bij de nieuwe roman *Het Boschmeisje* (1903), die niet het 'ding' was waar ze Jan over had geschreven.

Véél advertentiekosten ervoor maakte de uitgever niet, en dat terwijl een nieuwe roman van Melati van Java altijd opgang gemaakt had. Wellicht bezat Uitgeverij VIVAT geen budget. Pas in 1904 verscheen een advertentie, die het boek als eerste aanbeveling noemde een 'Sint Nicolaas Geschenk voor Jonge Dames', en pas daarna vijf titels van Thérèse Hoven opsomde.⁵¹⁵ Het was zonder meer karig voor een auteur die beter en meer gewend was. Breed besproken werd *Het Boschmeisje* evenmin. In 1920, bij een heruitgave, merkte *De Limburger* voorzichtig op: 'Het Boschmeisje is zoo vreemd, verbijsterend onwaarschijnlijk, dat we er liever geen oordeel over uitspreken.'⁵¹⁶ *De Tijd* was enigszins positiever maar ook terughoudender dan gebruikelijk: 'Het is een

ingewikkelde geschiedenis, vol romantiek en onverwacht gebeuren, een raadselachtige geheimzinnigheid, waar bijna een detective voor nodig is, maar die toch zonder detectief afloopt en prachtig zich oplost.⁵¹⁷ Of het boek zo moeilijk was, hing uiteraard van de goede verstaander af. De Melati-kenners troffen vertrouwde thema's aan. Marie Sloot beschreef de geschiedenis van Maria Voornwijck, een Moluks meisje dat na schipbreuk en andere moeilijkheden in een woud leefde. De schrijfster situeerde de roman in de achttiende eeuw, ten dele in Frankrijk. Het 'bosmeisje' komt onder de hoede van de lieve en katholieke Simone. Tussen de twee meisjes ontstaat geleidelijk een diepe band. Het is Simone die haar alles leert wat een beschaafd jong meisje moet weten, laten en doen, en het is Simone die haar een nieuwe naam geeft: Marie Louise le Blanc, waarmee het Molukse meisje een 'blank' stempel krijgt. Wanneer Marie Louise gedoopt wordt, is dat voor beiden een groot geluk; daardoor is hun vriendschap nog inniger. Maar dan gaat Simone trouwen, iets wat de band tussen de meisjes voorgoed zal veranderen. Marie Louise is dermate geschokt, dat ze in een klooster wil treden. Door dit verhaal weeft Marie een nevenintriage van een ontvoering en de zoektocht van de grootouders naar hun verloren gewaande kleindochter. De roman eindigt met de terugkeer van Maria Voornwijck in de familiekring.

Al met al dus geen nieuwe thema's: het ver weg gelegen Indië waarvan de Molukken deel uitmaakten, een innige band tussen (jonge) vrouwen en het geluk dat het katholieke geloof bracht. Daarbij kwam het populaire idee van het wilde kind, *l'enfant sauvage*, dat de beschaving leerde kennen en liefhebben. In de bestaande literatuur moet Marie genoeg voorbeelden ter inspiratie hebben gevonden. Alleen al het geval van Victor van Aveyron (circa 1790-1828) was aansprekend genoeg: de Franse jongen was een zogeheten wolfskind, dat in 1800 door drie jagers werd gevonden.⁵¹⁸ Hij had levenslange verzorging nodig, maar zou - in tegenstelling tot het boschmeisje - nooit leren spreken. Eerder kende Overijssel een echt boschmeisje: in 1718 werd er in Craneborg een 'wild meisje' gevangen, dat uiteindelijk een thuis vond in Zwolle.⁵¹⁹ Maar het waren de scènes waarin Marie het doen en laten van haar boschmeisje beschreef, die voor *De Limburger* en waarschijnlijk ook voor andere kranten, veel en veel te ver gingen. Had een meisje dit echt in zich? Moesten de 'jonge dames' dit lezen? Marie had uiterst precies opgetekend hoe het bosmeisje reageerde toen zij door dieren werd aangevallen:

Zij stond stil en zong hoog en trillend als om het ondier te tarten, dat haar huilend bleef aanstaren, begeerig den sprong te wagen, maar zij scheen haar kracht met de zijne te meten en toen onverwacht sprong zij terug, hief haar knuppel op en snel als de gedachte liet zij het hout lachend neervallen op den kop van den wolf, juist toen hij zich met een woesten sprong zich op haar wilde werpen.

Als door den bliksem getroffen viel het monster aan haar voeten neer; zij liet een schellen triomfkreet hooren en greep toen met een wild gebaar het half doode dier aan de keel, scheurde met haar lange nagels zijn huid stuk en dronk gretig het warme bloed dat uit de wond stroomde.

Zij was gevangen in de smalle rotsspleet en scheen er zich van bewust, maar haar onzekerheid duurde niet lang; zij heesch zich zelf omhoog, vatte post op een smal vooruitstekend stuk rots en zwaaide toen haar knuppel boven haar hoofd. De honden gingen voort woedend tegen haar te blaffen; zij vloog rechts, links, verbrijzelde met haar knods een paar honden de pooten, greep ze toen in haar tengere handen en slingerde ze achter zich tegen den grond. Een groote hond wierp zich schuimbekkend met opengesperde muil op haar; zij pakte hem bij den strot, stak haar hand in zijn bek en trok hem de tong uit."⁵²⁰

De Indische roman die op *Het Boschmeisje* volgde, bevatte zulke scènes niet. In het al eerder aan de orde gekomen *Orchidée* (1905) haakte Marie in op nog altijd actuele vraagstukken over meisjes, onderwijs en vrouwelijkheid. De Indische titelheldin heeft van haar Hollandse vader - haar Indische of inheemse moeder is overleden - bijles gekregen.⁵²¹ Op een eiland in de Molukken waren zij een gelukkige twee-eenheid. In Nederland moet Idée Sonerius een universitaire studie oude talen volgen. Maar dat loopt anders. Wanneer de baboe doodgaat, is er een wending in het boek. Het huishouden loopt mis, Idée is eenzaam, er komen aanvaringen tussen haar en haar vader en de studie vlot niet meer. Wanneer ze verliefd wordt, vraagt haar aanstaande haar te blijven studeren, maar vooral echt vrouw te zijn, hetgeen zeggen wil huisvrouw en moeder te zijn:

Neen, je moet juist studeeren, want ik zal er trotsch op zijn een vrouw te hebben die Doctor is en toch vrouw blijft, een lieve, liefhebbende vrouw. Je hebt nu tijd en gelegenheid je te oefenen in beide - en zie na donkere, sombere dagen zal ook voor ons de zon nog eens schitteren, geloof je niet, Idée?⁵²²

Er stond deze keer geen onvertogen woord in, en wellicht zette uitgever Bruna daarom meteen groots in met de reclame. Omvangrijke - en dus dure - advertenties verschenen waarin *Orchidee* werd aangeprezen als 'het gunstigst ontvangen meisjesboek voor 1905', en twee edities aanbood: eentje in 'pracht. stempelband' voor fl 2.90 en een goedkope ingenaaide versie (fl2.40), beide uiteraard 'rijk geïllustreerd'.⁵²³ Het bleef evenwel een roman voor meisjes. Die kon Marie nog wèl schrijven, ondanks de vermoeidheid die ze eerder aan Jan van der Lans had gemeld. Schrijven voor volwassenen leek moeilijker te zijn geworden.

10.2 Onze roomse meisjes

In 1904 eindigden Marie's redactionele werkzaamheden voor *De Huisvriend*. Waarom, is niet bekend. Het was een grote verandering na 23 jaar trouwe dienst. Niet alleen vielen hiermee vaste inkomsten weg, maar ook beviel juist het redactiewerk, zoals ze eerder aan Van der Lans had geschreven, haar meer dan romans te schrijven. Het leek of zij geleidelijk wegdreef van het literaire wereldje, ook al omdat de katholieke roman waaraan zij werkte, eerder polemisch dan letterkundig van opzet leek te zijn. Daarbij kwam nog iets anders. Eveneens in 1904 raakte Marie diepgaand betrokken bij de katholieke filantropie, die destijds een sterke groei vertoonde.

De katholieke emancipatie was nog lang niet voltooid. Maar men was op weg, en men wist elkaar te vinden in talloze verenigingen en organisaties, katholiek van signatuur en sfeer, die een eigen doel en een eigen doelgroep hadden. Middenstand, neringdoenden, kantoor,-en handelsbedienden, spoor-en tramwegpersoneel bezaten een eigen organisatie, die soms iets weg had van een vakbond, en dan weer van een gezelligheidsvereniging. De katholieke patroons in de bouwbedrijven verenigden zich, evenals de katholieke militairen, en dan waren er natuurlijk nog de vele muziek- en zangverenigingen. Men was mèt elkaar, onder elkaar en voor elkaar: er bestonden verscheidene filantropische verenigingen. Katholieken namen de zorg voor andere katholieken op zich, uit verantwoordelijkheidsgevoel voor de ziel van de mede-katholiek. De kranten uit die tijd laten een verbazende hoeveelheid meldingen van avondjes en activiteiten zien. Dat dit verantwoordelijkheidsgevoel een zekere spanning veroorzaakte met de vrije wil van de mede-katholiek, laat zich gemakkelijk indenken.

Binnen de katholieke charitas namen vrouwen een eigen, aparte, plaats in. De klooster-

zusters bezaten een zeer groot werkveld, zoals Marie Sloot in 1898 had beschreven, maar de vrouwen buiten de kloostermuren verrichtten in toenemende mate filantropisch werk. Onbetaald, maar rijk aan betekenis. Niet alleen bleken vrouwen via verschillende vrouwenverenigingen in staat om pastorale zorg aan andere vrouwen te verlenen, ook vormden al deze verbanden bij elkaar een netwerk van 'ons soort katholieken'. Het was immers vanzelfsprekend, alleen te willen samenwerken met degenen die bekend en vertrouwd waren. Of, ingeval van een comité dat zoals het Vondel-comité een doel gesteld had, met indrukwekkende en invloedrijke namen. Idealiter beide.

Wat dat laatste betreft, waren de zogeheten 'Maria-kringen' een welsprekend voorbeeld. Het was kapelaan Alphons Ariëns (1860-1928) die instemming van de kerk kreeg om Mariaverenigingen op te richten, met drankbestrijding als doel. Al waren dit geen specifieke vrouwenorganisaties, toch golden de kringen als voorlopers hiervan, omdat hier katholieke vrouwen - uit midden en hogere kringen afkomstig - prominent aanwezig waren. Hierin bezat Albertine Steenhoff-Smulders (1871-1933) een centrale rol mede dankzij de vriendschap tussen haar echtgenoot en Ariëns.⁵²⁴ Deze laatste wist: 'Alles hangt af van de vrouw.'⁵²⁵ Met andere woorden, het moederschap dat zij in het gezin vervulde (of diende te vervullen), kon zich uitstrekken tot de maatschappij. Vrouwen zouden omwille van de zorg voor andere vrouwen, belangrijke taken opnemen.⁵²⁶

In 1904 zette Ariëns een nieuwe stap door op een vergadering te zeggen: 'Alleen een bond, bestuurd door onze vrouwen zelf, laat haar toewijding, scherpzinnigheid en tact tot ontwikkeling komen.'⁵²⁷ Dat idee vond weerklank bij katholieke vrouwen als Steenhoff-Smulders, Marie Gijsen (1856-1936), Maria Viola en ook bij Marie Sloot.

Het sprak vanzelf, dat de genoemde kwaliteiten anderen ten goede moesten komen; vooral het gebrek aan goed onderwijs voor meisjes had de aandacht.⁵²⁸ Een katholieke vrouwenbond zou evenwel nog een aantal jaren op zich laten wachten.

Op 11 augustus 1904 stond er in *De Tijd* een bericht over alweer een nieuwe katholieke organisatie, die in oprichting was. De vergadering van de Rooms-Katholieke Vereeniging ter Bescherming van Jonge Meisjes, afdeling Amsterdam, werd 'niet zeer druk' bezocht.⁵²⁹ Dat kon niet aan het doel van de Vereeniging liggen. Volgens de rede van de geestelijk adviseur monseigneur Konings bezat het werk voor de jonge meisjes 'hooge beteekenis', ook gezien de praktische inrichting ervan:

door aan 't station dames te plaatsen, die zulke personen kunnen beveiligen tegen het gevaar en door de meisjes, die maar al te dikwijls geheel vreemd zijn, zonder familie of kennissen, in de gelegenheid te stellen hun avonden gezellig en nuttig door te brengen. In de laatste richting ook is de Vereeniging ook voornemens, zich uit te breiden, en daartoe rekent zij op steun van alle katholieken, want er is nog veel, zeer veel noodig.⁵³⁰

Met dat laatste bedoelde de monseigneur vooral geld. Er waren inkomsten nodig om de meisjes op te vangen, en ook voor het tehuis dat nodig was voor de avondjes. Het zogeheten stationswerk diende om meisjes op te vangen die naar de stad kwamen. Vooral Amsterdam had een sterke aantrekkingskracht op meisjes, die zich niet altijd bewust waren van 'de gevaren, die haar godsdienst en zedelijkheid bedreigen', zoals de Vereeniging dat in de statuten formuleerde.⁵³¹

Aan deze Vereeniging zou Marie veel van haar tijd geven. Kennelijk kon zij zich dat financieel veroorloven. Ze was een van de oprichters, zonder dat ze direct in het bestuur kwam.⁵³²

Het is gemakkelijk voorstelbaar dat Marie in haar nieuwe werkzaamheden een groeiende belangstelling stelde. Het moet zoveel zinvoller geleken hebben om een meisje te helpen, onderdak te bezorgen en leiding te geven, dan wederom een roman te schrij-

ven. En al was Marie uitgegroeid tot een - nog steeds - landelijk bekende auteur, zij was er de vrouw niet naar om die bekendheid omwille van ijdelheid uit te buiten.

De nieuwe werkkring die Marie koos, bracht haar in contact met een wereld die zij niet kende. Dat had zij waarschijnlijk gemeen met de andere dames van de Vereeniging. Niet alleen kwamen ze in direct gesprek met lagere standen, maar ook werden ze geconfronteerd met buitenhuwelijkse zwangerschappen, met bordelen, pooiers en hoeren, met bedrog en overspel, kortom met alles wat in een katholiek milieu geen plaats hoorde te hebben en waarvan een beschaafde vrouw ver weg diende te blijven. Maar de geestelijk adviseur had het gezegd: het werk was hoogstaand. De vrouwen waren het ook, en zij zouden de meisjes naar hun niveau trachten op te heffen. *De Tijd* zou regelmatig voorvallen uit het Vereenigingsleven publiceren. Het was een rauwe werkelijkheid, die in geen enkele dames- of meisjesroman van Marie ooit was voorgekomen.

Met haar zorg voor meisjes was de Vereeniging niet nieuw. In de vroeg negentiende eeuwse beweging van het Réveil waren dames als Betsy Groen van Prinsterer-van der Hoop (1807-1879) hen hierin voorgegaan. 'Amsterdam' was evenmin de eerste: in 1902 had een aantal katholieke vrouwen in het bisdom Breda een soortgelijke organisatie opgericht. Door heel Nederland werden in de jaren erna afdelingen en correspondentenschappen opgericht, die in meer of mindere mate met elkaar samenwerkten en met niet-katholieke organisaties in binnen- en buitenland. De belangrijkste inspiratiebron leek te zijn de *Union Internationale des Amies de la Jeune Fille*, opgericht in 1877.⁵³³ Deze bezat ook afdelingen in Nederland. Er bestonden verschillende organisaties die vergelijkbare doelen nastreefden, met als een van de oudste de toen nog bestaande *Nederlandsche Vereniging ter Behartiging van de Belangen van Jonge Meisjes*, opgericht in 1883.⁵³⁴ Het was een internationaal verschijnsel, voortkomend uit een toenemend bewustzijn van de risico's van vrouwenhandel en prostitutie. In de Engelse pers verschenen sensatieverhalen van de journalist W.T. Stead ('The Maiden Tribute of Modern Babylon') die in het buitenland herdrukt werden.⁵³⁵

Hoe hoogstaand het werk van de Vereeniging ook was, de prozaïsche werkelijkheid liet vooral moeilijkheden zien. Bestuursleden kwamen en gingen, elk jaar leken er weer meer meisjes te zijn die hulp nodig hadden en er bestond een pijnlijk tekort aan geld. Had de monseigneur al in 1904 gewezen op de noodzaak van donaties, die noodzaak werd steeds nijpender. Daarbij moet wel aangetekend worden dat de Vereeniging zich in haar ambities geenszins liet remmen door een schrale kas. Integendeel, bestuursleden keken naar de nood en maakten plannen, waarna de geldkwestie opgelost moest worden. De idealen waren belangrijker dan de fondsen. Enkele voorbeelden. In 1906 werden er twee kamers gehuurd aan de Prinsengracht 674, ruimtes bestemd voor bestuursvergaderingen en voor een zogeheten Bemiddelingsbureau: 'voor betrekkingzoekenden en werkgeefsters. Wij wenschen er op te wijzen, dat slechts meisjes van buiten geholpen worden, of zij, die een minder geschikt tehuis in de stad hebben.'⁵³⁶ Van buiten wilde zeggen: buiten de stad Amsterdam. De meisjes konden zich gratis inschrijven, werkgeefsters betaalden een gering bedrag.

Die meisjes moesten uiteraard katholiek zijn. Om hun achtergrond te leren kennen, onderhield de Vereeniging contacten met pastoors en burgemeesters in het land, en met correspondenten in verschillende plaatsen. Alles kostte geld en de huur van de Prinsengracht was hoog. De monseigneur liet tijdens zijn missen geld inzamelen, er werden zelatrices (propagandistes) aangesteld en de Zangvereniging Caecilia van de RK Vereeniging Kunst en Vriendschap gaf een concert ten bate van de Vereeniging.⁵³⁷ Maar hoeveel geld er ook binnenkwam, de bestuursleden wilden altijd méér doen voor 'hun' meisjes. Het werk moest door kunnen gaan, en om eventuele donateurs van de noodzaak ervan te overtuigen, verschenen regelmatig gruwelijke berichten in de jaarverslagen en in *De Tijd*, over meisjes die gered waren uit bordelen of uit de handen van pooiers. In

1906 besloot men tot de instelling van een maandelijks tijdschrift, dat voorlopig onder leiding zou staan van de secretaresse mej. H.P. Lefébure.⁵³⁸

Een blijvende zorg vormde het zogeheten Stationswerk; waar dames zoveel mogelijk aanwezig moesten zijn om de katholieke meisjes van buiten op te vangen. Want men wist: 'We moeten dit nooit vergeten: als we een meisje redden, dan redden we een heel huisgezin.'⁵³⁹ Het lukte vaak niet om genoeg dames te vinden om de diensten vol te krijgen. Gelukkig waren er andere, niet-katholieke vrouwenorganisaties die ook stationswerk deden en de katholieke meisjes die zich als zodanig bekend maakten, naar de Vereeniging verwezen. Ook de medewerkers van het Amsterdamse bevolkingsregister waren behulpzaam; in 1907 werden er zo'n 400 tot 500 namen van katholieke meisjes die nieuw in de stad waren, doorgegeven aan de Vereeniging. De bestuursleden wilden alle meisjes bezoeken en waar nodig bijstaan. Mede daarom werden de statuten gewijzigd; in plaats van vijf, konden er nu maximaal elf bestuursleden zijn. De vooruitziende blik bewees meteen zijn waarde: in 1908 werden er maar liefst 1004 meisjes bezocht. Een ongelofelijk aantal: zelfs wanneer elk meisje slechts één keer bezocht zou zijn, gaat het om bijna drie bezoeken per dag. Op de april-vergadering werden dan ook extra bestuursleden gekozen: 'Mej. L. Hoorn, Mej. M. Sloot, Mevr. Hiltermann-Barth, en Mej. E. Olde-
weit.'⁵⁴⁰ Evenals Marie zullen ook de andere bestuursleden bekend zijn geweest in de gelederen: zij werden immers gekozen op basis van getoonde inzet en bewezen persoonlijkheid. Kunnen samenwerken werd jaar op jaar belangrijker, gezien de veelzijdigheid van de werkzaamheden en de organisaties waarmee men samenwerkte, zoals een bericht uit 1908 liet zien:

Tot de meisjes, die zich in bekend slechte tehuizen bevinden, werd een schrijven gericht en de ouders werden gewaarschuwd. Onder de veertig verdachte gevallen waren 25 Ned. meisjes, 4 Belgische, 8 Duitsche en Oostenrijksche, 3 Fransche. Tegenover velen stond men machteloos, vooral wegens onwil of onmacht der ouders. Eenigen hadden valsche papieren.

Aan de stationsjuffrouw van 'l Union des Amies de la Jeune Fille' en aan den heer Velthuyzen, secretaris van het Nat.-Informatiebureau tegen den Vrouwenhandel is men zeer veel verplicht.⁵⁴¹

En hierbij kwamen dan de vele huisbezoeken, de nuttige avondjes met de meisjes, de bemiddelingsbureaus en het voortdurend reageren op veranderende omstandigheden. Het werk nam alleen maar toe, en het bestuur vond:

Wat nu de vereeniging zelf aangaat in haar werken, is zeer waar dat de vereeniging is als een moeder: want het werk van een moeder is niet te bepalen. De omstandigheden bepalen die. Zeker is echter, dat, als voortgegaan wordt als tot heden, er door de vereeniging veel, zeer veel nut zal gesticht worden.⁵⁴²

Het bestuurswerk zal Marie zeer in beslag hebben genomen. En daarbij gebeurde in 1908 iets wat zij voor haar medebestuursleden en de rest van Nederland geheim wilde houden: onder het nieuwe pseudoniem Max van Ravestein publiceerde zij eindelijk haar katholieke roman.

10.3 Bij Ons

Met de zorg voor de roomse meisjes in Amsterdam, de hernieuwde omgang met de neefjes - die nu jonge mannen waren geworden - en de nabijheid van Chrisje, en met haar activiteiten voor Kunstkring De Violier, leek het leven van Marie gevuld. Het

enthousiasme voor de letteren dat ze aan het begin van haar carrière had gevoeld, leek geluwd te zijn. Maar haar plan om onder een nieuw pseudoniem een roman uit te geven, hield haar inmiddels al heel wat jaren bezig. Na het eerste voorzichtige polsen van Jan van der Lans in 1903, en de tevredenheid over zijn positieve reactie ('Nu 't valt mij mee dat gij mijn novelle las en drukbaar acht voor het Kath. Publiek.'⁵⁴³) was vermoedelijk een periode van twijfel en herschrijven aangebroken. In deze tijd hield ze zich als gewoonlijk bezig met kleine en grote rellen en ruzies in het katholieke wereldje. Ze was snel boos en kon lang wrok koesteren; in 1904 duidde ze Maria Viola nog steeds aan met 'die kwaaje meid van een Viola'.⁵⁴⁴ Al bewoog Marie Sloot zich vermoedelijk vooral in katholieke kringen, zij was daarbij niet blind voor de fouten in eigen kring. Die wilde ze in de roman *Bij Ons* laten zien, op een scherpe en harde manier. Het gevoel voor humor dat ze in haar brieven liet zien, veranderde in de roman in cynisme, dat ze richtte op de kerkgang, de liturgie, de Maria-verering en andere katholieke gewoonten en gebruiken. De roman moest confronteren, schokken en tot nadenken stemmen bij het katholieke publiek. Na publicatie ervan zou een lezeres in *Boekenschouw* schrijven:

Ik heb alleen gelezen *Bij Ons* en vind het zeer mooi. [...] Ik was flauw Katholiek, doch ben gelukkig veranderd door de lezing van dit boek. Het wemelt in onze Maatschappij van half-Roomsche en slechte Katholieken, zooals hier worden beschreven; maar het is niet goed dat te willen verbergen. Onthullen en de wonden blootleggen is oneindig veel beter! Ik heb hieraan te danken een groot geluk. Mina v. d. W.⁵⁴⁵

Of Mina v.d.W. echt bestond, valt helaas niet meer te achterhalen. Misschien verschoolde schrijfster zelf zich achter haar, of een van haar vrienden. De ingezonden brief was als olie op de golven bedoeld, want de gevoerde discussie over Max van Ravestein en zijn werk, moest natuurlijk spannend zijn met meningen voor en tegen. Maar de opmerking over 'half-Roomsche en slechte Katholieken' sneed hout waar het de roman betrof. Slechts twee personages leken de juiste katholieke weg te volgen, waarvan er een nog lang getwijfeld had.

Het centrale thema van *Bij Ons* is het gemengde huwelijk, en dan vooral het huwelijk tussen de katholieke man Alfred van Berne en de protestantse Louise van Elspeet. Het 'ons' uit de titel verwees naar de katholieke wereld die overwegend gesitueerd wordt in Amsterdam en die door Marie Sloot niet al te positief werd beschreven. Dat was een bijkomende reden om anoniem te willen blijven; wanneer men wist dat Marie de auteur was, zou het publiek ongetwijfeld *Bij Ons* als een sleutelroman beschouwen. Al vormt de geschiedenis van dit gemengde huwelijk de rode draad in het boek, er komen diverse huwelijken voorbij waarbij vraagtekens gezet worden. Dat is de vraag die Max van Ravestein stelt: zijn liefde en een gedeeld geloof de enige voorwaarden voor een gelukkig huwelijk, of is stand belangrijker?

Allereerst Alfred en Louise van Berne. Ze trouwen met toestemming van ouders en kerk, en op voorwaarde dat Louise de kinderen een katholieke opvoeding zal geven. Al voor het huwelijk begint de verwijdering: zij voelt zich een 'indringster'.⁵⁴⁶ Alfred is uit gewoonte katholiek en vindt 'dat hij evengoed uit sleur als uit overtuiging zijne plichten waarnam, dat alle diepte aan zijn geloof en alle warmte aan zijn liefde ontbrak'.⁵⁴⁷ De katholieke kinderen - Louise had het beloofd - versterken de vervreemding tussen beide ouders. Ze zijn voor elkaar definitief onbereikbaar wanneer hun zoontje sterft, nadat hij bediend is met de katholieke sacramenten. Uiteindelijk is dit gemengde huwelijk een zeer ongelukkig huwelijk.

Dat een gedeeld geloof evenwel geen garantie voor geluk biedt, blijkt uit het huwelijk van Elsa van Erlenburg met Theo Duroy. Zij is te frivol voor hem, hij is te vroom voor haar. Elsa begint een affaire met een jongere huzaar en Theo heeft inmiddels zijn liefde

voor haar verloren: 'ik begreep dat mijn leven over was en mij niets anders meer overbleef dan mijn plicht.'⁵⁴⁸ Tot een scheiding komt het niet; zijn beginselen houden haar als het ware gevangen. Minstens even ongelukkig zijn de broer en zus van Elsa. Zowel Eduard als Minnie worden verliefd op iemand die wèl katholiek is, maar tot een andere stand behoort. Dat Eduard samenwoonde met een dienstbode, zag de familie door de vingers; maar toen hij van trouwen sprak, omdat Mientje zwanger was, veranderde dat, tot Eduards verbazing:

Ik begrijp mama niet, zeide de jongen, toen ik met Mientje leefde, wat zij heel goed wist, sprak zij er mij nooit over en nu ik aan haar zal goed maken en ons kind wettigen, beweegt zij hemel en aarde. Mien is roomsch, zoodra wij trouwen voor de kerk, zijn wij in orde met onzen lieven Heer en de burgerlijke wet. Wat kunnen wij beter doen? Ik houd innig van haar en zal met geen ander ooit gelukkig zijn.⁵⁴⁹

Dat geluk liet op zich wachten, ook nadat er meer kinderen kwamen. De oorzaak:

Mientje was een goed schepsel, maar zooals vele dienstmeiden, die zich in andere positie moeten bewegen, niet zelfstandig genoeg, zij kende de waarde van het geld niet. Nu er geen mevrouw was om haar te leiden, bleek zij slordig en vadsig.⁵⁵⁰

De geldproblemen die vervolgens ontstaan, leggen zowel druk op het gezin als op de familie. Elsa's zuster Minnie verlooft zich met Pierre Daswinkel, die eigenlijk Piet heet, en ook van mindere stand is. Maar zoals Minnie's moeder vindt: 'Hij is katholiek en dat vind ik veel waard'.⁵⁵¹ Desalniettemin komt het niet tot een huwelijk: tijdens een familiebezoek aan Piet in Twente gaat het aan beide kanten mis:

Minnie at niet veel. Zij vond de koffie ondrinkbaar, het brood taai, de boter alleen was goed. Moeder, dochters, vader zelf drongen maar altijd op meer nemen aan, haar keel was toegeschroefd, die atmosfeer bekleemde haar. Vader wilde vrouw en kinderen toonen, hoe hij zich volstrekt niet door die grootheid liet intimideeren, wel zeker, ik ben even goed als die deftige lui, zij moeten zich niet verbeelden dat zij meer zijn dan ik, mijn zoon is officier, wat blief? een man van eer, die bleeke juf hoeft niet te denken dat zij hem zoo'n gunst bewijst als zij hem nemen wil. Ik lap al die kak van de stadslui aan mijn hak.⁵⁵²

Naast deze en andere moeizame echtverbintenissen zijn er twee relaties die merkwaardig genoeg wel gelukkig lijken te zijn. Nancy van Erlenburg trouwt met de Joodse Leo Wailer. Al delen ze niet hetzelfde geloof, ze zijn wel van dezelfde stand en daarbij verliefd op elkaar. De bruid past zich snel aan: 'Nancy scheen in uiterlijk en manieren reeds geheel tot het ras van haar nieuwe familie te behooren.'⁵⁵³ Maar de ideale liefde is die tussen Felix van Erlenburg en Pia van Berne, die juist niet leidt tot een huwelijk. Beiden katholiek, uit dezelfde stand en vol liefde voor elkaar. Het is Pia die Felix religieuze leiding geeft, waardoor hij uiteindelijk priester wordt. Beiden offeren de aardse liefde op voor de Goddelijke liefde. Die richtlijn was het waarschijnlijk die het leven van de ingezonden briefschrijfster veranderd had: Pia is de enige ideale katholiek. Max van Ravestein gaf een oordeel over de slagingskans van huwelijken: geloof is niet voldoende, liefde evenmin, stand is de bepalende factor. Maar het hoogste is de verhouding van het persoonlijk geweten ten op zichte van God, zoals bij Felix en Pia.

Bij Ons werd breder besproken dan de voorgaande romans van Marie. Het was echter

niet alleen de inhoud, maar ook de persoon van de auteur die de aandacht trok, tegen alle bedoelingen van Marie in. Die nieuwsgierigheid was te wijten aan uitgever Veen, die in de boek aankondiging geschreven zou hebben dat het hier 'een zij, die zich onder pseudoniem verbergt' betrof.⁵⁵⁴ Goed voor de publiciteit, dat wel. En Marie had nog zo benadrukt in een brief aan Veen, dat ze 'tot allen prijs' haar identiteit wilde bewaren.⁵⁵⁵ Hoe dan ook, het raadsel was geboren, en de oplossing ervan zou even grote opgang maken als deze en de volgende romans van Max van Ravestein. Marie's werk kreeg weer aandacht, zij telde weer volop mee. Zij, een vrouw van 55 jaar, had revanche genomen op de Maria Viola's die meenden dat ze tot het verleden behoorde.

11 Een katholieke wereld 1911-1922

Een wereldoorlog, modernere meisjes, en een toevloed van vluchtelingen uit de buurlanden: Marie Sloot ging bijna volledig op in haar werk voor de Vereeniging ter Bescherming van Roomse Meisjes. Haar trouwe vriendin Lina zette zich ook voor de Vereeniging in, al zou zij 'slechts' vice-presidente van een afdeling worden, terwijl Marie niet alleen presidente van een andere afdeling was maar ook bestuurslid en indien het te pas kwam, optrad als voorzitter of secretaresse. Liefde voor het sociale werk kon samengaan met ambitie.

Voor de literaire buitenwereld leek de schrijfster Melati van Java in deze periode van het toneel te zijn verdwenen. Alleen in 1912 verscheen nog een boek: *Koninginnen zonder kroon*. Meer niet. Onzichtbaar was ze immers als Max van Ravestein, het pseudoniem waaronder ze een geheel nieuw oeuvre schiep. Overigens bleef ook haar sociale werk buiten het zicht van het grote publiek: op de grote vrouwentoonstelling in 1913 waren nauwelijks tot geen katholieke verenigingen. Voor Marie waren het extreem drukke jaren. Maar slechts enkele ingewijden wisten hoe druk.

11.1 Een nieuw oeuvre

Eén roman was voor Max van Ravestein te weinig. Tot 1922 verschenen *Aan d'Overkant* (1911), *Drijfzand* (1916), *Stofgoud* (1917) en *Poverella* (1922). De boeken vormden een samenhangend oeuvre: in omvang, katholieke thema's en toon lijken ze op elkaar, en daarbij verschijnen personages uit het ene boek een enkele keer ook in het andere boek. Vanwege deze samenhang, en omdat Marie Sloot met de Max-romans specifieke bedoelingen had, worden ze hier in dezelfde paragraaf besproken.

Over de specifieke bedoelingen van deze romans sprak Max zelf zich uit, in een lange ingezonden brief die in 1914 verscheen in *Boekenschouw*, dat onder leiding stond van de met Marie bevriende Pater Gielen. Hij zal dus waarschijnlijk wel geweten hebben wie zich achter het pseudoniem verschool. In de brief, die eerder een programmatisch artikel was, zet Max van Ravestein uiteen wat voor hem de essentie en de functie van een goede katholieke roman is. De titel 'Losse gedachten over de romankunst' is uiterst misleidend: wat daaronder volgde, was een samenhangend betoog over heden en verleden van de katholieke roman, de plaats van een groot aantal auteurs in deze traditie, een beschouwing van de huidige katholieke roman en ook wat Max zelf beoogde met zijn romans, die geheel aansloten op het geïdealiseerd realisme uit de Indische romans:

De katholieke roman mag niet kinderachtig, niet futiel zijn en moet toch door iedereen kunnen gelezen worden. De tendenz mag er niet boven op liggen en toch dient hij flink zijn richting uit te spreken, hij moet met de werkelijkheid rekening houden en heeft ook weer tot plicht te verzachten, te vergoelijken, te idealiseeren.

Daar kwamen nog twee andere eisen bij. De tweede volgde uit het geciteerde, want wanneer de werkelijkheid 'zonde en ongeloof' bevatte, dan moest de katholieke roman daarin een evenwicht met het 'verzachten' zien te bewaren. Om dat te bereiken, diende de auteur 'Christelijke vrijmoedigheid, maar ook reserve en pudeur' te betrachten. De derde eis oversteeg feitelijk de andere twee, want geen enkele katholieke roman mocht zich onttrekken aan 'de beantwoording der eeuwige vraag: *Quid est Veritas?*' Uiteraard betrof het hier de katholieke *Veritas*.

Al met al zwaarwegende eisen, waaruit bleek hoe serieus Marie Sloot haar nieuwe oeuvre nam. Ze vond de Max-boeken dan ook van meer waarde dan alle moderne literatuur bij elkaar en superieur aan auteurs als Top Naeff (1878-1953), Herman Robbers (1868-1937), Ina Boudier-Bakker (1875-1966), hoe 'knap geschreven' hun romans ook waren:

Zij hebben afgerekend met God, hemel en hel. Deze begrippen zijn geheel verouderd, dus rekenen zij er niet mede. Maar hierdoor ook ontnemen zij aan hun werk het begrip van het tijdloze. Zij bouwen in zand en niet op de eeuwige rots, daarom vermogen zij niets als voorbijgaande belangstelling op te wekken.⁵⁵⁶

Los van deze even meedogenloze als verheven gedachten, hield Marie rekening met de prozaïsche werkelijkheid van de *pecunia*. Met uitgeverij Veen - die alle Max-boeken zou publiceren - correspondeerde ze over contracten en honoraria. Al had ze aan Jan van der Lans geschreven dat geld in dit geval niet van belang was, haar zakelijk instinct verloochende zich ook deze keer niet.

Uiteraard voldeden de Max-romans voorbeeldig aan de door de auteur zelf gestelde eisen in *Boekenschouw*. Elk boek bevatte een hoogstaand thema, uitgewerkt in verschillende intriges en personages, waarna het de lezer volstrekt duidelijk was wat er onder *Veritas* verstaan diende te worden. Het oeuvre maakt dan ook een tamelijk dogmatische indruk; ruimte voor nuance werd niet geboden.

In het debuut *Bij ons* (1908) had Max al een tamelijk vernietigend oordeel uitgesproken over het protestants-katholieke huwelijk, en dat werd in *Aan d'Overkant* lichtjes herhaald. Het leek een vervolgroman te zijn, deels met dezelfde personages, maar nu vanaf de protestantse 'overkant' geschreven. Ook deze keer zijn de meeste huwelijken ongelukkig, hetzij door een andere godsdienst, hetzij door een verschillende beleving van dezelfde godsdienst, met daarbij altijd de factor stand. Wie zich niet naar de stand wist te gedragen, of met iemand van een andere stand trouwde, ging vrijwel zeker het ongeluk tegemoet. De beschrijving van dergelijke personages is soms dermate scherp, dat Marie ze waarschijnlijk naar het leven getekend heeft, zij het vermengd met haar eigen opvattingen. Zo verschijnt er een mevrouw Ameland:

Mevrouw Ameland was een goedige, een beetje ijdele vrouw aan den verkeerden kant der vijftig, wier illusie het was vasten voet te krijgen in de deftige, Amsterdamsche katholieke kringen. Zij had twee dochters, geen bijzonder mooie meisjes, maar toch wel elegant, of liever met een eigenaardige buitenlandsche, eenigszins gedurfde manier van zich te kleeden en optreden. Jenny en Daisy hoopten met mama, dat het eens door kracht van geld zou gelukken er in te komen.

Zij waren zeer godsdienstig, mijnheers borst was met de orde van St. Gregorius versierd, - mevrouw droeg haar Pro Ecclesia et Pontifice in goud, - welverdiende onderscheidingen, want zij hadden in het vreemde land veel gedaan voor den godsdienst en de missiën. Eenvoudig van afkomst, lieten zij er zich op voorstaan dat zij het zoover in de wereld hadden gebracht, dit parvenuachtige of zooals de nieuwste term luidde, - protzerige - deed hun geen goed.⁵⁵⁷

Ondanks een aanzienlijke hoeveelheid ellende is er ook enig geluk in *Aan d'overkant*: de domineeszoon Bruno bekeert zich tot het katholicisme en Mia (dochter van Alfred en Louise van Berne uit *Bij Ons*) gaat in een klooster.

De derde roman *Drijfzand* (1916) vormt een twee-eenheid met *Stofgoud* (1917). In beide boeken gaat het over schuld en boete, over verantwoordelijkheid en over de ware bete-

kenis van goede werken verrichten, in het kort: de zoektocht naar een deugzaam leven. Het zijn sombere boeken, met de dreigende schaduw van de Eerste Wereldoorlog, met vragen over de morele rechtvaardiging van euthanasie op een dementerende man, en met vooral veel angst. Ook hier beschrijft Max nauwelijks gelukkige huwelijken. Wel verschijnen in *Drijfzand* twee vrouwen - zusjes - die in vrede en harmonie samenleven. Een opvallend contrast. Het laatste boek *Poverella* (1922) bevat de geschiedenis van Marcelle Rozinga, die mystica is, wat hier gepresenteerd wordt als de overtreffende trap van katholiek gelovige. Zij verliest haar contact met God wanneer ze verliefd wordt op een man, en ze hervindt dit weer wanneer ze de man verloochent. Het een of het ander, dat was de keuze die ook in andere romans nooit werkelijk een vrije keuze was. Zowel *Aan d'Overkant* als *Poverella* zouden herdrukt worden, respectievelijk in 1916 en in 1929. Waarschijnlijk genoten ook de andere romans bij het publiek een zekere populariteit. De literaire critici reageerden zeer gemengd. Dat had niet alleen te maken met de literaire waarde en de dwingende *Veritas*-boodschap, maar eveneens met de nieuwe context waarin ze verschenen. Het realisme en zelfs het naturalisme wonnen ook voor de katholieken aan betekenis. Dat ging ten koste van het geïdealiseerde proza dat het kenmerk was van de Melati-romans. De roman *Bij Ons* heette al voor die tijd 'een meer gewaagde werkelijkheidsuitbeelding' te zijn.⁵⁵⁸ *Van onze Tijd*, dat in navolging van de Tachtigers een pionierspositie had ingenomen, verloor rond 1916 steeds meer letterkundige status aan het nieuwe maandblad *De Beiaard*. Daar kwam bij, dat er een roep klonk om 'de katholieke roman'. Men wilde iets realistischer lezen dan Jan van der Lans en Melati van Java. Maar er was 'zo goed als niets'. In dit tijdsgewricht verschenen deze romans. Over Max werd nog in 1953 geschreven:

de taaie onbekende, volgens sommigen A.B.H. Gielen S.J., volgens anderen F. Hendrichs S.J., volgens derden helaas niet eens een Jezuiet, maar slechts een medicus of een juffrouw, gaf in zijn hevig-apologetische, maar tegelijk onbarmhartig-critische roman *Bij Ons* (1909) en een paar vervolgen geen kunst en geen psychologie en van de samenleving een beeld, dat de caricatuur hier en daar nadert, maar is bij gebrek aan beter althans enigermate aanvaardbaar als spiegel van een kenteringstijd.⁵⁵⁹

Zo werd het eerder dus gevoeld: een tijdbeeld, vol realisme en confrontatie. Daarin lag ook ongetwijfeld de triomf die Marie moet hebben gevoeld over haar critici. Zij hoefde slechts van naam en stijl te veranderen, nieuwe thema's te kiezen en ze werd weer volop besproken, zij het niet altijd even gunstig. Want terwijl *Bij Ons* nog met enige welwillendheid was ontvangen, kreeg de opvolger naast lof ook heftige kritiek. Het dagblad *De Tijd* vond alleen maar goeds in de roman en in de auteur wiens 'mooi denken en voelen' geprezen werd. De recensent had de roman héél goed begrepen:

'Bij Ons' is groot het katholiek beginsel, doch dit laait zijn hemelzonneglorie eerst uit, als door het offer, de Overkant-grootheid den Katholiek bezielend beheerscht. Dit zijn twee Rembrandt-stukken, waar ik Max voor dank, waar ik nog dikwijls met ontroering op staren zal...⁵⁶⁰

Deze regels zullen menigeen tot herlezen hebben gedwongen. Het leek wel proza van de Tachtigers. Dan was de katholieke Gerard Brom (1882-1959) gemakkelijker te begrijpen. In *De Beiaard* besteedde hij ettelijke pagina's aan *Drijfzand* (waarbij hij ook iets zei over de eerdere romans) en in een latere aflevering ruimde hij twee pagina's in voor *Stofgoud*, de roman uit 1917. Hij speculeerde uitvoerig over de identiteit van de auteur, van wie hij meende dat het een vrouw was: 'Echt vrouwelijk is de verachting voor redelijke

leestekens niet alleen, maar ook voor een ordelijke zinsbouw.⁵⁶¹ Brom beschouwde het boek als een uitgave die voor twee doelgroepen stichtend wilde zijn: Katholieken en 'andersdenkenden'.⁵⁶² Zijn eindoordeel was gemengd: de boeken vormden een 'welkome salonreeks' en hij vond ze 'artistiek slap, maar brandend actueel'.⁵⁶³ Een dergelijk publiek oordeel zal Marie hem niet in dank hebben afgenomen: zij kenden elkaar via de *Violier*, en ook had dezelfde Brom haar verzocht medewerkster van *De Beiaard* te worden, hetgeen zij had toegezegd. In de eerste twee jaargangen verschenen evenwel geen bijdragen van haar hand. *De Tijd* wist over *Drijfzand* (1917) weinig zinvols te zeggen. Eigenlijk vond men de roman niet te begrijpen: niet naar de inhoud, en niet naar de bedoeling ervan:

Is de thesis dan mogelijk: de mensch kan in véél zich zelf verliezen? Of is de thesis: enkel wie volop Katholiek is, staat vast in het leven? Ik weet het niet, ik zie enkel uit mekaar gerukte menschen doch geen idee-verband. Mijn hoofd is óók uit mekaar na dit boek, ik heb een gevoel of er kermis is in mijn bovenhuis; geen enkele figuur komt tot stilstand; de draad van het verhaal is me ontsnapt, ik zie niets dan heel rare, op en neer schokkende onsympathieke drijfzanders.⁵⁶⁴

En hoe onaangenaam dat ook klonk, het was nog lief vergeleken bij hetgeen Isr.[ael] Querido in zijn kolommen voor het *Algemeen Handelsblad* verkondigde. In zijn Letterkundige Kroniek spotte hij met het boek: 'Welk een vermakelijk groepje katholieke en niet-katholieke menschen brengt Max van Ravestein in dit boek bijeen.'⁵⁶⁵ Met veel verkleinwoorden, citaten van Nietzsche en geestige vergelijkingen bracht Israëls zijn vernietigende oordeel over, zonder het expliciet te vellen: deze roman hoefde men niet serieus te nemen. Toch zou dezelfde Querido nogmaals zijn tijd besteden aan een vergelijkbare recensie over *Poverella* (1922). Drie kolommen lang fulmineren tegen de inhoud, strekking en personages met als conclusie: 'Wat ik voor mezelf heb kunnen vaststellen, is de roerende onnoozelheid van deze paar honderd bladzijden leuterproza.'⁵⁶⁶ Toen in 1923 zelfs *De Tijd* een zeer negatieve recensie over *Poverella* plaatste ('vaak slordig en oppervlakkig diletantisme'⁵⁶⁷) liep de gifbeker voor Marie waarschijnlijk over, die nimmer zulke slechte kritieken over haar werk had gekregen. Wel werden zowel *Aan d'overkant* als *Poverella* herdrukt, waarmee de lezers in zekere zin het laatste woord hadden.

11.2 Amsterdamse ontwikkelingen

In 1912 verscheen een boek dat in Nederland grote weerklank zou vinden. In *Door duisternis tot licht*, een brievenbundel van wijlen Raden Adjeng Kartini (1879-1904), klonk de stem van een Javaanse vrouw van adel, die zich uitsprak over onderwerpen die in Nederland van belang werden gevonden. Zij schreef aan vele correspondentievrienden en -vriendinnen in Nederland over kiesrecht voor vrouwen, de zogeheten 'opheffing' van Javanen en tal van andere kwesties. *Door Duisternis tot licht* raakte velen, wat zowel met de inhoud als met de persoon van de schrijfster te maken had. In Raden Adjeng Kartini verenigden zich mooie eigenschappen: zij was vrouw, van adel en Javaans. Daarbij had zij - mede door haar Europese opvoeding - waardering voor de Nederlandse cultuur. Het was gemakkelijk en veilig om sympathie voor haar te voelen en te uiten: op geen enkele manier vormde ze een bedreiging. Raden Adjeng Kartini werd openlijk bewonderd. Een gevoel van 'nu zeggen ze het zelf' zal daaraan niet vreemd zijn geweest: de opheffingsgedachte werd vertolkt door een hoogstaande persoon uit het Indonesische volk. In het feministische tijdschrift *Evolutie* verscheen een tweedelig

artikel over het boek en Kartini, getiteld 'Over de emancipatie der Javaansche vrouw'. Daarin toonde de vooraanstaande feministe Josephine Haver (1868-1945) zich enthousiast over de uitgave:

Nu eens met heftige verontwaardiging, dan weer met bittere ironie of met vlijmend sarcasme legt zij telkens en telkens den vinger op de wonde plekken in de Javaansche samenleving en wijst haar zusters met groote juistheid den weg, dien zij te volgen hebben, willen zij in waarheid tot hare emancipatie bijdragen en ook Kartini roept hare Javaansche sexegenooten toe, wat de Europeesche pioniersters reeds zoo vaak als haar meening uitten: 'Wij moeten onszelf mondig verklaren en de wereld dwingen onze mondigheid te erkennen; wij *willen* het.'⁵⁶⁸

En zij besloot: 'Mijns inziens hoort dit boek thuis in elke bibliotheek van eenige feministische strekkingen zooveel mogelijk in 't bezit van elke vrouw, die belangstelt in de vrouwenbeweging en haar ontwikkeling, zoowel elders als hier.'⁵⁶⁹ Meer vrouwen zullen zich hebben herkend of geïnspireerd gevoeld door het boek en de gedachten erin. Marie Sloot behoorde zeker tot hen; tijdens een interview in 1922 denkt ze terug aan Indië om dan te verklaren: 'ik zou zoo graag Indië nog eens zien... En dan zou ik ook zoo gaarne willen medewerken aan de opheffing van de Javaansche vrouw. Ik werd indertijd zeer getroffen door Kartini's *Van Duisternis tot Licht*'.⁵⁷⁰ Opheffing en ontwikkeling lijken de trefwoorden te zijn van deze jaren. Om katholieken en andersdenkenden te stichten, schreef Marie haar Max-romans, om meisjes op het juiste pad te brengen en te houden, was zij actief in de Vereeniging tot bescherming van Roomse meisjes.

Al waren er geleidelijk wat katholieke vrouwenverenigingen ontstaan, van een grote katholieke vrouwenbeweging was nog geen sprake. Het was de eerder genoemde priester Ariëns die hiervoor steeds vastere ideeën begon te ontwikkelen en onomwonden voor een bond pleitte: 'Alleen een bond, bestuurd door onze vrouwen zelf, laat haar toewijding, scherpzinnigheid en tact tot ontwikkeling komen.'⁵⁷¹ Hoe ondersteunend dit ook klonk, Ariëns ging er vanzelfsprekend van uit dat deze ontwikkeling geheel en al in lijn zou zijn met de bestaande katholieke gedachten over vrouwen, zonder dat de vrouwen een eigen, wellicht tegendraadse, visie erop na zouden gaan houden. Maar kennelijk bestond er wel degelijk een neiging hiertoe onder 'onze' vrouwen. Begin maart kwam een aantal vrouwen bijeen in een Nijmeegs klooster om van gedachten te wisselen over een Katholieke vrouwenbeweging; onder hen bevond zich Albertine Steenhoff-Smulders.⁵⁷² Dat was al te veel eigen initiatief; in een najaarsvergadering van Nederlandse bisschoppen werd besloten dat er géén landelijke katholieke vrouwenbond zou komen.⁵⁷³

Toch bleken de katholieke vrouwen mondiger te zijn dan de bisschoppen dachten. In december 1912 stond er een opmerkelijk bericht in dagblad *De Tijd*, dat in alle korthed een wereld van autonomie toonde:

In een gisteren gehouden huishoudelijke vergadering heeft zich nu het comité, dat de statuten voor den R.K. Vrouwenbond alhier zal ontwerpen, definitief geconstitueerd. Het wordt thans gevormd door de volgende dames (in alphabetische volgorde) Mej. M. Bonnike, mevr. H. Dütting, mevr. J. Geels, mevr. J. Kälier, en mej. M. Sloot.

Bij stemming werd met algemeene stemmen mevr. J. Kälier-Wigman tot secretesse gekozen. Tot verkiezing van een voorzitster werd niet overgegaan, wijl de geestelijk adviseur voorloopig de leiding heeft.

In een algemene vergadering van 20 December zullen de concept-statuten worden behandeld.⁵⁷⁴

Al snel zou de leiding in handen komen van Mej. M. Bonnike, de nicht van Ariëns, die daarmee de eerste voorzitter werd van de R.K. Vrouwenbond.⁵⁷⁵
Het officiële doel van de bond luidde:

...deelneming der vrouw aan het kath. leven in de zin der Encycliek 'Rerum Novarum' en 'Graves de Communi Dire' in gehoorzaamheid aan Z.D.H. den Aartsbisschop op de krachtigste wijze te bevorderen, met uitsluiting van politieke actie.⁵⁷⁶

Dat was de bedoeling van de geestelijkheid: de vrouw moest gehoorzamen: niet alleen aan de wet, maar ook diende ze haar plaats te kennen in de geestelijke hiërarchie. Tussen theorie en praktijk bleek uiteraard een verschil te zijn. De Vrouwenbond zou zich over heel Nederland vertakken en in de loop der tijd uitgroeien tot een netwerk van vele duizenden katholieke vrouwen met een eigen blad *De katholieke vrouw*. Vrouwen vonden elkaar in dit nieuwe netwerk, leerden van elkaar en bemoedigden elkaar. *De katholieke vrouw* berichtte regelmatig over vrouwen die romans schreven, die in het openbaar spraken, die een vereniging leidden, en die talloze andere kwaliteiten bezaten, kwaliteiten die volstrekt gelijkwaardig aan die van mannen leken te zijn. En toch werden haar tal van mogelijkheden ontzegd: omdat zij vrouw waren.

Het waren drukke tijden voor Marie. Ze ging vrijwel geheel op in de Katholieke vrouwenwereld die haar inzet en werkkraft met dankbaarheid moet hebben aanvaard. Ook bezocht ze met enige regelmaat de bijeenkomsten van De Violier, waar ze vertrouwde en nieuwe kennissen ontmoette. Er waren familie-aangelegenheden die haar weemoedig moeten hebben gestemd over de voorbijgaande tijd: uit Indië kwam in 1913 het bericht dat haar peettante Albertina van Spreeuwenburg gestorven was. Weer was er een band doorgesneden die haar met Indië had verbonden.

Op De Violier onderhield zij een vriendschap met de schilder Jan Toorop (1858-1928), die net als zij uit Indië kwam. Voor haar *Liber Amicorum* tekende hij een kinderkopje.

Toorop op zijn beurt was bevriend met Jan van der Lans; de wereld was weer klein.⁵⁷⁷

Dat Toorop destijds een leven leidde dat in katholieke ogen zondig moet zijn geweest, weerhield Marie niet van de omgang. Vermoedelijk had zij dankzij de Vereeniging ook een ruimer begrip ontwikkeld van de werkelijkheid, waar niet alles geheel verliep volgens de katholieke principes. Dat gold zeker voor Toorop, die in deze tijd weliswaar getrouwd was met de Ierse Annie Hall, maar ook een verhouding had met de schilderes Miek Jansen. Niet iedereen wilde dat door de vingers zien of vergoelijken wegens een artistieke natuur. Een van Chrisjes schoondochters noemde de kringen rondom Toorop: 'Een weeë bedoening.' En verder schreef ze:

Mama Kortenhorst, de tantes namelijk Marie Sloot en tante Lina Scheffler plus enige Jezuiten (die volgens ons heel goed wisten dat Toorop niet katholiek was in de traditionele zin maar wel een diep gelovig mens met sterk mystische inslag), die vrouwen vooral en zeker ook An, gaven daar de toon aan. Je zou het kunnen vergelijken met Baghwan, die in zijn ijdelheid zich liet leven door een troep sterke vrouwen, die de held aanbidden en hem tot iets maken wat hij zelf niet zo erg bedoelde. Het verschil is wel, dat Toorop een groot kunstenaar was en nog lang bleef nadat hij al gedeeltelijk verlamd was. Vòòrdat er dus een kring was, had An het heel erg moeilijk met hem – hij was ook Oosters sensueel – en bezweek voor veel vrouwen. Mama en de tantes konden *dat* wel begrijpen, maar *niet* het geval Miek – want verliefd zijn was voor hun alléén maar lichamelijk en dat was

het in dit geval niet in letterlijke zin. De man was uitgeblust en het meisje was een tijdverschijnsel, een bloedeloos, vergeestlijkt type. Doordat ze grote artistieke begaafdheden bezat, waarvan geen enkel talent groot genoeg, maar héél intelligent de man kon begrijpen en erudiet met hem omgaan en haar liefde waarschijnlijk adorerend en nauwelijks sensueel was, werd het wee (voor ons en Gerard Brom!) en voor Toorop ijdelheid strelend en voor de braaf Roomse dames slechts voor één uitleg vatbaar en voor An hetzelfde als altijd!⁵⁷⁸

Het is een brief waar helaas verdere toelichting aan ontbreekt, en evenmin een vervolg. Wel lijkt het inderdaad aannemelijk dat Marie en Lina verstand van 'Oosters sensueel' hadden, beter gezegd van mannelijk sensueel en de expressie daarvan. Marie evenals Lina kwamen via de Vereeniging met tal van zaken in aanraking die met seksualiteit te maken hadden, van ongehuwd moederschap tot aan bordelen. Zij waren dus uitstekend op de hoogte. De 'braaf Roomse' dames begrepen meer dan de generaties die na hen kwamen zich konden of wilden voorstellen. Of Marie of Lina met Chrisje ('mama Kortenhorst') werkelijk de toon aangaven, valt te betwijfelen. Zeker de eerste twee hadden het daar te druk voor, en daarbij bezat Marie weinig aanleg voor het adoreren van mannen.

Dat 1913 een belangrijk jaar was voor het Koninkrijk der Nederlanden, werd in het land allerwege gevoeld. In dit jaar immers zou het koninkrijk der Nederlanden honderd jaar bestaan, na deel uitgemaakt te hebben van het Napoleontische keizerrijk. In 1813 werd Nederland vrij, onafhankelijk en een staat. Het eeuwfeest ervan leek dan ook vooral een nationalistisch karakter te bezitten. Het 'wij zijn Nederland' klonk in de vieringen door. Ook de vrouwenbeweging beseftte iets met dat jaar te moeten doen, want:

Nederland staat even stil en blikt terug op de vervlogen 100 jaren - 't Ziet zich zelf als 't ware in den spiegel en vraagt met eenige zelfbewustheid naar zijn eigenwaarde in vergelijking met andere naties. - 't Is dan noodig dat de vrouw van zich late hooren, opdat haar zaak niet op den achtergrond wordt geschoven.⁵⁷⁹

Op welke wijze de vrouwen van zich konden laten horen, was snel besloten: via een tentoonstelling, een die vergelijkbaar zou zijn met de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid uit 1898. Uit deze kringen kwamen ook de eerste betrokkenen, die snel aangevuld werden met anderen. Adviezen werden ingewonnen bij onder andere Johanna W.A. Naber (destijds de redactrice van het Tentoonstellings-orgaan *Vrouwenarbeid*) en bij Marie Sloot.⁵⁸⁰ Er ontstonden verschillende comité's, er werd veelvuldig vergaderd en het plan kreeg steeds vastere vorm: een tentoonstelling die een beeld zou geven van een eeuw vrouwen in Nederland en in de koloniën, te houden op Meerhuizen, een gebied even buiten Amsterdam, van mei tot en met oktober 1913. De naam van de tentoonstelling zou worden: *De vrouw 1813-1913*.

Hoe mooi en groot de plannen ook waren, hoe indrukwekkend de tentoonstelling ook zou zijn, de vlag dekte de lading bepaald niet. Want 'de' vrouw, dat was te absoluut gesteld. Om te beginnen namen vrijwel geen katholieke vrouwenorganisaties deel aan de tentoonstelling. Dat kwam doordat de tentoonstelling geleidelijk de naam had gekregen een pleidooi te zijn voor het vrouwenkiesrecht. In de katholieke pers werd hiertegen gewaarschuwd, waarna vele katholieke verenigingen zich terugtrokken.⁵⁸¹ Daardoor bleef de grote omvang van het katholieke verenigingsleven, waarbij de filantropie was inbegrepen, ongezien. Dat was extra spijtig, omdat koningin Wilhelmina de tentoonstelling met een bezoek vereerde.

In welke mate de adviezen van Marie waren ingewonnen, laat zich snel begrijpen: in het

Orgaan van de Vereeniging schreef ze onder andere:

Voor de Tentoonstelling 'de Vrouw 1813-1913' te Amsterdam is voor de afdeeling 'Zedelijkheid' een boekje samengesteld, dat een overzicht geeft van al hetgeen er gedurende de laatste eeuw op dit gebied in Nederland is gepresteerd geworden. Eigenlijk is dat laatste niet juist.⁵⁸²

Ze wilde niet op 'enkele kleine feilen' wijzen, maar het moest haar van het hart dat er leemtes waren: 'Bijv. als op pag. 47 is vergeten bij 1902 de oprichting te vermelden der RK Ver. t. Bescherming v. Meisjes in Nederland.'⁵⁸³ Het moet haar gestoken hebben, omdat zij inmiddels elf lange jaren voor de Vereeniging werkte. Hoe groot de afwezigheid van de katholieke vrouwenwereld was, bleek uit een kloek tweedelig boek dat ook in 1913 verscheen: *Het Katholiek Nederland 1813-1913*.⁵⁸⁴ Hierin werden verschillende organisaties genoemd, waarbij de naam van Marie Sloot herhaaldelijk viel. Ze schreef een artikel over de Rooms-Katholieke Meisjesbescherming, waarin ze indrukwekkende cijfers wist te noemen.⁵⁸⁵ Ze kwam indirect voor in het artikel over de Rooms-Katholieke Vrouwenbond, waarin vooral de Amsterdamse afdeling werd geprezen waarvan zij deel uitmaakte.⁵⁸⁶ Uiteraard verscheen haar naam herhaaldelijk in het artikel over katholieke literatuur.⁵⁸⁷ Gelukkig kwam ze evenmin als haar grootvader voor in de schets over de missie in Indië, al werden de gebeurtenissen in Semarang rond monseigneur Grooff wel ettelijke pagina's lang beschreven.⁵⁸⁸ Als *Katholiek Nederland* iets duidelijk maakte aan de Tentoonstelling, dan was het dat ze een groot gemis leden. Er was nog een ander gemis, al leek men dat daar niet zo te ervaren. Evenals op de vorige tentoonstelling in 1898, werd ook nu aandacht besteed aan de koloniën. De gids *Ons huis in Indië*, geschreven door Marie van Zeggelen, gaf treffend de visie weer die de organisatrices bezaten. Het was óns huis, het huis van de Europeanen, van de Europese maatschappij die in Indië bestond, en de koloniale macht besliste over wie er in dat huis mocht komen en op welke voorwaarden. De wij-zij tegenstelling was duidelijk: wij, de beschaafde Europeanen, zij de Inheemsen die evenals in 1898 dankbaar moesten zijn voor opheffing tot het niveau van de Europese beschaving. Aan de positie van Indo-Europeanen werd geen aandacht besteed. Er spraken ook geen vrouwenstemmen over Inheemse voormoeders. Wel was er aandacht voor Raden Adjeng Kartini, wier denkbeelden men op dezelfde lijn vond staan met de troonrede van 1913, die met instemming geciteerd werd:

De Regeering oordeelt het hare roeping ook in de Kolonieën de volkswelvaart te verheffen en aan te kweeken het besef van saamhoorigheid van Moederland en Kolonieën van al de bewoners dezer gebiedsdeelen. Zij zal haar doel nastreven door bevordering der volksopvoeding, zich aanpassende aan de behoefte der verschillende groepen, waaruit de bevolking in Nederlandsch-Indië bestaat en opwekkende tot verdraagzaamheid op het gebied van den godsdienst en onderlinge waardeering der rassen.

Voor geen enkele Regeering is het mogelijk VOLKSopvoeding ter hand te nemen, zonder de noodige aandacht te schenken aan de opvoeding der VROUW. Wil het boven in de Troonrede neergelegde in vervulling gaan, dan zal dus ook rekening gehouden moeten worden met de behoefte van die groep der bevolking in Nederlandsch-Indië, die door de vrouwen gevormd wordt en in welke richting zich onze Regeering te bewegen heeft om, met in-acht-name der grootste verdraagzaamheid op godsdienstig gebied en zich aanpassende aan hare behoefte, de belangen der Inlandsche vrouwen te behartigen, dat leert ons in veel opzichten het boek van KARTINI.⁵⁸⁹

Het was dan ook geen wonder dat de koningin tijdens haar bezoek ook het 'gewijde KARTINI-hoekje' aandeed, en een grote belangstelling aan de dag legde.⁵⁹⁰ Véél leek er in dit opzicht niet veranderd ten opzichte van de eerdere tentoonstelling. Vrouwen wilden de Inheemse vrouwen gaan opvoeden, eens te meer gelegitimeerd en geïnspireerd door een troonrede. Was er in 1902 sprake geweest van een ethisch besef, nu was volksoopvoeding een concreet en praktisch doel geworden. De enige Indonesische vrouw die geraadpleegd werd, was dood en had slechts 'een hoekje' op het grote terrein toebedeeld gekregen. De visie en het enthousiasme die in het blad doorklonken, gaven blijk van een verkokerde blik: de organisatrices zagen slechts in Indië degenen die zij wilden zien, en andere ontwikkelingen negeerden zij alsof ze niet bestonden. Daarvan kennis nemen was zeer gemakkelijk: men hoefde het *Koloniaal Weekblad* maar in te zien.⁵⁹¹ Had Marie haar eigen katholieke wereld, de tentoonstellingsvrouwen creëerden niet minder hun eigen universumpje.

11.3 Het wereldtoneel

Al heette Nederland 'neutraal' te zijn tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), de schaduw ervan werd wel degelijk gevoeld in Nederland. In de Max-roman *Drijfzand* had Marie een somber beeld geschetst van groeiende angst en onzekerheid over de toekomst, emoties die zij wellicht zelf ook kende. De gevolgen van de oorlog kwam ze tegen in haar werkzaamheden voor de Vereeniging ter Bescherming van Jonge meisjes. Als redactrice van het *Orgaan* was ze op de hoogte van hetgeen er in de afdelingen en correspondentschappen gebeurde. Alle post ging naar de Van Baerlestraat 92, waar zij en Lina woonden. Het werk had zich de laatste jaren aanzienlijk uitgebreid, niet alleen door een groei in de aantallen katholieke meisjes die steeds vaker leken te verhuizen, maar ook doordat de Vereeniging zich voortdurend bezon en herbezon op de taak. In 1912 legde de redactrice Sloot prangende vragen voor aan de leden:

Moeten wij ons beperken tot het gebied van de reizende en trekkende meisjes, of moeten wij ons beweegen op het geheele terrein, dat zich uitstrekt over alle belangen, zoowel geestelijk als stoffelijk, der vrouwelijke jeugd?
Welke banen zal men opgaan?
Lezeressen, want aan u is in de eerste plaats het woord gericht, laat uw gedachten hierover gaan, spreek er over met geestverwanten, schroomt niet aan de Redactie van dit *Orgaan* een artikeltje te zenden, waarin Gij uw gevoelens hieromtrent te kennen geeft. Alles zal dankbaar aanvaard worden.⁵⁹²

Naast haar werk als redactrice vervulde Marie vanaf 1913 een waarschijnlijk coördinerende taak als presidente van de avondbijeenkomsten, waar de meisjes onder toezicht cursussen konden volgen en zo op een nuttige en gezellige manier samen konden zijn. Deze bijeenkomsten kwamen evenals de andere activiteiten onder druk te staan, naarmate de oorlog voortzette.

In het *Orgaan* stond in toenemende mate te lezen hoe de bestuurderessen worstelden met de tijdsomstandigheden. In 1915 - inmiddels vanuit de woning aan de Banstraat 17 - verschenen veelzeggende berichten. Ook de jaarverslagen van de Vereeniging leken om eenzelfde vraag te draaien: wat moeten we beginnen met al deze meisjes? In het verslag over 1915 stonden de problemen en twijfels zwart op wit:

Ook in 1915 zijn wij meer dan gewoonlijk met buitenlanders in aanraking

geweest.

Of wij veel succes gehad hebben? Och, hiernaar vragen wij niet. Maar men houde wel in het oog, dat zij, veelal geen prima kwaliteit individuutjes zijn. Medelijden moet men met hen hebben, veelal zwakke naturen als zij zijn, die als een schip zonder stuur moeten ronddwalen. In overleg met het Belgische Vluchtelingen-comité hebben wij nog getracht Belgische meisjes in fatsoenlijke Kath. gezinnen onder te brengen, maar onze pogingen zijn niet bijzonder geslaagd. [...]

Opmerkelijk is het groot aantal Limburgsche meisjes, die zich tegenwoordig bij ons aanmelden. Ook dit zal te wijten zijn aan de historische tijden, die wij beleven. Waar bij normale toestanden de Limburgers zich meer aangetrokken voelen tot de hen verwante Belgische bureu, moeten zij nu, noodgedrongen, hun toevlucht nemen tot de Nederlandsche steden.⁵⁹³

In de Afdeeling Amsterdam werd vaak vergaderd, en Marie was er vrijwel elke keer bij. Moeilijke vergaderingen waren het, die veel werk voor het relatief kleine bestuur inhielden. Altijd waren er lastige gevallen: meisjes die bezocht of ondersteund moesten worden, meestal beide, en van wie vaak de achtergrond onderzocht werd. Voortdurend diende men te overleggen met zusterverenigingen, met gemeenten en met andere betrokkenen. En hierbij kwam nog het gewone reilen en zeilen dat eigen is aan elke vereniging. Om de werkzaamheden te vergemakkelijken, probeerde men samen te werken met de R.K. Vrouwenbond, maar de accenten in het werk lagen net even anders. Zoals Marie nog in 1914 in het *Orgaan* had geschreven:

Wat de meisjesbescherming doet voor het jonge meisje, gaat de vrouwenbond doen voor de moeder. De moeder toerusten met meer maatschappelijke kennis, verlicht in de toekomst de taak der meisjesbescherming, want de medewerking der moeder waarborgt betere omstandigheden voor de dochter.⁵⁹⁴

Het groeiend aantal Belgische vluchtelingen drukte op de middelen van de Vereeniging, en eens te meer toen bleek dat veel van de meisjes in Nederland wilden blijven. Dat kon niet de bedoeling zijn. In het *Orgaan* schreef Marie zo tactvol en duidelijk mogelijk wat de Afdeelingen in het Zuiden moesten doen:

Het is ons gebleken, dat verscheiden Belgische meisjes heel graag in Nederland zouden blijven; enkelen hebben reeds 'kennis' gemaakt met militairen of burgers, anderen verkeerden in den waan, dat Nederland steeds van melk en honig overvloedt; hoe het ook zij, ook hier zij voorzichtigheid aanbevolen. Tenzij men de stellige zekerheid hebbe dat het meisje in haar vaderland geen bloedverwanten heeft, tenzij men voor het meisje, ook voor de betrekking kan instaan, blijve men er buiten. Later, als het meisje om welke reden ook geen betrekking heeft, zou zij zich door het gevoel van verlatenheid zoo licht laten medeslepen en dan... meer behoeven wij hier niet bij te voegen. Dus ook hier volge men de gedragslijn van onze Vereeniging en late het meisje zoveel mogelijk in de omgeving, waar zij thuis hoort.⁵⁹⁵

Terugsturen dus, naar de omgeving 'waar zij thuis hoort'.⁵⁹⁶ Dat wilde zeggen: in een katholieke levenssfeer, indien aanwezig. Met het natrekken van deze en andere vluchtelingen had de afdeling Stadsonderzoek het zeer druk. Lina werd tijdens de oorlogsjaren vice-presidente, wat nog eens onderstreept dat het leven van Marie en Lina in deze tijd vrijwel geheel in het teken van de Vereeniging stond. Om een indruk te geven van de hoeveelheid en nationaliteiten van de meisjes: in 1918 meldde Stadsonderzoek dat er

het jaar ervoor zich 2035 meisjes in Amsterdam hadden gevestigd: 'Hieronder waren 118 Duitsche, 197 Belgische, 5 Fransche en 2 Oostenrijksche meisjes. Allen werden bezocht, enkelen zelfs meermalen, waar dit gewenscht was.'⁵⁹⁷

Tijdens de oorlogsjaren groeide het werk voor de Vereeniging niet alleen, maar het veranderde ook door de nieuwe tijd. De meisjes werden moderner: ze wilden dans-avondjes, naar de bioscoop, ze wilden andere betrekkingen dan in de huishouding en ze wilden meer geld verdienen. Het werd moeilijker ze te vormen naar het katholieke beeld van moeder de vrouw. Waarschijnlijk was het hierdoor, dat Marie en Lina in 1918 hun functies neerlegden; al bleef Marie wel bestuurslid van Amsterdam. ook bleef ze de redactie voeren van het *Orgaan*, zij het inmiddels bijgestaan door vijf medewerksters in het land. Werk genoeg dus, en dan schreef ze in het geheim nog aan haar Max-romans.⁵⁹⁸

Naast de modernere meisjes, waren er nog meer veranderingen waarmee Marie te maken kreeg. Twee van de neefjes trouwden in de oorlogstijd, en wel met meisjes uit de vertrouwde familie Kloppenburg. De dochter van Marie's peettante was de inmiddels getrouwde Jans Kloppenburg-Versteegh, die op haar beurt was uitgegroeid tot een bekende kruidengeneeskundige. Rond 1914 kwam zij naar Nederland. Hier vond ze Chrisje terug, de vriendin uit haar meisjestijd. De band bloeide op, zeker toen in 1915 Marie Kloppenburg trouwde met Carel Kortenhorst, en het jaar erna Anneke Kloppenburg in het huwelijk trad met Louis Kortenhorst. Wederom waren de beide families met elkaar verknoopt.

Alle oorlogsmoeilijkheden ten spijt, ging in Nederland het openbare leven zo goed mogelijk door. In 1917 verscheen in de bioscopen de stomme film *La Renzoni*, gebaseerd op een roman van Marie uit 1881. Het is de geschiedenis van een Nederlands meisje dat furore maakt in de operawereld. Een advertentie in februari 1917 prees de film aan met onder andere: 'Boeiend Drama in 5 Acten en talrijke Tafereelen. In de hoofdrol de groote Filmactrice de Nederl. Kino-Ster Annie Bos.'⁵⁹⁹ Annie Bos (1886-1975) was destijds een gevierde ster.

Frappant genoeg had Marie zelf enkele jaren geleden nog verzucht dat de avondbijeenkomsten 'een leelijke concurrentie' ondervonden van onder andere die bioscopen.⁶⁰⁰ In Amsterdam draaide de film eerst in het Cinema Palace en daarna in de Witte Bioscoop met als 'explicateur' (uitlegger, verteller) waarschijnlijk Frits Onstee.⁶⁰¹ Ergens tussen die twee bioscopen in moet er iets mis zijn gegaan, want in *De Tijd* ontstond een felle discussie tussen Marie Sloot enerzijds en een naamloze recensent van de krant anderzijds.

Marie opende die discussie met een ingezonden brief, waarin ze om opheldering verzocht: waarom had de film toen die in eerste bioscoop draaide een negatieve recensie gekregen en in de tweede bioscoop een positieve? 'Voor zoover ik kan nagaan, is er niets in veranderd.'⁶⁰² Onder haar ingezonden brief antwoordde de recensent: de film was wel degelijk veranderd. Scènes waren gecoupeerd en de explicatie was daarop aangepast, en dat verklaarde de waardering:

Ik blijf er bij, dat de film zooals zij oorspronkelijk werd vertoond niet eerbaar is en te bejammeren is het, dat, "Melatti van Java" haar overigens mooi werk zoo door een handigen bioscoopexploitant heeft laten verknoeien. Want als ik mij niet vergis kan zulks toch niet zonder haar goedkeuring geschieden.⁶⁰³

Enkele dagen erna was er een nieuwe ingezonden brief van Marie: de coupures waren niet gemaakt, ze wenste niet in discussie te gaan 'over het groote woord "eerbaar"' en oordeelde dat de recensent 'geheel onbevoegd' was te beoordelen in welke mate zij verantwoordelijk was voor 'veranderingen of verknoeiingen in mijn werk.'⁶⁰⁴ Natuurlijk

kwam de recensent weer met tegenbewijzen en met suggestief veel 'in het midden' laten.⁶⁰⁵ Daarna leek de kwestie gedaan, of *De Tijd* zette er een punt achter. Marie Sloot zal er geen vrede mee hebben gehad. Loslaten en vergeten lag haar niet en al was ze nu 64 jaar, haar correspondentie laat zien dat ze er bepaald niet milder op werd. Overigens heeft de film zeker twee jaar gedraaid, tot in Indië toe. Pas in oktober 1919 kondigde *Het Nieuws van den dag voor Nederlands-Indië* in een advertentie de 'laatste voorstelling' aan.⁶⁰⁶

Marie Sloot zocht de media op, wanneer ze zich geraakt en betrokken voelde. Alleen dan reageerde ze: als het op de inhoud aankwam. Haar eigen naam en reputatie gebruikte ze om haar mening kracht bij te zetten, zuiver publiciteitsbejag leek ze niet te kennen. Dat bleek ook in de discussies over het vrouwenkiesrecht, die al eerder kort aan de orde kwamen. Wanneer men haar om een opinie vroeg, gaf ze die, ook al wist ze daarmee in de minderheid te zijn. Dat was al in 1915 gebleken, toen *De Tilburgsche Courant* katholieke vrouwen aan het woord had gelaten over de wenselijkheid van kiesrecht. De meningen waren verdeeld, met die verstande dat ze allemaal neigden naar vóór, behalve Marie. Zij bepleitte het gezinshoofdenkiesrecht, waarvan de getrouwde vrouw uitgesloten moest worden, een standpunt waarvan de krant 'een glimlach van vervreemding' kreeg. Haar mening leek alleen gedeeld te worden door 'mevrouw J.R. van der Lans'.⁶⁰⁷ Maar voor of tegen, in 1917 kregen vrouwen het passieve kiesrecht (zij konden gekozen worden) en in 1919 ook het actieve, waardoor ze zelf konden stemmen. En dat gold ook voor getrouwde katholieke vrouwen. Eerder in dat jaar was er wederom een ingezonden brief in *De Tijd* verschenen, waarin Marie Sloot pleitte voor politieke scholing van katholieke vrouwen; al sprak ze zich deze keer niet uit over de gewenste burgerlijke staat. Ze schreef dat vrouwen op hun kiesrecht voorbereid moesten worden door:

haar op vergaderingen, uitsluitend door haar bezocht, door bevoegde personen nader bekend te maken met het Katholieke Staatsprogramma en met de techniek van het kiesstelsel. Het zal dan later gemakkelijk vallen haar op nader bepaalde wijze verder te organiseren.

De Dioc. R.K. Vrouwenbond, afd. Amsterdam, is trouwens reeds in deze richting werkzaam en zal weldra overgaan tot het oproepen der kath. vrouwen tot dergelijke vergaderingen in verschillende stadsgedeelten.⁶⁰⁸

Zo pragmatisch was Marie, die ook bestuurster was van de Vrouwenbond, dan weer wel. Vrouwen moesten elkaar scholen, en dat het op katholieke gronden moest, dat sprak voor haar vanzelf. Zo was haar wereld: in alles katholiek. Maar Indië had ze niet vergeten.

12 De laatste jaren 1922-1927

Zoals gewoonlijk, bleef Marie schrijven aan haar trouwe correspondentievriend Jan van der Lans. Maar de brieven werden minder, en in de brieven die kwamen klonk steeds duidelijker een toon door van nostalgie. Ze schreef over niet-meer-willen: het leven noch het schrijven. Toch ging alles door. In 1922 verscheen de Max-roman *Poverella*, evenals het jeugdboek *Zwervertje*. In *Boekenschouw* las men de naam M. Sloot als medewerkster en de naam Melati van Java als schrijfster wier werk herdrukt werd: *In Extremis* beleefde een derde druk, terwijl er een vierde druk kwam van *Ontmaskerd, De ring der Grootvorstin* en *De nieuwe mevrouw Verhooghe*.⁶⁰⁹ Ook zag de zevende druk van *Angeline's Beloften* het licht. En dan was er in 1922 nog het gouden schrijftersjubileum: Marie Sloot zat vijftig jaar 'in het vak'. Kranten en tijdschriften publiceerden kolommen vol.

Maar het beeld van de productieve schrijfster was alleen voor de buitenwereld bedoeld. Aan Jan schreef ze hoe moe ze was, en dat de latere geslachten maar over haar moesten oordelen.

12.1 Het gouden jubileum

Op tien februari 1922 ontving Jan van der Lans een briefkaart van zijn trouwe Marie. In haar gebruikelijke slecht leesbare handschrift vertelde ze hem over de gemengde gevoelens die ze had bij de viering van haar gouden schrijftersjubileum enkele dagen eerder. Ze schreef:

Hartelijk dank voor uw groot aandeel in mijn feestviering en vooral voor uw mooi, sympathiek artikel in de Gelderlander, dat mij tal van felicitaties bezorgde. 't Is ook zoo warm gevoeld en aangenaam geschreven en dat gedicht trekt natuurlijk bijzonder. Natuurlijk zegt ge veel te veel. De heele geschiedenis stuit mij zeer tegen de borst. Gij, die mij sedert ruim 40 jaren kent, begrijpt hoe ik over die lustrummigheid denk en 't feest liefst onopgemerkt had laten voorbijgaan.⁶¹⁰

Dubbele gevoelens, dus. Enerzijds blij met de aandacht van Jan, anderzijds niet gevierd willen worden. Dat erná pas de felicitaties binnenkwamen, zegt iets over de bekendheid die ze toen genoot: die moet tanende zijn geweest. Op dezelfde briefkaart schreef ze: 'Nu zullen wij de pen maar voor goed aan de wilgen hangen.' Dat was een grote uitspraak, waar ze zich niet aan zou houden. In *Boekenschouw* verschenen herhaaldelijk bijdragen van haar hand, veelal recensies van vertaalde literatuur. Ze ondertekende als M.S. of M. Sloot en werd door de hoofdredacteur Pater Gielen met naam en toenaam vermeld. Jubileum of niet, ze werkte gewoon door.

Zo was en bleef Marie's houding tegenover de pers. Schreef men niet over haar, dan leek zij daarover toch enige wrok te koesteren. Schreef men wel over haar, dan kon dat eigenlijk niet door de beugel. Maar zelf deed zij geen enkele moeite een incognito te bewaren, tenzij er - zoals ingeval van de Max-romans - een zeer dringende reden voor was.

Hoe dan ook, in februari 1922 was Marie de klos. De media stonden vol van het feit dat vijftig jaar terug *Voor God en Koning* in *Het Katholiek Stuiversmagazijn* was verschenen. Jan van der Lans marcheerde voorop in de publiciteitslinies, hij die door zijn redactiewerk voor de *Illustratie* en voor *Het Dompertje*, als geen ander wist wat Marie allemaal had geschreven onder haar pseudoniemen.

Het gedicht van Jan waarnaar Marie verwees, bezit een merkwaardige ondertoon.⁶¹¹ Ondanks het feit dat zij nog altijd publiceerde en er boeken van haar in herdruk gingen, bezat 'Aan Marie Sloot' toch overwegend de sfeer dat zij een schrijfster in ruste was. Misschien wist Jan het evenmin als Marie, maar precies die toon van onzekerheid zou ook in andere artikelen en interviews klinken: welke plaats had deze schrijfster eigenlijk in de huidige tijd? Of eigenlijk: hád zij daarin nog wel een plaats?

Dat Marie Sloot, Mathilde en Melati van Java dezelfde waren, kon voor niemand in Nederland meer nieuws zijn. De romans werden als één oeuvre beschouwd, een waarvan de omvang reden tot lof gaf. Dat bleef een constante in de waarderingsgolf, al hadden velen een geheel eigen perspectief.

In de pers verschenen grote en kleine artikelen over het gouden jubileum van de schrijfster. Enkele ervan waren bijzonder, doordat Marie de interviewers een persoonlijk vraaggesprek had toegestaan. Ze leken op elkaar in de bewonderende opsomming van het grote oeuvre, vaak met vele titels, in het verhaal over het begaafde meisje, de jeugd in Indië met de zorgzame ouders, het werkzame leven in Nederland en haar afkeer van de pers. Ze leken ook op elkaar in hetgeen ontbrak: de grootmoeder Sajia, Marie's weerzin tegen het huwelijk, haar levensgezellin Lina, de drift en irritaties die ze om alles en iedereen kon voelen, zoals uit haar correspondentie met Jan van der Lans herhaaldelijk bleek. Het moet een soort samenwerking zijn geweest: de bladen wilden een lovend portret van de schrijfster publiceren, de schrijfster wist precies wat ze wel en niet wilde zeggen, en elk van de interviewers kon iets speciaal voor zijn achterban publiceren.

De destijds bekende feministe Johanna Naber (1859-1941), die Marie van de Tentoonstelling in 1898 kende, bezong in *Het Algemeen Handelsblad* het grote oeuvre en de even grote populariteit ervan: 'Toen ik naar aanleiding van dit gouden jubilé in het Vrouwenleesmuseum nog eens een overzicht van de verzamelde werken der feestvierende schrijfster wilde nemen, bleken de talrijke deeltjes op één na alle te zijn uitgeleend.' Desondanks benadrukte Naber van Marie, die ze 'Nicoline Sloot' noemde, vooral haar moederlijke eigenschappen, door te wijzen op haar filantropische werk en de boeken voor 'aankomende meisjes'. Daarin zou Marie ongetwijfeld 'de schoonste levensvoldoening' vinden, want schrijven voor meisjes betekende de 'moederzorg van de beste soort waaraan ons volk in breede lagen behoefte heeft en zooals die slechts door enkele bevoorrechten kan worden geschonken.'⁶¹² Enkele dagen later drukte *De Tijd* met kennelijke instemming Nabers artikel over, voorafgegaan door een persoonlijke indruk: 'Omringd door de schoonste bloemen, die vereering en genegenheid haar hadden gebracht op haar gouden schrijfsters-jubileum, gezeten in een kring van familieleden, heeft mejuffrouw Sloot Dinsdag veler hulde mogen ontvangen.'⁶¹³

Een lief beeld was dat, waarbij de schrijfster heel wat acteertalent aan de dag moet hebben gelegd, gezien haar knorrig schrijven aan Van der Lans over hoe de 'lustrummigheid' haar 'zeer' tegenstond.⁶¹⁴ Dat kon ook met iets anders te maken hebben. Twee maal was het artikel van Johanna Naber nu verschenen, en daarmee ook Nabers accent op Marie's verleden. Dat riep uiteraard vragen op over haar betekenis in het heden. Kunstkring de Violier maakte de situatie er niet beter op door óók het Naber-artikel over te nemen met een zuinig woordje van persoonlijke waardering.⁶¹⁵

De vraag naar de betekenis van de schrijfster nu, klonk vaag door in de eerder aangehaalde artikelen in *Boekenschouw* en *De Hollandsche Revue*. Wederom werd veel lof gezwaaid over de grote hoeveelheid romans die zij gepubliceerd had, en daarbij gold ze als een feministe 'in den beste zin van het woord'.⁶¹⁶ Zowel tegen Pater Gielen van *Boekenschouw* als tegen de letterkundige Johan Koning van de *Revue* sprak ze over haar jeugd, haar ouders en haar bewondering voor de natuur.⁶¹⁷ Haar betrokkenheid bij Indië leek intens te zijn. Marie verlangde ernaar terug te gaan, noteerde de *Revue*:

Wanneer in Amsterdam iemand over Indië spreekt, met lichtbeelden of met films, dan kan hij er vrij zeker van zijn, haar onder zijn gehoor te vinden. Zij leest nog Indische bladen, zij stelt nog een levendig belang in alles wat Indië betreft. Indië heeft op haar persoonlijkheid ook een stempel gedrukt; zij maakt den indruk van een Indische dame en in haar spreken valt een, zooals men dat noemt, Indisch accent te onderscheiden.⁶¹⁸

Kritische vragen over haar werk of haar opvattingen over actuele kwesties werden niet gesteld, en daardoor leek zij weliswaar terecht gehuldigd te worden voor haar verdiensten maar bleef het onduidelijk welke plaats zij in het huidige literaire veld bezat. *Boekenschouw* meldde alleen: '...naar rusten verlangt zij nog niet'.⁶¹⁹ *De Hollandsche Revue* wist dat zij 'momenteel' niet aan een 'groot werk' bezig was.⁶²⁰ Toch bevatte dat artikel een poging om Marie Sloot als auteur van nu te karakteriseren. Aan het slot schreef Koning een bewonderend stukje over hoe Marie Sloot al haar boeken voortdurend omwerkte:

Zij besteedt alle zorg aan de correctie der proeven van herdrukken van haar boeken, welke nog steeds uitkomen. Zij leeft met haar tijd mee en dus ook met onze taal.

- *Hermelijn*, vertelt zij, heb ik altijd zelf het beste boek gevonden. En nu? Ik kan het haast niet meer lezen in de taal waarin ik het geschreven heb. Daarom, dat ik de proeven van herdrukken van mijn boeken zorgvuldig corrigeer en, waar mogelijk, de taal "bijwerk".⁶²¹

Dat had Marie mooi bedacht, en daarmee profileerde ze zichzelf fraai als auteur van deze tijd. Of het wáár was? Aan haar confident Jan van der Lans zou ze in 1924 een briefkaart schrijven waarin ze klaagde over 'die misselijke spelling'.⁶²²

In dezelfde februarimaand publiceerde *De Tijd* een persoonlijk vraaggesprek met Marie. Het vertrouwde verhaal werd wederom afgedrukt, maar Marie leek dit keer wat losser te zijn. Ze vertelde dat ze zelf de naam Melati van Java had bedacht (wat niet zo was): 'waaraan de trots op mijn Indische afkomst niet vreemd was'.⁶²³ Dat lichtte ze even later toe door te zeggen: 'Intusschen ben ik, evenals Toorop, mr. dr. Van Leeuwen en anderen van Indische afkomst. Mijn Nederlandsche bloed is niet van vreemde smetten vrij, en - zoo voegde zij er met nadruk aan toe - ik ben er steeds trots op geweest!'⁶²⁴ Trots of niet- er moesten wel anderen bijgehaald worden, die óók zo waren, en niet de minsten: een hooggeprezen kunstenaar en een vooraanstaande politicus. De vreemde smetten werden overigens niet verder benoemd of uitgelegd.

Deze grote artikelen waren slechts een deel van de publiciteitsgolf die over Marie heen spoelde. In vele kranten en tijdschriften verschenen meldingen en berichten, origineel of van elkaar overgeschreven. Daarbij waren naast het gedicht van Jan van der Lans ook enkele andere gedichten. Ronduit adorerend was ene J.F. Luijcx, die het volgende schreef:

Mathilde viert haar gouden jubeldag
Haar eerste penvrucht werd in 't licht gegeven
Voor vijftig jaar, en sinds heeft zij geschreven
Zoo rijk, als men van vrouwen zelden zag.

Een keur van grepen uit het rijke leven
Diep roerend meest, ook dwingend tot een lach

Gaf ons haar scheppingskracht, die is gebleven
En, geve God, nog jaren blijven mag.

Melati, dat uw eenvoud toch de hulde
Die dankbaar Neêrland op uw feest u biedt
Voor zooveel schoons, voor deze maal eens dulde.

Al zoekt ge in ijdlen roem uw glorie niet
Gij waart een zon, die menig pad verguldde,
En blijft een bron, waarvan men steeds geniet.⁶²⁵

In hartelijkheid spande het *Orgaan* van de Vereeniging de kroon. Daar kende men Marie op de best mogelijke manieren, namelijk als schrijfster met een 'heerlijk talent', van wie elk boek 'hart en geest' moest verheffen; lovende woorden waaruit wel bleek dat men de Max-romans bepaald niet met haar in verband bracht. Men kende haar ook als de redactrice van het *Orgaan*, als de voorzitter van de avondbijeenkomsten die ze leidde 'met veel toewijding en goed gevolg.' En als algemeen bestuurslid, die deed wat zij kon. Geen wonder dat het Bestuur het dankwoord besloot met: 'Moge voor haar ontelbare vrienden en bekenden, Mejuffrouw Sloot nog lang blijven de sympathieke schrijfster, de onmisbare kracht en de vriendelijke persoon, die zij tot heden was, dat hopen wij van ganscher harte.'⁶²⁶

Het was meer dan beleefdheid. De bestuursnotulen getuigen keer op keer van de betrokkenheid die Marie voelde bij 'haar' meisjes. Zij was vrijwel altijd aanwezig, zij sprak en dacht mee, en benaderde kennissen uit haar netwerk als dat voor de Vereeniging nodig was. En de liefde was wederzijds. Hier, bij de Vereeniging, werd zij tenminste gezien als degene die in het heden en in de toekomst van belang was, iemand over wie geen omzichtige vragen gesteld hoefden te worden. Men ging er gewoon van uit dat ze blééf en voortwerkte op de ingeslagen weg. Dat deed zelfs Jan van der Lans niet.

12.2 Afscheid

Waarom Jan van der Lans in de vroege lente van 1927 met een gevoel van urgentie naar Marie Sloot ging, wist hij zelf niet eens. Hij had het zich al veel eerder voorgenomen, maar het slechte winterweer hield hem tegen. Marie was in de afgelopen maanden ziek geweest. Niet voor de eerste keer, maar het leek nu ernstiger te zijn. Ze was waarschijnlijk al hersteld. Toch voelde hij zich ongerust. Voor het dagblad *De Tijd* zou hij een groot interview met zijn oude vriendin maken, zonder dat er daarvoor een duidelijke aanleiding bestond. In maart liep hij ongerust door de Amsterdamse Banstraat en belde op nummer 17 aan:

Maar nu was ik ook gauw gerustgesteld. Met opgetogen gezicht vertelde mij de bejaarde dienstbode, dat de juffrouw weer heelemaal beter was. En onmiddellijk werd mij dit door haar getrouwe gezellin, stralend van blijdschap, bevestigd. Daar verscheen de gelukkig herrezene zelf, en op hetzelfde oogenblik overstroomde de plotseling door de wolken brekende zon de vriendelijke, gezellige huiskamer met een vroolijk feestelijk licht. Wel zag de herstelde nog wat bleek, maar de donkere oogen flonkerden helder en blij en levendige opgewektheid bezielde het rustig-zekere gelaat. Het weerzien was van beide zijden een heerlijke verrassing. Ik verlustigde er mij in, haar zoo welvarend te zien. Het was weer de oude Marie Sloot, vol geest en leven, in haar rijke,

veelzijdige mensen- en wereldkennis, met haar fijne, schrandere opmerkingsgave, vol belangstelling in alles en allen. Voor haar op tafel lag het jongste jaarverslag der R.K. Meisjesbescherming, waarvan het orgaan door haar geredigeerd wordt. Van de ziekte was bijna geen sprake meer; trouwens haar deelnemende gezellin had daarvan tevoren de treurige bijzonderheden meegedeeld. De thans gelukkig herstelde dacht nu aan andere dingen.⁶²⁷

De ingewijde wist dat de 'bejaarde dienstbode' Cato was, al sinds mensenheugenis in dienst van Marie en haar vriendin. De 'gezellin' was uiteraard Lina. In haar huiselijke kring maakte Marie een levendige indruk op Jan, die in zijn verslag schreef dat ze druk spraken over actualiteiten, de herdrukken van haar boeken (Marie: 'Ja, Roelants herdrukt mijn boeken ook, maar hij maakt ze te duur. Vroeger kostten ze 75 cents en nu twee gulden.'⁶²⁸) en hoe hij na vele uren gesprek 'de geliefkoosde schrijfster' verliet.⁶²⁹ Marie zou er ongetwijfeld nog jaren zijn.

Marie was inderdaad ziek geweest, en dat was één ding, iets anders was dat ze uiterst gedeprimeerde briefkaarten aan Jan had gestuurd. De laatste jaren had haar correspondentie een sombere toon gekregen, met verlangen naar het vroegere samenwerken. In september 1926 verzuchtte ze: 'Nu valt de avond en de toekomst krimpt ineen. 't Waren goeie dagen en wij begrepen elkaar zoo best.'⁶³⁰ De somberheid leek zich te verdiepen. Enkele maanden later, in januari, arriveerde er bij hem een ansicht vanuit het Maria Paviljoen, nauwelijks leesbaar: 'Na een reeks van kwalen zoek ik hier verpleging en misschien genezing. In elk geval ben ik bereid voor tijd en eeuwigheid.'⁶³¹

Jan moet bloemen gestuurd hebben, want kort daarna schreef Marie over deze 'zonestraal': 'Wat 'n poetische surprise gister in mijn ziekenkamer die prachtige bloemen en de vriendelijken brief.'⁶³² Ze schreef met potlood, in liggende houding, slechter dan ooit, wist ze: 'vergeef mijn mooie poot'.⁶³³ Desondanks rekende ze erop snel naar de Banstraat terug te kunnen. Ze vond: 'Overigens ben ik gezond'. Of het een ontkenning was van een ernstige situatie? Ze keerde inderdaad terug naar de Banstraat, waar Jan haar opzocht en ze over meer spraken dan er in een krantenartikel kon weergegeven worden.

Gespreksstof bezaten de twee meer dan genoeg. Ondanks haar gezondheidsproblemen leidde Marie een druk leven, dat zich vooral concentreerde op de katholieke wereld. Samen met Lina was ze 'de steun en toeverlaat' van pastoor Serbrouk, die mede dankzij hun steun zijn Rozenkranskerk had kunnen openen.⁶³⁴

Marie's betrokkenheid bij de Vereeniging en bij de Roomse Vrouwenbond waren onverminderd groot. Alleen haar verlangen naar een onbestemd vroeger was gegroeid, hetgeen gelijkelijk toenam met het aantal opmerkingen over de tijd die haar - en Jan - nog restte. Al in januari 1924 had ze hem als antwoord op zijn nieuwjaarswens geschreven: 'Ja, we moeten maar van 't stukje leven dat ons nog rest het beste maken. Verrassingen en teleurstellingen hebben wij niet meer te hopen of te vreezen. C'est fini!'⁶³⁵

Het is aannemelijk dat deze treurige toon voortkwam uit het grote verlies in de persoonlijke sfeer. In de lente van het jaar ervoor was Chrisje gestorven. Op 30 maart 1923, Goede Vrijdag, overleed ze in het ziekenhuis aan 'de ziekte, waartegen nog geen middel is gewassen'.⁶³⁶ Ze wilde niet gaan, en bleef tot het laatste moment hoopvol en optimistisch om haar kleinkinderen te zien opgroeien. Chrisje was nooit eerder ziek geweest. Het moet voor Marie een zwaar afscheid zijn geweest. Van de naaste familie waren alleen zij en Nico in Londen over. En Lina, natuurlijk.

In het werk had zich een nieuwe grote ergernis aangediend, die waarschijnlijk de herinnering terugbracht aan het conflict in 1901 met Maria Viola en consorten. In 1925 had zich een groep jonge katholieke schrijvers verzameld onder de olijke en veelzeggende verzamelnaam 'de jongeren'. De aanleiding hiervoor lag in het voornemen van Pater

Gielen om in zijn *Boekenschouw* een artikel te publiceren onder de titel 'De katholieke Jongeren en de Verminking van hun katholieken Zin.'⁶³⁷ Daarop arriveerde een speels schrijven van de broers Gerard en Henri Bruning, Gerard Wijdeveld en Gijs Bertels. Pater Gielen had zich over hun dadaïstische reactie zeer ontstemd getoond in zijn *Boekenschouw*. Wat zij precies wilden, wist hij niet, maar dat hun roepnaam 'de jongeren' impliceerde dat de oude garde (waarvan hijzelf deel uitmaakte) zijn betekenis verloor, dat leek hem meer dan duidelijk. Ook Marie voelde dat. Op verschillende briefkaarten aan Jan maakte ze hatelijke opmerkingen, die nauwelijks haar pijn erover kunnen maskeren. Op 14 januari 1926 schreef ze zelfs:

Ik denk dikwijls hoe spoediger er een eind aan komt, hoe beter. Wij oudjes zullen het einde der dingen wel niet meer beleven. Het gedoe der jongeren is ook alles behalve opwekkend. 't Is of wij oudjes eens zoveel [meer] begrijpen door te schrijven. Telkens wrijven zij het je onder de neus. Ik geef aan de heele schrijverij den brui. Laten zij 't maar doen.⁶³⁸

Dat ze er alles behalve 'den brui' aan gaf, bleek genoegzaam uit *Boekenschouw*. Daarin kwamen herhaaldelijk literaire beschouwingen voor en zij werkte mee toen Jan een overzicht maakte van haar werk voor het zestigjarig jubileum van *De Katholieke Illustratie*. Maar met de publicatie daarvan ging iets mis; mogelijk had de *Illustratie* ook nog een rekening te vereffenen. Want Marie ontbrak, wat *De Boekenschouw* aan Marie zelf weet:

Dat van een der vruchtbaarste en meest talentvolle, Mathilde (Melati van Java, of naar haar echten naam Marie Sloot) ontbreekt; wij zouden bijna zeggen, natuurlijk. Wij hebben eerbied voor haar overgrote bescheidenheid, ofschoon wij 't soms wel wat overdreven vinden. Zij is de eenige van de oude garde, die midden in het volle literaire leven heeft gestaan en briefwisseling hield - of in persoonlijker omgang stond met de merkwaardigste personen van de laatste halve eeuw.⁶³⁹

Dat het aan haar lag, is onwaarschijnlijk. Zij werkte op verzoek van Jan juist mee:

Gaarne wil ik er u mee helpen maar mijn portret sta ik liever niet af. Ik heb geen enkel goed portret en ik haat het in 't openbaar te verschijnen met mijn contereitsel. Wat gaat het den lui ook aan, hoe ik er uitzie?⁶⁴⁰

Uit wat ze daarna schreef, bleek waaruit de reden van het geschrapt worden waarschijnlijk bestond. Bescheidenheid was het allesbehalve:

Ingesloten vindt ge een lijstje van de romans door mij aan *de Kath. Illustratie* afgestaan. 't Kan zijn dat ik 't een en ander vergeten heb maar mij dunkt, 't is zoo al welletjes!

Piet Kerstens maakte mij in zijn artikel over M. Koenen in *Opgang* toch al een verwijt dat ik zoovele boeken heb geschreven! Nu lijkt dit tijdperk echter zoo ver achter mij dat ik eigenlijk geheel vergeten heb dat ik ooit de pen anders hanteerde dan voor mijn correspondenties en waschlijstjes.

De drie laatste romans zijn verschenen gedurende het nieuwe bewind na het De Klerk en Viola intermezzo.

De Redactie C. Uijlings heeft mij toen schandelijk behandeld. Onder voorwendsel dat een novelle te groot was zonden ze mij vorige copie terug en ik bedankte

natuurlijk ooit een letter meer er in te schrijven. Ik begrijp heel goed dat de reden was dat ik mij met geen hongerloon liet afschepen.⁶⁴¹

Ook schreef ze nog, recent aan een commissaris van *De Katholieke Illustratie* gezegd te hebben dat zij het blad 'zoo prullig van inhoud' vond. Tact bezat Marie Sloot alleen als zij er zin in had, en die momenten waren schaars. Al met al werd de verstandhouding met het oude tijdschrift er niet beter op. De *Illustratie* had haar gouden jubileum geheel genegeerd, wat gezien de toch ooit bestaand hebbende jarenlange samenwerking op z'n minst kil was geweest.

Gelukkig waren ook andere werkkringen, die wèl tot vreugde stemden. In mei vierde kunstkring De Violier haar zilveren jubileum met feestelijkheden die zich uitstrekten over drie dagen. Zo werd niet alleen een dag ingeruimd voor 'Thymse jolijt', zoals *De Tijd* zonder uitleg vermeldde, maar ook kwam er in het Stedelijk Museum een week durende tentoonstelling van de werkende leden.⁶⁴² Ambitueus en enthousiast stuurde Marie vijftig romans in.⁶⁴³ Ook was ze aanwezig, maar ze maakte een 'afgematte' indruk, zag er 'oud' uit en miste het 'èlan, die pittigheid' die men van haar gewend was.⁶⁴⁴ Menigeen moet geschrokken zijn van de aanblik, want: 'een ieder die haar kende, besepte dat dit leven weldra uitgebluscht zou zijn.'⁶⁴⁵ Maar ze wás er.

Ook het werk voor de Vereeniging moet haar goed hebben gedaan, eens te meer omdat het werk vruchten afwierp. Op 23 mei 1927 werd na jaren van verenigde krachten eindelijk Huize Lydia geopend, een pension voor katholieke meisjes en vrouwen, gevestigd aan het Roelof Hartplein 2 te Amsterdam. De opening werd groots aangepakt: maar liefst 1200 bezoekers bezichtigden het tehuis en kregen daarbij een rondleiding van personeel en bestuursleden.⁶⁴⁶ *De Tijd* was jubelend over het idee, de uitwerking en de opening van het pension:

Allen, van de meest uiteenlopende godsdienstige en politieke richtingen waren opgetogen over hetgeen zij te zien kregen, de gezellige verblijfzaal, de praktische eetzaal, de keurig ingerichte slaapkamertjes met centrale verwarming en vaste waschtafels.⁶⁴⁷

Marie was hier ook bij, maar of ze kort daarna het jubileumfeest van 'haar' Vereeniging bijwoonde, is niet meer te achterhalen. Ze meldde zich af voor de vergaderingen van het bestuur en vertrok met Lina naar Noordwijk aan Zee, met het oog op haar gezondheid. Zeelucht, ruimte voor ontspanning, zonder de drukte van de stad. Ze betrokken een hotel en daar brak Marie's laatste dag aan.

Op maandag 13 juni ging ze als altijd 's morgens naar de kerk. Misschien heeft ze daarna nog langs het strand gewandeld, misschien las ze de kranten of romans, misschien kwamen er kennissen op bezoek. 's Avonds ging ze naar bed. Die nacht stierf Marie, in haar slaap.

Na zijn terugkeer van vakantie, vond Jan van der Lans de overlijdenskaart. Hij schreef aan Lina:

Welk een treurig bericht nadat ik vóór weinige weken de thans ontslapene als herstelde zieke opgewekt en welgemoed in haar gezellig thuis mocht begroeten! En welk een slag voor haar beminde betrekkingen en vooral voor U, die zoo lange jaren met haar lief en leed gedeeld hebt!⁶⁴⁸

Lina zal hem gemist hebben bij de begrafenis, die op de zeventiende juni plaatsvond. Er waren weinig mensen die dag op de rooms-katholieke begraafplaats De Liefde:

Slechts de naaste familieleden en eenige vrienden, onder wie dr. Brom en een vertegenwoordigster van de firma L.J. Veen, de uitgeefster van een deel van haar werken, volgden de baar, die, met twee bloemstukken gedekt was, naar de groeve, waar de gebruikelijke ceremoniën verricht werden.⁶⁴⁹

Wat Jan had geschreven, was maar al te waar: voor Lina wás het een zware slag. Nog geen drie maanden later stierf ze, op 31 augustus. Enkele dagen later werd ook zij begraven op Kerkhof De Liefde. Ze waren weer samen.

Over Lina's dood is weinig bekend. Ze bleef daarmee wie zij al die jaren was geweest: de vrouw achter die andere vrouw. Over haar Marie had ze de laatste maanden veel kunnen lezen. Net als bij het jubileum kwam er ook nu een stroom van artikelen en berichten op gang. Wederom werd Marie geprezen voor haar grote productie van katholieke en Indische romans, men wees op haar betekenis voor de katholieke emancipatie, op haar omvangrijke netwerk van letterkundigen en indien de krant ruimte had, kwam daarin het verhaal over haar leven, altijd beginnend in Semarang, Nederlands-Indië. De Vereeniging liet een mis voor haar opdragen in huize Lydia. Op de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde werd Marie geprezen als 'eene dergenen [...] (en onder hen een pionierster) die Indië over de brug van letterkundig werk nader tot Nederland hebben gebracht.'⁶⁵⁰ Nederland begreep een vrouw van formaat te hebben verloren. Zoals *Het Centrum* schreef: 'Melati van Java is misschien de meest gelezen schrijfster in ons land, vroeger en ook nu nog.'⁶⁵¹

Dat mocht dan zo zijn, maar het weerhield de krant er niet van - evenmin als andere - Marie's werk als iets van vroeger te beschouwen, uit een tijd die voorbij was. Hier en daar werden er ook denigrerende opmerkingen gemaakt over de kwaliteit van haar romans.

Het laatste woord kwam merkwaardig genoeg van Marie Sloot zelf. Na haar dood verscheen in *Boekenschouw* haar laatste artikel: 'Opmerkingen over Fransche Literatuur'. Haar recensie van *Littérature*, het boek van Fernand Vandérem, bevatte ook enkele opmerkingen die in het algemeen over de literatuur in Nederland gingen, en ook Marie's eigen situatie. Ze schreef over het belang van de onafhankelijkheid voor 'schrijvers die er een soort van eigen ideaal op nahouden en zich in het geheel niet storen aan de verlangens van hun publiek.'⁶⁵² Haar artikel besloot ze met het te verwachten oordeel van het nageslacht: 'Het is een spel van het toeval. Wie er op vertrouwt, hoopt op een rechtbank, waarvan niemand weet hoe zij is samengesteld.' En als slotzin, alsof ze wist wat er na haar dood zou gebeuren: 'Er zijn véle nageslachten!'⁶⁵³

12.3 Nawoord

De 'latere generaties' waarnaar Marie Sloot verwijst, ontwikkelden voorzover het literaire critici betrof, per generatie een eigen visie op haar werk. Literaire handboeken benoemden stromingen, collectieven, maakten indelingen en herindelingen en waren daarbij vooral gericht op de literaire opvattingen, smaak en voorkeuren van de eigen tijd. Hoewel processen van in- en uitsluiting deel uitmaken van de literaire dynamiek in een cultuur en op zich interessant kunnen zijn, is het nadeel ervan groter. De literaire werkelijkheid, bestaande uit het geheel van literatuur, lezerspubliek en critici, raakt uit beeld. In het geval van Marie Sloot betekende het dat er een deken van stilte over haar werk werd gelegd, zeker waar het haar Indische romans betrof. Latere zogeheten 'algemene' literatuurgeschiedenissen hebben hier veelal geen oog voor.⁶⁵⁴

Wie naar het oeuvre van Marie Sloot kijkt vanuit een contemporair perspectief, ziet het

beeld van haar tijd wel. Scherper ook, met meer details, vol namen en titels waarover een lange discussie te voeren valt of het literatuur of lectuur is, en welke maatstaven daarvoor aangelegd zouden moeten worden. Receptie-onderzoek naar de toenmalige waardering van titels kan daarbij zeer veel nieuwe gegevens verschaffen.⁶⁵⁵ Daarmee kunnen ook twee belangrijke genres weer meer onder de aandacht komen, die nu relatief verwaarloosd zijn, te weten de Indische romans en de damesromans. Dat vooral de Max-romans haar als katholiek auteur bepalen, is nog niet evident, en merkwaardig genoeg werd zij door de gezaghebbende katholieke literatuurgeschiedschrijver Knuvelder als Melati van Java in 1976 gesteld tegenover de auteur Max van Ravestein: 'De 'voortzetteren der romantische huiskamer-novellistiek' als Melati van Java en Christine Vetter vonden rond 1910 tegenover zich proeven van, voor die tijd en die kring, meer gewaagde werkelijkheidsuitbeelding in de roman *Bij ons* (1903), waarin de onder het pseudoniem Max van Ravestein schrijvende auteur een gemengd huwelijk behandelde. [...] '. Deze en andere romans van hem bewogen zich 'volkomen binnen de sfeer van het katholieke denk- en gevoelsleven.'⁶⁵⁶ Daarmee vraagt dit kennelijk complexe aspect van haar werk om een nadere studie.

Zoals eerder in de inleiding aan de orde kwam, waren Indische romans zeer populair aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Onder de herdrukken van Marie's werk bevonden zich dan ook vaak juist deze romans. Idealistisch van karakter, door de verfraaide werkelijkheid, maar tegelijkertijd 'pittiger' dan de toenmalige Nederlandse romans.⁶⁵⁷ En inderdaad: ook Marie's romans bevatten taferelen van lust en overspel. Een contemporaine literatuurgeschiedenis zou een grotere plaats aan Indische romans moeten bieden dan de huidige algemene overzichten doen.

Evenals de Indische romans, waren de damesromans zeer geliefd in deze periode. Dat wil zeggen, tot ongeveer 1900, waarna de literaire kritiek naar 'mannelijkheid' verlangde.⁶⁵⁸ Daarmee verdwijnt het idealistische proza uit de literaire gunst, maar getuige de vele herdrukken van Marie's romans niet uit de gunst van het publiek. Nog in 1950 publiceerde het vrouwenweekblad *Margriet* een fragment uit de roman *Hermelijn*, met daarbij de opmerking:

Mogelijk zijn de werken van Melati van Java wat ouderwets; van de oudste drukken doet vooral de taal wat onnatuurlijk aan, maar toch gaat er van het geheel – de familieverhoudingen, en in de Indische romans de natuurbeschrijvingen, – een groote charme uit, waaraan ook wij, moderne mensen, moeilijk kunnen ontkomen.⁶⁵⁹

Het was een echo die aangaf hoe groot de populariteit van weleer geweest moest zijn. Overigens leverde Marie zoals bekend de verlangde 'mannelijkheid' in haar Max-romans af. In 1935 schreef *Het Nieuws van den dag voor Nederlands-Indië* over de opzet van Marie Sloot, die als vrouwelijke auteur uit de gunst raakte en als mannelijke auteur opeens succes oogste:

De schrijfster Melati van Java, een niet meer jonge, maar veelgelezen auteur over Indische mensen en toestanden, was al lang door de algemeene pers gedoodverfd met de vernietigende woorden: onbeduidend, oppervlakkig, dom en dwaas; slotsom: kitsch. [...] Wat gebeurt? De bejaarde Melati van Java vond het om de een of andere reden noodig een pseudoniem aan te nemen, en koos daarvoor den naam: Max van Ravestein. En... de dagbladpers was opeens vol lof voor dezen 'jongen schrijver, die zeer veel voor de toekomst belooft'!!⁶⁶⁰

Vrouwen

Aangezien de algemene literatuuroverzichten weinig tot geen aandacht aan Marie Sloot besteden, ligt het voor de hand om specifieke literatuuroverzichten te onderzoeken. Gezien het feit dat het vrouw-zijn van Marie zo belangrijk was in haar carrière, mag men hopen haar tegen te komen in onderzoeken die vrouwen in deze periode centraal stellen. De laatste decennia is er weliswaar een inhaalslag gaande om 'vergeten vrouwen' weer zichtbaar te maken, maar algemene overzichtswerken zijn vooralsnog schaars en veelal gericht op een te vroege of een te late periode. Waar de literaire kritiek centraal staat, zoals in *Een hoofdstuk apart* of in *Nederlandse literatuur in het fin de siècle*, blijkt Marie een veelbesproken en vaak gerecenseerd auteur te zijn.⁶⁶¹

In *Vrouwenpiegel* (1935) geeft Annie Romein-Verschoor volgens de ondertitel een 'literair-sociologische studie van de Nederlandse romanschrijfster'.⁶⁶² Zij plaatst mannelijke en vrouwelijke auteurs tegenover elkaar en gaat daarbij uit van de mannelijke superioriteit, getuige haar onderzoeksvraag:

Haalt de vrouw haar literaire achterstand in, kwalitatief en kwantitatief, en treedt daarbij een vereffening op, die de onderscheiding van een afzonderlijke vrouwenliteratuur alle recht ontnemt, of overweegt ze de neiging de verworven vrijheid te gebruiken om zichzelf te zijn?⁶⁶³

Dit standpunt verraadt een blindheid voor de aanwezigheid van vrouwelijke auteurs (de kwantiteit), waardoor ook geen weging van de literaire verdiensten (de kwaliteit) mogelijk is. Al in het eerste hoofdstuk, op de eerste pagina, meldt de auteur: 'Voorlopig merken we niets van een eigen vrouwelijke literaire traditie [...]'.⁶⁶⁴ Marie Sloot wordt in dit boek niet genoemd.

Vrouwen publiceerden meer genres dan damesromans, al lijkt de combinatie zeer succesvol te zijn geweest: als een overtreffende trap van de idealistische roman.⁶⁶⁵ Daarin vond het lezend publiek naast een verfraaide weergave van de werkelijkheid een sympathieke vrouw als hoofdpersoon en aan het slot van de roman een gelukkig einde.⁶⁶⁶ Deze laatste twee kenmerken plaatsen de Indische damesromans van Marie buiten het genre. Want weliswaar verschijnt er in vrijwel elke titel een zeer sympathiek vrouwelijk personage, zij is niet de officiële hoofdpersoon en zij beleeft een glorie tijd voordat zij in het huwelijk treedt of anderszins terugkeert in de huiselijke sfeer. Het prototype hiervan is uiteraard Theodore van Vaerne, het Indische meisje dat de roman *Fernand* (1878) domineert. Al is Fernand van Leeuwenburgh de titelheld, hij ontwikkelt zich alleen dankzij Theodore. Zij is autonoom, verkiest de vrijheid boven een saaie verloofde, maakt een grote karakterontwikkeling door en wanneer die volledig overeenkomt met het contemporaine ideaal van de zachte zelfopofferende vrouw, sterft zij. Het romaneinde dat Marie presenteert is eveneens veelzeggend. Weliswaar is Fernand getrouwd met een zachtmoedige vrouw, maar de dochter die ze verwachten, zal de naam dragen van Theodore, waarmee het belang dat Marie hechtte aan zelfstandige Indische meisjes meer dan duidelijk werd.

In dezelfde periode waarin Annie Romein-Verschoor aan haar *Vrouwenpiegel* werkte, verscheen er een artikel waarin in het geheel niet werd gerept over een kwantitatieve achterstand van vrouwelijke auteurs. Integendeel. Menno ter Braak klaagt in 'Chemin des dames' juist over een te groot aantal:

Zo is het een onloochenbaar feit, dat de halfjaarlijkse zondvloed altijd een verbijsterend groot aantal boeken van vrouwelijke auteurs meesleept. Het percentage vrouwen onder de regelmatig producerende romanciers is zo groot, dat het onmogelijk op een toeval kan berusten; het is bovendien zeer constant.⁶⁶⁷

Ter Braak beoordeelt 'het verschijnsel "schrijvende Vrouw", die meestal uit dameskringen voortkomt' in negatieve zin. De romans zijn hem te huiselijk of de vrouwelijke hoofdpersoon te stereotiep een 'ontspoorde moeder en vrouw'.⁶⁶⁸ Bij zijn stelling zoekt hij geschikte romans, en daarmee vindt hij gemakkelijk zijn zelf verstopte eieren. De Indische damesroman geeft hij geen plaats in dit essay.

Indische letteren

Gezien haar populaire en gewaardeerde Indische romans, leek een waardering daarvan binnen de Indische letteren aannemelijk. In *de Oost-Indische Spiegel* (1978), tot op heden het belangrijkste naslagwerk voor de Indische letteren, plaatst de auteur Rob Nieuwenhuys haar in een paragraaf met andere vrouwelijke auteurs: 'het damescompartiment'.⁶⁶⁹ Die paragraaf bevindt zich in een hoofdstuk met de titel 'Romantiek in sarung kabaja'. Nieuwenhuys lijkt het belang van Marie Sloot enigszins te zien, getuige zijn: 'Melati van Java had verlichte en vooruitstrevende denkbeelden en ook zij vocht met haar bescheiden middelen voor de emancipatie van de vrouw'.⁶⁷⁰ Maar serieus lijkt Nieuwenhuys haar romans niet te nemen; hij heeft geen oog voor de opvallende verschijning van de Indische vrouwelijke personages.

Het in 1990 verschenen *Oost-Indisch magazijn* presenteert, getuige de ondertitel, 'De geschiedenis van de Indisch-Nederlandse letterkunde'.⁶⁷¹ De tachtig pagina's leunen evenwel nogal op de *Spiegel*, wat niet zeer verwonderlijk is gezien het feit dat een van de drie auteurs die van de *Spiegel* is. Het 'Damescompartiment' ontbreekt hier echter, al is de echo ervan merkbaar in het door Nieuwenhuys geschreven hoofdstuk over de boedjang-cultuur, dat vrouwelijk auteurs vooral beschrijft als vrouwen die in Indië een moeilijk leven leiden. Het oeuvre van Marie Sloot blijft ongenoemd; zij wordt slechts terzijde genoemd in het hoofdstuk over Busken Huet.

In *Paradijzen van weleer* (1998) richt E.M. Beekman zich op 'teksten die geschreven zijn door Europese kolonisten in het voormalige Nederlands Oost-Indië tussen 1600 en de Tweede Wereldoorlog'.⁶⁷² Ze wordt genoemd, wederom samen met andere vrouwelijke auteurs, maar met weinig tot geen inhoudelijke analyse. Weliswaar stelt Beekman dat deze romans 'een verslag uit de eerste hand bevatten over het dagelijks leven in de kolonie', maar verhoudingsgewijs besteedt hij - nogmaals, zonder inhoudelijke analyse - meer aandacht aan de negatieve opmerkingen door mannelijke tijdgenoten van de vrouwelijke auteurs.⁶⁷³

Al met al tonen de naslagwerken van de Indische letteren een droevig beeld waar het vrouwelijke auteurs in het algemeen betreft en Marie Sloot in het bijzonder. Worden ze al gezien, dan komen ze meestal in een problematische of inferieure context terecht. Dat verbaast en intrigeert. Tegelijkertijd is het problematisch voor de kwaliteit van literaire geschiedschrijving, wanneer er een belangrijke categorie auteurs zonder reden gediskwalificeerd wordt.

Dat het anders kan, bewijzen de hiervoor genoemde publicaties die een andere invalshoek bezitten, gericht op de contemporaine waardering en erkenning, vooral in het literaire circuit. Dan komen de romans van Marie Sloot opeens regelmatig in het beeld, met recensies, analyses, voor- en tegens en vergelijkingen met andere auteurs. Het pleit voor een herziening van de Indische letterengeschiedenis, door het combineren van invalshoeken, in dit geval van vrouwelijke auteurs over Indië, door zowel de plaats te bestuderen die zij destijds in het literaire en maatschappelijke leven bezaten, als receptieonderzoek. Het is tijd voor een herwaardering.

Bronnen, archieven, literatuur

Bronnen

FA VHSK: familiearchief Van Haastert, Sloot, Kortenhorst. Omvang circa 1 meter, bestaande uit een aantal mappen op familienaam geordend. Daarin bevindt zich een afwisselende hoeveelheid aantekeningen, brieven, stamboomoverzichten, notities en foto's, meestal zonder naamsvermelding, maar overwegend bijeengebracht door Jan Kortenhorst (1916-1990). In bezit van de auteur.

Brieven

KDC (Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen)
Brieven van Marie Sloot aan Jan van der Lans

Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties
Brieven van Marie Sloot aan F. Smit Kleine
Briefkaarten aan redactie weekblad Euphoria
Brief van Carel Sloot aan F. Smit Kleine

Archieven

Amsterdam

Atria (voorheen Aletta, Instituut voor Vrouwengeschiedenis)
Archief Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid 1898, 1895-1901 (1923).
Beschrijving opgemaakt door Aletta, instituut voor vrouwengeschiedenis (voorheen IIAV, daarvoor IAV).

Stadsarchief Amsterdam
Archief van de Rooms-Katholieke Vereniging ter Bescherming van Meisjes.
Toegangsnummer 1143. Periode 1907-1988
(Bestaande uit: een groot plakboek, notulenschriften van de bestuursvergaderingen, jaarverslagen onder verschillende namen, bijv. Jaarverslag over 1915, Achttiende Jaarverslag).

Literatuur

Aerts, Mieke: *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie. Van Marga Klompé to Jacqueline Hillen*. Amsterdam: Sua, 1994

Altena, Adrianus van: *De Hollander onder de Fransche Cohorten of Mijn lotgevallen als conscrit*. Dordrecht: Blusse en Van Braam, 1827

Anbeek, Ton: *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1885-1985*. Amsterdam: Arbeiderspers, 1990

Anbeek, Ton en J.J. Kloek, 'Van idealisme naar naturalisme. Een onderzoek naar de romankritiek tussen 1879 en 1887.' In: *De Negentiende Eeuw* 5 (1981), afl. 1 (juni), p. 3-30

Archief Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid 1898, 1895-1901 (1923).
Beschrijving opgemaakt door Aletta, instituut voor vrouwengeschiedenis (voorheen IIAV,
daarvoor IAV)

B., L.v.d.B.: 'Wat Melati van Java vertelde.' In: *De Tijd*, 18 februari 1922

Baerveldt-Haver, J.S.R.: 'De emancipatie der Javaansche vrouw'. In: *Evolutie*, 31 juli 1912
en 14 augustus 1912

Bank, Jan: *Katholieken en de Indonesische Revolutie*. 2de dr. Dieren: De Bataafsche
Leeuw, 1984

Bartelink, G.J.M.: *Geschiedenis van de Latijnse school, het gymnasium en het pro-
gymnasium te Oldenzaal*. VORG, Verslagen en mededelingen 78 (1963), p. 31-69

Beekman, E.M.: *Paradijzen van weleer. Koloniale literatuur uit Nederlands-Indië; 1600-
1950* Amsterdam: Prometheus, 1998 (Vertaald door Maarten van der Marel en René
Wezel)

Beer, Taco H. de: 'Levensbericht van Lina Schneider. 15 Januari 1831-1 September 1909.'
In: *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde
te Leiden, over het jaar 1909-1910*. E.J. Brill, Leiden 1910, p. 137-144

Bel, Jacqueline: 'Receptie-onderzoek en literatuur-geschiedenis. De Indische roman als
broeierige vrijplaats van de Nederlandse literatuur'. In: *Indische Letteren*. Jaargang 7.
Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde, 1992

Bel, Jacqueline: *Nederlandse literatuur in het fin de siècle*. Amsterdam: Amsterdam
University Press, 1993

Berg, Norbert van den en Steven Wachlin: *Het album voor Mientje. Een fotoalbum uit
1862 in Nederlandsch-Indië*. Bussum: Thoth, 2005

Bloembergen, M.: *Koloniale vertoningen. De verbeelding van Nederlands- Indië op de
wereldtentoonstellingen (1880-1931)* (diss. UVA 2001)

Braak, Menno ter: 'Chemin des dames'. In: *Verzameld werk*. Deel 5. G.A. van Oorschot,
Amsterdam 1949, p. 204-210 (eerder gepubl. 10 juni 1934)

Brink, Jan ten: 'Een woord vooraf'. In: *De Jonkvrouwe van Groenerode*, 1877, z. p.

Brinkman's catalogus
1850-1882

Meulen, R. van der: *Brinkman's catalogus der boek, plaat- en kaartwerken die
gedurende de jaren 1850-1882 in Nederland zijn gedrukt of herdrukt, in alphabetisch
volgorde gerangschikt met vermelding van den naam des uitgevers of eigenaars, het jaar
van uitgave, het getal deelen, de platen en kaarten, het formaat en den prijs*.
Amsterdam, C.L. Brinkman, z.j.

1882-1891

Meulen, R. van der: *Brinkman's catalogus der boeken en plaatwerken die sedert 1882 tot
en met 1891 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt, benevens aanvullingen over*

voorafgaande jaren, in alphabetische volgorde gerangschikt, met vermelding van den naam des uitgeversof eigenaars, het jaar van uitgave, het getal deelen, de platen en kaarten, het formaat en den prijs.

Amsterdam, C.L. Brinkman, z.j.

1891-1900

Meulen, R. van der: *Brinkman's catalogus der boeken en plaatwerken die sedert 1891 tot en met 1900 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt, benevens aanvullingen over vorige jaren, in alphabetische volgorde gerangschikt, met vermelding van den naam des uitgeversof eigenaars, het jaar van uitgave, het getal deelen, de platen en kaarten, het formaat en den prijs.*

Leiden: A.W. Sijthoff, z.j.

1901-1910

Meulen, R. van der: *Brinkman's catalogus der boeken en plaatwerken die sedert 1901-1891 tot en met 1930 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt, benevens aanvullingen over vorige jaren, in alphabetische volgorde gerangschikt, met vermelding van den naam des uitgeversof eigenaars, het jaar van uitgave, het getal deelen, de platen en kaarten, het formaat en den prijs.*

Leiden: A.W. Sijthoff Uitgevers-Maatschappij, z.j.

1911-1915

Meulen, R. van der: *Brinkman's catalogus der boeken en plaatwerken die sedert 1911 tot en met 1915 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt, benevens aanvullingen over vorige jaren, in alphabetische volgorde gerangschikt, met vermelding van den naam des uitgeversof eigenaars, het jaar van uitgave, het getal deelen, de platen en kaarten, het formaat en den prijs.*

Leiden: A.W. Sijthoff Uitgevers-Maatschappij, z.j.

1916-1920

Meulen, R. van der: *Brinkman's catalogus van boeken, plaat en kaartwerken die gedurende 1916 tot en met 1920 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt, benevens aanvullingen over voorafgaande jaren, in alphabetische volgorde gerangschikt, met vermelding van den naam des uitgeversof eigenaars, het jaar van uitgave, het getal deelen, de platen en kaarten, het formaat en den prijs.*

Leiden: A.W. Sijthoff Uitgevers-Maatschappij, z.j.

1921-1925

Smit, D: *Brinkman's catalogus van boeken, plaat en kaartwerken die gedurende 1921 tot en met 1925 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt, benevens aanvullingen over voorafgaande jaren, in alphabetische volgorde gerangschikt, met vermelding van den naam des uitgeversof eigenaars, het jaar van uitgave, het getal deelen, de platen en kaarten, het formaat en den prijs.*

Leiden: A.W. Sijthoff Uitgevers-Maatschappij, z.j.

1926-1930

Lek, G.J. van der: *Brinkman's catalogus van boeken, plaat- en kaartwerken en tijdschriften, die gedurende 1926/1930 in Nederland en België het licht zagen.*

Leiden: A.W. Sijthoff Uitgevers-Maatschappij, z.j.

Brom, Gerard: *Java in onze kunst* Rotterdam: W.L. & J. Brusse N.V., 1931

B[rom], G.: 'Max van Ravestein: Drijfzand'. In: *De Beiaard. Maandschrift*. Red. Gerard Brom, Frans van Cauwelaert, J.H.E.J. Hoogveld, J.A. Loeff, B.H. Molkenboer en Jos Schrijnen. Deel II, 1e jaargang, [1916-1917], p. 285-288

B[rom], G.: 'Max van Ravestein: Stofgoud'. In: *De Beiaard. Maandschrift*. Red. Gerard

Brom, Frans van Cauwelaert, J.H.E.J. Hoogveld, J.A. Loeff, B.H. Molkenboer en Jos Schrijnen. Deel II, 2e jaargang, [1917-1918], p. 530-531

Brooshooft, Mr P.: *De ethische koers in de koloniale politiek*. Amsterdam: J.H. de Bussy, 1901

Bool, H.J.: 'Levensbericht van Mr. Daniel van Eck.' In: *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1894-1895*. E.J. Brill, Leiden 1895, p. 100-120

Borowka-Clausberg, Beate: 'Wie soll ich es fertigbekommen, die ganze Welt zu sehen?' Das bewegte Leben der Ida Gräfin Hahn-Hahn (1805-1880). In: *Unterwegs zum Orient*, ed. by Beate Borowka-Clausberg. Würzburg: Bergstadtverlag W. G. Korn 2007, p. 9-26

Bosch, Mineke: *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs (1854-1929)*. Amsterdam: Balans, 2005

Bosma, Ulbe: *Indiëgangers. Verhalen van Nederlanders die naar Indië trokken*. Amsterdam: Bert Bakker, 2010

Bosma, Ulbe en Remco Raben: *Being 'Dutch' in the Indies. A history of creolisation and empire, 1500-1920* Athens: Osho University Press, 2008

Bosma, Ulbe en Remco Raben: *De oude Indische wereld 1500-1920*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2003

Bossenbroek, Martin: *Holland op z'n breedst. Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900*. Amsterdam: Bert Bakker, 1996

Boven, Erica van: [1999], 'Het pseudoniem als strategie. Pseudoniemen van vrouwelijke auteurs 1850-1900.' In: *Nederlandse letterkunde* 3 (1998), p. 309-326

Boven, Erica van: *Een hoofdstuk apart. 'Vrouwenromans' in de literaire kritiek 1898-1930* Amsterdam: Sara/Van Gennep, 1992

Braun, Marianne: *De prijs van de liefde. De eerste feministische golf, het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1992

Brink, Jan ten: 'Melati van Java. Mej. N. Marie C. Sloot'. In: *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letteren in de XIXe eeuw. In biographiën en bibliographiën 1830-1900*. Door Dr. Jan ten Brink, grootendeels herzien door den Auteur, verder bezorgd en bijgewerkt door Taco H. de Beer. Rotterdam: D. Bolle, z. j., p. 246-264

Brink, Jan ten: *Oost-Indische dames en heeren. Vier bijdragen tot de kennis van de zeden en usantiën der Europeesche maatschappij in Nederlandsch-Indië*. Leiden: Sijthoff, 1883 (eerste dr. Arnhem: Thieme, 1866)

Brink, Jan ten, in *Het lees kabinet* 1880. Geciteerd naar Anbeek 1981, p.15

Broekhuis, Madelon: 'Der kinderen, Antonius Johannes (1859-1925)'. In: *Biografisch Woordenboek van Nederland*

URL:<http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/derkind> [10-02-2012]

Brugmans, I.J: *Geschiedenis van het onderwijs in Nederlandsch-Indië* Groningen-Batavia: Wolters Uitgevers Maatschappij. 1938

Brugmans, prof. dr H: *Geschiedenis van Amsterdam. Opgaand getij 1848/1925*, dl. 6. Utrecht/Antwerpen: Uitgeverij Het Spectrum. 1973 [LXXIII]

Busken Huet, Cd: *Litterarische Fantasien en Kritieken* (zestiende deel), H.D. Tjeenk Willink, Haarlem, z.j. (dl 16)

Catalogus van de in de Leeszaal bijeengebrachte boeken, brochures, muzikale composities enz. die in de laatste helft dezer eeuw, of over en voor, de Nederlandsche Vrouw is geschreven en vertaald. Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid, 1898

Dé-Lilah: *Gecompromitteerd. Indische roman* Arnhem: Gouda Quint, 1897

Dekker, Karin den: 'Verdedigt en beschermt uwe zwakke zusters'. De Rooms-Katholieke Vereniging ter Bescherming van Meisjes in internationaal Perspectief. In: *Jaarboek Katholiek Documentatiecentrum* 1991, p. 41-60

Derks, Marjet, Catharina Halkes, Annelies van Heijst (red.): *Roomse dochters. Katholieke vrouwen en hun beweging.* Baarn: Arbor, 1992

Deyssel, L. van 'Nieuw Holland'. In: L. van Deyssel: *Verzamelde opstellen.* Amsterdam: Scheltema en Holkema's Boekhandel, 1894, p. 3-27

Deventer, C.Th. van: 'Een eereschuld'. In: *De Gids.* P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1899, p. 205-256

Donckers, A.J.: *God bij het leger in de kolonie. Een geschiedenis van het pastoraat als geestelijke verzorging in Nederlands-Indië, 1807-1950* Budel: Damon, 2004 (diss.)

Drenth, Annemieke van and Francisca de Haan: *The rise of caring power. Elizabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands.* Amsterdam University Press, 1999

Duinkerken, Anton van: 'Wie is Max van Ravestein? De negatieve kant.' In: *De Tijd*, 26 maart 1954. (waarschijnlijk deel I).

Duinkerken, Anton van: 'Het raadsel: Max van Ravestein II. Hoe Marie Sloot er toe kwam.' In: *De Tijd*, 2 april 1954

Duinkerken, Anton van: 'Het raadsel: Max van Ravestein III. Marie Sloot greep in. Werd het een mislukking?' In: *De Tijd*, 3 april 1954

Duinkerken, Anton van: 'Het raadsel: Max van Ravestein IV. De werkelijke waarde van 'zijn' romans. Kritiek en gissing.' In: *De Tijd*, 12 april 1954

Duyvendak, Lizet: *Het Haags Damesleesmuseum 1894-1994.* Den Haag: Vereniging Het Damesleesmuseum, 1994

- Eckeren, Gerard van: 'F. Smit Kleine (1845-1931)'. In: *Den Gulden Winckel*. Jaargang 30. Albert de Lange, Amsterdam 1931, p. 49-50
- E.L.C.: 'De jonkvrouwe van Groenerode door Melati van Java'. In: *Onze Wachter* 1875, p. 183-193
- Everard, Myriam: 'Galerij der vrouwenliefde. 'Sex Variant Women' in de Nederlandse literatuur, 1880-1940'. In: *Homojaarboek 2. Artikelen over emancipatie en homoseksualiteit* Amsterdam: Van Gennep BV, 1983, p. 80-112
- Faderman, Lilian: *Surpassing the love of men. Romantic Friendship and Love between Women from the Renaissance to the Present*. London: The Women's press Limited 1985, 1991 (eerste dr. 1981)
- Fasseur, Cees: *Wilhelmina. De jonge koningin* Amsterdam: Balans, 1998
- Fischer, E.J., J.L.J.M. van Gerwen en H.J.M. Winkelman: *Bestemming Semarang. Geschiedenis van de textielfabrikanten Gelderman in Oldenzaal, 1817-1970* Oldenzaal/Amsterdam: Gelderman Stichting/NEHA, 1991
- Frederiks, J.G. en F. Jos. van den Branden: 'A. J. Servaas van Rooijen'. In: *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*. L.J. Veen, Amsterdam 1888-1891 (z.p.)
- Frederiks, J.G. en F. Jos. van den Branden: 'Jan ten Brink'. In: *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*. L.J. Veen, Amsterdam 1888-1891 p. 114-115
- Furnée, Jan Hein: *Plaatsen van beschaafd vertier. Standsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag 1850-1890*. Amsterdam: Bert Bakker, 2012
- Gelman Taylor, Jean: *The social world of Batavia. European and Eurasian in Dutch Asia* Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1983
- G.H. van H.: 'Anti-critiek'. In: *Het Dompertje van den Ouden Valentijn*. Nieuwe reeks, zesde jaargang. Uitgave van de Maatschappij De Katholieke Illustratie, 's Hertogenbosch, 1882/1883, p. 105-118
- Gedenkboek van de Tentoonstelling 1813 De Vrouw 1913*, Meerhuizen: Amsterdam. zr. aut.
- Gielen, A.: 'De katholieke literatuur'. In: *Het katholiek Nederland 1813-1913. Ter blijde herinnering aan het Eerste Eeuwfeest onzer Nationale Onafhankelijkheid* p. 222-22
- Gielen, A.: 'Een gouden feest'. In: *Boekenschouw*, vijftiende jaargang 1921-1922, p. 361-367
- Gielen, A.: [In memoriam], In: *Boekenschouw*, 21ste jaargang, 1927-1928, p.101-106
- Gonggryp, G.F.E.: *Geïllustreerde encyclopaedie van Nederlandsch-Indië* Wijk en Aalburg: Pictures Publishers, 1991 (Fac. herdruk van Leidsche Uitgeversmaatschappij, 1934)

Grever, Maria en Berteke Waaldijk: *Feministische openbaarheid. De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898* Amsterdam: Stichting IISG/IIAV, 1998

Grever, Maria: *Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in geschiedenis*. Hilversum: Verloren 1994

Grooff [1845 a]: 'Brief van mgr Grooff, Bisschop van Canea, aan mrg van Wykerslooth, bisschop van Curium in Engeland geschreven, 38-50' (ondertekend als Jacobus). In: *De Godsdienstvriend*, (54ste dl.), 1845. Grave, aan het bureau van den godsdienstvriend

Grooff [1845b]: 'Brief van mgr Grooff, Bisschop van Canea en vicarius apostolicus in Neerlands Oost-Indië, aan z. doorluchtige hoogw. mgr den bisschop van Curium.' In: *De Godsdienstvriend* (55ste dl) 1845, p. 259-275

H: 'Een Kerstavond' door Melati van Java, (Brief aan den Ouden Valentijn), p. 23-30. In: *Het Dompertje van den Ouden Valentijn. Nieuwe reeks*, zesde jaargang. Uitgave van de Maatschappij De Katholieke Illustratie, 's Hertogenbosch, 1882/1883

Haasse, Hella S.: *Heren van de thee* Amsterdam, 1992

Hesselink, Liesbeth: *Genezers op de koloniale markt. Inheemse dokters en vroedvrouwen in Nederlands Oost-Indië 1850-1915* Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009 (diss.)

Horst, Atie van der: 'Inleiding'. In: *Archief Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid 1898* (Archief Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid 1898. 1895-1901 (Amsterdam 1923), p. 5-7

De Beiaard. Red. Hoogveld, J.A. Loeff, B.H. Molkenboer en Jos Schrijnen. Deel II, 1e jaargang, [1916-1917] p. 285-288

Hoven, Thérèse: *Zuster Linda*. Amsterdam: Van Holkema & Warendorf, [1912] (Moderne Bibliotheek. Serie Hedendaagsche Romans)

Huisman, Greddy: *Tussen salon en souterrain. Gouvernantes in Nederland 1800-1940* Amsterdam: Bert Bakker, 2000

Huussens jr., A.H.: 'Jan Toorop en de dichteres-schilderes Miek Janssen.' In: *Juffrouw Ida*, 12de jaargang 1, p. 1-39

Jacobs, Aletta: *Reisbrieven uit Afrika en Azië. Benevens eenige brieven uit Zweden en Noorwegen* Almelo: W. Hilarius, 1913

Java, Melati van:

zie ook:

Ravestein, Max van

Sloot, Marie

- [1875] *De Familie van den Resident* [derde dr. tussen 1883-1902]

- [1885] *De jonkvrouwe van Groenerode* Schiedam: H.A.M. Roelants, 1885

- [1876] *Anonciade*. In: *In de lente vergaard. Novellen*. Leiden: Gualth Kolff, 1876
- [1876] *In den lente vergaard. Novellen*. Leiden, Gualth. Kolff, 1976
- [1878] *Fernand*. H.A.M. Roelants te Schiedam, z. jr. z. dr. Serie Melati van Java Romantische werken. Eerste dr. Leiden: Kolff, 1878
- [1879] *Angeline's beloften* Alkmaar: gebroeders Kluitman, zesde dr. (eerste dr. Leiden: B. Blankenberg, 1879)
- [1892] *Rosa Marina* Schiedam: H.A.M. Roelants, tweede druk (eerste dr. 1892)
- [1894] *Prada*, Schiedam: H.A.M. Roelants, 1894. Gebruikte editie: idem, zonder jaartal, uitgave 'Premie van de vrouwenwereld'
- [1895] *In eigen huishouding* Amsterdam: L.J. Veen tweede dr. zonder jr. (eerste dr. Leiden: A.W. Sijthoff, 1895)
- [1896] *In Extremis*, Amsterdam: L.J. Veen, tweede dr. 1897 (1e dr. 1896)
- [1896:] *Herstdraden*, Schiedam: H.A.M. Roelants, 1907, tweede druk
- [1897]: 'Vriendinnen'. In *Vriendinnen*, Schiedam: H.A.M. Roelants, 1897
- [1898] "De sociale arbeid der R.K. kloosterzusters in Nederland". In: *Vrouwenarbeid. Orgaan van de vereeniging Nationale Tentoonstelling van vrouwenarbeid*. Uitgave der afdeling 'letteren en wetenschap' (1898)
- [1900] *Tante Betje. Toneelstukje in één bedrijf*. Toneelstukjes voor Dames. 2e Serie, No 3. Culemborg: Blom & Olivierse
- [1902] 'Melati van Java over haren uitgever'. In: *Den Gulden Winckel* Red. F Smits Kleine. Eerste Jaargang 1902, p.5. Uitgave Hollandia Drukkerij, Baarn
- [1905] *Orchidée. Roman* Amsterdam: L. J. Veen, z. jr. (derde druk; eerste druk 1905)
- [1908:] *Hermelijn*, ed. Schiedam: H.A.M. Roelants, oorspronkelijke druk 1885
- [1922] 'In eigen kring'. In: *Boekenschouw*, 1922, p. 355-356
- [1925] 'De reis van Mgr. Grooff naar Indië (volgens een onuitgegeven dagboek)' In: *Onze missiën in Oost- en West-Indië. Tijdschrift der Indische Missie-Vereeniging Sittard*: Indische Missie-Vereeniging: 1925, p. 137-155
- [1927-1928]: 'Opmerkingen over Fransche literatuur'. In: *Boekenschouw*, 1927-1928, p. 109-112

Jensen, Lotte: '*Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*'. *Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw*. Hilversum: Verloren, 2001

Jonckbloet, G: 'Levensbericht van Bernard van Meurs.' In: *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1914-1915*. E.J. Brill, Leiden 1915, p.182-187

Kallen, Alb. van der, e.a. 1900-1901: 'Van onzen tijd'. In: *Van onzen tijd*. Maatschappij de Katholieke Illustratie, 's Hertogenbosch 1900-1901

Kalmthout, A.B.G.M. van: *Muzentempels. Multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880* Hilversum: Verloren, 1998 (diss. UVA)

'Karakterschets Nicolina Maria Christina Sloom'. In *De Hollandsche Revue*. 25 maart 1922, p. 239-246. [zonder auteur] [Johan Koning]

Kartini, Raden Adjeng: *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk van wijlen Raden Adjeng Kartini*. Den Haag: N.V. Electrische drukkerij 'Iuctor et

emerge', 1912

Keller, Gerard: 'Levensbericht van Gualtherus Kolff'. In: *Handelingen der algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, gehouden aldaar den 16den Juni 1881, in het gebouw der Maatschappij 'tot Nut van 't Algemeen'*. E.J. Brill, Leiden 1881, p. 303-315

Kerkhoff, A.H.M.: 'De organisatie van de militaire en burgerlijke geneeskundige dienst in de negentiende eeuw'. In: *Nederlandse geneeskunde in de Indische archipel, 1816-1942*. Red. G.M. van Heteren, A. de Knecht-van Eekelen, M.J.D. Poulissen. Amsterdam-Atlanta, 1989

Kloppenburger-Versteegh, J.: *Eene nabetrachting op mijne 'Wenken en raadgevingen' betreffende het gebruik van Indische planten, vruchten enz. Een pleidooi voor het vele goede dat ons mooie Indië op plantaardig gebied voor mensch en dier bevat en voortbrengt*. [z. pl., 1940]

Kortenhorst, L.G.: *Kroniek van de familie Kortenhorst 1300-1944* (particuliere uitgave) Den Haag, 1944

Kooy-van Zeggelen, M.C.: *Ons huis in Indië*. (uitgave Tentoonstelling De Vrouw 1813-1913)

Kramer, Folkert: *Alida Tartaud-Klein. Menschen op het Tooneel. No 5 van een serie monografieën over Nederlandsche toneelspelers*. Amsterdam: Uitgevers-Maatschappij De Branding, 1925

Knuvelde [1976], G.P.M.: *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*. Deel 4. Malmberg, Den Bosch 1976

Kuitert, Lisa: 'Het debacle van een negentiende-eeuwse 'vrouwenreeks''. Bibliotheek van Nederlandsche Schrijfsters'. In: *Literatuur*. Jaargang 18. Amsterdam University Press, Amsterdam 2001, p.150-158

'Kunst en Letteren', onder redactie van Pieter van der Meer de Walcheren. In: *De Nieuwe Eeuw*, 25-2-1922, p. 361

Lans, Jan van der: 'Mathilde - Melati van Java. 50 jaren schrijfster'. In: *De Gelderlander*, februari 1922

Lintsen, H.W.: 'Sandick, Rudolf Adriaan van (1855-1933)'. In: *Biografisch Woordenboek van Nederland*. URL: <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/sandick> [10-02-2012]

Locher-Scholten, Elsbeth [1986]: 'Door een gekleurde bril... Koloniale bronnen over vrouwenarbeid op Java in de negentiende en twintigste eeuw'. In: *Vrouwen in de Nederlandse koloniën*. 7de Jaarboek voor vrouwengeschiedenis. Nijmegen, 1986, p. 40-41

Loo, Vilan van de:

- [2013] 'Het eeuwig verzinnen van allerlei histories, waaraan tegenwoordig toch niemand meer gelooft' Melati van Java (1853-1927) en de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde'. In: *Nieuw Letterkundig Magazijn*, jaargang 31, mei 2001, p. 7-11. Uitgave van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Leiden
- [2010] 'Dochter van Indië: Melati van Java (1853-1927)'. In: *Schrijvende vrouwen. Een kleine literatuurgeschiedenis van de Lage Landen, 1880-2010*. Red. Jacqueline Bel en Thomas Vaessens. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010, p. 27-30
- [2009] *Fernand*. Heruitgave met een inl. van Vilan van de Loo
Amsterdam: KIT Publishers, 2009 (reeks Indische damesromans; ook voor heren)
- [2009] *Het geheugen van Indië. Fragmenten uit 10 prachtige Indische damesromans*
Amsterdam: KIT Publishers, 2009 (Onze prachtige damesromans (ook voor heren))
- [2007]: *Verzamelde romans en verhalen van Lin Scholte*, met een biografische inleiding door Vilan van de Loo. Den Haag: Stichting Tong Tong, 2007
- [2005]: *De vrouw beslist: de tweede feministische golf in Nederland* Inmerc, 2005
- [2005:] *Mensen, straten en gebeurtenissen; zoals verbeeld in de Haags-Indische letteren rond 1900*. In: *De Indische zomer in Den Haag. Het cultuureel erfgoed van de Indische hoofdstad*. Red. Esther Captain, Maartje de Haan, Fridus Steijlen, Pim Westerkamp. Leiden: KITLV, 2005 (p.127-158)
- [2004] *Leven tussen kunst en krant : Beata van Helsdingen-Schoevers (1886-1920). Journaliste en declamatrice in Indië*. Leiden: KITLV, 2004. (Boekerij Oost en West Bloemlezing en biografie.)
- [2004]: *Indië ongekuist. Liefde, lust en hartzeer in de Nederlands-Indische letteren*. Amsterdam, 2004
- [2002] 'A doe, koh terlaloe, een meisje, zij sgriff in de krant!' Beata van Helsdingen-Schoevers (1886-1920)'. In: *Indische letteren* nr. 17 (2002), afl. 1-2, p. 58-67
- [2002] 'Eene der meest begaafde vrouwen: Melati van Java (1853-1927)'. In: *Indische letteren*, nr. 17 (2002), afl. 3, p. 111-122
- [2000] 'Half-Europeesche vrouwen van een zekere leeftijd. De beschaafde woede van mevrouw J.M.C. Kloppenburg-Versteegh.' In: *Vertrouwd en vreemd. Ontmoetingen tussen Nederland, Indië en Indonesië*. Hilversum: Verloren, 2000, p. 33-44
- [2000] "Kijk in Kloppenburg!" *De Indische planten van mevrouw J.M.C. Kloppenburg-Versteegh (1862-1948) Wenken en raadgevingen betreffende het gebruik van Indische planten, vruchten, enz. Met Atlas van Indische geneeskrachtige planten* Bergen: Bonneville, 2000
- [1996]: *Toekomst door traditie, 125 jaar Tesselschade-Arbeid Adelt*. Zutphen: Walburg Pers, 1996
- [1994] 'Tobben in Indië. Wijze vriendinnen adviseren Hollandse vrouwen'. In: *Indische letteren*, nr. 9 (1994), afl. 2, p. 67-80
- [1993]: *Tobben in Indië. Een analyse van vijf levensgidsen uit de periode 1908-1932, geschreven voor Nederlandse vrouwen die naar Nederlands-Indië emigreerden*. Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Leiden, Nederlandse taal,-en letterkunde. Augustus 1993

Loriaux, Stéphanie. *Luid tussen twee stilten. Vergeten vrouwenstemmen uit tempo doeloe. De Indisch-Nederlandse literatuur uit het negentiende-eeuwse damescompartiment*. Brussel, Université Libre, 2003. (diss)

Lugt Melsert, Cor van der en Jan Walch: *Alida Johanna Maria Tartaud-Klein* Amsterdam, 29 April 1873-'s-Gravenhage, 18 februari 1938

- Handelingen en levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1941-1942.* E.J. Brill, Leiden 1942. p. 140-146
- Meer de Walcheren, Pieter van der (red): 'Kunst en Letteren'. In: *De Nieuwe Eeuw*, 25-2-1922, p. 361.
- Mes, W.: 'Ten geleide'. In: *Katholieke kunstkring De Violier*, zr. pg. KDC, archiefnummer 108.
- Messing, F.A.M.: *Werken en leven in Haarlem (1850-1914). Een sociaal-economische geschiedenis van de stad.* Amsterdam 1972
- Meijer, Maaïke: *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie* Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996
- Meijer, Maaïke [1984], 'Vrome en geleerde hartsvriendinnen in de achttiende eeuw in Nederland.' In: M. Duyves, G. Hekma en P. Koelemij (red.): *Onder mannen, onder vrouwen. Studies van homosociale emancipatie.* Amsterdam 1984, p. 167-181
- Meulen, Dik van der: *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker.* Amsterdam: Boom, 2002
- Ming, Hanneke: 'Barracks-concubinage in the Indies, 1887-1920'. In: *Indonesia*, vol. 35 (1983), p. 65-93
- Moerman, Ingrid W.L.: 'De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde: een mannenmaatschappij?' In: *Nieuw Letterkundig Magazijn*. Jaargang 6. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Leiden 1988, p. 9-12
- Mooij, Annet: *Branie. Het leven van Mina Kruseman (1939-1922)* Amsterdam: Balans, 2013
- Multatuli, Volledige werken* dl.VIII. Ed. G. Stuiveling. Amsterdam: Van Oorschot, 1950-1989.
- N3: 'Een schuldbekentenis'. In: *Het Dompertje van den ouden Valentijn*, 1898-1899. p.353-360
- N3: 'Olie op de golven'. In: *Het Dompertje van den ouden Valentijn*, 1898-1899. p. 176-182.
- Naber, Johanna W.A.: *Onbetreden paden van ons koloniaal verleden, 1816-1873. Naar nog onuitgegeven familie-papieren.* Amsterdam: P.N. van Kampen en Zoon, 1938 (Patria. Vaderlandsche cultuurgeschiedenis in monografieën, red. dr. J.H. Kernkamp, IX)
- Naber, Johanna W.A.: '22- 24 Augustus. Samenkomst ter bespreking van den arbeid der vrouw in onze Indische Bezittingen'. In: *Vrouwenarbeid* nr. 21, 25 augustus 1898, p.178-180
- Naber, Johanna W.A.: *Om en bij de tentoonstelling 'de vrouw 1813-1913'.* Groningen, G. Römelingh & Co

Nieuwenhuys, Rob: *Oost-Indische spiegel. Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden.* Amsterdam: Em. Querido, 1972

Nissen, Peter: *De akkoorden van het gemoed. Het literaire leven in Roermond in de negentiende eeuw. Een bloemlezing*, ingeleid en samengesteld door-. Roermond: Stichting Rura, 1986

Nijs, T. de en J. Sillevius (red.): *Den Haag. Geschiedenis van de stad. Negentiende en twintigste eeuw.* Zwolle: Waanders, 2005

Oostindie, Gert: *De parels en de kroon. Het koningshuis en de koloniën.* Amsterdam: De Bezige Bij/Leiden: KITLV, 2006

Oost-Indisch magazijn. De geschiedenis van de Indisch-Nederlandse letterkunde. Rob Nieuwenhuys, Bert Paasman, Peter van Zonneveld Amsterdam: Bulkboek, 1990 (tweede herz.dr.)

Onze wachter: tijdschrift. Onder directie van H.J.A.M. Schaepman en W.J.F. Nuyens. Utrecht: Van Rossum, 1874-1885

'De Oude Valentijn': zonder titel, p. 118. In: *Het Dompertje van den Ouden Valentijn.* Nieuwe reeks, zesde jaargang. Uitgave van de Maatschappij De Katholieke Illustratie, 's Hertogenbosch, 1882/1883

Pannekoek Jr, G.H.: 'Al pratende met... 'Johan Koning'. In: *Den Gulden Winckel.* Jaargang 25. Hollandia-Drukkerij, Baarn 1926 p.25-28

Poelstra, Jannie: 'De eerste vrouwelijke leden van de Maatschappij'. In: *Nieuw Letterkundig Magazijn.* Jaargang 18. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Leiden 2000, p. 16-23

Prick, Harry G.M.: *In de zekerheid van eigen heerlijkheid. Het leven van Lodewijk van Deyssel tot 1890.* Amsterdam: Athenaeum - Polak & Van Gennep, 1998

Praamstra, Olf: *Busken Huet. Een biografie.* Amsterdam; Uitgeverij SUN, 2007

Praamstra, Olf: 'De omstreden bloei van de Indisch-Nederlandse letterkunde. Een afbakening van het corpus.' In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 113 (1997), p. 257-274

Praamstra, Olf: *Een feministe in de tropen* Leiden: KITLV, 2003

Ravestein, Max:
zie ook:

Java, Melati van

Sloot, Marie

- *Bij Ons Veen*, Amsterdam 1908

- *Aan d'Overkant Veen*, Amsterdam 1911

- *Drijfzand Veen*, Amsterdam 1916

- *Stofgoud Veen*, Amsterdam 1917

- *Poverella Veen*, Amsterdam 1922

Ravestein, Max van: 'Losse gedachten over romankunst'. In: *Boekenschouw*, achtste jaargang, 1914-1915, p. 75-80

Rogier, L.J. en N. de Rooy: *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953*. N.V. Pax, Den Haag 1953

Romein-Verschoor, Annie: *Vrouwenpiegel. Een literair-sociologische studie van de Nederlandse romanschrijfster*. Amsterdam: Querido, 1936. Tweede herz.druk. Eerste dr. 1935

Rhyn, L.J. van: *Reis door den Indischen Archipel, in het belang der evangelische zending*. Rotterdam, M. Wijt & Zonen, 1851

Said, Edward W: *Orientalism*. Londen: Penguin books, 1995

Sandick R.A.: 'Bij de troonsbestijging der Koningin van Insulinde'. In: *De Indische Gids*. 1898 dl. 2, p. 1029-1030

Santen, P.J. 1913: 'Korte schets van de geschiedenis der R.K. Missie in Nederlandsch Oost-Indie van 1813-1913'. In: *Het Katholiek Nederland. 1813-1913. Ter blijde herinnering aan het eerste eeuwfeest onzer nationale onafhankelijkheid*. Nijmegen, 1913

De Savornin Lohman, Anna: 'Boekbeschouwing. Bij ons, door M. van Ravestein.' In: *De Hollandsche Lelie*, 1908, p.231-234

Schenkeveld-van der Dussen, M.A.: *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar* Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997

Schoute, D.: *De geneeskunde in Nederlandsch-Indië gedurende de negentiende eeuw*. Batavia: G. Kollf & Co, 1936 (Eerder verschenen in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jrg. 1934 en 1935 Lit.opg – Register)

Schoute, dr. D: *Enkele volksplagen in het verleden van Nederlandsch Indië*. V. Overgedrukt uit het *Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde*. Jaargang 70. No 18, p. 2089-2106. Zaterdag 4 mei 1935

Scott, Joan Wallach: *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press, 1988

Sloot, Marie

Zie ook:

Java, Melati van

Ravestein, Max van

Sloot, Marie: 'De sociale arbeid der R.K. kloosterzusters in Nederland'. In: *Vrouwenarbeid. Orgaan van de vereeniging Nationale Tentoonstelling van vrouwenarbeid. Uitgave der afdeling "letteren en wetenschap"* (1898) 16 juli 1896 25-

31 en 19 juli 1898, p. 39-42

Sloot, Marie: 'Van beloven en voorspellen'. In: *Het nieuwe Dompertje. Katholiek Maandschrift*, jaargang 1, augustus 1901, p. 276-280

Soer, Elise: 'Iets over de Koloniale Tentoonstelling te Amsterdam'. In: *De Indische Gids* 1883, dl. 2, p. 92-97

Snoek, Kees: *E. du Perron: het leven van een smalle mens*
Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar, 2005

Stappers-Vürtheim, A.: *Twaalf eeuwen Oldenzaal*. Oldenzaal: Drukkerij Lotgerink, november 1971

Streng, Toos: *Geschapen om te scheppen? Opvattingen over vrouwen en schrijverschap in Nederland, 1815-1860*. Met een woord vooraf door Nelleke Noordervliet. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997

Termorshuizen, Gerard: *Journalisten en heethoofden. Een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse dagbladpers 1744-1905* Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar; Leiden: KITLV Uitgeverij, 2001

Ubachs, dr. P.J.H.: *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2000. Maaslandse Monografieën 66

Van onmondig tot mondiaal [50 jaar Katholieke Vrouwenbeweging] [Tilburg: Van der Wee, circa 1955]

Velden, Arn. J. H. van der: *De Roomsche-Katholieke missie in Nederlandsch Oost-Indië, 1808-1908: ene historische schets*. [Nijmegen:] L.C.G. Malmberg, 1908

Verhage, Hans: *Katholieken, Kerk en Wereld. Roermond en Helmond in de lange negentiende eeuw*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, zr. jr. Maaslandse Monografieën 66. (diss. Amsterdam 2003)

Verslag van driedaagsche samenkomst gehouden van 22-24 augustus, ter bespreking van den arbeid der vrouw op maatschappelijk gebied in onze Indische bezittingen. Amsterdam: W. Versluys, 1898.

Versteeg, Coos: 'Er is maar één echte Indische buurt'. In: *De Indische zomer in Den Haag. Het cultutueel erfgoed van de Indische hoofdstad*. Red. Esther Captain, Maartje de haan, Fridus Steijlen, Pim Westerkamp. Leiden: KITLV, 2005, p.23-52

Vesters Jr, J.: 'Melati van Java's Romantische werken'. In: *Het dompertje van den ouden Valentijn*. 32 jaargang. 's-Hertogenbosch, Maatschappij de Katholieke Illustratie, 1899/1900 p. 353-357

Vleeshouwers, J.M.E.: 'Missionering door Sittardse Ursulinen'. In: *Historisch Jaarboek voor het land van Zwentibold Sittard* 1992, p. 81

Vogel, Marianne: *Baard boven baard. Over het Nederlandse literaire en maatschappelijke leven 1945-1960* Amsterdam: Van Genneep, 2001

'Vòòr vijftig jaar. Kunst en Letteren' onder red. van Pieter van der Meer de Walcheren.
In: *De Nieuwe Eeuw*, 25-2 1922

Vries, Boudien de: *Een stad vol lezers. Leescultuur in Haarlem 1850-1920*. Uitgeverij Vantilt, 2011

Weel, Adriaan van der: *Onbehagen in de schriftcultuur. Leesrevoluties in de negentiende en twintigste eeuw*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de moderne geschiedenis van het boek aan de Universiteit Leiden op 20 oktober 2007 Amsterdam: Leiden University Press, 2007

Wekker, Gloria: *Nesten bouwen op een winderige plek. Denken over gender en ethniciteit in Nederland*. Oratie. Universiteit Utrecht, 2002

Zeijden, Albert van der: *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn. W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale' geschiedschrijving*. Verloren, 2002 (diss. Universiteit van Amsterdam)

Zonneveld, Peter van: *Album van Insulinde. Beknopte geschiedenis van de Indisch-Nederlandse literatuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995

Bibliografie Marie Sloot

Hieronder volgt een eerste aanzet tot een bibliografie van zelfstandig verschenen titels geschreven door Marie Sloot. De onderverdeling is die naar pseudoniem, achtereenvolgens Mathilde, Melati van Java en Max van Ravestein. Vertalingen heb ik niet opgenomen, evenmin de soms vele herdrukken.

Verklaring van afkortingen

JK = Johan Koning 1922. De opgave bevat ook die van Pater Gielen in *Boekenschouw* 1920-1921, 172-173.

'Nicolina Maria Christina Sloot. Karakterschets' door Johan Koning. in: *De Hollandsche Revue*, 27ste jaargang. Amsterdam, 1922. p.239-246.

JtB: Jan ten Brink

'Melati van Java. Mej. N. Marie C. Sloot' door dr. Jan ten Brink. In: *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letteren in de XIXe eeuw in biographieën en bibliographieën 1830-1900. Grootendeels herzien door den Auteur, verder bezorgd en bijgewerkt door Taco H. de Beer*. Derde deel. Rotterdam: D. Bolle [z. jr.], p. 246-264.

KB: Koninklijke Bibliotheek Nederland, online catalogus geraadpleegd 5-01-2013

Cat= Catalogus, 1898

Catalogus van boeken door Nederlandsche vrouwen Geschreven en sedert 1850 uitgegeven met een verklarende lijst van pseudoniemen. Afdeeling 'boekhandel', Nationale Tentoonstelling van vrouwenarbeid [1898]

GOO = landelijk trefwoorden systeem (11-01-2013)

Br= Brinkman's catalogus

Bronnen

De jaartallen van uitgave tussen [vierkante haken] zijn gebaseerd op

- *Catalogus van boeken door Nederlandsche vrouwen Geschreven en sedert 1850 uitgegeven met een verklarende lijst van pseudoniemen*. Afdeeling 'boekhandel', Nationale Tentoonstelling van vrouwenarbeid [1898]

Afkorting: [Cat]

- 'Nicolina Maria Christina Sloot. Karakterschets' door Johan Koning. In: *De Hollandsche Revue*, 27ste jaargang. Amsterdam, 1922. p.239-246.

Afkorting: [JK]

- 'Melati van Java. Mej. N. Marie C. Sloot' door dr. Jan ten Brink. In: *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letteren in de XIXe eeuw in biographieën en bibliographieën 1830-1900. Grootendeels herzien door den Auteur, verder bezorgd en bijgewerkt door Taco H. de Beer*. Derde deel. Rotterdam: D. Bolle [z. jt]. Pg. 246-264.

Afkorting: [JtB]

Mathilde

Volgens Johan Koning [JK] verschenen onder de naam Mathilde de volgende titels. JK geeft geen jaartallen. Mogelijk betreft hier novellen, feuilletons e.d. in tijdschriften

gepubliceerd, dus onzelfstandige werken die niet in dit onderzoek zijn opgenomen. Lidwoorden worden als deel van de titel beschouwd. Koning vermeldt evenwel dat Marie Sloot nimmer toneel schreef. Dat is onjuist: zij publiceerde onder de naam Melati van Java *Tante Betje* en *Torquato Tasso*. Ook noemt hij *Henriette's Herinneringen* als een uitgave van Mathilde. Dit werk is gepubliceerd onder de naam Melati van Java. Hetzelfde geldt voor *Overtollig*. Jan ten Brink [JtB] noemt als auteursnaam 'Mathilda', evenals *Catalogus*.

- 1872 *Voor God en Koning Historisch-romantische schets uit 't einde der vorige eeuw* Rotterdam: G.W. van Belle [Br]
1878 *Euphrosyne* [JK] Zalt-Bommel: Noman [KB] Joh. Noman & Zn [JtB]
1894 *Anna van Horst* [Cat]
1894 *Jeanne d'Arc. De maagd van Orleans 's-Hertogenbosch*: P. Stokvis-Waterreus [JK] [JtB] JK dateert deze roman op 1895
1906 *Overtollig* Venlo: G. Mosmans [GOO]
1907 *Het portret. Voordracht voor twee meisjes*. Tooneelbibliotheek voor jonge juffrouwen, No. 10. Nijmegen: LCG Malmberg [Br]
1912 *Het hangende zwaard* Nijmegen: Malmberg [JK] [GOO]
1913 *Juliaan en Juliana* Nijmegen: Malmberg [JK] [GOO]
1914 *De kroon van Alviara* Bussum: Paul Brand [JK] [KB] [Br]
1916 *Twee Moeders* [JK] Amsterdam: R.K. Boek-Centrale [GOO] [Br]
1917 *Anonciade. Oorspronkelijke novelle* Amsterdam: R.K. Boekcentrale [KB] [Br]
1920 *Irene (De Peri)* Amsterdam: R.K. Boekcentrale [JK] [GOO] [Br]

Ongedateerd en uitsluitend genoemd door JK:

De Amerikaansche
De Engel der Bergen
De stem van Isabella (Naar het Geluk)
De Tjerda's
Fantasia (2 dln)
Het geheim van Dubuly
Herinneringen van een dienstmeisje
In den Vreemde
Nathalie
Uitgewekenen
Weergekeerd
Zijn Twaalf

Melati van Java

Johan Koning [JK] geeft geen jaartallen. De informatie tussen (ronde haken) is van Koning.

- 1874 *De Jonkvrouwe van Groenerode*. Met een inleidend woord van J . ten Brink. Leiden, G. Kolff. [Br]
1875 *De familie van den resident. Novelle* Leiden: Gualth. Kolff [Br]
1876 *In den Lente vergaard* Leiden: Kolff [JK] [KB] [JtB] [Br]
1878 *Fantasieën. Novellen* Zalt-Bommel: Joh. Noman, 1878 [JtB] [Br]
1878 *Fernand. Een roman* Leiden: Kolff [JK] [Br]
1878 *Torquato Tasso. Historisch drama in 5 bedrijven en 6 tafereelen* Zalt-Bommel: Noman [Br]

- 1879 *Angeline's beloften* (meisjesboek) Leiden; Batavia: Blankenberg; Visser [JK] [JtB] [Br]
- 1880 *Dorenzathe. Roman* Arnhem: J. Minkman, 1880 [KB] [JtB]
- 1880 *Fantasieën. II. Henriëtte's herinneringen* Zalt-Bommel: Noman [KB] [JtB] [Br]
- 1880 *Kijkjes in onze Oost* Leiden: A.W. Sijthoff, 1880 [KB] [JtB] [Br]
- 1881 *La Renzoni. Een roman* Leiden: G. Kolff, 1881 [JtB] [KB] [Br]
- 1883 *De gesluierde schilderij* Schiedam: H.A.M. Roelants [Br]
- 1884 *Eigen Schuld. Een verhaal voor meisjes 's* Gravenhage: Charles Ewings [JK] [KB]
- 1884 *Motto-Album* Amsterdam: J.L. Veen [JtB]
- 1885 *Hermelijn* Schiedam: H.A.M. Roelants [KB][JtB]
- 1885 *Miss Campbell* Schiedam: H.A.M. Roelants [JK][JtB] [Br]
- 1885 *Het viooltje van Saint Germain* Amsterdam: J. Leendertz [JK] [JtB]
- 1885 *Waarheen* Amsterdam: Leendertz [JK] [KB] [Br]
- 1887 *Het land van Walter Scott. Herinneringen, schetsen en legenden uit Schotland* Schiedam: H.A.M. Roelants [KB] [JK]. [JtB]
- 1887 *Ontmaskerd. Novelle. Voor jong en oud* Amsterdam: J. Leendertz [JtB] [KB] [Br]
- 1887 *Rosjes zonder doornen. Vertellingen voor jongens en meisjes.* Purmerend: Muusses [KB]
- 1887 *Van slaaf tot vorst. Historisch romantische schets uit de geschiedenis van Java* Culemborg: Blom & Olivierse [KB] [Br]
- 1887 *Vriendinnen* Schiedam: H.A.M. Roelants [Br]
- 1888 *Nazomer* Schiedam: H.A.M. Roelants [JK] [KB] [JtB]
- 1889 *De Ring der Grootvorstin. Historische novelle* Amsterdam: J. Leendertz [JK] [KB] [JtB] [Br]
- 1889 *Verdwenen* Schiedam: Roelants. [JtB]
- 1890 *Johan's avontuur. een vertelling uit Indië* [eerst dr. onbekend. tweede dr. Amsterdam; L.J. Veen, 1896]
- 1890 *Freule Lili* Amsterdam: Holkema & Warendorf, Warendorff Nov. Bibl. no 2 Warendorf's Novellen-Bibliotheek no 2 [Cat] [JtB] [Br]
- 1892 *Rosa Marina* Schiedam: H.A.M. Roelants [JtB] [Br]
- 1893 *De nieuwe Mevrouw Verhooghe. Historische novelle* Amsterdam: Jan Leendertz & Zoon [JtB] [Br]
- 1894 *Prada* Schiedam: H.A.M. Roelants [Br]
- 1895 *In Eigen Huishouding* [JK] Leiden: Sijthoff [KB] [Br]
- 1896 *In Extremis* Amsterdam: L.J. Veen [Br]
- 1896 *Herfstdraden* Schiedam: H.A.M. Roelants [JK] [JtB] [KB] [Br]
- 1897 *Bonte Wimpels Roman* Amsterdam: L.J. Veen (Guldensserie nr 2) [JK] [KB] [Br]
- 1897 *De Freule* (meisjeboek) Amsterdam: Van Dantzig [JK] [KB] [Br]
- 1897 *Vriendinnen* (bundel) [JK] Schiedam: Roelants [KB]
- 1899 *Het geheim van het kasteel.* Toneelstukje vrij bewerkt naar 't Hoogduitsch. Culemborg: Blom & Olivierse (Toneelstukjes voor dames, no 2) [JtB] [Br]
- 1899 *Twee (mijzelf en de Eerste)* Amsterdam: Veen [JK] [KB]
- 1900 *Frits. Een boek voor meisjes* Utrecht: A.W. Bruna & Zoon [KB] [JK] [Br]
- 1901 *"Baby"* Amsterdam: Van Holkema & Warendorf (Warendorf's Novellen-bibliotheek, No. 141.) [Br]
- 1901 *Colibri* Schiedam: H.A.M. Roelants [JK] [KB] [JtB] [Br]
- 1901 *Haar Held* Amsterdam: Van Dantzig [JK] [KB] [Br]
- 1901 *Tante Betje. Toneelspel* Culemborg: Blom & Olivierse (Toneelstukjes voor dames, no 3) [JtB] [Br]
- 1902 *Het Kasteel Schlesheim* Schiedam: H.A.M. Roelants, 1902. Serie Melati van Java

Romantische Werken. [KB] [Br]

- 1902 *Twee zusters. Een boek voor meisjes* Amsterdam: Van Holkema & Warendorff [KB] [Br]
1903 *Het Boschmeisje* Amsterdam: Vivat, 1903 [JK] [KB] [Br]
1905 *Fijne snaren*. Voorburg: Voorburg [sic] Serie Hollandsche Novellen. [KB] [Br]
1905 *Orchidee* (meisjesboek) [JK]. Orchidée. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon [KB] [Br]
1912 *In extremis* Amsterdam: Veen (Veen's gele bibliotheek) [Br]
1912 *Koninginnen met en zonder kroon* [JK] Amsterdam: Veen [KB] [Br]
1913 *Hortense de Beauharnais, koningin van Holland* (Historische karakters. II). Met een portret. Baarn, Hollandia-drukkerij. [Br]
1917 *Een eenige dochter* circa 1917, Amsterdam [JK] [KB]
1918 *Toch een* Amsterdam: Veen [KB] [Br]
1920 *Michaël de Zanger* Amsterdam: Veen [JK][KB] [Br]
1920 *Naar het geluk* (Keurboekerij). Tilburg, Amst., Gouda, Het Nederlandsche Boekhuis [Br]
1921 *Catharina Howard (de vijfde koningin). Historische roman* Schiedam, H. A. M. Roelants. [Br]
1922 *Zwervertje*. Amsterdam: L.J. Veen [KB] [Br]
1984 *Een kerstgeschenk*. Leiden: Clipeus Pers [KB]

Max van Ravestein

- 1908 *Bij Ons* Amsterdam: Veen, Amsterdam [bezit auteur]
1911 *Aan d'Overkant* Amsterdam: Veen [KB]
1916 *Drijfzand* Amsterdam: Amsterdam 1916 [KB]
1917 *Stofgoud* Amsterdam: Veen, Amsterdam [KB]
1922 *Poverella* Amsterdam: Veen, Amsterdam [KB]

Note

- 1 Van Java 1876, 112-113.
2 Duyvendak 1994, 15.
3 Van Boven 1992, 103.
4 B., L.v.d.: 'Wat Melati van Java vertelde.' In: *De Tijd*, 18 februari 1922.
5 Bosma en Raben 2003, 10.
6 *Karakterschets* 1922, 239.
7 Nieuwenhuys 1978, 216.
8 Nieuwenhuys 1978, 216.
9 In 2003 verscheen een algemene analyse van een aantal Indische damesromans in het proefschrift van St. Loriaux.
10 Getuige twee biografieën. Praamstra 2003 behandelt in Een feministe in de tropen vooral de Indische jaren van Mina Kruseman. In 2013 verscheen van Annet Mooij; *Branie. Het leven van Mina Kruseman (1939-1922)*.
11 B., L.v.d.: 'Wat Melati van Java vertelde.' In: *De Tijd*, 18 februari 1922.
12 Zie voor een overzicht Praamstra 1997.
13 Zie Said 1995.
14 Aerts 1994 benoemt de combinatie van katholiciteit en sekse als "nogal problematisch" (p.4).
15 Het archief berust in het Amsterdamse Stadsarchief en is vooralsnog niet ontsloten. Het zijn vooral de notulenboeken van het bestuur die blijken geven van de aanhoudende inzet en toewijding van de bestuursleden.
16 Uitgebreide beschouwingen over de aard van de biografie laat ik achterwege; men raadplege hiervoor de biografie van Multatuli door Van der Meulen (2002) en van du Perron door Snoek (2005)
17 Aanwezig in Katholiek Documentatie Centrum (KDC) in Nijmegen. Vermoedelijk zijn de brieven bewaard door Jan zelf, en daarna door zijn echtgenote Julie Russel.
18 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 23 mei 1889. (KDC)
19 Raben en Bosma 2003, 33-72.
20 B., L.v.d.: 'Wat Melati van Java vertelde.' In: *De Tijd*, 18 februari 1922.
21 Kortenhorst 1944, 156.
22 FA VHSK.
23 Zie hiervoor: Messing 1972.
24 Het reisverslag verscheen in 1938 onder redactie van Johanna Naber in boekvorm.
25 Naber 1938, 29.
26 Naber 1938, 36.
27 Geciteerd naar Naber 1938, 25.
28 Naber 1938, 27.
29 Naber 1938, 37.
30 Kortenhorst 1944, 163-164,
31 Schoute 1936, 28.
32 Schoute 1936, 32.
33 *Regerings-Almanak* 1819, 50.
34 *Regerings-Almanak* 1822, z.p. ('Militaire Hospitalen')
35 *Regerings-Almanak* 1822, z.p. ('Overledenen')
36 *Regerings-Almanak* 1832, 110.
37 In verschillende stamboomoverzichten in het familiearchief, zonder auteur of bronvermelding.
38 *Regerings-Almanak* 1839, resp. 87 en 127.
39 *Regerings-Almanak* 1843, 97.
40 Kortenhorst 1944. Het betreft hier een uitgave in eigen beheer, geschreven door L.G. Kortenhorst. De bronnen voor de *Kroniek* zijn eigen waarneming en herinnering van de auteur (zoon van Chrisje, neef van Marie) en een aantal bronnen en documenten, die evenwel niet altijd genoemd worden. De *Kroniek* is tijdens de oorlogsjaren geschreven maar is gebaseerd op een veelheid aan bronnen die toen kennelijk al onderzocht waren door de auteur.
41 Kortenhorst 1944, 187.
42 FA VHSK. 'Belangrijke wenken over Opvoeding', zonder pag.
43 Van den Berg en Wachlin 2005, 234.
44 Van den Berg en Wachlin 2005, 229.
45 Van den Berg en Wachlin 2005, 234.
46 In 1966 wordt door de burgerlijke stand van Den Haag Semarang als haar geboorteplaats genoemd.

In het familiearchief bevindt zich een document van de Gemeentearchivaris Den Haag (de stad waarin Sajia in 1872 gestorven is), gedateerd 16 juni 1966 waarin navraag bij de burgerlijke stand als uitkomst gaf: 'oud naar gissing 70 jaar, geboren te Semarang, weduwe Christiaan van Haastert, ouders niet bekend'. Waarop deze administratie zich baseerde, is niet bekend.

FA VHSK. Doop- en trouwbewijs, afgegeven door de St. Jozefkerk in Semarang, getekend 'Semarang, 21 Augusti 1969'.

Rijks-almanak 1819, 113.

FA VHSK. Doop- en trouwbewijs, afgegeven door de St. Jozefkerk in Semarang, getekend 'Semarang, 21 Augusti 1969'.

Donckers, 29.

FA VHSK. De beschrijving van haar nalatenschap in 1872 door notaris Feith bevat o.a. vier 'kabaajen', twee van zijden, twee van stof en twee van flanel.

FA VHSK. 'Belangrijke wenken over Opvoeding', zonder pag.

FA VHSK. 'Belangrijke wenken over Opvoeding', zonder pag.

FA VHSK. Diverse correspondenties met suggesties, speculaties en vermoedens.

FA VHSK. Genealogie Van Haastert (typoscript), zonder pag. In bezit auteur.

Kortenhorst 1944, 157.

FA VHSK. Testament Christiaan van Haastert, 1852. In bezit auteur.

FA VHSK. Brief Van Haastert aan Sajia, Semarang 23 Maart 1852. In bezit auteur.

FA VHSK. Genealogie Van Haastert (typoscript), zonder pag. In bezit auteur.

Hesselink 2009, 50.

Hesselink 2009, 51.

Bank 1984, 19.

Rijks-almanak 1849, 42: 'Algemeene bevolking-staat, der Residentien op Java'.

Rijks-almanak 1849: Naamlijst der Europeesche inwoners, A 346.

Donckers 2004, 49.

Schoute 1936, 131.

Schoute 1936, 133.

De almanak over 1845 noemt als waarnemend president H.L. van Bloemen Waanders.

Bank 1984, 16.

Bank 1984, 16.

Volgens onderzoeker Pater van der Velden, geciteerd naar Kortenhorst 1944, 176 e.v.

Volgens onderzoeker Pater van der Velden, geciteerd naar Kortenhorst 1944, 176 e.v.

Gelman Taylor 1983, 148.

Stappers-Vürtheim 1971, 162.

FA VHSK. Afschrift Burgerlijke stand der gemeente Oldenzaal, afgegeven ten dienste van het afstammingsonderzoek, op 24 april 1942.

FA VHSK. Stamboomoverzicht Sloot.

FA VHSK. Stamboomoverzicht Sloot, in combinatie met de *Kortenhorst Kroniek*.

Kortenhorst 1944, 131.

Geciteerd naar Kortenhorst 1944, 132.

FA VHSK. Brief van J. Kortenhorst (10 augustus 1972) aan A.M. Andreas, nazaat van Johannes Wilhelmus Sloot.

FA VHSK. Brief A.M. Andreas aan J. Kortenhorst, 31 augustus 1958.

Stappers-Vürtheim 1971, 126.

Stappers-Vürtheim 1971, 134.

Fischer e.a. 1991, 29: 'Tabel 1.1 Aantal textielinrichtingen (en aantal arbeiders) in Oldenzaal in 1816 en 1819'.

Fischer e.a. 1991, 30.

Fischer e.a. 1991, 26.

Fischer e.a. 1991, 40.

FA VHSK. Brief van Mr A.E.M. Ribberink, Rijksarchivares der tweede afdeling, aan J. Kortenhorst, Den Haag, 21 maart 1968.

Stappers-Vürtheim 1971, 171.

Stappers-Vürtheim 1971, 172.

Praamstra 2007, 45.

Praamstra 2007, 47.

Bartelink 1963, 52.

Bartelink 1963, 34.

Rijks-almanak 1841, A132.

97 *Rijks-almanak* 1841, A132

98 FA VHSK. Brief van Mr A.E.M. Ribberink, Rijksarchivares der tweede afdeling, aan J. Kortenhorst, Den Haag, 21 maart 1968.

99 FA VHSK. Afschrift van de burgerlijke stand, afgegeven ten dienste van het afstammingsonderzoek, op 24 april 1942.

100 Van Java 1925, 139.

101 Van Java 1925, 139-140.

102 Dat laatste werd door zijn dochter onder haar schrijftersnaam Melati van Java in 1925 gepubliceerd.

103 Bosma 2010, 35.

104 Java, Melati van 1925, 143.

105 Grooff 1845, 42-43.

106 Van Java 1925, 145.

107 Van Java 1925, 148.

108 Van Java 1925, 148.

109 Van Java 1925, 154.

110 Van Java 1925, 150.

111 Van Java 1925, 153.

112 Van Java 1925, 154.

113 Grooff 1845b, 273-274.

114 Van Java 1925, 154.

115 Van Java 1925 154.

116 FA VHSK. Verificatie van den dienststijd van, en der genotene inkomsten door C.F. Slood Successieve dienstbetrekkingen.

117 Kortenhorst 1944, 134.

118 FA VHSK. Brief Christiaan van Haastert aan Carel Slood, Samarang 29 maart 1850.

119 FA VHSK. Brief Christiaan van Haastert aan Carel Slood, Samarang 29 maart 1850.

120 FA VHSK. brief Christiaan van Haastert aan Carel Slood, Samarang 29 maart 1850.

121 FA VHSK. Brief Christiaan van Haastert aan Carel Slood, Samarang 29 maart 1850.

122 FA VHSK. Brief Louise van Haastert aan Carel Slood, Samarang, 23 maart 1850.

123 FA VHSK. Brief Louise van Haastert aan Carel Slood, Samarang, 23 maart 1850.

124 FA VHSK. Brief Louise van Haastert aan Carel Slood, Samarang, 23 maart 1850. De spelling van plaatsnamen is overgenomen van de bron.

125 FA VHSK. Brief Louise van Haastert aan Carel Slood, Samarang, 23 maart 1850.

126 Braun 1992, 27: 'De man was in het huwelijksrecht van 1838 de drager van rechten, de vrouw had haar rechten en vrijheden in zijn handen gegeven om ze voor haar uit te oefenen.'

127 Loo, van de 200, 94.

128 FA VHSK. Brief Christiaan van Haastert aan 'Wel Eerwaarde Vader', Samarang 14 mei 1850.

129 FA VHSK. Brief Louise van Haastert aan Carel Slood, Samarang 23 maart 1850.

130 FA VHSK. 'Welkom aan mevrouw Slood bij hare komst op Grisee', waarschijnlijk geschreven door Schrang. De naam is een handtekening die slecht leesbaar is.

131 De conduitestaat van Carel Slood laat een lastig doorgrondbaar stelsel zien van rangen en aanduidingen, die samenhangen met de hoogte van zijn salaris.

132 Geciteerd naar Brugmans 1973, 96.

133 Brugmans 1973, 97.

134 Brugmans 1973, 100.

135 Brugmans 1973, 100.

136 Brugmans 1973, 103.

137 Van Rhyn 1851, 146.

138 FA VHSK. Brief Christiaan van Haastert aan Louise Slood-van Haastert. De brief arriveerde op of omtrent 16 september 1851.

139 FA VHSK. Brief Christiaan van Haastert, aan Louise Slood-van Haastert. De brief arriveerde op of omtrent 16 september 1851.

140 FA VHSK. Brief aan Carel Slood, z. p. en datum en met onleesbare handtekening. Uit 1851.

141 Het hiernavolgende is met name gebaseerd op Gielen 1922 en *Karakterschets* 1922, zijnde twee interviews met Marie Slood.

142 Kortenhorst 1944, 141.

143 Brink z. j., 247.

144 Gielen 1922, 362.

145 FA VHSK. Christiaan van Haastert aan Marie Slood, 13 november 1858.

146 FA VHSK. Christiaan van Haastert aan Marie Sloot, 14 maart 1860.
 147 Bosma 2010, 26.
 148 FA VHSK. Christiaan van Haastert aan Carel Sloot, 30 juni 1860.
 149 Kortenhorst 1944, 159.
 150 Kortenhorst 1944, 160.
 151 FA VHSK. Testament Christiaan van Haastert, Semarang 23 maart 1852.
 152 FA VHSK. Genealogie Van Haastert.
 153 FA VHSK. Verificatie van den dienststijd van, en der genotene inkomsten door C.F. Sloot
 Successieve dienstbetrekkingen.
 154 FA VHSK. Verificatie van den dienststijd van, en der genotene inkomsten door C.F. Sloot
 Successieve dienstbetrekkingen.
 155 Naam pastoor volgens Kortenhorst 1944, 142; op het oorspronkelijke document is die in de
 handtekening niet herkenbaar.
 156 Bosch 2005, 57.
 157 Bosch 2005, 61.
 158 Gielen 1922, 363.
 159 Gielen 1922, 363. Kliemerig lijkt een samentrekking te zijn van miezerig en kleumerig.
 160 *Karakterschets*, 240: 'in haar spreken valt een, zooals men dat noemt, Indisch accent te
 onderscheiden.' Een vergelijkbare ervaring moet de journaliste en declamatrice Beata van
 Helsdingen-Schoevers (1886-1920) hebben gehad; in 1913 kwam zij voor het eerst in Nederland en
 ging hier zeer snel over tot het nemen van vele declamatielessen. Zie Van de Loo, 2004.
 161 Van Java 1905, 132.
 162 Kortenhorst 1944, 143.
 163 FA VHSK. Verificatie van den dienststijd van, en der genotene inkomsten door C.F. Sloot
 Successieve dienstbetrekkingen.
 164 FA VHSK. Typoscript Indische carrière C.F. Sloot 15 maart 1886.
 165 [Anoniem:] 'Een gouden jubileum'. In: *Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 6 februari
 1906.
 166 Vleeshouwers 1992, 82.
 167 Geciteerd naar Vleeshouwers 1992, 91.
 168 Van der Velden 1908, 169.
 169 Van Java 1898, 27-28.
 170 Van Java 1898, 28.
 171 In 1971 begon de actie 'Marie, word wijzer!' van de feministische organisatie Man Vrouw
 Maatschappij. Meisjes werden gestimuleerd langer naar school te gaan, ondanks het idee dat ze
 dienden te trouwen. In de zogeheten tweede feministische golf bleek het meisjesonderwijs nog
 altijd een belangrijk onderwerp. Van de Loo, 2005.
 172 Termorshuizen 2001, 84.
 173 FA VHSK. Kopie van vendutie familie Sloot, op maandag 7 augustus 1871.
 174 'Karakterschets' 1922, 241.
 175 'Karakterschets' 1922, 241.
 176 'Karakterschets' 1922, 241.
 177 FA VHSK. Verificatie van den dienststijd van, en der genotene inkomsten door C.F. Sloot
 Successieve dienstbetrekkingen.
 178 Gielen 1922, 363.
 179 'Karakterschets' 1922, 242.
 180 'Karakterschets' 1922, 242.
 181 Zie voor een analyse van de positie van deze en andere schrijfsters Jensen 2001 en Streng 1997.
 182 Zie voor de periode 1815-1860 Streng, 1997.
 183 Jensen 2001, 111.
 184 Zie voor de periode 1815-1860 Streng, 1997.
 185 Streng 1997, 10.
 186 Van der Meer de Walcheren 1922, 361.
 187 Van der Meer de Walcheren 1922, 361.
 188 Van der Meer de Walcheren 1922, 361.
 189 Van de Loo, 1996.
 190 Zie hiervoor Van de Loo 1996.
 191 Ten Brink z. j., 247.
 192 Ten Brink 1883, 75-76.
 193 FA VHSK. Acte van bekwaamheid als hulp-onderwijzeres.
 194 FA VHSK. De naam van de bediende is slecht leesbaar.

195 Gielen 1922, 363.
 196 Kortenhorst 1944, 144.
 197 Kortenhorst 1944, 144.
 198 Kortenhorst 1944, 144.
 199 Kortenhorst 1944, 144.
 200 Versteeg 2005, 26-27.
 201 Versteeg 2005, 26-27.
 202 Nijs, T. de en J. Sillevius 2005, 23.
 203 FA VHSK. Verklaring van H.G. Hekkert, J.L. van Haastert omtrent overlijden en bezittingen Saija. Ondanks een officieel stempel is er geen datum of plaats. Het document is mede ondertekend door de respectievelijke echtgenoten Jacob Populier en Carel Slood.
 204 Van Java 1878, 112.
 205 Van Java 1905, 57.
 206 Van Java 1905, 84-85.
 207 FA VHSK. Verklaring van H.G. Hekkert, J.L. van Haastert omtrent overlijden en bezittingen Saija. Ondanks een officieel stempel is er geen datum of plaats. Het document is mede ondertekend door de respectievelijke echtgenoten Jacob Populier en Carel Slood. Betreft de inboedelopmaak door notaris Feith op 9 februari 1872 beginnende met 'De ondergetekenden...'. Aanvullende informatie geeft een vergelijkbaar document afkomstig van dezelfde notaris, gedateerd op 12 februari genummerd 175.
 208 Van Java 1878, resp. 56 en 86.
 209 Van der Meer de Walcheren 1922, 361.
 210 Van der Meer de Walcheren 1922, 361.
 211 Gielen 1922, 363.
 212 Van der Meer de Walcheren 1922, 361.
 213 Van der Meer de Walcheren 1922, 361.
 214 Van der Meer de Walcheren 1922, 361.
 215 Duyvendak 1994, 15.
 216 Duyvendak 1994, 14.
 217 Gemeentearchief Roermond, email Frans Franssen 6-12-2011.
 218 FA VHSK. Brief Dr. Robbe, De Inspecteur van het Lager Onderwijs in Limburg. Aan den Heer Commissaris des Konings, in het Hertogdom Limburg. Maastricht, den 22 Maart 1876. No. 9034. Met een bijlage 'Rekest; dd 30 mei 1876, door Carel Slood.
 219 Kortenhorst 1944, 147.
 220 Aanvang schooljaar genoemd in advertentie *Algemeen Handelsblad*, 1 oktober 1867.
 221 Term Gesticht genoemd in advertentie *Algemeen Handelsblad*, 1 oktober 1867.
 222 Kortenhorst 1944, 154.
 223 Verhage 2003, 269: Bijlage 1: Bevolkingsloop in Roermond en Helmond, 1851-1930.
 224 Verhage 2003, 270: Bijlage 3: Inwoners Roermond naar geboorteplaats; Verhage 271.
 225 Verhage 2003, 72.
 226 Verhage 2003, 73, waarbij in voetnoot 204 de hypothese afgewezen wordt dat de H.B.S. te Rolduc de eerste zou zijn.
 227 Nissen 1986, 10.
 228 Kortenhorst 1944, 144.
 229 Nissen 1986, 47.
 230 Nissen 1986, 23-24.
 231 Geciteerd naar Nissen 1986, 37.
 232 Gielen 1927, 104.
 233 Gielen 1927, 103.
 234 Gielen 1922, 364
 235 B., L.v.d.: 'Wat Melati van Java vertelde.' In: *De Tijd*, 18 februari 1922.
 236 Jonckbloet 1915, 185.
 237 Rogier, L.J. en N. de Rooy 1953, 311.
 238 Van der Zeijden 2002, 25-26.
 239 [Anoniem:] 'Melati van Java, Een vruchtbaar schrijversleven'. In: *De Maasbode*, 4 juni 1927.
 240 [Anoniem:] 'Melati van Java, Een vruchtbaar schrijversleven'. In: *De Maasbode*, 4 juni 1927.
 241 FA VHSK. Bidprentje Louise van Haastert.
 242 FA VHSK. Brief van 'beambte' (onleesbare handtekening) inzake de begrafenis, dd Roermond, 7 oktober 1973.
 243 FA VHSK. Brief Albertina van Spreeuwenburg, zonder plaats, datum.

244 Gielen 1922, 364.
 245 Borowka-Clausberg, 2007.
 246 FA VHSK. Brief Dr. Robbe, De Inspectecteur van het Lager Onderwijs in Limburg. Aan den Heer
 Commissaris des Konings, in het Hertogdom Limburg. Maastricht, den 22 Maart 1876. No. 9034. Met
 een bijlage 'Rekest; dd 30 mei 1876, door Carel Slood.
 247 Gemeentearchief Roermond, email Frans Franssen 6-12-2011.
 248 Gemeentearchief Roermond, email Frans Franssen 6-12-2011.
 249 Van Java 1885, 68.
 250 Kortenhorst 1944, 145.
 251 Kortenhorst 1944, 145.
 252 Volgens Nieuwenhuys 1972: 'In 1880 schreef Busken Huet: "Indië is ook in het litterarische een "
 melkkoe."'
 253 Frederiks 1888-1891, 114-115.
 254 Nieuwenhuys 1978, 187-188.
 255 Geciteerd naar Nieuwenhuys 1972: 'een Indische anonymus' in 1875 of 1876, 187.
 256 Anbeek 1981, p.15.
 257 Anbeek 1981, p. 8-9.
 258 Brink, Jan ten, in *Het lees kabinet* 1880. Geciteerd naar Anbeek 1981, p.15.
 259 Van Java 1885, 95.
 260 Van Java 1885, 73.
 261 Van Java 1885, 267.
 262 Van Java 1885, 21.
 263 Van Java 1885, 55.
 264 Van Java 1885, 54.
 265 Van Java 1885, 55.
 266 Van Java 1885, 115.
 267 Van Java 1885, 101.
 268 Van Java 1885, 101.
 269 Busken Huet z.j., 93.
 270 Busken Huet z.j., 89.
 271 E.L.C. 1875, 187.
 272 E.L.C. 1875, 189.
 273 E.L.C. 1875, 193.
 274 Ekhard, Paul: 'Fantasieën. Indische romans. II.' in: *De Java-Bode*, 18 maart 1876.
 275 Ekhard, Paul: 'Fantasieën. Indische romans. II.' in: *De Java-Bode*, 18 maart 1876.
 276 Van Java: 'Melati van Java over haren uitgever', 1902. In de tijd waarop de schrijfster terugblijkt,
 gaven Mina Kruseman en Betsy Perk lezingen in Nederland die vooral vanwege het feministisch
 karakter opzien baarden.
 277 *De Tijd*, 23 juni 1876.
 278 Brink, Jan ten: 'Een woord vooraf', in: *De Jonkvrouwe van Groenerode*, 1877, z.p.
 279 Van Java 1883, 198-199.
 280 Van Java 1883, 41.
 281 Van Java 1883, 104.
 282 Pannekoek 1926, 26.
 283 Van Java 1883 14-15.
 284 Van Java 1883, 89.
 285 Java van, 1902.
 286 Java van, 1902.
 287 Keller 1881, 309.
 288 'Voorbericht', In den lente vergaard. Z. p.
 289 Brief. Marie Slood aan F. Smit Kleine, 20 januari 1876. (UVA).
 290 Zie bijvoorbeeld: J.J. Backer Dirks, C.A. Jeekel, W.C. Nieuwenhuyzen, H.M.C. van Oosterzee en
 Frits Smit Kleine, 'Binnenlandsche letterkunde.' In: *Vaderlandsche letteroefeningen*. Jaargang
 1874 (1874); Frans Erens, Frank van der Goes, A.C. Loffelt, Frits Smit Kleine en Jan Veth, 'Varia.'
 In: *De Nieuwe Gids*. Jaargang 1 (1885-1886).
 291 Eckeren, Gerard van, 49.
 292 Brief. Marie Slood aan F. Smit Kleine, 2 februari 1876. (UVA).
 293 Brief. Marie Slood aan A. J. Servaas van Rooijen, 29 mei 1876. (UVA).
 294 Brief. Marie Slood aan J.A. Alberdingk Thijm, 1879 (KDC). Van deze brief is de datum niet
 leesbaar.
 295 Van der Weel 2007, 5-8.

296 Buiten dit onderzoek viel een inhoudelijke vergelijking tussen het feuilleton en de roman.
 297 Keller 1881, 306.
 298 Van Java 1878, 112.
 299 Van Java 1878, 104.
 300 Van Java 1879, 169.
 301 Kuitert L.: '4.2.3: 1830 - 1910 - Relatie uitgever-auteur'. In Bibliopolis. Handboek. Overzicht van de
 302 geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland'. Bibliopolis.nl, geraadpleegd op 23 maart 2012.
 303 [Anoniem:] 'Nederland'. In: *De Java-Bode*, 21 augustus 1882.
 304 *De Tijd*, 23 juni 1876.
 305 Van der Lans, Jan 1922, z.p.
 306 Brief Marie Sloot aan A. Thijm, Roermond, 31 januari 1881. (KDC)
 307 Brugmans 1973, 117.
 308 Advertentie. *Algemeen Handelsblad*, 18 maart 1883.
 309 Brugmans 1973, 69.
 310 Brugmans 1973, 73.
 311 Brugmans 1973, 96.
 312 Brugmans 1973, 102.
 313 Stadsarchief Amsterdam, email 24 mei 2012, betreffende Naam- en adresboek der leden. 1877
 314 mei-1900 mei. Archief van het Leesmusem voor Vrouwen.
 315 Brugmans 1973, 181.
 316 Stadsarchief Amsterdam, email 16 februari 2012.
 317 Brief Marie Sloot aan J.A. Alberdingk Thijm, 16 mei 1881. (KDC)
 318 Van Java, 1902, 5.
 319 Van Java 1902, 5.
 Volgens Bibliopolis.nl
 (<http://www.bibliopolis.nl/handboek/search/recordIdentifier/HBB%3A4.2.8/maximumRecords/1>),
 geraadpleegd op 17 april 2012.
 Het archief Roelants bevindt zich in de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam.
 Het is helaas onvolledig; correspondentie, contracten e.d. met Marie Sloot vond ik niet.
 Geraadpleegd op donderdag 5 april 2012.
 Van Java 1902, 5.
 Opgave Stadsarchief Amsterdam, per email 16 februari 2012.
 Kortenhorst 1944, 205.
 FA VHSK. Brief dr G.P.T. Kortenhorst aan 'Amice; Weesp 9 februari 1881.
 Familieberichten in *Nieuws van den dag*, 12 januari 1880: de echtgenote was de 31-jarige
 Catharina Marie Bootz, volgens een familieadvertentie in *De Tijd* (27 februari 1878) weduwe van
 dr. H.M. Kortmans.
 Kortenhorst 1944, 203.
 Kortenhorst 1944, 205.
De Familiebode. Uitspanningslectuur. no 29, 1881/82. Hoofdredactrice Melati van Java.
 Stadsarchief Amsterdam, email 16 februari 2012.
 Bloembergen 2002, 61: citeert 'enkele woorden' naar *het Nieuws van den Dag*.
 Bloembergen 2002, 47.
 Soer 1883, 96.
 Soer 1883, 94.
 Soer 1883, 96.
 Kortenhorst 1944, 211.
 Kortenhorst 1944, 209.
 Kortenhorst 1944, 207.
 Kortenhorst 1944, 212.
 Lodewijk van Deyssel (ps. van Karel Alberdingk Thijm), geciteerd naar Prick 1998, 735.
 Braun 1992, 37.
 Stadsarchief Amsterdam, email 16-02-2012.
 Brief Marie Sloot aan J.A. Alberdingk Thijm, 12 september 1883. (KDC)
 Brief Marie Sloot aan J.A. Alberdingk Thijm, 12 september 1883. (KDC)
 Kortenhorst 1944, 149.
 Brief Marie Sloot aan Jan van der Lans, resp. 27 december 1883 en 20 september 1886. (KDC)
 Meijer 1984, p.167-181. Voor de negentiende eeuw lijkt geen onderzoek te zijn verricht, volgens
 opgave Aletta (voorheen IIAV) per mail 26 april 2012, volgens Ide organisatie HLIA-homodok per
 mail 23 april 2012. Het *Algemeen Handelsblad* 2 maart 1895 meldde dat Marie zitting had

genomen in een commissie die een gedenksteen wilde plaatsen op 'het graf van Betje Wolff en Aagje Deken, op het kerkhof *Ter Navolging* te Scheveningen.'

Faderman 1991, 16.

Faderman 1991, 16.

Faderman 1991, 155-156.

Van Java 1885, 94.

Van Java 1885, 95.

Van Java 1885, 96-97.

Van Java 1885, 94.

'In eigen kring', 355-356: 'Dat anderen meestal beter op de hoogte van je zaken zijn dan jezelf, is een ontegensprekelijk feit.' En: 'Van mij zelf kan ik alleen getuigen, dat ik deze familie nauwelijks bij naam heb gekend'.

Van Java 1908, 85.

Van Java 1897, 3.

Van Java 1897, 3.

Ten Brink z. j., 257.

Brief Marie Sloot aan Jan van der Lans, 23 oktober 1887. (KDC)

Op 22 februari publiceerde *Het Centrum* een necrologie over de katholieke letterkundige Leo van Heemstede (1842-1928) met de volgende vermelding: '... in 1889 vertaalde hij in het Duitsch *Alda Renzoni* van Melati van Java en achtereenvolgens verschenen toen regelmatig alle werken van Melati van Java in uitstekende vertalingen'. Zijn vertalersnaam was Leo Tepe. In de correspondentie van Marie ben ik deze naam niet tegengekomen.

Gielen 1922, 366.

Gielen 1922, 365. Mogelijk bedoelt Gielen op Brouwers van de Bovenkerk.

De bijdrage luidde: 'Van harte zij U - de schrijfster van Majoor Frans en Langs een omweg - de kracht toegewenst om ons nog langen tijd vóór te gaan, met de banier der Kunst, die Gij zoo fier in Uwe reeds zeventigjarige Hand draagt'. Was getekend: Melati van Java, Amsterdam, 25 augustus 1882. Bron: <http://www/GeheugenvanNederland.nl/> Digitale weergave Liber Amicorum mevrouw Bosboom-Touissant. Geraadpleegd 17 april 2012.

In bezit van de auteur.

H.: 'Een Kerstavond' door Melati van Java. Brief aan den ouden Valentijn. In: *Het Dompertje* 1882, 119.

H., 30.

G.H. van H., 105

H., 118.

De oude Valentijn, 118.

Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 4 augustus 1888, naar aanleiding van een artikel dat ze schreef: 'Ik voor mij had het vrij wat liever in de Kath. gehad maar die zal zoo iets over de boeken van een *meisje* wel niet willen opnemen, of het moet zijn om haar ongenadig op haar plaats te zetten.' (KDC)

Van Deyssel 1884, 30.

Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 23 maart 1882. (KDC)

'Vraaggesprek door J.R. van der Lans. Bij Marie Sloot'. In: *De Tijd*, 16 april 1927.

Karakterschets 1922, 239.

Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 8 december 1887. (KDC)

Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 17 januari 1884. (KDC)

Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 23 mei 1889. (KDC)

Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 15 april 1890. (KDC)

Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 10 oktober 1886. (KDC)

Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, Kerstavond 1882. (KDC)

Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 17 januari 1884 of 1894. Het jaartal is slecht leesbaar. (KDC)

Stadsarchief Amsterdam, email 16 februari 2012.

Poelstra 2000, 16.

De Vries 2011, 160.

De Vries 2011, respectievelijk 246, 269 en 275. Dit onderzoek richtte zich op Haarlem.

Bel 1993 noemt voor 1892: 'een brede stroom van ouderwetse romans'.

Van Boven, 1992, 330.

Van Deyssel 1894, 30.

Ten Brink 1889, 294.

389 Praamstra 2007, 645-650 behandelt in de paragraaf 'Holda en Vosmaer' de connectie tussen deze
 twee en vooral de reactie van Busken Huet.
 390 Moerman 1989, 9.
 391 Anoniem: 'Toespraak van den voorzitter'. In: *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij
 der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1890-1891*. E.J. Brill, 1891. Bijlage I, 19-
 20.
 392 Geciteerd naar Moerman 1989, 9. Er staat inderdaad sekste.
 393 *Handelingen der jaarlijkse algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche
 Letterkunde te Leiden, gehouden aldaar den 20 juni 1861, in het gebouw der Maatschappij 'tot
 Nut van 't Algemeen'*. Zr. pl., zr. jr. [1861, 81].
 394 *Handelingen der jaarlijkse algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche
 Letterkunde te Leiden, gehouden aldaar den 16den Juni 1870, in het gebouw der Maatschappij
 tot Nut van 't Algemeen*. Leiden: E.J. Brill, 1870, 79.
 395 *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden,
 over het jaar 1872*. Leiden: E.J. Brill, 1872, VII, zr. pg.
 396 *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden,
 over het jaar 1889-1890, in het gebouw van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Leiden:
 E.J. Brill, 1890. V. Mededeeling van den uitslag der stemming over de te benoemen
 binnenlandsche en buitenlandsche Leden, 16.
 397 *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden,
 over het jaar 1891-1892*. Leiden: E.J. Brill, 7.
 398 *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over
 het jaar 1891-1892*. Leiden: Brill, 7.
 399 Leiden, UB, inv. AMN1 inv.nr. 310. Volgens de 'Lijst der Candidaten' waren dat: 'Cornelie Huygens,
 Johanna Wolters, mejuffrouw Weitzel (AC van Meyendal), mevrouw Elize van Calcar-Schiotling,
 mevrouw van Wermeskerke-Junius (Johanna van Woude), mevrouw E. Knuttel-Fabius, mevrouw
 Josephine Margaretha Bouberg Wilson-Giese, mej. Elise Soer, mevrouw M. Snijder van Wissekerke-
 Clant van van der Meijl (Constant), mevrouw M. Gelderman-Boddaert (Marie Boddaert), Jacoba
 van Westhrene-van Heyningen (Hester Wene), C.J.M. van Gelder-van de Water, S. de la Chapelle-
 Roobol, mejuffrouw Nicolina Maria Sloot (Melati van Java en Mathilde), Louise de Neve, mevrouw
 Browne, Hélène Swart, miss Constance F. Gordon Cumming, A. de Leeuw (Geertruida Carelsen),
 L.C. Constant Haverkotte-Nagel (Antoinette) en Virginie Loveling.'
 400 Poelstra 2000, 16.
 401 *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden,
 over het jaar 1892-1893*. Leiden: E.J. Brill, 10.
 402 *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden,
 over het jaar 1893-1894*. Leiden: E.J. Brill, 8.
 403 *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden,
 over het jaar 1893-1894*. Leiden: E.J. Brill, 20.
 404 *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden,
 over het jaar 1893-1894*. Leiden: E.J. Brill, 20-21.
 405 Leiden, UB, inv. AMN1 inv.nr. 310.
 406 Leiden, UB, inv. AMN1 inv.nr. 310.
 407 *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden,
 over het jaar 1927-1928*. Leiden: E.J. Brill, 1928, 10.
 408 Bossenbroek 1996, 23.
 409 Bossenbroek 1996, 23.
 410 Geciteerd naar Bossenbroek 1996, 23.
 411 Geciteerd naar Bossenbroek 1996, 173.
 412 Geciteerd naar Bossenbroek 1996, 214.
 413 Van Java 1892, 69.
 414 Van Java 1894, 22.
 415 Van Java 1894, 22.
 416 Van Java 1894, 23.
 417 Van Java 1894, 67.
 418 Van Java 1894, 61.
 419 Van Java 1894, 275.
 420 Van Java 1878, 121.
 421 Van Java 1878, 136.
 422 Van Java 1896, 145.

Leiden, UB, inv. AMN1, inv.nr. 82, A1.4 (21 juni-1891-okt.1892 met bijlagen)

Kortenhorst 1944, 151: 'helaas zijn de meeste papieren na den dood van mijn tante vernietigd!'

Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1892-1893. Leiden: E.J. Brill, 1893. Bijlage III: Verslag van den waarnemenden Bibliothecaris, 55.

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 4 april 1896. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 16 januari 1895. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 31 augustus 1892. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Servaas van Rooijen, 12 april 1896. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Servaas van Rooijen, 23 oktober 1897. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 30 januari 1895. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 9 april 1895. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 4 december 1893. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 10 januari 1896. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 17 oktober 1894. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 2 december 1892. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 2 december 1892. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 10 januari 1893. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 27 maart 1893. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 21 april 1893. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 4 december 1893. (KDC)

Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 10 januari 1895. (KDC)

Van der Horst 1980, 7.

'De gehuwde vrouw als ambtenaar'. Geciteerd in *De Tijd*, 7 mei 1894.

N3 1898-1899, 353.

N3 1898-1899, respectievelijk 177 en 178. Het betrof een bespreking van het vlugschrift geschreven door Jan Holland: 'Over vrouwen, voor vrouwen'. [Anoniem:] 'Kunst en Letteren' in *De Tijd* 24-12-1898 noemt het verschijnen 'eerlangs', maar geeft geen plaats of uitgever.

N3 1898-1899, 180.

Van Java 1895, 27.

Sloot, Marie 1898, in: *Vrouwenarbeid*.

Catalogus 1898 noemt achtereenvolgens: *De nieuwe mevrouw Verhooghe, Dorenzathe, Prada, De Freule, Miss Campbell en andere verhalen, Herfststraden, Fernand, Hermelijn, Bonte Wimpels, Vriendinnen, La Renzoni, Van Slaaf tot Vorst*.

Grever en Waaldijk 1998, 16.

Grever, Maria en Berteke Waaldijk 1998, 172 melden dat het een groep Javanen betrof die ook aanwezig waren op de Parijse wereldtentoonstelling 1889.

Grever, Maria en Berteke Waaldijk 1998, 169.

Sandick R.A., 1898, 11.

Sandick R.A., 1898, 16.

Sandick R.A., 1898, 18.

Karakterschets 1922, 239: '...zij maakt den indruk van een Indische dame en in haar spreken valt een, zooals men dat noemt, Indisch accent te onderscheiden.'

Verslag 1898, 188-189.

Kramer 1925, 4.

Grever en Waaldijk 1998, 157-158.

Van Sandick R.A. 1898, 1030.

Van Deventer 1899, 228.

<http://www.troonredes.nl/1901>, geraadpleegd op 25 maart 2013.

Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 25 juni 1898. (KDC)

Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 12 mei 1898. (KDC)

Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 9 februari 1899. (KDC)

[Anoniem:] 'Van onzen Tijd. In: *De Tijd*, 3 augustus 1900.

[Anoniem:] 'Kunst en Wetenschap. "Het Dompertje" "Van onzen Tijd"'. In: *De Tijd*, 18 september 1900.

Kallen, Alb., van der e.a. 1900-1901, 1.

Kallen, Alb., van der e.a. 1900-1901, 2.

Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 21 januari 1901. (KDC)

Viola 1901, 269.

Viola 1901, 269.

Viola 1901, resp. 270 en 271.

Viola 1901, resp. 272 en 273.
 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 30 mei 1901. (KDC)
 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 30 mei 1901. (KDC)
 [Anoniem:] 'Kunst en Wetenschap. Mathilde - Melati van Java'. In: *De Tijd*, 4 juni 1901
 [Anoniem:] 'Een woord over een onbillijke critiek;'. In: *De Tijd*, 6 juni 1901.
 De Klerk, C.K. de: 'Ingezonden stukken. Een letterkundige kwestie.' In: *De Tijd*, 13 juni 1906
 Sloot 1901, 276.
 Sloot 1901, 276.
 'Amsterdamse Brieven. XXXIII'. In: *De Sumatra-Post*, 19 juli 1900. Helaas heb ik geen afbeelding hiervan kunnen vinden. In het *Algemeen Handelsblad* van 26 juni 1915 ('Nieuwe uitgaven') werd de naamgeving ontkend: 'Sommigen hebben wel gemeend, dat de Melati-zeep naar haar is genoemd, gelijk de Treub-sigaren naar den minister van Financiën in het vredeskabinet, doch dat moet een vergissing zijn.'
 Volgens *De Locomotief*, 12 maart 1900.
Nieuws van den Dag, 11 januari 1900 over de tweede jaargang: '... terwijl voor de afdeling Belletrie de medewerking verzekerd blijft van de dames Elise Knuttel-Fabius, Truida Kok, Melati van Java en anderen.'
 Vesters 1899/1900, resp. 355, 353.
 Of het toneelstuk ooit is opgevoerd, is niet bekend. Het lijkt bedoeld te zijn geweest voor amateurtoneelgezelschappen.
 Van Java 1900, 3.
 [Anoniem:] 'Kunst en spit'. In: *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 16 september 1901.
 [Anoniem:] 'Stadsnieuws. Een feestgebouw voor Rotterdam'. In: *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 9 oktober 1901.
 Kalmthout 1998, 273.
 Kalmthout 1998, 273.
 Kalmthout 1998, 274.
 B., J. W. v.: 'De Kunst en de katholieken'. In: *De Tijd*, 16 november 1902. (J. W. v. B. : 'De Kunst en de katholieken')
 [Anoniem:] 'Stadsnieuws. Vereeniging "Het Vondel-Museum"'. In: *Nieuws van den dag*, 31 maart 1902.
 Bij haar dood in 1911 schreef *De Tijd* (16 januari): '... was lid van het bestuur der vereeniging "Het Vondelmuseum", van de Vereeniging voor kinderkleding "Voor het Schoolkind", presidente van het "Kring-comité der kwartgulden-vereeniging voor Heide-ontginning te Amsterdam, secretaresse van de ondersteuningscommissie der Vereeniging "Hulp voor minvermogende ooglijders" en bestuurslid van de Vereeniging "Amsterdamsche Wijkverpleging.'
 Lina Schneider opperde het idee dat Vondels geboortehuis te Keulen door Nederland zou worden aangekocht, verplaatst en als museum ingericht, volgens *Algemeen Handelsblad*, 16 maart 1901. Bedragen vlgs. *De Tijd*, 14 november 1901. Aankoop vlgs. *Algemeen Handelsblad* 4 december 1901.
 [Anoniem:] 'Het Vondel-museum'. In: *Het nieuws van den dag*, 16 juli 1902.
 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 21 mei 1903.(KDC)
 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 21 mei 1903.(KDC)
 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 21 mei 1903.(KDC)
 Kortenhorst 1944, 215.
 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, briefkaart 15 augustus 1903. (KDC)
 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, briefkaart 15 augustus 1903.(KDC)
 Kortenhorst 1944, 219.
 Kortenhorst 1944, 201.
 Geciteerd naar Kortenhorst 1944, 201. De brieven van Chrisje heb ik niet gevonden.
 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 2 november 1903. (KDC)
 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 2 november 1903. (KDC)
 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 2 november 1903. (KDC)
 Kuitert 2001 signaleert in 1878 de lancering door uitgeverij Bohn van een serie 'Bibliotheek van Nederlandsche Schrijfsters'. Hiervan zou ook Melati van Java deel uitmaken. De serie werd evenwel geen succes. De uitgave werd in 1881 gestaakt wegens verlies.
 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 12 november 1903. (KDC)
 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 22 april 1904. (KDC)
 Advertentie. *Het nieuws van den dag*, 22 november 1904.
 [Anoniem:] 'Kunst en Kennis voor Boek en Blad'. In: *De Limburger*, 22 september 1920.

517 [Anoniem:]: 'Boekbeoordelingen'. In: *De Tijd*, 15 december 1920.
 518 Hij verkreeg vooral bekendheid dankzij de film *L'enfant sauvage* (1970) van François Truffaut.
 519 Van Raalte, Fr.: 'Het wilde meisje van Cranenborg', in: *Algemeen Handelsblad*, 4 februari 1927.
 520 Van Java 1903, 29-30.
 521 Over de moeder van Orchidée: "Toen zij evenwel haar besluit genomen had mee te doen, was
 Idée één en al vuur voor het plan. Zij ging naar Utrecht en bracht mooie sarongs en shawls mede,
 een gouden pending (gordel) van haar moeder, diamanten knopjes en groote oorknoppen van
 Baboe." (p.44)
 522 Van Java 1915, 184.
 523 Advertentie. *Algemeen Handelsblad*, 12 november 1905.
 524 Derks e.a. 1992, 20. *Van onmondig tot mondiaal*, 21 suggereert overigens dat de Mariaverenigingen
 alleen voor vrouwen waren.
 525 *Van onmondig tot mondiaal*, 21.
 526 Van Drenth en de Haan 1999, 155.
 527 Geciteerd naar *Van onmondig tot mondiaal*, 21
 528 Derks e.a. 1992, 21
 529 [Anoniem:]: 'R.K. Vereeniging tot bescherming van meisjes'. In: *De Tijd*, 11 augustus 1904. Het
 eerste bestuur bestond volgens het artikel uit presidente mevrouw Reekers-Barge secretaresse
 mej. Lefebure en de leden: mevrouw van Spanje-van Wayenburg, mevrouw Blaisse-Smithuyzen en
 mevrouw van Beek.
 530 [Anoniem:]: 'R.K. Vereeniging tot bescherming van meisjes'. In: *De Tijd*, 11 augustus 1904.
 531 R.K. Int. Vereeniging ter bescherming van meisjes, afd. Amsterdam. Plakboek met daarin notulen.
 (Stadsarchief Amsterdam)
 532 R.K. Int. Vereeniging ter bescherming van meisjes, afd. Amsterdam. Notulenboek 1926. Op de
 vergadering 21 juni 1927 herdenken de aanwezigen Marie Sloot die 'mede eene der oprichtsters is
 geweest van onze vereeniging'. (Stadsarchief Amsterdam)
 533 Van Drenth en de Haan 1999, 153.
 534 Dekker 1991, 47.
 535 Dekker 1991, 46.
 536 [Anoniem:]: 'Stadsnieuws. De R.K. Vereeniging tot bescherming van meisjes'. In: *De Tijd*, 5 april
 1906.
 537 [Anoniem:]: 'Stadsnieuws. De R.K. Vereeniging tot bescherming van meisjes'. *De Tijd*, 1 februari
 1908.
 538 [Anoniem:]: 'Bescherming van meisjes'. In: *De Tijd*, 10 april 1906.
 539 [Anoniem:]: 'Stadsnieuws'. In: *De Tijd*, 1 mei 1907.
 540 [Anoniem:]: 'Stadsnieuws. De R.K. Vereeniging tot bescherming van meisjes'. *De Tijd*. 1 april 1908.
 541 [Anoniem:]: 'Stadsnieuws. De R.K. Vereeniging tot bescherming van meisjes'. *De Tijd*, 1 april 1908.
 542 [Anoniem:]: 'Stadsnieuws'. In: *De Tijd*, 1 mei 1907.
 543 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 12 november 1903. (KDC)
 544 Brief. Marie Sloot aan Jan van der Lans, 22 april 1904. (KDC)
 545 'In eigen kring'. In: *Boekenschouw* 1913-1914, 7.
 546 Van Ravestein 1908, 18.
 547 Van Ravestein 1908, 20.
 548 Van Ravestein 1908, 71.
 549 Van Ravestein 1908, 66.
 550 Van Ravestein 1908 67.
 551 Van Ravestein 1908, 182.
 552 Van Ravestein 1908, 288.
 553 Van Ravestein 1908, 245.
 554 Savornin Lohman 1908, 232.
 555 Van Duinkerken 1954, z.p.
 556 Van Ravestein 1914-1915, p.76.
 557 Van Ravestein 1908, 128-129.
 558 Knuvelde 1976, 411.
 559 Rogier en de Rooy 1953, 487.
 560 Hendrichs, F. S, J. 'Boekbeoordelingen.' in: *De Tijd* 9 juni 1917. Bij de herdruk van *Aan
 d'Overkant*.
 561 B.[rom], G. 1917-1918, 286.
 562 B.[rom], G. 1917-1918, 287.
 563 B.[rom], G. 1917-1918, 288.
 564 Hendrichs, F. S, J. 'Boekbeoordelingen.' In: *De Tijd*, 13 januari 1917.

565 *Algemeen Handelsblad*, 25 augustus 1917.
 566 *Algemeen Handelsblad*, 8 januari 1923.
 567 Querido, Is.: 'Letterkundige Kroniek'. In: *De Tijd*, 8 januari 1923.
 568 Baerveldt-Haver, J.S.R. juli 1912, 70.
 569 Baerveldt-Haver, J.S.R. augustus 1912, 77.
 570 *Karakterschets* 1922, 242.
 571 Geciteerd naar *Van onmondig tot mondiaal*, 21.
 572 *Van onmondig tot mondiaal*, 24-25.
 573 *Van onmondig tot mondiaal*, 26.
 574 [Anoniem:] 'De R.K.Vrouwenbond'. In: *De Tijd*, 5 december 1912.
 575 Volgens *Van onmondig tot mondiaal*, 26.
 576 Geciteerd naar *Van onmondig tot mondiaal*, 27.
 577 In het KDC bevinden zich verschillende brieven van Toorop aan Van der Lans, over de jaren 1910-1912, 1915-1916, en ongedateerde brieven.
 578 FA VHSK. Ongedateerde brief van Dorothea Magdalena (Dop) Woltersom 1890-1991. Zij trouwde met Rad (1886-1963) Kortenhorst, een zoon van Chrisje Kortenhorst-Sloot.
 579 Gedenkboek 1913, 4.
 580 Gedenkboek 1913, 7.
 581 Gedenkboek 1913, 11.
 582 Sloot, Marie 1913, 65.
 583 Sloot, Marie 1913, 66.
 584 Volledige titel: *Het katholiek Nederland 1813-1913. Ter blijde herinnering aan het Eerste Eeuwfeest onzer Nationale Onafhankelijkheid*.
 585 Sloot, Marie 1913, 403-410.
 586 Stroomer, P. 1913, 410-411.
 587 Gielen, 1913, 222-223.
 588 Santen, P.J. 1913, p.169-171.
 589 *Gedenkboek* 1913, 57-58.
 590 *Gedenkboek* 1913, 58.
 591 Als voorbeeld: *Het Koloniaal weekblad*, 20 januari 1910, plaatst een eerste deel van enkele inzendingen door 'Indo', die de Indo-Europeanen als een eigen zelfstandige bevolkingsgroep beschouwt: 'Indo's, laat varen dat idee van Europeaan zijn.' Ook beschrijft Indo waarom Javanen vijandig staan tegenover de Indo.
 592 *Orgaan der Federatie van de RK Vereenigingen ter Bescherming van Meisjes in Nederland* 1912, 2.
 593 Jaarverslag over 1915, 4. (Stadsarchief Amsterdam)
 594 *Orgaan der Federatie van de RK Vereenigingen ter Bescherming van Meisjes in Nederland* juni 1914, nr. 6, 45. (KDC)
 595 *Orgaan der Federatie van de RK Vereenigingen ter Bescherming van Meisjes in Nederland* november 1914, nr. 11, 83. (KDC)
 596 Voor de Duitse vluchtelingen werd evenwel een ander beleid gevoerd. Omdat ze zich niet thuis leken te voelen bij de Nederlandse meisjes, zou voor hen in 1920 de Vereeniging Sint Nothburga worden opgericht.
 597 Zestiende Jaarverslag 1918, 3. (Stadsarchief Amsterdam)
 598 In 1917 legt Marie Sloot wegens een niet nader genoemde reden haar werkzaamheden neer, om die in 1918 weer te hervatten. De reden hiervan heb ik niet kunnen achterhalen, maar het kan met ziekte te maken hebben.
 599 *De Tijd*, 2 februari 1917.
 600 *Orgaan der Federatie van de RK Vereenigingen ter Bescherming van Meisjes in Nederland*, mei 1912, 34.
 601 Een zeer gunstige recensie in *de Tilburgsche Courant* (22 januari 1917) spreekt over 'het leuk strikje van den heer Bronkhorst en de gloedvolle explicatie van den heer Frits Onstee.' Het was kennelijk een stomme film.
 602 'Ingezonden stukken'. Brief van Marie Sloot. In: *De Tijd*, 10 februari 1917.
 603 'Ingezonden stukken'. Reactie van 'De Recensent' op brief Marie Sloot. *De Tijd*, 10 februari 1917.
 604 'Ingezonden stukken'. Brief van Marie Sloot. *De Tijd*, 14 februari 1917.
 605 'Ingezonden stukken'. Reactie van 'De Recensent' op brief Marie Sloot. *De Tijd*, 14 februari 1917.
 606 *Het Nieuws van den dag voor Nederlands-Indië*, 8 oktober, 1919.
 607 [Anoniem:] 'De katholieke vrouw en het vrouwenkiesrecht'. In: *De Tilburgsche Courant*, 30 november 1915.

608 [Anoniem:] 'Politieke Voorlichting en Organisatie der Katholieke Vrouwen II'. In: *De Tijd*, 23
 609 januari 1919.
 610 Derde druk: opgave *Boekenschouw* Jaargang 15, 1921-1922, 126. Vierde druk: opgave
 611 *Boekenschouw* 18de jaargang, 1924-1924, 288.
 612 Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 10 februari 1922. (KDC)
 613 Het betrof hier nota bene het gedicht dat hij eerder in haar Liber Amicorum had geschreven.
 614 Naber, J: ' Nicolina Maria Christina Sloot 7 februari 1872- 7 februari 1892' . In: *Algemeen*
 615 *Handelsblad*, 7 februari 1922.
 616 [Anoniem:] 'Marie Sloot II'. In: *De Tijd*, 9 februari 1922.
 617 Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 10 februari 1922. (KDC)
 618 In het 21ste jaarverslag stond als meest enthousiaste zinnen: 'En het bestuur van de Violier zond
 619 een bloemenhulde en maakte zich op de jubilaresse te gaan feliciteren. Daar zat de Melati van
 620 Java, rondom in Flora's kinderen uit Holland, daar kwamen vele broeders en zusters in de kunst
 621 haar de hand drukken en van heinde en verre kwamen de gelukwensen.' (p.28)
 622 *Karakterschets* 1922, 242.
 623 Bij het artikel werd geen auteur vermeld, maar Johan Koning verwees naar het interview als 'ons
 624 gesprek' na Marie's dood in 1927 in het Letterkundig Bijblad van de *Haagsche Courant*, 24 juni
 625 1927.
 626 *Karakterschets*, 241.
 627 Gielen 1922, 367.
 628 *Karakterschets* 1922, 246.
 629 *Karakterschets* 1922, 245-246.
 630 Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 13 januari 1924. (KDC)
 631 B., L.v.d.: 'Wat Melati van Java vertelde'. In: *De Tijd*, 18 februari 1922.
 632 B., L.v.d.: 'Wat Melati van Java vertelde'. In: *De Tijd*, 18 februari 1922.
 633 Letterkundig Museum: knipselmappen Marie Sloot/Melati van Java, 7-2-1922. Onbekende bron.
 634 *Orgaan*, februari 1922, no 2, 20.
 635 Lans, J.R. van der: 'Vraaggesprek bij Marie Sloot'. In: *De Tijd*, 16-4-1927.
 636 Lans, J.R. van der: 'Vraaggesprek bij Marie Sloot'. In: *De Tijd*, 16-4-1927. Het *Algemeen*
 637 *Handelsblad* van 17 november 1923 bevatte een advertentie van Roelants, met daarin als prijzen
 638 ingenaaid fl 1,90 en gebonden fl 2.65. Het betrof de serie Romantische Werken, met daarin
 639 opgenomen de volgende romans: 1 *De Jonkvrouwe van Groenerode*; 2 *Rosa Marina*; 3 *De familie*
 640 *van den resident*; 4 *Nazomer*; 5 *Prada*; 6 *Miliane (Het gesl. schilderij)*; 7 *Verdwenen*; 8
 641 *Dorenzathe*; 9 *La Renzoni*; 10 *Miss Campbell*; 11 *Fernand*; 12 *Het kasteel Schlesheim*; 13 en 14
 642 *Soerapati* dl. I en II; 15 *Hefstadraden*; 16 *Colibri*; 17 en 18 *Hermelijn*, dl. I en II. De advertentie
 643 meldde ook dat de nummers 5, 16 en 17 tijdelijk niet leverbaar waren.
 644 Lans, J.R. van der: 'Vraaggesprek bij Marie Sloot'. In: *De Tijd*, 16-4-1927
 645 Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 26 september 1926. (KDC)
 646 Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 4 januari 1927. Marie bedoelde: ze was bereid om te
 647 sterven. (KDC)
 648 Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, (waarschijnlijk) 14 januari 1927. (KDC)
 649 Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, (waarschijnlijk) 14 januari 1927. (KDC)
 650 Kortenhorst 1944, 149.
 651 Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 6 januari 1924. (KDC)
 652 Kortenhorst 1944, 220.
 653 Gielen, A.: 'De krachten der toekomst'. In: *Boekenschouw*, 1925-1926, 1.
 654 Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 14 januari 1926. (KDC)
 655 [Anoniem:] 'Uit boeken en bladen. Wat anderen schrijven'. In: *Boekenschouw*, 1926-1927, 266.
 656 Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 8 mei 1926. (KDC)
 657 Brief van Marie Sloot aan Jan van der Lans, 8 mei 1926. (KDC)
 658 [Anoniem:] 'De Violier jubileert'. In: *De Tijd*, 26 februari 1927.
 659 M., C: 'Maria Sloot'. In: *De Tijd*, 16 juni 1927.
 660 M., C: 'Maria Sloot'. *De Tijd*, 16 juni 1927.
 661 Van den Broeke 1927, 9.
 662 [Anoniem:] 'Amsterdam. Huize Lydia'. In: *De Tijd*, 11 juni 1927.
 663 [Anoniem:] 'Amsterdam. Huize Lydia'. *De Tijd*, 11 juni 1927.
 664 Brief van Jan van der Lans aan Lina Scheffler, zonder datum. (KDC)
 665 FA VHSK. Knipsel zonder bronvermelding.

650 Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1901-2000/ Handelingen en
 mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1927-
 1928. E.J. Brill, Leiden 1928, 10.
 651 [Anoniem:] 'Kunst en Letteren. Melati van Java'. In: *Het Centrum*, 15 juni 1927.
 652 Van Java 1927, 109-112, 109.
 653 Van Java 1927, 109-112, 111.
 654 Zoals de veelgebruikte *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* door Ton Anbeek (1990).
 655 Een uitmuntend voorbeeld daarvan geeft de dissertatie van Jacqueline Bel: *Nederlandse literatuur
 in het fin de siècle* (1993).
 656 Knuvelde 1976, 411-412.
 657 Bel 1993, 306.
 658 Geciteerd naar Bel 1993, 277. Zij voegt eraan toe: 'Niet altijd is overigens duidelijk wat hiermee
 wordt bedoeld.'
 659 FA VHSK. Fotokopie. *Margriet*, 25 maart 1950.
 660 [Anoniem:] 'Uit de Wereld van het Boek. De Roman-productie van Vrouwen'. In: *Het nieuws van
 den dag voor Nederlandsch-Indië*, 13 februari 1935
 661 Van Boven 1992 betreft de periode 1898-1930; Bel 1993 betreft de periode 1885-1900. Voor de
 periode waarin Marie debuteert, is voorzover ik weet nog geen vergelijkbaar onderzoek
 verschenen.
 662 Titelblad tweede druk, 1936.
 663 Romein-Verschoor 1936, 'ter inleiding', z. p.
 664 Romein-Verschoor 1936, 1.
 665 Bel 1993, 276.
 666 Bel 1993, 276.
 667 Ter Braak, 1949, 104.
 668 Ter Braak, 1949, 205-206.
 669 Nieuwenhuys 1978, 216.
 670 Nieuwenhuys 1978, 233.
 671 *Oost-Indisch magazijn*, titelblad zonder pag.
 672 Beekman 1998, 15.
 673 Beekman 1998, 386-387.

Summary

There was a time when Melati van Java (1853 – 1927) was a well-known and much-liked name in the Netherlands. Especially around the turn of the century the general public was familiar with her novels, which remained in circulation in various editions for at least a quarter of a century; people read her contributions to newspapers and magazines or knew that she was active in the Roman Catholic women's movement. Literary critics reacted with mixed feelings to her novels, from favourable to sympathetic, to disapproving and cynical, but her novels practically always got attention. In short, Melati van Java (pseudonym of Marie Sloot) was an important factor in the cultural society of the day in the Netherlands. The status she enjoyed at the time contrasts sharply with the regard she has today.

The history of Dutch literature ought to take into account the contemporary view on literature. Anyone who finds the names of authors from that time who were popular or detested – ideally both – finds an abundance of titles that indicates that current historiography shows many gaps. An oeuvre that is judged in accordance with the criteria of that time, can be an important link in the development of literature. By the end of the nineteenth century and at the beginning of the twentieth century novelist Melati van Java took a prominent position for a few decades. That calls for closer examination. This thesis is a biography. It does not want to be an encyclopedia of a literary juncture. It is not the landscape from that period that will be mapped, but the walker in that landscape and the routes she chose and rejected. While the biography throws light on the individual aspect, it will also show something of the general aspect along with it. Through the interaction the insight originates that, although unique qualities were united in the person of Marie Sloot and in her work, with that combination she seamlessly joined the developments of her time. Thus she was one of the pioneers, to be sure, where it concerned female authors living by their pen, but at the same time she profited from the technological innovations in printing. She also owed her fame to the infrastructure that had arisen by that time, creating more male and female readers: cheap editions, faster transport to sales outlets and electric light that people could read by.

Three lines of approach offered me the analytical instruments to interpret this writer's life and work. They were gender, ethnicity and religion. After all, these three factors were permanently present in her life, although constantly changing in strength and in mutual balance of power, but always linked together. Before going into this any further, I think it is good to give a brief summary of Marie Sloot's life.

On January 13th 1853 Maria Nicolina Christina Sloot was born in Semarang, in the house of her grandfather Christiaan van Haastert (1800 – 1860) and his *njai* Sajia (1801 – 1871). Her parents were Wiesje van Haastert (1825 – 1873) and teacher Carel Sloot (1826 – 1883) from the Dutch province of Twente. She had a sister Chrisje and a brother Nico. To a large extent Marie was educated at home, apart from a short period with the nuns during leave in the Netherlands and a period with the Ursuline Sisters at Noordwijk, Batavia, in the Dutch East Indies. In 1871 the family repatriated to the Netherlands; they first lived in The Hague and after that in Roermond. In The Hague Marie's grandmother (who had come along) died, and a few years later her mother, in Roermond. Her father's remarriage stimulated Marie to find a place to live in Amsterdam, together with her niece Lina Scheffler (1856 – 1927). Here she displayed an enormous energy and creativity: she wrote novels, girl's books, essays and some plays. She made her debut under the pseudonym of Mathilde and later added 'Melati van Java'. Especially because of her

Indies novels she was invited in 1893 to become a member of De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde (Society of Dutch Literature) as one of the first women. She certainly was the first Indies woman who wrote one bestseller after another. At an advanced age, under the pseudonym of Max van Ravestein, she wrote harsh novels that criticized Roman Catholicism. During and after the first World War she was very active in the Roman Catholic women's movement. In 1927 Marie Sloot died quite suddenly. A few months later Lina died too.

In the first part of my thesis, entitled *An Indies youth*, I describe the Indies years of Marie Sloot. Here the foundation was laid for her authorship. Chapter four is the beginning of the second part, *The novelist*, in which the development of her literary career is at the centre. The third and last part, *Famous and Forgotten*, is covered by chapters ten till twelve. In this part I show how gradually the emphasis moved from literature to charity.

My first line of approach is that of gender. By gender I mean, following Joan Wallach Scott, the whole of social meanings of sex. It is not the body that – in this case – defines being a woman, but the social expectations, duties, codes and laws. The subordinate position that women had to take up in marriage, something Marie Sloot had seen with her own mother and grandmother, was also the cause that she did not decide to get married. In a marriage like that she would identify herself with the position of a man, as she repeatedly wrote in her letters to the man of letters Jan van der Lans (1855 – 1928). She did not want to be occupied with housekeeping, but she wanted the autonomy of a writer's life. Fortunately Marie Sloot had a faithful life partner in Lina Scheffler, and it is hard to draw a line here between friendly and romantic love, if there was such a line at all.

Marie Sloot witnessed the two great women's exhibitions of her time. The National Exhibition of Women's Labour (1898) emphasized the industrious life of women. The idea was to draw attention in various ways to women and their rights to paid labour, and at the same time to point out abuses. Various lectures and a daily report, which was led by feminist and authoress Johanna W. A. Naber (1859 – 1941), were part of the exhibition. To this daily report Maria Sloot made a contribution on the great amount of work done by the religious sisters in the Netherlands and the Dutch East Indies. The Reading Room was in possession of a great number of her novels.

Like many other Roman Catholic women she stayed away from the second exhibition, *The Woman 1813 – 1913*; in their opinion the event had been too much about creating an image of propaganda for women's suffrage. Nevertheless, she followed the developments with attention.

The position of women had the writer's permanent attention, especially the position of Dutch East Indies women.

The second line of approach is that of ethnicity, descent. Marie Sloot was Indies, Indo-European, and she looked like her *peranakan* Chinese grandmother Sajia. She had very strong ties with this grandmother and her Indies mother. The loss of these women made a deep impression on her. Especially the mother-daughter relationship was to be a regularly recurring motif in her Indies novels. In them descent and being a daughter became overlapping quantities, actually emanating from each other; a daughter who renounced her descent, also renounced her mother. Therefore the Indies female characters in the novels 'are not allowed' to do so by the writer; they ought to acknowledge that their mother was Indies, but at the same time they had to adapt themselves to the European

civilization, which was considered to be higher. That recognition reflected the standard of the colonial society in which Marie had grown up. It is exceptional, however, how often and with how much persuasiveness Marie presents girls and women in her novels, who are not only very beautiful, but in particular intelligent and independent. The classic example of this is Theodore van Vaerne in the novel *Fernand* (1878). She declines to marry a good potential husband, because he bores her, she travels on her own between Java and the Netherlands and takes decisions without making herself dependent on a man. The fact that at the end of the novel the writer submits her as yet to the classic moral by making her weak and fall in love, takes little away from her glorious behaviour. It rather pointed to a strategic move of the authoress, who, after all, had to live by her pen and keep her large readership.

My third line of approach of looking at Marie Sloom's work and life is that of religion. She was Roman Catholic and the restrictions which resulted from this, showed at an early age. The ideal for a Roman Catholic girl was to become a wife and mother. Living by your pen, as Marie already wanted as a young girl, was out of bounds. Especially in the early years of her authorship she realized that she fell short of the general Roman Catholic expectations. But there were opportunities too. At the Ursuline Sisters' school she saw unmarried and independent women, intellectually trained. That must have been inspiring; obviously there were acceptable alternatives to the ideal of marriage. And it was also during the first years of her authorship that the Roman Catholic emancipation started. There was a need for literature that was acceptable within their own ranks; that was 'safe' to read and that offered spiritual edification. Marie's novels offered all this. Opportunities and limitations came together in the intensive administrative work that Marie did for and in the Roman Catholic Association of Girls. The general aim was to preserve Roman Catholic girls from the evil of the world and put them on the right track of Roman Catholicism. The limitations that once had been imposed on her, she here imposed on others. And yet there were opportunities here too: Marie and her fellow members of the committee went to brothels and similar locations in order to 'save' these girls and in this way they had a considerable degree of independence and freedom of movement in the name of virtue. The girls for their part will not seldom have been inspired by the way of life of the well-known authoress.

A biography like this one hopes to be an initiative to further biographical investigation, particularly into the things women have written about the Dutch East Indies and about the position of women. This combination is present in a surprisingly militant way in the work of Melati van Java, who as a writer and as herself always was that one thing: a daughter of the Dutch East Indies.

Index op persoonsnamen

Hierin zijn niet opgenomen de namen Marie Sloot, Melati van Java, Mathilde en Max van Ravenstein. Evenmin zijn opgenomen namen van romanpersonages.

Alberdingk Thijm, A. 62 63 76 77 80 81 84 88 90 91 99 110 111
Alberdingk Thijm, Antoinette 62
Alberdingk Thijm, Catharina (zie: Claudius) 88 94
Ariëns, Alphons 123 133
Aveyron, Victor van 121

Banning, H.A. 90 102 111
Barbier, Georgius 25
Baud, J.C. 27
Beekman, E.M. 151
Beer, Taco de 88 91 97
Bel, Jacqueline 9
Bemmelen, P. van 95
Bertels, Gijs 146
Bilderdijk 41
Bloo, Johanna Maria 29
Boddaert, Marie 96
Boelen, H.T. 95 96 98
Bonnike, M. 133
Borgoia, A.A. 18
Bos, Annie 139
Bosch Kemper, Jeltje de 106
Bosboom-Touissant, A.L.G. 9 72 88 89 93-95
Bosch, J. van den 19
Boot, C.H.B. 95
Boudier-Bakker, Ina 130
Boven, Erica van 9
Braak, Menno ter 150
Brackel, Ferdinande van 88
Brink, Jan ten 41 53 68 69 72 73 76 88 94-96 98 114
Brom, Eduard 110 115
Brom, Gerard 131 132 135
Brooshooft, Pieter 109
Brouwer, Johanna Maria (Jansje) 30
Brouwers, Jan Willem 62
Bruning, Henri 146
Bruning, Gerard 146
Busken Huet, Conrad 71 72 89 151
Bijns, Anna 9

Camerik, S.W. 22
Calcar-Schiotling, Elise van 9 96
Carelsen, Geertruida (Zie: Leeuw, A. de) 96
Cartenstat 34

Cato 145

Clant van der Myll, A.J. (Zie: Piepers, Adriana Jacoba Francisca) 94

Claudius (Zie: Alberdingk Thijm, Catharina) 94

Coen, Jan Pieterszoon 83

Constant, M. (Zie: Wissekerke-Clant van der Mijll, M. Snijder van) 96

Courts-Mahler, Hedwig 7

Cuypers, Pierre 62

Daendels, Hendrik Willem 18

Daum, P.A. 18 97

Deken, Aagje 51 85

Dekker, Eduard Douwes (zie ook: Multatuli) 36 37

Derkinderen, Toon 91 103

Deventer, Conrad Th. van 109

Deyssel, Lodewijk van 84 90 94

Dezentjé, familie 86

Dozy, Ch. M. 98

Dütting, H. 133

Eck, Daniel van 96

Emma 94 98 99 108

Essa 19 24 28 59

Feith, notaris 59

Fockema, Andrae, S.J. 94

Foore, Annie 10

Frank, M.C. 10

Geels, J. 133

Gelderman 30

Geurdes, H.W. 80

Gielen, pater 46 59 60 63 88 129 131 141 142 146

Godefroy, P.J. 19 26

Goudschaal, H.M. 106

Greve 32

Grinten, pastoor van der 25

Groen van Prinsteren-van der Hoop, Betsy 124

Grooff, J. 27 32-34 62 136

Guillaume, Nicolas 37

Gijsen, Marie 123

H. 89 90

Hahn-Hahn, Ida gravin von 65 72

Haastert, Anthonie Frederik (Toon) van 19 24 26 28 41 44 59

Haastert, Caspar van 19 23 26 27 41 59

Haastert, Christiaan van 7 13 16-18 20-29 34-37 40-42 44 53 59

Haastert, Johanna Adolphina (Jansje) van 19 26 44 45 57 59

Haastert, Georg Henri van 89

Haastert, Johannes Ludovocis (Jan) van 19 24 26 28 41 44 45 59

Haastert, Louise van (Wiesje) 7 13 19 23 25 26 29 34-41 44 50 51 54 55 59 64 66

Haastert, Michael Christiaan van 18 19 23
Haastert, Siegfried van 19 23 24 44 45
Hall, Annie 134
Harteveld, D. 95
Hartkamp 116
Hasebroek, Betsy 51
Haver, Josephine 133
Hekkert, H.G. 22 23
Helsdingen-Schoevers, Beata 10
Hendrichs S.J., F. 131
Herbert, Maria 88
Heuvels, pastoor 27
Heutsz, J.B. van 98
Heijermans, Ida 115
Hiltermann-Barth 125
Hofdijk 88
Holda 94
Hooft, Pieter Corneliszoon 80
Hooman, Jacoba Louise 17
Hoorn, L. 125
Hoven, Thérèse 10 106 114 120
Huygens, Cornelia 96

Jacobs, Aletta 46 53 67
Jacobs, Julius 97
Jansen, Miek 134
Jong van Beek en Donk, Cécile de 105
Josephus Jitta-Cohen, S. 116

Kälier-Wigman, J. 133
Kallen, Albert van der 110 111
Kamp, Anna van der 67
Kan, J.B. 96
Kartini, Raden Adjeng 132 133 136 137
Keiter 88
Kerstens, pastoor 27
Kerstens, Piet 146
Kervel, J.P.A. (Piet) 32-35
Klerk, C.R. de 110 112
Kloek, Els 9
Kloppenburg, Anneke 139
Kloppenburg-Versteegh, J. 7 139
Kloppenburg, Marie 139
Knuvelde 149
Koenen, Marie 110
Kolff, G. (Gualtherus) 75 76 81
Koning, Johan 10 74 90 142 143
Konings, monseigneur 123
Körner, Lambertus 64
Kortenhorst, Carel 119 139

Kortenhorst, Gerard Carel (Pit) 119
Kortenhorst, Gerrit 82-84 118
Kortenhorst, Jan 13
Kortenhorst, Julius Anton (Jules) 119
Kortenhorst, Leo 10
Kortenhorst, Leonardus Gerardus (Rad) 119
Kortenhorst, L.G. 13
Kortenhorst, Louis 119 139
Kortenhorst, Timotheus Maria (Moot) 119
Kortenhorst-Kloppenburg, Anneke 10
Kortenhorst-Sloot, Christina (Chrisje), zie ook: Sloot, Christina (Chrisje) 10 13 19
Kramps, F.K. 60
Kruselman, Mina 10 11 68 69 72 79
Kuyper, Abraham 98

Lans, Jan van der 12 85 88-91 101-104 109-111 115 118-120 122 126 130 131 134 141-144 146 147
Lans, mevrouw J.R. (Zie: Russel, Julie) van der 140
Leedertz Jr., P. 116
Leeuw, A. de (Zie: Carelsen, Geertruida) 96
Leeuwen, mr. dr. van 11 143
Leyden, Nicolette Peronneau van 17
Lefébure, H.P. 125
Lijnen, pastoor J. 45
Loghem, M.G.L. van (Zie ook: Fiora della Neve) 88
Louise BB (Zie: Neve, Louise de) 96
Loving, Virginie 96
Luijckx, J.F. 143

Manen, W.C. van 96
Mann- Bouwmeester, Theo 91
Markaf (ps. Kramps, F.K.) 60
Mastenbroek, Fenna 51
Maurik, Justus van 107
Md[Inam] 54
Mercier, Hélène 96
Meerten-Schilperoort, Barbara van 51
Meeussen, boekhandelaar 60
Meurs, pater (Bernard) van 63 88
Meyer, J.J. 98
Meijer Jr., D.C. 116
Moens, Petronella 51
Molkenboer, Theo 110 115

Naber, Johanna 105 107 132 135 142
Naeff, Top 130
Napoleon 16-18 53
Neve, Louise de (Zie: Louise BB) 96
Nielsen, S. 32
Nietzsche, 132

Nieuwenhuys, Rob 10 151
Noordwal, Cornélie 120

Oldeweit, E. 125
Opzoomer, Adèle 94
Onstee, Frits 139
Oudolf, Johanna Frederika 26
Ovink-Soer, Marie 120

Paredis, bisschop 61
Perelaer, M.T.H. 69
Perk, Betsy 3
Pequeur, Carl Albert Joseph 26
Piepers, Adriana Jacoba Francisca (Zie: Clant van der Myll, A.J.) 94
Post, Elisabeth Maria 51

Querido, Isr.[ael] 132

Rees, Catharina van 96
Reyneke van Stuwe, Jeanne 120
Rijkers, Jean Christoph 61 62
Rhyn, L.J. van 39
Rhemrer, J.G. (Rhemrev) 19
Robbe, dr. 67
Roelants, H.A.M. 81
Romein-Verschoor, Annie 150
Robbers, Herman 111 112 130
Russel, Julie (Zie: Van der Lans, mevrouw J.R.) 120
Rutgers-Hoitsema, M.H.W. 115
Rütte, J.M.C.E. 58

Said, Edward 11
Sajia, Philoteja 7 13 16 18 21-25 27-29 36 41-45 53-55 58-62 65 66 114 142
Saleh, Raden 83
Sand, George 65
Sandick, R. A. van 107 109
Savornin Lohman, Anna de 114 120
Schaepman, H.J.A.M. 67 72
Schaepman, Theodora Maria Johanna 66
Scheffler, Lina 29 45 66 82-85 87 90-91 101-103 109 119 129 134 135 138 142 145 147 148
Scheffler, Gerard 29 45
Schenkeveld-van der Dussen, Riet 9
Schneider, Lina 9 79 88 95 116
Scholte, Lin 10
Schwartze, Thérèse 107
Seipgens, Emile 62 96 98
Serbrouk, pastoor 145
Servaas van Rooijen, A.J. 76 102
Sloot, Antonius Bernadus 29
Sloot, Carel 7 13 29-41 43-48 61-68 83

Sloot, Chrisje 38 43 45 47 48 50 53-55 57 60 61 64-67 79 82-84 118 119 126 134 135 138 145

Sloot, Emilia Bernardina 29

Sloot, Carolina Frederika 29

Sloot, Jan Willem 29 30 31 33 34

Sloot, Lotje 30

Sloot, Nico 38 42 45 47 48 50 53-55 60 61 64 65 79 83 84 93 102 145

Sloot, Nicolaus 29

Sloot, Theodora Catharina (Dora) 29 30 45 66

Smiets, Michael 62

Smit Kleine, F. 76

Smulders, Albertine (Ook: Steenhoff-Smulders, Albertine) 110

Soer, Elise 96

Sophie, koningin 53

Stead, W.T. S 124

Steenhoff-Smulders, Albertine (Ook: Smulders, Albertine) 133

Sterck, J.F.M. 88

Stokvis-Waterreus, P. 111

Stratenus, Louise 88 94

Streng, Toos 9

Spreeuwenburg, Albertina van 41 64 65 114 134

Swarth, Hélène 94 96

Tartaud-Klein, Alida 108 115

Teisterbant, den heer van 41

Term, Jac. P. van 111

Tollens 62

Toorop, Jan 11 88 134 135 143

Uijlings, C. 147

Valentijn, Oude 90

Vandérem, Fernand 148

Vaessens, Thomas 9

Vanger-Frank, mevrouw 68

Velthuyzen, den heer 125

Verlaine, Paul 103

Versteegh, Caroline 36 37

Versteegh, Karel 41

Vetter, Christine 149

Viola, Maria 110-112 115 116 120 123 126 128 145

Vondel, Joost van den 62 81 116

Vrancken, bisschop 27 48 49

W., Mina v.d. 126

Wallach Scot, Joan 9

Wallis, A.S.C. 9 94 95

Wermeskerken-Junius, Sophie Margaretha Cornelia van (Zie: Woude, Johanna van) 96 99

Westhreene-van Heyningen, Jacoba van (Zie: Wene, Hester) 96

Wene, Hester (Zie: Westhreene-van Heyningen, Jacoba van) 96

Wilhelmina 94 98 99 105 108 109 116 135

Willem I 17

Willem II 27

Willem III 83 94

Winkel, Jan te 116

Wissekerke-Clant van der Mijll, M. Snijder van (Zie: Constant, M.) 96

Wit, Augusta de 120

Wolff, Betje 51 85

Wolters, Johanna 96 97

Woodbury & Page 22

Woude, Johanna van (Zie: Wermeskerken-Junius, Sophie Margaretha Cornelia van) 96 106

Wijdeveld, Gerard 146

IJII Layrens van 64

Zeggelen, Marie van 136

Zuylen, G.E.V.L. van 97

Curriculum Vitae

Vilan van de Loo (Eindhoven; 15-11-1961) studeerde Nederlandse taal- en letterkunde in Leiden (cum laude, 1993) met als specialisatie Indische letterkunde. Na enkele communicatiebetrekkingen in het bedrijfsleven (onder andere Shell Den Haag), startte ze in 1999 haar eigen onderneming: Mevrouw Vijf Producties. Ze schrijft boeken, artikelen en columns, geeft lezingen en ontwikkelt verschillende producties. Voor de Tong Tong Fair bedacht en leidt ze de Eerste Generatie Show (2006-heden) waarin de eerste generatie Indische Nederlanders op het podium van het Bibit Theater spreekt over loslaten, integreren en identiteit.

Met ingang van 13 januari 2013 (de geboortedag van Melati van Java) is ze aangesteld als Associated Fellow op het KITLV te Leiden. In oktober 2011 werd ze aangesteld als kandidaat bij de Graduate School of Humanities, Instituut voor Culturele Disciplines (buitenpromovenda), Universiteit Leiden.

Ze is onbezoldigd Conductrice van het Damescompartiment Online (Damescompartiment.nl), waarin ze digitale aandacht geeft aan vrouwelijke auteurs die in de Nederlandse taal schreven over Indië. Voor de Leestrommel.nl digitaliseert ze werken van deze auteurs.